

Дата проведення конференції:
14 квітня 2016 р.

Дата видачі сертифіката:
14 квітня 2016 р.

СЕРТИФІКАТ

підтверджує, що

Ярошенко Роман Васильович

брав (ла) участь у

Міжнародній науково-практичній інтернет конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»

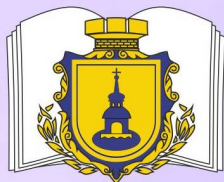
яка відбулася в м. Переяслав-Хмельницький, Україна і опублікував (ла) наукову статтю:

**«ВПЛИВ МЕДІЙНИХ РЕСУРСІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЧИТАЧА
ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНИХ ВИДАНЬ»**
у збірнику наукових праць №2, 2016 р.

Гайдаєнко І.В.

Заступник голови організаційного комітету,
Секретар Ради молодих учених
ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди”

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

ГУМАНІТАРНИЙ ПРОСТІР НАУКИ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ

14 квітня 2016 р.

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»

14 квітня 2016 року

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2016

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды »

STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT
«Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical
University»

Совет молодых ученых университета
Council of young scientists of the University

Материалы
II Международной научно-практической интернет-конференции
«Гуманитарное пространство науки: опыт и перспективы»
14 апреля 2016 года

Materials
Of the II International scientific and practical Internet-conference
«Humanitarian space of science: experience and prospects»
April 14, 2016

Сборник научных трудов
Collection of the scientific materials

Переяслав-Хмельницкий – 2016
Pereiaslav-Khmelnytskyi – 2016

УДК 001
ББК 72В7
Г 94

«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. Матеріалів Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 14 квіт. 2016 р. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 2. – 295 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України, ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;

Енсенів К.А. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії держави КН МОН Республіки Казахстан;

Лукашевич О.М. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», генеральний директор Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»;

Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент, проректор з наукової роботи ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»;

Коцур В.В. – кандидат політичних наук, голова Ради молодих учених університету;

Гайдасенко І.В. – керівник навчально-наукового центру усної історії кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», секретар Ради молодих учених університету;

Вовкодав С.М. – завідувачий науково-дослідного сектора «Музей космосу» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»;

Вовкодав В.О. – лаборант навчально-наукового центру усної історії кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

© Рада молодих учених університету
© ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

«Гуманитарное пространство науки: опыт и перспективы»: сб. материалов Междунар. научн.-практ. интернет-кофф., 14 апр. 2016 г. – Переяслав-Хмельницкий, 2016. – Вып. 2. – 295 с.

«Humanitarian space of science: experience and prospects»: materials of the 2-nd scientific-practical. Internet Conf., April 14. 2016 – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2016. – Vol. 2 – 295 Pages.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»;

Енсенев К.А. – кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Института истории государства КН МОН Республики Казахстан;

Лукашевич О.М. – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и культуры Украины ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды», генеральный директор Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»;

Рык С.Н. – кандидат философских наук, доцент, проректор по научной работе ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»;

Коцур В.В. – кандидат политических наук, председатель Совета молодых ученых университета;

Гайдаенко И.В. – руководитель центра устной истории ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды», секретарь Совета молодых ученых университета;

Вовкодав С.М. – заведующий научно-исследовательским сектором «Музей космоса» Национального историко-этнографического заповедника «Переяслав»;

Вовкодав В.А. – лаборант учебно-научного центра устной истории кафедры истории и культуры Украины ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды».

EDITORIAL BOARD:

Kotsur V. – Doctor of History, professor, academician of the NAPS of Ukraine, Rector of the State Higher Educational Establishment «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»;

Ensenov K. – Candidate of History, senior research worked of the Institute of History of State KH MES of the Republic of Kazakhstan;

Lukashevich O. – Candidate of History, assistant professor of the Department of the Ukrainian History and Culture «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», General Director of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;

Ryk S. – Candidate of Philosophy, assistant professor, vice-rector for scientific work «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»;

Kotsur V. – Candidate of Political Sciences, chairman of the Council of Young Scientists of the University;

Gaidenko I. – Head of the Center of oral history Department of the Ukrainian History and Culture «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University», secretary of Council of Young Scientists of the University;

Vovkodav S. – Head of the research sector «Museum of Space» National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»;

Vovkodav V. – Laboratory assistant of the Center of oral history Department of the Ukrainian History and Culture «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University».

©Совет молодых ученых университета

©ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий

государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

©Council of young scientists of the University

©STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

«Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda

State Pedagogical University»

ЗМІСТ/СОДЕРЖАНИЕ/CONTENTS:**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЯ**

Исатаева Аймира, Әлкебаева Айзада ҚАЙЫҢНЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚАСИЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАН МЕН ГЕРМАНИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ	11
Otarova Zhanıya APPLICATION OF ADSORPTION METHODS TO HARACTERIZE THE ACTIVE COMPONENT IN THE SUPPORTED PLATINUM CATALYSTS	14

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Ализакова Айгерим PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	19
Бақубаева Асель ФОРМИРОВАНИЕ И ЗАИМСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ИЗ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	24
Боднарчук Тетяна ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВОГО РИНКУ	29
Васильева Мария, Василевская Карина ПРОБЛЕМЫ В УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ	34
Дребот Наталія НУМІЗМАТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	38
Поляничко Олена, Мельниченко Дмитро СЕРЕДОВИЩЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАРКЕТИНГУ У РИБНИЦТВІ	42
Тонісевич Аліна ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ	46

СЕКЦІЯ: ЖУРНАЛІСТИКА

Ярошенко Роман ВПЛИВ МЕДІЙНИХ РЕСУРСІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЧИТАЧА ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНИХ ВИДАНЬ	50
--	----

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Авраменко Світлана ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ ДУХОВНОГО ВІДОМСТВА В ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.	53
Бегмтаев Чингис БАЛХАШ БАФИННІҢ ҚОРЫНАН ТАБЫЛҒАН ХАТ	58
Гудзь Віктор ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 РР. У НІМЕЦЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	62

Данільян Дмитро ВПЛИВ КРИЗИ НА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ	67
Коцан Василь ОБРЯДОВА РОЛЬ ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО ЖІНОЧОГО ВБРАННЯ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)	70
Красіонова Оксана АНЕКСІЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ЯК ВИКЛИК МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ	76
Кронгауз Владислав КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТУРЕЧЧИНИ У НОВІТНІЙ ЧАС (1945 – 2016 рр.). СПРОБИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ	79
Майба Ірина ФОРТЕЦЯ У ПІДЗАМОЧКУ – ЯК ФОРТИФІКАЦІЙНЕ УКРІПЛЕННЯ ПОЧ. XVII СТ. НА БУЧАЧЧИНІ І ЯК ПРИКЛАД ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	82
Марчук Яна ТЕОРІЇ ГЕНЕЗИСУ ВАРН І КАСТ	93
Маршанін Анатолій НІМЦІ ПРИНГУЛЛЯ	98
Нетребенко Тетяна ДОСЛІДЖЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ	104
Бордіян Олександр, Протасова Жанна ІРАНО-ІРАКСЬКА ВІЙНА 1980 – 1988 РР.	107
Янкул Алексей ВЕЛИКОЕ ПОСОЛЬСТВО 1697 – 1698 ГГ.: ПРАВОСЛАВНЫЙ ЦАРЬ ПЁТР І МЕЖДУ КАТОЛИКАМИ И ПРОТЕСТАНТАМИ	112
СЕКЦІЯ: МЕДИЦИНА	
Исатаев Нурболат ФАРМАЦЕПТИЧЕСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ФЕДЕРАТИВНОЙ РЕСПУБЛИКИ ГЕРМАНИИ	116
СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА	
Абишева Мейрамгуль ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	119
Бахралинова Асел, Каипова Аяулым СПОСОБНОСТЬ И ВОООБРАЖЕНИЕ КАК ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА ЛИЧНОСТИ	121
Варивода Катерина ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДЛІТКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ	128
Izbosarov Izzatulla, Mullajanova Nigina TASVIRIY SAN' ATNI O'QITISH ORQALI O'QUVCHILARDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISH	132

Истамов Завқиддин, Ойдинов Шарип, Пирназаров Шерзод	
ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА ИНФОРМАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ДАРС САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ	136
Kaldybayeva Suyumkhan	
METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INTENSIVE FOREIGN LANGUAGE TEACHING	138
Qosimova Ra'no	
O'QUVCHI VA TALABA YOSHLARNING JISMONIY CHINIQISH YO'LLARI (SAYONATLAR MAVSUMI)	141
Маратов Дастан	
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ (E-LEARNING)	145
Пузир Таїсія	
ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ТЕХНІКІВ-ЕКОЛОГІВ	148
Солиева Зебинса	
МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ДАМУЫНА ОЙЫННЫҢ ӘСЕРІ	150
Султанова Тоты, Қуаңбаева Марта, Әділбек Мұхан	
ЖАСТАР АРАСЫНДА САЛАМАТТЫ ӨМІР САЛТЫ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ	153
Тимирханова Зинера	
ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ	158
Tolenova Lazzat, Charles Brian Davis	
THE IMPORTANCE OF LISTENING IN A COMMUNICATION ORIENTED ENGLISH LANGUAGE TEACHING	160
Tolesh Zhansulu	
ACTIVE VOCABULARY EXTENSION BY MEANS OF AUTHENTIC TEXT READING	164
Xoligov Jahongir, Jumayev Sherali	
МАКТАБДА ТАСВИРИЙ SAN'AT DARSLARINING MAQSAD VA VAZIFALARI	168
СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ	
Львѣ Галина	
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	171
Сажнев Михайло	
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ В ХХ СТ.	174
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Анайкина Надежда, Демиденко Раиса	
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПАМЯТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА	181

<i>Дерканос-Калініченко Світлана</i> THEORIES OF THE PERSONALITY IN THE HISTORY OF UKRAINIAN PSYCHOLOGY	187
<i>Кенжебаева Жумагуль</i> ТҰЛҒАНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАБИҒАТЫ	189
<i>Мандзик Тетяна</i> ЕМОЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ З МІСЦЕМ: ЯКІСНІ МЕТОДИ ВИМІРЮВАННЯ	193
<i>Усмонов Шерзод</i> МАШҒУЛОТЛАРДА ҰҚУВЧИ-ЁШЛАРНИНГ ТОЛЕРАНТЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ	197
СЕКЦІЯ: СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО	
<i>Сербенюк Ганна</i> СТРУКТУРА ВРОЖАЮ РОСЛИН КУКУРУДЗИ ЗАЛЕЖНО ВІД ЕЛЕМЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЙ ВИРОЩУВАННЯ	201
СЕКЦІЯ: ТУРИЗМ	
<i>Жалғас Айдана, Абдраманова Гулжан</i> ҚОНАҚ ҮЙ ӨНІМІНІҢ МАРКЕТИНГІ	206
<i>Кабдоллаева Дана, Абдраманова Гулжан</i> ҚОНАҚ ҮЙ КӘСПОРЫНДАРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІК ЗЕРТТЕУЛЕР	209
<i>Мельников Сергій, Балабатько Наталя</i> СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ	211
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЯ	
<i>Ayarbek Gulkhanay, Sultanbekova Sagima,</i> THE USE OF «TED» TALKS AS ONE OF THE EFFECTIVE WAYS IN LEARNING ENGLISH	215
<i>Бондарчук Людмила</i> СТИЛІСТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ЛІТЕРАТУРИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ	219
<i>Дубневич Наталія</i> THE NOTION OF STYLISTIC REPETITION AND ITS CLASSIFICATION	224
<i>Каримова Айгерим</i> POSITIONAL PECULIARITIES OF STYLISTIC DEVICES IN ENGLISH MASS MEDIA TEXTS OF BRITISH AND KAZAKHSTAN NEWSPAPERS	229
<i>Козловська Дар'я</i> СТИЛІСТИЧНА ФУНКЦІЯ АНТРОПОЕТОНІМІВ У РОМАНІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «ЯКБИ»	232
<i>Куцин Оксана</i> ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	236

Кучеренко Ірина МІЖКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ПАРЕМІЙ У ТВОРАХ ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА	239
Латушкіна Катерина ЛІНГВАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ПРАГМАТИЧНОГО РІВНЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛУ «ELEMENTARY»)	245
Мирошниченко Марія ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНІВ ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ	250
Панчишин Світлана СУЧАСНІ ПІДХОДИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ	255
Советханова Мөлдір DISTINCTIVE FEATURES OF ENGLISH AND KAZAKH PHRASEOLOGICAL UNITS	260
Аманжол Сымбат ТҮС МАҒЫНАСЫН БІЛДІРЕТІН АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТТЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	265
Тауныкова Айгерим, Саинова Ханзада НЕМІС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІ ФОНЕТИКАСЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР	270
Шахантаева Диана VOCABULARY CARD GAMES FOR YOUNG LEARNERS	276
СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ	
Тәуірбай Ақниет, Альжанова Айнаш КЕШЕГІ ТАРИХ БҮГІНГІ СТРАТЕГИЯ ЕРТЕНГІ НӘТИЖЕ	280
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ/СВЕДЕНЬЯ ОБ АВТОРАХ/ INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	285

БІОЛОГІЯ

Исатаева Аймира, Әлкебаева Айзада
(Астана, Қазақстан)

УДК 58.072:615.017

**ҚАЙЫҢНЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚАСИЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАН
МЕН ГЕРМАНИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ МАҢЫЗЫ**

Қайың – көптеген ұлттар арасында ең бағалы ағаштардың бірі. Ол шуақты, таза ағаш ретінде белгілі. Қайың ағашы адамдарға бақыт, қуаныш әкеледі деп санаған. Оның көркемділігі әрбір адамды таң қалдырады. Қайың ағашын көрген кезімізде біздің жан дүниемізді қуанышқа бөлейді. Қайың ағашы-өнерде, фольклор, медицинада, тұрмыс жағдайында кең қолданысқа ие.

Бұл мақаланы жазудағы мақсат қайың ағаштарының Қазақстан және Германия елдеріндегі медициналық маңызын атап көрсету. Табиғатта кездесетін әртүрлі өсімдіктердің құрамында сан – алуан күрделі табиғи органикалық қосылыстар, олар биологиялық белсенді қасиеттер көрсететін қосылыстар болып табылады. Оның бүршіктері мен жапырақтарының құрамында эфир майы, қара май, флавоноидтар, сапониндер мен С дәрумені бар. Осы қосылыстардың медицинада маңыздылығы өте зор болып табылады.

Кілт сөздер: қайың, Қазақстан, Германия, медицина, шырын, жапырақ.

Birch – one of the most dear trees in many countries. It is considered as a solar, pure tree. The birch brought to people happiness, light and pleasure. Her beauty bewitches any person. At the sight of her joyful feeling covers people around, becomes more cheerful at heart. A birch and its image it was widely used in art, folklore, medicine and in just in life the purpose of writing of this article to mark out value of medical properties of a birch in Kazakhstan and Germany. Leaves and buds of a birch contain radio oil, black oil, flavonoids, and saponin of vitamins C. These connections have a big role in medicine.

Key words: birch, Kazakhstan, Germany, medicine, juice, leaf.

Қайындар тұқымдасы – шамшаттар қатарына жататын бір үйлі, жапырақ тастайтын, желмен тозаңданатын өсімдіктер. Қазақстанның Тобыл – Есіл, Ертіс бойында, Ақмола, Ақтөбе облыстарында, Жем, Зайсан алабында, Жетісу (Жоңғар), Іле Алатауларында өсетін 15 түрі бар. Негізінен Солтүстік жарты шардың қоңыржай және салқын өңірінде өсетін 6 туысы, 200 – ге жуық түрі белгілі. Ал, Қазақстанда 3 туысы 17 түрі бар. Олардың биіктігі 15 кейде 25-30 м – дей болады. Тамыры берік, жер бетіне жақын орналасады. Тамырында микориза байқалады. Жапырақтары кезектесіп орналасқан, бөбешік жапырақтары ерте түсіп қалады. Гүлі ұсақ, реңсіз, дара жынысты. Аталық гүл шоғырының сырғасы ұзын, гүлдеген кезде төмен қарай салбырап тұрады, аналық гүлшоғырының сырғасы қысқа, едәуір тік, пішіні домалақ болады. Жемісі – жаңғақша. Қайын тұқымдасына жататын ағаштар 150 кейде 300 жылға дейін өседі. Ақ қайың. Бұл кәдімгі қайың тұқымдас, сыртқы қабығы ақ түсті, орман ағашы. Жапырақтары үшбұрышты немесе ромб тәрізді болып келеді. Биіктігі 20 м дейін жетеді. Сәуір – мамыр айларында гүлдейді. Еліміздің соның ішінде Қазақстанның далалы және орманды аймақтарында өседі. Сүрегі өте қатты, суда да жақсы сақталады, сондықтан шахталарды бекіту үшін, құдықтарда тіреуіш ретінде пайдаланылады. Қайынның сөлі – аса пайдалы сусын. Оның дәмділігін шөл қандырар қасиетін былай қойғанда әртүрлі ауруларға қарсы шипалық қасиеті және бар. Химиялық құрамы. Ақ қайынның бүрінде шайыр, эфир майы, бетулоретин қышқылы, сапониндер, илік заттар, жүзім қанты, С дәрумені және фитонцидтер, глюкоза, фруктоза, көптеген микроэлементтер кездеседі. Қайың қабығынан ағатын шырынды ішуге болады. Қайың шырынында 20% қант, кальций оксиді және хош иісті заттар бар. Ал, қандыағаш бүрінің құрамында илік заттар, галла қышқылы, ал жапырағында глюкозидтер, кверцетин мен түрлі органикалық қышқылдар бар. Қабығы илік заттармен қатар тритерпеноидтарға, тараксеронға және басқа да заттарға бай. Қолданылуы. Емдік мақсатта ақ қайынның бүрлері мен

жапырақтары, кейде шырыны қолданылады. Ақ қайың бұрлерінен және жапырақтарынан жасалған қайнатынды мен тұнба халық медицинасында несеп және өт жүргізетін, қан тазартатын, тер шығаратын дәрі ретінде қолданылады. Бүрінен жасалған 10% тұнбаны стаканның төрттен біріндей мөлшерде күнде 3-4 рет ішеді, ал жапырағынан жасалған 10-20% тұнбаны жарты стаканнан күніне 2 рет ішеді. Жапырақтарының қайнатындысымен қыркұлак, ревматизм, құян, шемен, бүйрек ауруларын емдейді, арнаулы булау жасап денедегі қышыма қотырды, ұшықты және тағы басқа да тері ауруларына қарсы пайдаланады. Халық медицинасында көктем шығып күн жылына бастаған кезде қайын, қабығын теріп, одан ағатын шырынды пайдалану кең ерік алған. Қайың шырынында 2% қант, кальций тотығы және хош иісті заттар бар. Оны несеп жүргізетін, шек құртын түсіретін, табет арттыратын, қан тазартатын, жалпы денсаулықты жақсартып, әл беретін

Дәрі ретінде және қыркұлак ауруына қарсы пайдаланады. Қайынның иісі меланхоликтерді емдейді ал әсіресе наурыз және сәуір айларында жиналған қайын шырыны қанды тазартады [3]. Созылмалы гастронтерит кезінде, яғни қарын және аш ішек қабынғанда және қатты іш өткенде де қандыағаштың жас бүрін қазтабан сабағымен, түймешетен гүлімен, шайкурай тұқымымен, ақбас жусан гүлдерімен қосып, араластырады да осы қоспадан 15 г алып, үстіне 18-20°C жылы жарты л су құйып, 3 сағат тұндырады. Одан кейін оны 10 минуттай баяу жанған отқа қойып қайнатады. Бұл қайнатындыны 2 ас қасықтан күніне 6 рет тамақ алдында ішеді. Қайыңнан бөлінген шырынның шипалық қасиеті қазақ балгерлеріне ертеден белгілі болған. Кезінде оны басы айналып, көзі қарауытқан қаны аз адамдарға қан толтыру үшін берген. Тамақты сіндіріп, ауруларға дәрі есебінде қайыңның сөлін ішкізген. Қазақ балгерлері ысталып, ісі кеткен торсықтарды қайың ағашының дініне жапсыра іліп, көктем кезінде торсық – торсық сөл жинап алатын болған [1].

Қайың шырыны – көктем кезінде қайыңның сабағын бойлап ағатын тәтті шырын. Мұның құрамында 2 проценттей қант бар. Бір қайыңнан 60 литрге дейін шырын алып, оны сусынға жаратуға немесе 65 процент қанты бар сироп жасауға болады. Қайың шырыны – ежелгі сақтар заманынан бері белгілі сусын. Көктемде қарт қайындардан ағызып алып ашытылатын болған. Қазіргі уақытта тамақ өнеркәсібі шығаратын түрлері көбіне қант пен консерванттар қосылып дайындалады. Медициналық оқулықтардың мәліметінше, қайың шырыны құрамында емдік заттар, эфир майлары, дәрумендер мен микроэлементтер және 2% мөлшерінде жеміс қанты бар. 10-нан астам органикалық қышқылдан тұратын шырынның бір грамының тығыздығы – 1,0007-1,0046 мл-ге тең. Халықтық медицина қайың сөлін ағзаны нығайтқыш, зәр айдағыш дәрі ретінде қолданады. Сонымен бірге қышыма, теміреткі немесе безеу пайда болғанда теріге жағады. Қайың шырыны шаштың түсуін тоқтатады. Сусын өкпе, бүйрек, ревматизм ауруларына да ем бола алады. Әлемде бұл шырынды өндіру жөнінен Беларусь, Украина және көршілес Ресей елдері көш бастайды. КСРО кезінде бұл елдерде қайың сөлін өндірудің ұзақ жылдық тәжірибесі қалыптасқан.

Германияда ақ және қоныр қайың кең таралған. Олар көбінесе аралас ормандарда, саябақ пен ашық алаңдарда өседі [2]. Германияның аса дамыған медицинасында қайың жапырақтарын ағзада су тосқауылы болатын ауруларды емдейтін дәрі-дәрмек жасауда қолданылады. Мысалы, несеп-зәр аурулары. Қайың жапырақтары несептің бөлінуін тездетуге көмектеседі және бүйрек және жүрек ісіктерінде антисепикалық дәрі-дәрмек ретінде, ал трахеит және бронх қабынуы кезінде қақырық түсіретін дәрі-дәрмек ретінде қолданылады. Германияда қайың сүрегі айтарлықтай қолданысқа ие.

Қорытынды.

Біз қайың ағашының медицинада қаншалықты маңызды екенін және онымен көптеген ауруларды емдеуге болатынын білдік. Қайың ерте заманнан адам өмірінде әртүрлі мақсатта қолданылып келген. Бұл ағаштың жапырақтары, шырыны: жүрек-тамыр және нерв жүйесінде бүйрек, өкпе, асқазан ауруларында, тамақ ауруларын көптеген т.б ауруларды емдеуде ұсынылған. Қайың сүректерінен белсендірілген көмір алынады.

Қайың ағашының шырынында дәрумендер, көптеген микроэлементтер, қант, ақуыздар, қышқылдар және басқа да заттар кездеседі. Қайың ағашының шырынын тек жылына бірнеше күн аралығында ғана жинау керек.

Сонымен қоса қайың ағашы температураны сақтау қасиетіне ие, суды өткізбейді, ал оның құрамындағы бетулин өте күшті анти саңырауқұлақты, вирусқа қарсы қасиеттеріне ие. Біздің ойымызша, егер адамдар қайың ағашының қасиеттері жайлы білсе, онда қайың ағашына ұқыпты қараулары мүмкін. Әрі осы ағаштың көптеп өсіруін қамтамасыз етер еді.

КӨЗДЕРІ МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. [www. Provisor.com.ua](http://www.Provisor.com.ua).
2. www.bilimdiler.kz.
3. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт.-сост. В. Андреева и др. – М.: Астрель: МИФ: АСТ, 2002. – С. 77 78. – (AD MARGINEM). – 3 000 (доп, тираж) экз. – ISBN 5-17-008096-4.

Научный Руководитель: Аристанкулова Гульмира Уалихановна.

*Omarova Zhaniya
(Astana, Kazakhstan)*

УДК 66.021.2.081.3: 546.02

APPLICATION OF ADSORPTION METHODS TO CHARACTERIZE THE ACTIVE COMPONENT IN THE SUPPORTED PLATINUM CATALYSTS

Reforming catalysts are a binary system which consists of platinum particles on a carrier. In accordance with modern view there is a qualitative change of many physical and chemical substance properties in transition from micro particles to nano particles. In this regard more attention is being paid to an active component state in investigation of catalytic properties. The target of this work is measurements

of dispersion ability and assessment of conditions impact of supported catalysts preparation with an active component in an ultra dispersive state. Objects of the research are specimens of monometallic catalysts Pt / Al₂O₃. Complex of physical and chemical methods included gas titration, spectrophotometric analysis, X-ray photoelectron spectroscopy, Nitrogen low-temperature adsorption isotherms analysis, mercury porosimetry and hydrothermal processing. We have found some peculiarities providing ultra dispersive state of active component. Practical usefulness is development of modern catalysts for advanced petroleum refining complexes being inoculated to oil refinery plants of Kazakhstan in accordance with concept of the Industrial and Innovative Development Program.

Key words: *binary system, nano particles, catalysts, X-ray photoelectron, Innovative Development Program.*

Depletion of natural resources is one of ten global challenges of the 21st century, marked by the President of Kazakhstan in the new political course of the country's «Strategy Kazakhstan 2050». Economic policy of new course becomes a comprehensive economic pragmatism based on profitability and the most effective use.

According to Kazakhstan's development trends, the absolute value of the next few years getting projects under the industrial – innovative development. Along with others, they will also be a major target of economic modernization.

The need for a modern, efficient oil and gas industry continues to be an urgent task. Enforcement of deep refining complex at Kazakh refineries increase production of gasoline, diesel and fuels and lubricants, which will contribute to the development of transport infrastructure, agriculture and other productive sectors. It should be noted also about the increasing environmental requirements for the quality of fuels.

There are two processes produce fuels commodity: thermal and catalytic reforming. Currently, catalytic reforming has become one of the leading processes of oil refining and petrochemical industry. With it is possible to improve the quality of gasoline fractions and to obtain aromatic hydrocarbons, especially of sulfur and high-sulfur oils. Subsequently, thermal reforming cease to exist due to the low technical and economic parameters compared with the catalyst. During thermal reforming gasoline yield by almost 30% lower and its octane number at 7.5 points lower than in catalytic reforming. In addition, thermal reforming gasoline unstable: stabilizing additives must be added that when the engine pollute the atmosphere, can be toxic. Moreover, their production requires additional expenditure.

Depending on the application process, the catalyst treatment and vary within wide limits yield and quality of the products obtained. However, the catalysts are extremely complex for research and optimization, i.e., we need to develop scientific concepts of designing catalytic systems as a basis for industrial catalysts for deep oil refining processes.

Reforming catalysts must have high activity in aromatization reactions; sufficient activity in paraffin isomerization reactions; moderate or low activity in the hydrocracking reactions; high selectivity (which can serve as an indicator of output for a given reformat octane number or aromatic hydrocarbons given output); high

activity hydrogenation condensation products; thermal stability and the ability to restore the activity by regeneration directly into the reactors; resistance to sulfur and nitrogen compounds, oxygen, moisture, salt and other heavy metal impurities; stability (the ability to retain the original activity over a long period of work); low cost. In the process of the catalyst is its deactivation as a consequence of coking processes and the consolidation of the crystallites of the active ingredient, so it is necessary to periodically regeneration.

Reforming catalysts are the binary system consisting of the supported platinum particles.

In accordance with modern concepts in the transition from micro to nanoparticles is a qualitative change in many physical and chemical properties of substances. The specific properties of nanoparticles due to the fact that the proportion of atoms on the surface, is comparable with the total number of atoms that make up a single particle. Such platinum representing the ultrafine metal causes the activity of the catalyst under reforming conditions.

Increasing the time the catalyst without deactivating also depends on the degree of dispersion, otherwise much of the expensive platinum will be in particle volume and will not participate in catalysis.

Therefore, more attention is paid to the study of the catalytic properties of the active ingredient

Various petroleum gasoline fractions differ in content of normal and branched paraffins, five and six-membered naphthenes, and aromatics. However, the hydrocarbon distribution in each of these groups sufficiently constant. Except gasoline naphthenic oils, whose production is very limited, among paraffins predominate hydrocarbons of normal structure and monomethyl structure. The relative content of a branched iso small. Naphthenes homologues represented mainly cyclopentane and cyclohexane with one or more substituent alkyl groups. Such a composition, if it contains 50-70% paraffin and 5-15% aromatics in gasoline, accounts for their low resistance to knock.

Catalytic reforming – a complex chemical process, which includes a variety of reactions that allow radically transform the hydrocarbon composition of gasoline fractions, and thus significantly improve its anti-knock properties.

The basis of the process are three types of reactions. The most important reactions leading to the formation of aromatic hydrocarbons.

Isomerization of hydrocarbons – another type of reactions characteristic of catalytic reforming. Along with the five-membered and six-membered isomerization of naphthenes, isomerization of paraffins, both exposed and aromatic hydrocarbons.

An important role in the process of playing and hydrocracking reactions. The hydrocracking of paraffins contained in the gasoline fractions, is accompanied by gas formation, which impairs the selectivity of the process. On the other hand, a similar reaction gidrodealkidirovaniya LAB allows to increase the yield of low-molecular homologues of benzene, which are of the greatest practical interest.

Elementary stage of a number of the above reactions are predetermined by the bifunctional character rifringa catalysts.

On the one hand, they contain one metal (platinum) or more metals (e.g., platinum and rhenium or platinum and iridium), which catalyze the hydrogenation

and dehydrogenation reactions. On the other hand, the carrier serves as a halogen-promoted alumina having acidic properties and catalyzes the reaction of the acid type catalysts characteristic. Therefore different elementary reaction steps may occur in different parts of the catalyst surface: metal or acidic.

Catalytic reforming generally subjected to hydrogenation feedstock purification, after which it remains extremely small amount of impurities, in particular sulfur- and nitrogen-containing compounds which are catalyst poisons. In catalytic reforming conditions, they are subjected to hydrogenolysis with hydrogen sulfide cleavage.

Platinum – one of the metals catalyze the hydrogenolysis of hydrocarbons.

Since alumo-platinum bifunctional reforming catalyst is known about the role of the catalyst metal and acid functions in the five-membered ring opening reaction.

Partial or complete deactivation of the catalyst metal functions alumo-platinum hydrogenolysis reaction leads to a significant enhancement of the role of acid-catalyzed reactions disclosure five-membered ring.

Catalytic reforming under industrial conditions associated with the use of high temperatures and exposure to sulfur compounds alumo-platinum catalyst and coke deposits that, as shown above, leading to deactivation of platinum in the five-membered naphthenic hydrogenolysis reaction. Therefore platinum may exhibit significant activity in this reaction only in the initial stage of operation aljumoplatinovyh catalyst. Further disclosure of the five-membered ring occurs mainly as the acid-catalyzed reaction.

Information on the use of solids with a developed surface came to us from ancient times. The history of the use of adsorbents in the first stages associated with carbonaceous material.

However, the development of industrial desiccant method begun with a brilliant opening Lovitz, who in 1785 discovered that charcoal discolor the solution of tartaric acid, absorbing organic impurities.

By type of forces that determine the adsorption of all the adsorption phenomenon can be divided into physical adsorption (caused by the forces of molecular interaction) and chemisorption (based on the chemical interaction forces).

Status of the dam on the media is the subject of a large number of studies. During the last thirty years in the literature devoted to the study of alumo-platinum catalysts, shows the «mon-metallic» nature of the active centers. Formation of the active phase of the catalyst is carried out through interaction with metal deposited on the alumina basic stages of cooking. The interaction portion may be stabilized platinum chemical bond with the carrier.

Platinum status studies using X-ray photoelectron spectroscopy suggest that the Pt / Al₂O₃ catalysts Pt carries a positive charge. In contrast to the Pt / SiO₂, applied to γ -Al₂O₃ Platinum retains the character of electron-even after the reduction at 923K.

As a result of this work the following conclusions are formulated:

1. Affirming the applicability of adsorption methods for measuring dispersion and platinum status.

2. The influence of preparation conditions alumo-platinum catalyst active component characteristics.

3. It is proved that the dispersibility of the hydrothermal treatment increases (greater than 20%) of platinum on the support surface (Al_2O_3) only to an optimal value of its temperature (150-0 C). A further increase in temperature is accompanied by a decrease in TRP dispersion.

This information is very valuable for catalysis theory and for understanding the role of various factors in increasing the catalytic activity and the role of dispersion of the metal. Its value is particularly high in the synthesis of optimal catalysts with maximum catalytic activity.

REFERENCES

1. J. Anderson. The structure of the metal catalysts. – M.: Mir, 1978. – P. 300 – 302.
2. Boreskov G.K., Karnaukhov A.P. Adsorption method for measuring the value of the platinum surface in platinized silica gels // Journal. Fiz.Him. – 1952. – V. 26. – № 11-12. – P. 1814 – 1823.
3. Boronin V.S., Poltorak O.M., Turakulova S.A. About stoichiometry of hydrogen chemisorption on platinum // Journal. Def. Chem. – 1974. – T. – 58, №2. – P. 258 – 264.
4. Karnaukhov A.P. Features chemisorption determine the dispersion of metals on carriers // Kinetics and Catalysis. – 1971. – T. – 2. number 6. – P. 1520 – 1532.
5. Buyanova N.E., Ibragimov N.B., Karnaukhov A.P. Separate determination of the surface of the catalyst complex chromatographic methods. P. Platinum on alumina // Kinetics and Catalysis. – 1969. – Vol. 10. – № 2. – P. 397 – 405.
6. Krylov O.V., Kiselev V. Adsorption and catalysis on transition metals and their oxides. – M.: Chemistry, 1981. – 288 p.
7. Rozanov V.V., Glendzh J., Sklyarov M. The study of heterogeneous catalytic reactions by thermal desorption. IV. Heterogeneity of Pt / Al_2O_3 catalysts // Kinetics and Catalysis. – 1979. – T.20. – № 5. – P. 1249 – 1255.

ЕКОНОМІКА

Ализакова Айгерим
(Астана, Казахстан)

УДК 338.486

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Tourism has a huge impact on such key economic sectors as transport and communications, construction, agriculture, consumer goods manufacture and others, i.e. It acts a catalyst for socio-economic development. Tourism has become one of the most lucrative in the world business.

At the same time, being one of the fastest growing world industries, Kazakhstan tourist market shows a very low development rates. This article shows the current state of the tourism industry in the Republic of Kazakhstan. The analysis of the main problems of development of tourism such as: limited tangible opportunities for citizens, underdeveloped tourist infrastructure, inconsistent interests of the state and the private sector are the limiting factors for the development of the tourism industry of Kazakhstan. This article aims to identify the main problems of the formation of the domestic tourism industry and their solutions.

Key words: *tourism, tourist industry, GDP, recreational resources, market economy, tour operator, tourism cluster, tourism product, tourism infrastructure, state regulation.*

Бүгінгі таңда туризм әлемдік экономиканың негізгі және динамикалық салаларының бірі болып есептелінеді, бірақ Қазақстанның туризм индустриясының даму деңгейі өте төмен көрсеткіштерді көрсетіп отыр. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының туризм индустриясының қазіргі жағдайы және өзекті мәселелері көрсетілген. Шет елдік туризм саласының негізгі даму тенденцияларына анализ жасалған. Жалпы бұл мақала отандық туристік индустриясының өзекті мәселелерін және оны шешу жолдарын, дамуы бойынша негізгі тенденцияларды анықтауға көзделген.

Негізгі сөздер: *туризм, туризм индустриясы, ЖІӨ, рекреациялық ресурстар, нарықтық экономика, туоператор, турөнім, туристік кластер, туризм инфраструктурасы, мемлекеттік бақылау.*

Tourism is one of dynamic developing branches of economy. In many countries tourism plays an important role in formation of gross domestic product, activation of the foreign trade balance, creation a lot of workplaces and population employment. In Kazakhstan, a lot of wonderful places, but this is not nearly strong potential demand tourist business. International tourism we have seen better times. The country has great potential for the development of domestic tourism, and for the reception of foreign travellers. It has everything you need – a vast territory, rich historical and cultural heritage, and in some regions - untouched wilderness.

Kazakhstan is developing rapidly in a market economy, but mainly developing the oil and steel industries with regard to tourism, it is in the protracted infancy.

Kazakhstan tourism – growing industry, and the impact of the tourism industry on the economy is negligible. Undeveloped tourism infrastructure, low quality of service, a persistent myth about Kazakhstan as a high-risk country has led to the fact that at present our country accounts for less than 1% of the world tourist flow [1, p. 19].

Our state has extensive territory where located attractive tourist zone. However, the tourism industry of the country characterized underdevelopment. Its share in GDP is only 1.6%.

The total contribution of the tourism industry in the GDP of Kazakhstan was 6.4% in 2014. According to this indicator Kazakhstan takes 17 place out of 20 countries in Europe.

At the same time it should be noted the dynamics of development of tourism positive industry Kazakhstan.

For four years, revenues from tourism increased by 43.6% and by the end of 2014 direct contribution to the tourism industry in GDP Kazakhstan totalled 508.69 billion tinge.

The number of people employed in the industry was 132 560 people. This includes the number of hotel personnel, travel agencies, transport services (excluding commuter) restaurants, leisure industry, ie directly involved in servicing tourists [2].

The indicator tourist mobility of the population of Kazakhstan – one of the lowest in the world. The vast majority of travel agencies prefer to deal with the direction of their compatriots abroad, and few firms are working to attract tourists to Kazakhstan. And mostly tourists visited Almaty and Astana.

The development of tourism in any country depends on many factors. To this end, advertising is very important in the region as a tourist object. And legal support to the tourism industry plays an important role. Customs formalities state and its foreign relations with other countries largely determine the level of development of tourism in the country. And of course, it is impossible not to focus on the state of tourism infrastructure, because the degree of infrastructure development is an indicator of the attractiveness of the region. As the growing number of tourists depends on the political situation in the region, because not many vacationers are now venture to go into a state where the unstable political situation. Yet a crucial role in the development of the state as an attractive destination for travellers play recreational resources of the region and the tourist product, which it has to offer.

The Republic of Kazakhstan as well as any other country in Central Asia has a good potential for tourism. This country has to offer tourists a different kind of tourism. Any of us can choose optional or pilgrimage tourism or eco-adventure. Kazakhstan tourist product has a special feature it as a tourist product and many neighbouring countries have a seasonal character, which also refers to the shortcomings of the development of tourism in the country. In addition, the poorly developed advertising that State as a tourist facility abroad, in most cases, tourists or going to their relatives, or simply go there to work. State support for the tourism

industry in the Republic of Kazakhstan also leaves much to be desired, the legal framework is not worked properly. Also brake to attract more tourists in this state is a state passport and visa regime and difficulties during registration of foreign citizens in the country. Another factor hindering the development of tourism in the country is the level of infrastructure development. As the state is only beginning to support the tourism industry as a promising sector for the country, the infrastructure is at that level, which was founded during the Soviet Union. With such low prices infrastructure development significantly overestimated, probably in order to get the most benefits from the minimum number of tourists [3].

So, when analyzing the development of tourism have been identified the following factors that hinder the development of tourism as an independent branch in the Republic of Kazakhstan:

- the level of development of tourism infrastructure in the country;
- legal support of the tourism industry in Kazakhstan;
- Passport and visa formalities of crossing the state border of the state;
- insufficient promotion of the Republic of Kazakhstan to foreign tourists;
- deterioration of the cost of services of the tourism product.

Speaking about the state of the tourism industry infrastructure in the country can not be said about the training of professional personnel in the area of the service and tourism, education level which are often delayed by the end of secondary school. It is not just about tourism manager, but also the service personnel. Almost all over Kazakhstan the administrator performs no qualified employee who has a background completely different direction. Hence, no knowledge of the basics of ethics and psychology, the inability to communicate with people, lack of knowledge of foreign languages, which is very important when serving foreign guests. Currently in Kazakhstan, there are 28 universities that are training managers of tourism. Despite the fact that the training began in the 90s of the last century Kazakhstan is experiencing a serious lack of qualified personnel in the field of tourism. The main reason for the lack of knowledge from the academic staff of the tourist potential of Kazakhstan and the lack of experience in the tourism industry. As a rule they are taught without taking into account the recreational features of the country, resulting in the majority of graduates are not able to fully implement tour operator function [4, p. 37].

At present, tourism is an industry that does not mobilize foreign exchange earnings to the Republic, and on the contrary, is the channel of currency leakage in impressive sizes. Offers holiday abroad in demand in Kazakhstan because there our tour offer services of higher quality and at reasonable prices. It is often the situation when domestic tourists to rest abroad is cheaper than in Kazakhstan.

Thus, ascertaining the facts of the state of tourism in Kazakhstan at the present stage, it should be noted the critical need for the development of domestic tourism.

For Kazakhstan it is beneficial to develop inbound tourism, which gives an additional income in the form of foreign currency.

For us, tourism could be one of the drivers of economic development that will make it possible to create more jobs, expand the export potential of the market for the goods and will be one of the sources of foreign exchange earnings.

It is well known that for the country it is important to the development of tourism. This is due to the fact that inbound tourism has a number of advantages from an economic point of view, including:

- Financial inflows into the country in the form of foreign currency through the sale of passes and through the purchase of services and goods in the country visits;
- Development of the hotel sector in the country;
- The formation of a developed tourism infrastructure;
- The development of the tourism-related industries;
- The creation of additional jobs.

Carrying out of full-scale sociological and marketing research, to create the necessary tourist product [5, p. 83].

International cooperation of Kazakhstan in tourism lies in the development and implementation of the UNESCO and the WTO projects along the Silk Road, to work with bilateral and multilateral agreements with foreign countries.

In order to ensure better promotion of Kazakhstan in the international arena is necessary to create tourism information tourist centers, not only in the country but also abroad. At the same time we should not forget about the interaction of tourism organizations with the diplomatic missions of the country abroad.

Of course, there are not sufficient and high-quality printing of promotional materials about Kazakhstan that would interest foreign tourists to this country as an exotic object, undiscovered for most of the tourists of the world.

Analyzing policies and activities in the tourism sector conducted regulation foreign countries in the stand some fundamental approaches that are common to all of the most advanced in relation to the tourist states:

- the leading role in the regulation of tourism control development state bodies, with the establishment at national level of a single governing body, until his ministerial status;
- basis for tourism management are long-term strategies to ensure stable development of tourism and developed their tourism development program based in regions or individual components of the tourism industry;
- the significant role of tourism in the implementation of social policy: how additional in creating jobs, and in the sphere of protection social disadvantaged people, high priority given to the development of social tourism;
- Encourage off-season tourism, in order to align the tourist arrivals and consequently easing the pressure on infrastructure – airports, airlines, ground transportation communications placement means;
- manifestation on the part of regulators state tourism increased interest in scientific and research work in this field, the analysis of trends, is use marketing technologies;
- strengthening requirements to ensure safety due to the frequent sorties of extremists of various kinds;
- application and use of new technologies as a means of increasing competitiveness own tourism product and increase the accessibility, efficiency of use of the tourist resources;

- close relationship development measures for tourism and environmental protection measures, cultural and historical heritage.

As part of the infrastructure complex of the country, the tourism infrastructure has a number of important functions. These include providing, integration and regulatory functions.

Provides functions – creation of necessary conditions for the organization of tourist services.

Integration – organization and liaising between industry, the formation of regional tourist and recreational complexes.

Regulatory function – the creation of new jobs, the impact on consumer demand, the development of industries producing consumer goods, promote the growth of tax revenues in the budgets of different levels [6, p. 42].

Hence, the tourist infrastructure has a direct and indirect impact on the economy of the state.

Still competitiveness in the global market tourist possible due to the development of new forms of economic integration between the state, business and tourist people country. Therefore, the formation and creation of favorable conditions for the functioning of the tourist efficient cluster must become a priority directed state tourism policy.

A prerequisite for the elimination of the problems said development and sustainable tourism industry is the support of tourism at the national level.

After analyzing the current state of development of the tourism industry, we can offer a range of public support measures to improve directed tourist and development activity in the Republic, the main of which are:

- Market infrastructure tourist services;
- Improving the quality of tourist products and education in tourism;
- Improvement of the mechanism legal regulation of the market of tourist services;
- Improving the management of development of tourist business;
- Improvement of material and technical base;
- The preservation of cultural and historical monuments;
- Development of international cooperation.

I think the main purpose of the state politic in the field of tourism, to date, is the creation of the country's highly effective and competitive tourist cluster.

In summary, you can concluded that the official statistics shows steady growth of the tourism industry in the country. Since 2009, the direct contribution of tourism industry increased by 43.6% in Kazakhstan's GDP. The main «pain points» of the tourism industry of Kazakhstan are: disunity participants of the tourism market, underdevelopment infrastructure, lack investments deficit quasi-skilled staff, poor service, high prices and other placement. It is necessary to solve everything quickly, efficiently and in the complex. For the development of tourism industry in the Republic of Kazakhstan should apply a holistic approach and comprehensive analysis that can be done by clustering the industry.

REFERENCES

1. G. M. Duysen Bases of formation and development of the tourism industry in Kazakhstan / G.M. Duysen // Almaty. – 2002. – Publisher «LEM». – 19 p.
2. The Agency of the Republic of Kazakhstan on statistics www.stat.kz.
3. Decree of the Republic of Kazakhstan dated February 28, 2013 №192 «On approval of the Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan till 2020».
4. M.B. Birzhanov The tourism industry / M.B. Birzhanov // Almaty – 2012. – 37 p.
5. Quarterly V.A. Theory and Practice of Tourism / V.A. Quarterly // M: the Finance and statistics – 2003. – 83 p.
6. Erdavletov, SR tourism geography: history, theory, methods, practice / SR // Almaty Erdavletov – 2000 – 42 p.

Научный руководитель: Баймбетова Асель Батырхановна, кандидат экономических наук, доцент кафедры «Туризм Евразийского Национального университета имени Л.Н. Гумилева.

*Бакубаева Асель
(Астана, Казахстан)*

УДК 800:330.101

ФОРМИРОВАНИЕ И ЗАИМСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ ИЗ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются особенности новой экономической терминологии. Статья посвящена изучению основных экономических терминологии, заимствованной из английского языка.

Ключевые слова: термин, экономика, заимствование, понятие, экономическая терминология.

This article discusses the features of the new economic terminology. The article is devoted to the study of basic economic terminology, borrowed from the English language.

Key words: term, economy, borrowing, concept, economic terminology.

Термин – это специальное слово, являющееся однозначным для точного выражения понятий и названия вещей. Термин входит в общую лексическую систему языка, но лишь через посредство конкретной терминологической системы. В принципе любое слово может быть многозначным, но в определенной сфере, где оно используется – терминологии, оно приобретает однозначность [1, с. 33-35]. В англо-американской лингвистической сфере, слово «термин» практический не употребляют. Вместо него употребляют слово «*scientific words, technical words, scientific terminology*». Слово «*term*» только в словосочетании «*technical terms*» встречается в трудах Хартмана и Патридж [2, с. 167].

В начале XIX в. экономическое состояние Англии и Соединенных Штатов Америки начало стремительно улучшаться. По мнению Давида Кристала, благодаря этому Нью-Йорк и Лондон стали основными финансовыми центрами мира. Экономический рост способствовал развитию языковых систем и принятию новых терминов экономики. Как отмечает экономист и математик В.Л. Макаров, «основная функция экономического термина – это обозначить некоторое понятие, категорию или инструментарий». Без терминологии экономической наука не может функционировать как особая форма человеческой деятельности. Профессиональный язык экономистов – один из многих языков с разнобразной терминологией, развивающийся с времен Древней Греции и Древнего Рима.

В последние десятилетия необычайно активизировался процесс пополнения словарного состава языка. Большинство употребляемые экономические термины англоязычного происхождения. Они гораздо чаще используются чем русскоязычные аналоги. Стоит выделить базовые общеэкономические понятия и категории: производство, потребление, производительные силы, капитал, базис, надстройка, спрос, предложение, товар, товарооборот, стоимость, цена, деньги, прибавочный продукт, бюджет, национальный доход, экспорт, импорт и др. Приведем несколько примеров. «*Market*» – рынок, система, управляемая соотношением спроса покупателей и предложения продавцов. «*Close*» – цена закрытия, «*open*» – цена открытия, «*panic buy*» – ажиотажные покупки, «*short*» – торговля в короткую, «*ship*» – резкий выброс и возврат цены.

Основные позаимствованные слова сохраняют произношение и написание. Например, «*management*» – менеджмент, «*business*» – бизнес, «*traffic*» – трафик, «*benefit*» – бенефит. Слово рейдер также было заимствовано из английского «*raider*», что означает человек, пытающийся взять под контроль другую компанию, с помощью покупки их акции. Некоторые термины сохранили только значение или, наоборот, только произношение. Здесь отметим, что слово акционер – это из английского «*stockholder*». Это слово сохранило свое значение. А вот слово «*remittance*», означающий оплату чего-либо посредством отправки, немного изменило свое значение. Ремиттанс означает заработанные иммигрантами деньги. Так же и с лексемой «*marketing*». Маркетинг толкуется не как «осуществляемая крупными капиталистическими компаниями система мероприятий по изучению рынка», а «комплексный подход к управлению производства и реализацией продукции». Аналогичные изменения произошли с определением значения слова «*management*». В современном словаре говорится, что «менеджмент – это совокупность современных принципов, методов и форм управления производством и сбыта».

В современном мире экономические отношения развиваются очень стремительно. Появляются новые приспособления, средства труда, развиваются международные отношения, возникают новые экономические явления и понятия, что непременно требует и привнесения новых экономических терминов. Одной из самых пополняемых сфер является сфера

экономики. Экономические термины стали значимыми словами, которые вышли за границу профессионального употребления.

Среди новых слов преобладают слова финансовой и экономической терминологии. Большинство из них позаимствованы из английской, а также французской и латинской лексики. Назовем наиболее употребительные слова, которые вышли за границу узкопрофессионального употребления. Они встречаются на страницах газет, журналов, звучат на радио и ТВ, присутствуют в разных видах рекламы: менеджмент («*management*» – управление), маркетинг («*marketing*» – рыночная деятельность), консалтинг («*consulting*» – консультация), дилинг («*dealing*» – распределение), инжиниринг («*engineering*» – технический), холдинг («*holding*» – владение), лизинг («*leasing*» – брать в аренду), клиринг («*clearing*» – очищать), франчайзинг («*franchise*» – «привилегия»), трансферт (с фр. «*transfer*» – перенос), офф-шор («*offshore*» – «вне берега»), аудит (с лат. «*audit*» – слушает), реституция (с лат. «*restitution*» – восстановление), дилер («*dealer*» – торговец), дистрибьютор («*distributor*» – распространитель), риэлтер («*realtor*» – посредник), спонсор (с лат. «*spondeo*» – гарантирую), чартер («*charter*» – устав), фьючерс («*futures*» – срочные контракты), дивиденды (с лат. «*dividendum*» – подлежащий разделу), эмиссия (с фр. «*émission*» – выпуск), ноу-хау («*know how*» – знать как), тендер («*tend*» – обслуживать), депозитарий (с лат. «*depositorium*» – хранилище), бартер («*barter*» – товарообмен), брокер («*broker*» – маклер), инвестиции («*investments*» – вклад) и др. Ниже приведены несколько примеров основным заимствованиям экономической терминологии и их употреблению в практике.

«*Perfect competition*» – совершенная конкуренция: организационная структура рынка, характеризующаяся большим количеством предпринимателей, свободным вступлением и выходом, и отдельный предприниматель не имеет возможности назначить рыночную цену. «*Principle of the invisible hand*» – принцип «невидимой руки»: предположение, в соответствии с которым отдельная личность, стремясь к собственной выгоде, независимо от воли и сознания, направляется к достижению выгоды и пользы для всего общества.

На рынке, покупая ту или иную вещь, продукты питания, материалы, недвижимость, заключается сделка между продавцом и покупателем. Именно цена связывает продавца и покупателя и определяет отношения между ними. Термин торговли о цене, заключение сделок – перевод английского слова «*bargain*», а рынок – «*market*», цена – «*worth*». Если цена поднимется выше, то продавец попытается продать побольше своего товара, однако потребитель будет покупать его с меньшей охотой, в результате чего возникнет переизбыток товара. Если цена опустится ниже, то покупатели бросятся приобретать этот товар, в результате образуется дефицит товара. Из английской терминологии можно перевести эти слова, как «*scarcity*» – дефицит, «*to raise*» – повышать цену, «*revenue*» – доход, «*to overstate*» – завышать цену, «*demand*» – спрос.

Экономика стала неотъемлемой частью жизни общества и, в связи с этим, экономические термины начали быть более понятными для простых

граждан, не имеющие никакой связи с экономической сферой. Был проведен эксперимент с 90 участниками, дававшие толкование экономическим терминам. В результате выяснилось, что не менее 60% участников могут сформулировать значение некоторых экономических терминов. Точное значение слова «маркетинг» смогли сформулировать 61 человек. Значение слова «фрилтор» знакомо 77 опрошенных.

В связи с последними экономическими событиями, граждане, сами того не зная, стали более интересоваться экономикой. Тем самым, жители страны около на 20% больше имеют понятие об экономических терминах, как инфляция, безработица, девальвация, валютный курс и т.п. Но мало кто знает от каких именно слов образовались (заимствовались) эти термины.

«*Unemployment*» – безработица – экономическое состояние, при котором желающие работать не могут найти работу при обычной ставке заработной платы. «*Civilian unemployment rate*» – уровень безработицы среди гражданских лиц – процентное отношение безработных среди гражданских лиц к численности гражданской рабочей силы. По данным Комитета по статистике Министерства Национальной Экономики РК численность безработных в январе 2016 года составила 457,6 тыс. человек, уровень безработицы – 5,1%.

«*Unemployment and inflation*» – безработица и инфляция – состояние экономики, находящиеся, как правило, в обратной зависимости, и баланс между которыми является основной задачей макроэкономической политики. «*Anticipated rate of inflation*» – прогнозируемый уровень инфляции. В Казахстане уровень инфляции, по прогнозам ING Bank, составит 12, 9% в 2016 году и 5% в 2017 году.

«*Depreciation of a currency*» – обесценивание валюты – снижение стоимости валюты одной страны, выраженной в валюте другой страны; уменьшение покупательной способности денег или снижение их валютного курса. «*Exchange rate*» – валютный курс – количество денежных единиц национальной валюты, необходимое для покупки одной денежной единицы другой национальной валюты. «*Floating exchange market*» – плавающий валютный курс – курс валюты, определяемый исключительно рыночными силами, изменениями спроса и предложения, исключая вмешательство правительства и центрального банка страны. «*Gross domestic product (GDP)*» – валовой внутренний продукт (ВВП) – один из важнейших показателей, выражающий совокупную стоимость конечного продукта, созданного в течение года внутри страны с использованием факторов производства.

Как мы видим, экономика развивается с большой скоростью. Сравнивая с прошлыми десятилетиями, люди имеют понятие об экономике, экономических терминах, имеют представление об этой отрасли. Все больше и больше новых экономических терминов входят в словарный состав. На сегодняшний день, экономика как бы стала «хозяйственной». Само слово «экономика» в переводе с греческого означает искусство ведения домашнего хозяйства, искусство, являющееся важной составной частью семейного благополучия. В масштабах дома, как и в масштабах страны, нужно планирование, учет, контроль, бережливость. Очень важно овладеть

элементарными умениями планирования и контролирования семейного бюджета, представляющего собой баланс доходов и расходов, основами семейной финансовой культуры [3, с. 135-137].

В сфере семейной экономики можно выделить следующие основные экономические термины:

- из английской терминологии: «*capital*» – капитал, «*consumption*» – потребление, «*income*» – доход, «*expenditure*» – расходование, «*taxes*» – налоги, «*property*» – имущество, «*estate*» – недвижимость, «*donation*» – дарения или наследство, «*tax exempts*» – льготы;
- из французской лексики: «*budget*» – бюджет, «*entrepreneur*» – предприниматель, «*abandon*» – абандон (право страхователя заявить об отказе от своих прав на застрахованное имущество), «*rantier*» – рантье (лица, живущие за счет доходов, получаемых с капитала), «*avoir*» – авуары (активы, виды денежных средств или Вклады частных лиц и организаций в банках).

Экономика играет огромную роль в жизни общества. Во-первых, она обеспечивает людей материальными условиями существования – продуктами питания, одеждой, жильем и иными предметами потребления. Во-вторых, экономическая сфера жизни общества является решающей сферой социума, определяющей ход всех происходящих в обществе процессов. Важным показателем и результатом экономической жизни – уровень жизни его членов. Производство, распределение, обмен и потребление товаров и услуг – основные характеристики экономической жизни общества. Организуя свою экономическую деятельность, люди преследуют определенные цели, связанные с получением необходимых им благ и услуг. В начале XX в. благодаря терминологизации слов, связанных с экономикой, и заимствовании иностранных терминов, все более развивался терминология экономической системы и до сих пор пополняется новыми терминами. На сегодняшний день, мировая цивилизация, научно-техническая революция, индустриально-инновационное развитие и внедрение новых технологий – залог совершенствования терминологии, в том числе экономических. Так с каждым разом, мы видим, что люди все больше и больше входят в эту сферу, повышая свое восприятие экономических понятий.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Реформаторский А.А. «Введение в языковедение» – М.: 1961. – с. 33 – 35.
2. Нурдыбаева А.К. Англо-американское терминоведение – часть общеевропейской лингвистической традиции – Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. – Выпуск 2 – 2011. – с. 167.
3. Целуйко В.М. Взрослые проблемы взрослых людей – М.: 2012. – с. 135 – 137: [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.koob.ru.
4. ECONOMICS англо-русский словарь-справочник – М.: 1994.
5. Борисов А.Б. Большой экономический словарь – М.: 2006.
6. Краткий экономический словарь – М.: 1987.
7. Центр деловой информации – интернет-портал: <https://kapital.kz>.

Научный руководитель: **Нурдыбаева Айгуль Калиевна**, магистр педагогических наук, старший преподаватель Евразийского Национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Боднарчук Тетяна
(Київ, Україна)

УДК 339.5

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ СВІТОВОГО РИНКУ

У статті розглядаються основні тенденції та закономірності розвитку зовнішньоторговельної діяльності України в період ринково-індустріальних перетворень (XIX – поч. XX ст.). Проаналізовано систему ендогенних та екзогенних чинників впливу на темпи та динаміку розвитку експортно-імпорتنних операцій українського регіону в зазначений історичний період. Зокрема, значна увага приділена аналізу змін показників зовнішньоторговельної діяльності залежно від рівня інтенсивності митно-тарифного регулювання. Виявлено особливості товарної та географічної структури вітчизняних зовнішньоторговельних потоків. Обґрунтовано місце та роль України у системі міжнародних економічних відносин на етапі становлення світового ринку.

Ключові слова: зовнішньоторговельна діяльність, зовнішня торгівля, експорт, імпорт, зовнішньоторговельна політика, митно-тарифне регулювання.

The main trends and patterns of development of the Ukrainian foreign trade activity in the period of market and industrial transformations (19th – early 20th) are considered in this article. The system of endogenous and exogenous factors influencing the rate and dynamic of the development of export-import operations of Ukrainian region in the certain period is analyzed. In particular, the main attention is paid to the analysis of changes in foreign trade activity depending on the level of customs and tariff regulation. The main features of commodity and geographical structure of the domestic foreign trade threads are found. The role and position of Ukraine in the system of foreign economic relations on the stage of world market formation are justified.

Key words: foreign trade activity, foreign trade, export, import, foreign trade policy, customs and tariff regulation.

З початку XIX ст. Україна, яка перебувала у складі Російської імперії, почала активно інтегруватися у систему світогосподарських зв'язків та під впливом низки ендогенних чинників зайняла позицію експортера продовольства та імпортера високотехнологічної продукції й іноземних інвестицій. На динаміку та структуру розвитку вітчизняної зовнішньої торгівлі

протягом періоду XIX – поч. XX ст. впливала низка екзогенних (розширення зовнішньоторговельних зв'язків імперії, зовнішньоторговельна політика країн-партнерів, освоєння нових ринків збуту, комерційні кризи промислово-розвинених країн, відкриття родовищ дорогоцінних металів) та ендегенних (інтенсивність митно-тарифного регулювання, реструктуризація аграрно-промислової сфери, розвиток транспортної, банківської та торговельної інфраструктури, податкова політика уряду, урожайність зернових) чинників. Домінантним чинником прямого впливу на динаміку та структуру вітчизняної зовнішньої торгівлі в XIX – поч. XX ст. була митно-тарифна політика уряду, характер якої протягом досліджуваного періоду змінювався від помірно ліберального до жорсткого та навіть заборонного. Поетапність зміни форм державної митно-тарифної політики дозволяє виділити окремі умовні періоди розвитку вітчизняної зовнішньої торгівлі.

Зокрема, першим є період 1801 – 1821 рр., який відмітний переходом уряду від жорстких до дещо ліберальних методів митно-тарифного регулювання та, відповідно, активізацією зовнішньоторговельних операцій на вітчизняних митницях. Зокрема, до 20-х рр. суттєво зріс зовнішньоторговельний оборот через чорноморсько-азовські порти: у 1820 – 1821 рр. він склав уже 10,4 млн. руб., при цьому експорт (6,9 млн. руб.) майже вдвічі перевищив імпорт (3,5 млн. руб.), тобто відмітним є позитивне сальдо торговельного балансу [1, с. 61-64]. Лідуючі позиції у структурі вітчизняного імпорту займали наступні товари: бавовна та вовна (16,5%), цукор (12,5%), фарби (6,5%), вина та горілка (6,5%), сіль (4%); найбільша частка у структурі експорту припадала на таку продукцію, як сало (15%), пенька (15%), льон (9%), метали (7,5%) [2, с. 301].

У другому періоді, який охоплює 1822 – 1849 рр., проведення митно-тарифної політики характеризувалося збільшенням кількості заборон на експорт та імпорт та підвищенням експортно-імпортних тарифів, відповідно, нестабільною була динаміка розвитку чорноморсько-азовської торгівлі. Відмітним є суттєве скорочення зовнішньоторговельного обороту у чорноморсько-азовських портах, зокрема, з 1820 р. по 1828 р. він знизився майже на 40%, при цьому експорт впав на 50% (і склав лише 3,6 млн. руб.), а імпорт – на 33% (2,7 млн. руб.).

Починаючи з 30-х рр. XIX ст. поступово було відмінено експортне мито та суттєво послаблено ставки імпортного мита на окремі групи стратегічних товарів (деревину, фарбувальні матеріали, сільськогосподарські машини та обладнання, інструменти тощо). Відповіддю на такі заходи митно-тарифного регулювання стало поступове нарощування зовнішньоторговельного обороту та зростання обсягів експорту та імпорту. За період 1828 – 1848 рр. експорт з чорноморсько-азовських портів зріс майже втричі (склав 9,9 млн. руб.), а імпорт – майже у 2,5 рази (склав 6,1 млн. руб.) [1, с. 61-64].

Певні зміни відбуваються у товарній структурі вітчизняного експорту. Якщо на початку XIX ст. хлібні злаки займали незначну частку вивозу, то у 20-х рр. на них припадало уже 15% всього експорту, а до середини XIX ст. питома вага хліба зросла до 35%. Окрім хлібних злаків вагому частку у структурі вітчизняної вивізної торгівлі займали льон, пенька, насіння, сало,

шкіра, щетина, вовна, ліс, хутро. У структурі імпорту поряд із бавовняними та вовняними виробами, цукром, фарбами, спиртними напоями, зростає питома вага чаю, шовку та шовкових тканин, хлопку, фруктів тощо.

Протягом першої половини XIX ст. у географічній структурі вітчизняної зовнішньої торгівлі найбільшу питому вагу займали країни Європи, такі як Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Австрія, Голландія, Бельгія, Греція, Туреччина тощо. Головними статтями експорту до країн Західної Європи були хліб, льон, пенька, сало, льняне насіння, конопляна олія, шкіра, віск, мідь, худоба, ліс; імпорту – бавовняні та вовняні тканини, фарби, спиртні напої, бавовна, цукор, сіль, прянощі, шовк, фрукти, тютюн, оливкова олія.

Аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі українського регіону з початку до середини XIX ст. вказує на домінуючий західноєвропейський напрямок експортно-імпортних операцій та екстенсивний характер вітчизняної вивізної торгівлі, про що свідчить значна питома вага у структурі експорту аграрної сировини. Найбільша питома вага у структурі імпорту припадає на готову продукцію, переважно споживчі товари та предмети розкоші, що вказує на низькі темпи формування вітчизняної мануфактури та промислового підприємництва.

Наступний період розвитку вітчизняної зовнішньої торгівлі, який охоплює 1850 – 1876 рр., насамперед відмітний певною лібералізацією урядового митно-тарифного регулювання, що виявилася в інтенсивному пониженні експортно-імпортних митних ставок (на 25-50%) на готові вироби, сировину та напівфабрикати, ліквідації різниці між тарифами сухопутної та морської торгівлі та скасуванні митного кордону між Російською імперією та Царством Польським. Однак з 1849 р. по 1853 р., навпаки, спостерігається зниження зовнішньоторговельного обороту в чорноморсько-азовських портах на 8,5% (до 14,6 млн. руб.), головним чином, за рахунок того, що на 50% скоротився імпорт товарів (із 6 млн. руб. до 3 млн. руб.), хоча експорт в цілому зріс на 17% (і склав у 1853 р. 11,6 млн. руб.) [1, с. 61-64]. Ці статистичні дані вказують на те, що послаблення інтенсивності митно-тарифного регулювання уряду виявилось недостатнім для розвитку вітчизняної зовнішньої торгівлі.

Динаміка торгівлі через українські митниці в середині 50-х рр. XIX ст. потрапила в залежність від воєнних дій 1853 – 1856 рр. У зв'язку з падінням обсягів чорноморсько-азовської торгівлі через Кримську війну та з метою попередження торговельної кризи законодавчим актом 1857 р. уряд Російської імперії знизив імпортне мито на товари через сухопутний кордон. Як наслідок, відбулося поживлення зовнішньоторговельних операцій в головних сухопутних митницях Подільської та Волинської губерній. Зокрема, у 1854 – 1855 рр. з українського регіону до країн Західної Європи через Радзивилів було вивезено 90% всієї овечої шерсті, 30% зернових, 10% конопляної олії, 15% сала, 25% щетини та кінських грив, 20% обробленої та необробленої шкіри тощо [3].

Законодавчими актами 1857 – 1868 рр. уряд суттєво знизив ставки імпортного мита на низку продовольчих та непродовольчих товарів та скасував митний тариф на експорт вітчизняної продукції. Насамперед така

політика сприяла поживавленню торгівлі через чорноморсько-азовські порти та деяким змінам у товарній структурі експортно-імпортних операцій. Зокрема, питома вага хліба та збіжжя у структурі вітчизняного експорту до середини XIX ст. зросла майже до 35%, при цьому обсяги вивозу хліба у 1861 – 1865 рр. збільшилися до 74,9 млн. пуд., збіжжя – до 45,4 пуд. руб. Лідируючі позиції у структурі експорту з українського регіону продовжували займати вівна, обсяги вивозу якої зросли в 60-х рр. до 1,2 млн. пуд., велика рогата худоба – до 30–86 тис. голів [4, с. 634-638]. Крім того, зросла частка вивозу свиней, обробленої та необробленої шкіри, сала, м'яса, починаючи із другої половини 70-х рр. XIX ст. вагомою статтею вітчизняного експорту стає цукор. Щодо імпорту, то його частка у загальному зовнішньоторговельному обороті суттєво знизилася, основними статтями ввозу через морські та сухопутні митниці залишалися готові товари та предмети розкоші.

У 50 – 70-ті рр. XIX ст. у географічній структурі вітчизняного експорту відбуваються суттєві зміни, зумовлені, з одного боку, втратою Російською імперією лідерства на європейських продовольчих ринках у зв'язку з посиленням конкуренції з боку США, Австралії та Нової Зеландії та відповідно необхідністю пошуку нових ринків збуту, з іншого, відкриттям Суецького каналу у 1869 р. та спрямуванням вітчизняних товаропотоків у країни Близького Сходу (Сербія, Греція, Туреччина, Болгарія, Єгипет, Персія) Серед українських товарів, які користувалися попитом на близькосхідних ринках, найбільшу питому вагу займали мука, м'ясо, сало, солонина, худоба, коні, кінський волос, цукерки, канати, сіль тощо.

Починаючи з 1870-х рр. інтенсивність та структура зовнішньої торгівлі української території визначилися провідними тенденціями реалізації урядової митно-торговельної політики, а саме запровадженням у 1876 р. положення про стягнення імпортного мита золотом, прийняттям у 1880 – 1885 рр., 1887 р. тарифних розписів, за якими було підвищено імпортні митні ставки на метали (зокрема, чавун та залізо), сільськогосподарські машини, зернові культури, олію, чай, вина, шовкову пряжу, овочі, фрукти, прянощі тощо, та переходом уряду у 1891 р. від політики автономного тарифу до системи диференціальних тарифів. Система даних заходів дозволила вітчизняним експортерам закріпити свої торговельні позиції на світових ринках. Зокрема, уже в 1888 р. через чорноморські та азовські порти було вивезено товару на суму 373 млн. руб., а ввезено – на 59 млн. руб [1, с. 98]. Значно зросли обсяги експортно-імпортних операцій через основні сухопутні митниці українського регіону.

У 80 – 90-х рр. XIX ст. посилилася вагомість зовнішньої морської торгівлі як для української території, так й для імперії в цілому. До кінця XIX ст. у структурі загальноімперського товарообороту суттєво зросла питома вага чорноморсько-азовських портів, зокрема, якщо у 80-х рр. XIX ст. на них припадало майже 40% загальноросійського експорту, то у другій половині 90-х рр. – майже 60%. Лідируючі позиції у структурі чорноморсько-азовської торгівлі продовжувала займати Одеса.

Відмітною особливістю товарної структури зовнішньої торгівлі Підросійської України у 70 – 90-х рр. XIX ст. стало зростання поряд з аграрною продукцією питомої ваги промислових товарів: розгорнуте за

підтримки уряду великомасштабне промислове виробництво створило сприятливі умови для посилення позицій регіону на міжнародних ринках промислової сировини та товарів. Це сприяло тому, що уже з 1870-х рр. активно почали вивозитися за кордон цукор, сукно, свічки, канати, мотузки, мило тощо, а з 1880-х – з розвитком окремих сфер важкої індустрії у структурі вітчизняного експорту зростає частка металопродукції, залізних та марганцевих руд, рейок, вугілля та антрациту. Зокрема, за період 1886 – 1891 рр. з губерній Підросійської України було вивезено 17,7 млн. пуд. цукру-піску, 1,1 млн. відер спирту [5, с. 161]. У 1890 р. з Донецького басейну було вивезено до Румунії першу значну партію кам'яного вугілля у розмірі 10 тис. пуд.; за період 1891 – 1893 рр. з чорноморських портів до країн Балканського півострова було вивезено 1,3 млн. пуд. гасу; у 1895 р. – лише з Одеси за кордон було відправлено 477 тис. пуд. заліза, 289 тис. пуд. залізних виробів, 130 тис. пуд. чавуну, 10 тис. пуд. зброї; у 1899 р. – до Англії, Голландії та США відправлено першу партію руди у розмірі 1,2 млн. пуд [6, с. 148].

Чорноморсько-азовські порти та західні сухопутні митниці українського регіону продовжували відігравати вагомий роль у загальноімперському імпорті як аграрної, так й промислової продукції, а саме бакалійних товарів, фруктів, прянощів, шовкових, вовняних та бавовняних тканин, соди, риби, посуду, хімічних виробів, машинного обладнання та устаткування, металопродукції. Зокрема, лише через Одесу в 80 – 90-х рр. XIX ст. йшло до 10-15% загальноімперського імпорту. У 1885 р. та 1895 р. через Одеський порт було ввезено відповідно 0,9 млн. пуд. та 1,8 млн. пуд. заліза, чавуну та сталі; 1,3 млн. пуд. та 1,6 млн. пуд. бавовни та бавовняної пряжі; 138 тис. пуд. та 178 тис. пуд. чаю й кави; 45 тис. пуд. та 73 тис. пуд. прянощів тощо [5, с. 161-162].

У географічній структурі вітчизняної зовнішньої торгівлі продовжували лідувати країни Європи, зокрема, Англія, Голландія, Франція, Німеччина, Італія, Австро-Угорщина, Туреччина, Португалія, Норвегія, Швеція, Румунія тощо, куди вивозилося переважно зерно та збіжжя, частково руди та вугілля, а ввозилися металовироби, машини, устаткування, бавовна, фрукти, спиртні напої тощо. У той же час, суттєво зросла питома вага країн Близького та Далекого Сходу, а саме Єгипту, Персії, Індії та Китаю, куди спрямовувалася значна частка борошна, цукру, рейок, а імпортувалася бавовна, індіго, шовк, саго, чай, кава, прянощі, рис, олово, мідь тощо. Значна частина металургійного експорту припадала на країни Північної та Південної Америки (США, Аргентина, Бразилія, Мексика) й Африки, куди з чорноморських портів України вивозилися рейки, чавун, залізні та сталеві вироби, а ввозилися переважно продукти текстильної галузі, зокрема, бавовна, бавовняна пряжа та матерії.

Таким чином, вітчизняна модель міжнародного торговельно-економічного партнерства, що склалися в період ринково-індустріального перетворень господарства, характеризувалася слабкістю внутрішнього конкурентного середовища та значною роллю політичної складової зовнішньоекономічних відносин, імпортозалежністю внутрішнього ринку та аграрно-сировинним характером експорту, що, своєю чергою, встановило

значні бар'єри ендогенного самопідтримуючого розвитку національного господарства на етапі індустріальної та постіндустріальної економіки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Семенов А.В. Изучение исторических сведений о российской внешней торговле и промышленности с половины семнадцатого столетия по 1858 год: в 3 т. / А.В. Семенов. – Т.3. – СПб, 1859. – 535 с.
2. Кулишер И.М. История русской торговли до XIX века включительно / И.М. Кулишер. – СПб., 1923. – 324 с.
3. Тернер Ф.Г. Движение внешней торговли России с 1853 по 1856 г. / Ф.Г. Тернер. – СПб., 1858. – 361 с.
4. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Гесць та ін.; відп. ред. В.А. Смолій]. НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т.1. – 696 с.
5. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60 – 90-х рр. XIX ст. / І.О. Гуржій. – К., 1968. – 191 с.
6. Довжук І.О. Зовнішня торгівля Підросійської України у післяреформений період / І.О. Довжук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2006. – Вип. 11. – С. 142 – 153.

*Васильева Мария, Василевская Карина
(Барановичи, Беларусь)*

УДК 658 (476)

ПРОБЛЕМЫ В УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

В данной статье рассмотрены проблемы в управлении персоналом. Определена актуальность выбранной темы. Детально рассмотрены современные проблемы в управлении персоналом, значительно влияющие на экономическую эффективность предприятий. В статье авторами предпринята попытка определить основные пути решения изложенных проблем. В заключении авторы определяют важность и целесообразность предложенных методов решения современных проблем в управлении персоналом.

Ключевые слова: *управлении персоналом, конкурентоспособность, производительности труда.*

This article addresses the problems in personnel management. The relevance of the chosen theme is indicated. The problems are considered in personnel management, significantly affecting the economic efficiency of enterprises. In the article the authors attempt to identify the main ways of solving the problems mentioned above. In conclusion the authors determine the importance and feasibility of the proposed methods to solve modern problems in personnel management.

Key words: *resources management, competitiveness, proyzvodytel'nosty work.*

Управление персоналом является составной частью эффективного менеджмента на любом предприятии и оказывает непосредственное влияние на его экономические показатели и эффективность в целом. При неверном управлении появляется множество проблем, например: снижение качества изготавливаемой продукции, ухудшение репутации предприятия, увеличение вероятности оказаться экономически несостоятельным субъектом хозяйствования, то есть банкротом.

На сегодняшний день на многих предприятиях Республики Беларусь существует ряд проблем, связанных с управлением персоналом, выявление и решение которых сможет повысить их эффективность и улучшить позиции на рынках. Этот факт обуславливает актуальность выбранной темы.

Известно, что успешное развитие предприятий в современных условиях в немалой степени зависит от конкурентоспособности персонала, которая достигается постоянной подготовкой персонала, повышением квалификации, стратегическим планированием и профессиональной ориентацией. В Республике Беларусь рынок образовательных услуг оказался несбалансированным с реальными потребностями рынка квалифицированного труда; качественный уровень работников существенно уступает требованиям, предъявляемым на международном рынке труда.

Хороших результатов в управлении персоналом предприятие сможет добиться лишь посредством постоянного мониторинга существующих проблем.

Если использовать только знания, данные человеку природой, или только интуицию, вероятность совершить ошибки, которые нельзя будет исправить, значительно возрастет. Необходимо постоянно обучаться мастерству управления персоналом, чтобы избежать возникновения различного ряда проблем.

По мнению ведущих аналитиков в области менеджмента, существуют следующие проблемы в управлении персоналом.

1. Проблема «лучшего ученика». Суть проблемы заключается в том, что обычно руководителем назначают лучшего сотрудника. Такие сотрудники чаще всего знают ограниченную область работы, только свою, а остальные сферы лишь поверхностно, поэтому они могут допустить ошибки в менеджменте персонала, что приведет к снижению эффективности и конкурентоспособности предприятия.

2. Проблема «своего человека». Роль управления персоналом изначально носит конфронтационный характер по отношению к сотрудникам. Далеко не всем подчиненным нравится, что им порой необходимо решать дополнительные задачи, поставленные перед ними вышестоящим руководством, выполнять сверхштатные поручения. Недовольство перерастает, как следствие, в проблемы различного характера. Руководителю приходится бороться с возникающим сопротивлением; управление сопровождается возникающим негативом и скрытым противоборством.

3. Проблема позитивной проекции. К этой проблеме относится стремление управленца приписывать окружающим сотрудникам собственные черты характера. Такой стиль управления не профессионален с психологической точки зрения, так как каждый сотрудник – индивидуальная личность, которая имеет собственный взгляд на ситуацию.

4. Проблема «синдром старшего». Вполне естественно, что сотрудники часто и пристально наблюдают за руководством. Иногда многие начальники осознанно подчеркивают дистанцию между собой и персоналом. В итоге, если начальник сохраняет управляемость, то лишь на уровне жестких требований.

5. Синдром «ожидание героя». Содержание проблемы заключается в том, что о выполнении работы, которую необходимо сделать, работник догадывается по лицу начальника и предстает перед ним вовремя с правильно выполненным заданием. Если никаких заданий нет, подчиненный сам находит работу и выполняет ее, не задает лишних вопросов, всегда готов задержаться на работе и даже не обращается с просьбой о повышении заработной платы.

6. Высокая текучесть кадров. Очень часто предприятия не могут контролировать текучесть кадров из-за неправильного формирования кадровой политики или неэффективного использования кадров. На современном этапе данная проблема является одной из наиболее актуальных для многих предприятий Республики Беларусь, решение которой в значительной степени улучшит экономическое состояние предприятия, повысит его конкурентоспособность, а также повысит благосостояние его работников [1, с. 56].

Если уполномоченные органы смогут управлять персоналом со знанием социальных, психологических аспектов кадров, то это условие сможет значительно изменить качество работы сотрудников, увеличить прибыль, упрочнить положение предприятия на рынке, а также значительно улучшить атмосферу на предприятии.

Для решения существующих проблем в управлении персоналом предприятия должны выбрать определённые стратегию и тактику, содержащие методы и способы, регулирующие процесс управления предприятием.

К таким относятся следующие методы:

1. Материальное стимулирование. Безусловно, мотивационному механизму оплаты труда отводится большая роль, но постоянное повышение уровня оплаты труда не способствует как поддержанию трудовой активности на должном уровне, так и росту производительности труда. Применение этого метода может быть полезным для достижения кратковременного роста производительности труда. В конечном итоге происходит определенное привыкание к этому виду воздействия.

2. Улучшение качества рабочей силы. При постановке тех или иных целей предприятие сталкивается с отсутствием опыта и знаний у сотрудников, поэтому принимается решение о дополнительном обучении персонала. На предприятии следует сформировать систему обучения персонала, состоящую из специалистов высокого уровня в области управления персоналом.

3. Совершенствование организации труда. Данный способ содержит:

- постановку целей (правильно поставленная цель путем формирования ориентации на ее достижение служит мотивирующим средством для работника);
- расширение трудовых функций (увеличение числа операций, выполняемых одним работником);
- обогащение труда (предоставление человеку такой работы, которая давала бы возможность роста, творчества, ответственности, включения в его обязанности функций планирования и контроля качества основной, а иногда и смежной продукции);
- исследование времени (если человек не имеет достаточно времени для качественного выполнения работы, он будет считать, что на нее не стоит тратить усилий);
- улучшение условий труда (новый уровень социальной зрелости индивида отрицает неблагоприятные условия трудовой среды);
- темп работы (менеджер должен стремиться к снижению монотонности полуавтоматических процессов, предоставляя работникам свободу в выборе темпа).

4. *Вовлечение персонала в процесс управления.* Давать возможность служащему принимать решения, необходимые для ее выполнения, т.е. должна существовать автономия (в установленных пределах).

5. *Моральное стимулирование.* Все работники нуждаются в позитивной оценке своего труда и рассчитывают на это. Вручение поздравительных писем или просто одобрение работников может способствовать повышению производительности труда. Производительность работников, которые стремятся к успеху, может быть повышена путем расширения круга выполняемых задач или их обогащения. Включение работников в программы комплексного управления качеством положительно сказывается на приверженности сотрудников своей работе. Использование гибкого графика рабочего времени является другим мотивом, способным повысить производительность труда персонала. Такой способ стимулирования будет эффективен только в том случае, если индивиды, работающие по гибкому графику, заслуживают доверия и уважения [2].

Практика подтверждает, что сегодня человеческие возможности являются определяющими в достижении поставленных целей. Какими бы благоприятными не были внешние условия, творческие идеи, новейшие технологии, без хорошо подготовленного персонала высокой эффективности работы добиться невозможно.

Таким образом, главная цель управления персоналом – это умение эффективно использовать навыки работников в соответствии с целями предприятия, но при этом всегда нужно обращать внимание на условия труда, сохранение здоровья каждого сотрудника и установление благоприятного психологического климата в коллективе. Существующие на сегодняшний день проблемы в области управления персоналом на предприятиях Республики Беларусь считаем целесообразным решать вышеперечисленными методами,

что позволит улучшить экономические результаты деятельности и в целом повысит уровень конкурентоспособности предприятий.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации: стратегия, маркетинг, интернационализация: учеб. Пособие / А.Я. Кибанов, И.Б. Дуракова. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 301 с.
2. Купцова А.С. Примеры актуальных проблем управления персоналом на современном этапе / А.С. Купцова, Д.В. Родин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unn.ru>. – Дата доступа: 25.03.2016.

Научный руководитель: Ворошина Екатерина Васильевна, магистр экономических наук, старший преподаватель Барановичского государственного университета.

*Дребот Наталія
(Львів, Україна)*

УДК 336.717

НУМІЗМАТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Розглянуто завдання нумізматики та сутність нумізматичних операцій Національного банку України. Проаналізовано обсяги випуску пам'ятних та ювілейних монет в Україні. Запропоновано напрямки оптимізації нумізматичного ринку в Україні.

Ключові слова: нумізматика; нумізматичний ринок; інвестиційна монета; пам'ятна монета; ювілейна монета; нумізматичні операції Національного банку України.

National Bank of Ukraine numismatic aims and essence of numismatic operations are classified. The volume of memorial and jubilee coins issue in Ukraine is analyzed. Numismatic market trends optimization in Ukraine are also offered.

Key words: numismatics, numismatic market, investment coin, memorial coin, jubilee coin, National Bank of Ukraine numismatic operations.

За різноманітністю тематики, багатством художніх рішень, широкими можливостями власного вітчизняного монетного виробництва Україна стає помітним явищем світового нумізматичного ринку, дієвим інструментом у формуванні образу держави серед членів світового співтовариства. Висока колекційна якість і змістовність українських монет надає їм привабливості витворів мистецтва. Тому реалізація програми розвитку нумізматики в Україні, яку впроваджує Національний банк, потребує не тільки виконання намічених планів щодо випуску і реалізації нових пам'ятних та ювілейних

монет, а й вимагає значного підвищення ефективності маркетингової складової цієї програми. Подальші успіхи України на нумізматичному ринку потребують більш поглибленого осмислення закономірностей та тенденцій його розвитку, детального наукового аналізу.

Карбування власних монет – діяльність особлива, яка має не тільки економічне, а й політичне значення. Випуск колекцій монет є справою загальнодержавною і представницькою, а Національний банк України – головний організатор, безпосередній її виконавець і реалізатор. Саме власними монетами і банкнотами Україна засвідчує перед світом свій суверенітет, демонструє історичний родовід, повагу до національних, культурних і духовних цінностей.

Нумізматика – це науковий напрям у теорії грошей, який забезпечує виконання таких завдань [3]:

- вивчення, систематизація та аналіз різних видів монет, які відображають економічний, політичний і культурний розвиток країни та стають дійовим інструментом у представленні держави на міжнародній арені;
- дослідження історії та сучасності монетної справи і монетної політики країни в ту чи іншу епоху;
- розроблення монетарної термінології, атрибуція всіх монет країни, їх метрологія та систематизація;
- сприяння вирішенню питань політичної історії, археології, історії держави та права, політичної економії тощо.

Нумізматичні операції НБУ – випуск НБУ пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет. Всі ці монети є дійсним платіжним засобом України й обов'язкові до приймання без будь-яких обмежень за їх номінальною вартістю. Вони є складовою грошового обороту, тобто вони більшою або меншою мірою виконують усі функції грошей.

Пам'ятна монета – це монета, що випускається головним чином у пам'ять про якусь подію.

Ювілейна монета – різновид пам'ятної монети, що чеканились на честь ювілею осіб, одружень, вступу на пост глави держави, заснування міста, створення товариства, громадських організацій, держав.

Інвестиційна монета – зручний банківський продукт із різним ціновим діапазоном і високим рівнем захисту. Їх привабливість полягає в максимальному наближенні ціни монети до вартості дорогоцінного металу в монеті, а також у високій ліквідності, оскільки є механізм зворотного викупу інвестиційних монет [1].

Нумізматичні операції НБУ включають чотири етапи: планування, виготовлення, випуск в обіг та реалізація колекційних монет на внутрішньому і зовнішньому нумізматичних ринках (Рис.1).

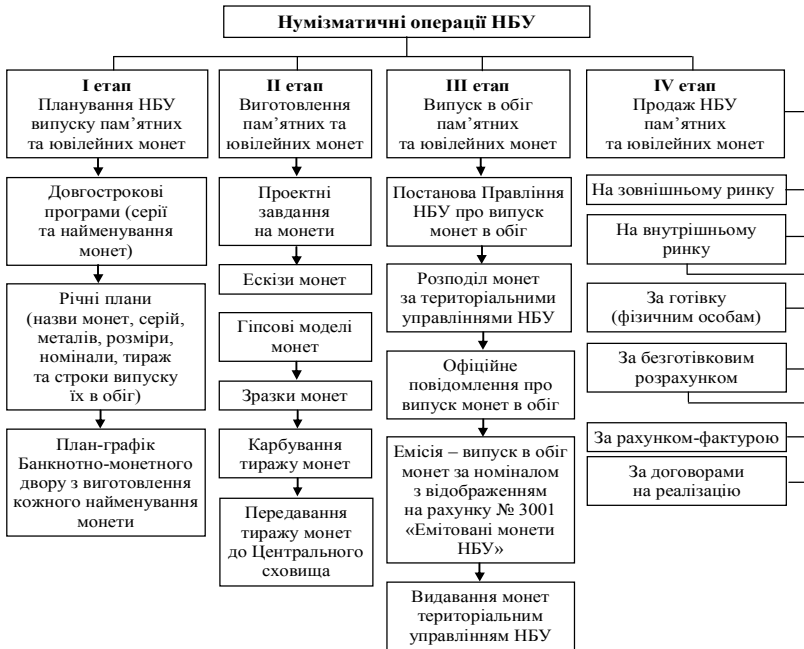

Рис. 1. Структурна схема процесу здійснення нумізматичних операцій НБУ

Сутність нумізматичних операцій НБУ нерозривно пов'язана з нумізматичним ринком як сферою обороту нумізматичних цінностей, на які протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція. Суб'єктами цього ринку є юридичні особи (НБУ, банки, нумізматичні фірми, інші підприємства), а також фізичні особи, а об'єктом купівлі-продажу – нумізматичні цінності.

Щодо основних ринкових параметрів сучасного нумізматичного ринку слід зазначити, що і внутрішній попит, і внутрішня пропозиція залежать від багатьох макроекономічних показників, таких, як загальний стан економіки країни, купівельна спроможність населення, стан банківської системи, фінансовий стан держави, стабільність національної валюти. У правовому аспекті неабияким фактором є рівень лібералізації законодавства, у тому числі податкового та митного. І правові, і загальноекономічні аспекти діють взаємопов'язано, тому підходити до завдання формування нумізматичного ринку слід комплексно, системно.

Наявність власної матеріально-технічної бази в особі Банкотно-монетного двору НБУ дозволяє зробити українські монети конкурентоспроможним товаром та розглядати перспективні пропозиції про співробітництво з іншими країнами.

Національний банк України започаткував випуски пам'ятних та ювілейних монет із недорогоцінних металів звичайної якості виготовлення саме як засобу готівкового обігу, створивши таким чином «наймасовіший» канал розподілу, оскільки ці монети стали доступними не лише для обмеженого кола нумізматів-колекціонерів, а й для всього населення.

За час незалежності України, станом на 24 жовтня 2015 р. було випущено 663 різновиди ювілейних та пам'ятних монет. З них 345 з недорогоцінних металів, 318 з дорогоцінних металів (Таблиця 1).

Такі обсяги реалізації свідчать про високу зацікавленість населення в цій категорії монетної продукції, яка є надійним засобом заощадження коштів та зручним інструментом інвестування.

Таблиця 1. Обсяги випуску ювілейних та пам'ятних монет в Україні

Метал/Рік	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	Разом
Недорогоцінні	6	8	4	9	11	16	17	11	17	24	24	22	20	19	19	13	16	19	22	27	21	345
Срібні	-	11	3	10	10	7	8	10	11	13	11	17	10	19	16	22	23	17	19	16	10	264
Біметалеві	-	-	-	-	-	3	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Золоті	-	-	6	4	1	1	1	-	2	2	1	5	7	6	3	4	3	1	1	-	-	48

Джерело: [2]

Ювілейні і пам'ятні монети почали випускатися Національним банком з 1995 р., з 663 монет – 21 монета номінована в карбованцях і 642 у гривнях.

Першою ювілейною монетою яку було введено в обіг 7 травня 1995 р., стала монета присвячена 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. Першою ж монетою з дорогоцінного металу стала срібна монета присвячена 50-річчю Організації Об'єднаних Націй, яку було введено в обіг 7 березня 1996 р.

У 2013 р. Королівський монетний двір Канади випустив колекційну серію з найкращих зразків інвестиційних срібних монет світу, яка одержала назву «Казкові 15». Це спеціальний набір зі срібних інвестиційних монет вагою 1 унція, зібраних з 15 різних країн. До числа «казкових п'ятнадцяти» поряд із такими всесвітньо відомими інвестиційними монетами, як «Кленовий лист» (Канада), «Британія» (Великобританія), «Кукабара» (Австралія), «Віденська філармонія» (Австрія), «Свобода» (Мексика), «Срібний орел» (США), «Панда» (Китай), увійшла й українська срібна інвестиційна монета «Архістратиг Михайл». Тираж колекційного набору «Казкові 15» визначено в 10 тисяч комплектів, відповідно, із загального тиражу «Архістратига Михайла» номіналом 1 гривня 2013 р. у 24,5 тисяч монет, 10 тисяч було закуплено Королівським монетним двором Канади.

Протягом 2013 р. Національний банк України представляв свої монети на трьох міжнародних заходах [2]:

- з 31 січня до 3 лютого 2013 р. – на Всесвітньому ярмарку грошей у м. Берлін (Німеччина);
- з 13 до 17 серпня 2013 р. – на Світовому ярмарку грошей у м. Роземонт (Сполучені Штати Америки);

- участь у сьомому міжнародному конкурсі пам'ятних монет «Монетне сузір'я – 2013», перемогу в номінації «Приз глядацьких симпатій» отримала пам'ятна монета «УЄФА. Євро-2012. Україна-Польща».

З 18 лютого 2015 р. Національний банк України увів у обіг три пам'ятні монети номіналом 5 гривень кожна – «Євромайдан», «Революція гідності» та «Небесна сотня» серії «Героям Майдану», яка увічнює пам'ять полеглих і події, що відбулися в Україні протягом листопада 2013 р. – лютого 2014 р. та увійшли в історію як Революція гідності.

Підсумовуючи нумізматичні операції Національного банку України, можна виокремити такі основні напрями його подальшої роботи:

1. презентація монетної продукції НБУ на міжнародному нумізматичному ринку;
2. маркетингові дослідження місцевих нумізматичних ринків та пошук форм співпраці;
3. активна індивідуальна робота в середовищі колекціонерів і спеціалістів, продаж українських колекційних монет за цінами виробника;
4. демонстрування технологічних можливостей Банкотно-монетного двору Національного банку України, проведення ділових переговорів із представниками фінансово-банківських структур стосовно розміщення замовлень на виготовлення грошових знаків, цінних паперів та нагородної продукції;
5. формування основ вторинного нумізматичного ринку шляхом створення активного і постійного попиту на українські монети, залучення до їх розповсюдження оптових та дрібнооптових дилерів;
6. узгодження тематики випуску монет із попитом як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

СПИСОК ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ігнатова Н.В. (Конюшенко Н.В.) Національний банк України на зовнішньому нумізматичному ринку // Вісник НБУ. – 2001. – №1. – С. 23 – 25.
2. Річні звіти Національного банку України за 2001-2014 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
3. Шуст Р.М. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посібник / Р.М. Шуст. – К.: Знання, 2007. – 371 с.

*Полянничко Олена, Мельниченко Дмитро
(Одеса, Україна)*

УДК 339.138:639.3

СЕРЕДОВИЩЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАРКЕТИНГУ У РИБНИЦТВІ

В даній статті використано маркетингові дослідження для прийняття рішень в управлінні та виробництві, а також в розповсюдженні рибної продукції. Впровадження інформаційних систем підвищить конкурентоспроможність і авторитет на ринку збуту рибної продукції виробників, а також можливість потенціальних споживачів та підприємців

більш оперативно користуватися наданою інформацією про продукт. Використання маркетингових технологій та стратегій в рибній галузі буде сприяти розповсюдженню продукції аквакультури, як на вітчизняному ринку, так і за кордоном.

Ключові слова: маркетинг, рибне господарство, аквакультура, конкуренція, маркетингові технології.

This article uses market research to make decisions in the management and production as well as distribution of fish products. Implementation of information systems enhance the competitiveness and credibility in the market for fish products manufacturers, and the ability of potential consumers and businesses more efficiently use the information provided about the product. The use of marketing techniques and strategies in the fishing industry will promote the spread of aquaculture products, as the domestic market and abroad.

Key words: marketing, fisheries, aquaculture, competition, marketing technology.

У відносно недавньому минулому рибне господарство було одним з пріоритетних напрямів економіки, значним джерелом поповнення державного бюджету, але опинилось в числі підгалузей аграрної економіки, які руйнуються. Падіння рибного господарства України, яке почалось з моменту переходу України до ринкових умов господарювання пов'язано з незнанням як керівників, так і підприємців законів ринку, невмінням використовувати маркетингових технологій, недотриманням маркетингових принципів [1].

В Україні останнім часом відмічається тенденція до зменшення обсягів вилову риб і морепродуктів. За період 2009 – 2012 рр. вилов риби й інших водних живих ресурсів в країні скоротився майже вдвічі. Це сталося, в основному, за рахунок зменшення вилову океанічної риби у виняткових економічних зонах інших держав та скорочення обсягів вилову у внутрішніх водоймах. У структурі імпорту більше 94% становить ввезення мороженої рибної продукції. Крім того в Україну завозять готову або консервовану рибу, а також продукти із сурімі, основними постачальниками яких є Естонія, Росія, Китай та інші країни. Аналіз даних українського ринку риби і морепродуктів свідчить, що власна сировинна база з кожним роком вичерпується, тому виходом із занепаду може стати розвиток власної аквакультури, розробка та впровадження інноваційних технологій переробки. З урахуванням того, що ринок сировини в Україні та перспективи його розвитку пов'язані з вирощуванням прісноводних риб, особливе значення у зв'язку з цим набуває розробка та впровадження новітніх технологій рибних продуктів з власної сировини. Ринок сировинних ресурсів в Україні щорічно зростає у внутрішніх водоймах і потребує дедалі більшої уваги та впровадження нових заходів з метою розширення асортименту [2].

Особливістю маркетингу товарів рибної галузі є:

- вивчення потреб і прогнозування попиту;
- вивчення асортиментної політики та розробка виробничої програми;
- вивчення каналів товароруку та організація збуту.

Маркетинг у сфері виробництва рибної продукції обумовлений деякими особливостями, пов'язаними:

- з природними умовами виробництва, врожайністю та інтенсивністю використання водних акваторій;
- значимістю виробленого товару, що визначає особливі вимоги до його виробництва, зберігання і транспортування;
- розбіжністю часу виробництва продукції і її споживання;
- сезонним характером виробництва;
- наявністю різних організаційно-правових форм господарювання;
- тривалістю циклу виробництва і споживання рибної продукції, ускладнює прийняття правильних маркетингових рішень в конкурентній боротьбі, задоволення запитів споживачів щодо якості товару;
- більш високою чутливістю і сприйнятливістю в порівнянні з іншими системами маркетингу;
- порівняно невисоким рівнем наукових розробок у сфері маркетингової діяльності [3].

Ефективне функціонування ринку рибної продукції забезпечується шляхом постійної пропозиції товару різного асортименту підприємствами товаровиробниками з одного боку та стабільного попиту на продукцію рибиництва і рибальства з іншого. При цьому для підприємства дуже важливим є вибір оптимального маркетингового каналу реалізації продукції, який би зміг забезпечити своєчасну і в максимальному повному обсязі доставку товару для споживача при мінімальних витратах. Найпростішим маркетинговим каналом реалізації продукції є канал нульового рівня, який складається лише з двох суб'єктів: безпосередньо товаровиробника і споживача, який напряму купує у нього продукцію. Решта маркетингових каналів передбачають наявність посередників між товаровиробником і кінцевим споживачем. Найпростішим з таких є однорівневий канал, який включає одного посередника. Найчастіше таким посередником є роздрібний торговець. У вигляді останнього може бути продуктовий магазин, який має відділ з продажу рибної продукції; спеціалізований рибний супермаркет; місце на ринку. Дворівневий маркетинговий канал реалізації включає двох посередників – роздрібного і оптового. Трирівневий канал реалізації продукції включає дрібнооптового торговця (посередника), яким найчастіше виступає дрібний оптовик. Він скуповує товар у крупного оптовика і перепродає їх невеликим підприємствам роздрібної торгівлі, яких крупні оптовики, як правило, не обслуговують. У рибо продуктової галузі такий дрібний посередник може бути підприємство, що скуповує продукцію напряму у видобувного морського судна певний вид риби, і перепродає її переробному підприємству або напряму кінцевими споживачам [4].

Ведення рибного господарювання має ряд своїх особливостей, зокрема те що у своїй виробничій діяльності підприємства використовують природні ресурси у вигляді використання водойм, водних біоресурсів, тобто виробнича сировина підприємства на пряму залежить від природно-кліматичних факторів і місця розташування підприємства. Про те, є деякі спільні характеристики

особливо, що стосуються не виробничої сфери, зокрема управлінські, організаційні, маркетингові процеси, що можна ідентифікувати, систематизувати та використовувати при створенні інформаційних ресурсів підприємства. Створення інформаційної системи є одним з методів ефективного використання інформаційного потенціалу підприємства, і має цілий ряд переваг, зокрема: дозволяє скоротити витрати на реалізацію життєвого циклу на певних його етапах, скоротити витрати в бізнес процесах, підвищить конкурентоспроможність і авторитет на ринку збуту рибної продукції, сприятиме його розширенню, що є основним у діяльності кожного рибогосподарського підприємства. Важливим аспектом в розвитку інформаційних технологій є створення електронної бази даних підприємств рибогосподарського комплексу, областей та користувачів всіх структурно-організаційних форм. Актуальним у створенні інформаційних баз даних є інформація щодо:

- наявності та якості рибопосадкового матеріалу;
- наявності плідників для розвитку племінної справи в конкретному господарстві;
- наявності зимувальних ям, що можна взяти в оренду;
- даних щодо ветеринарно-санітарного стану господарства, підприємства.

Окремим інформаційним ресурсом необхідно об'єднати інформацію, щодо ринків збуту рибної продукції, цінової політики та можливості споживачеві вибирати той асортимент продукції, який йому доступний і цікавий [5].

Важливою умовою, необхідною для того, щоб витримати постійно зростаючу конкуренцію на ринці рибної продукції є відмінна якість продуктів, як у відношенні якості м'яса, так і з точки зору споживача. Споживачі все більше цікавляться тим, як риба вирощувалася і які кормові інгредієнти використовувались при її вирощуванні. В своїх власних торгових інтересах, а також з метою задовольнити як бажання споживачів, так і нормативні вимоги, більшість супермаркетів встановили дуже суворі правила відносно сільськогосподарської продукції. Для реалізації риби через цей важливий ринковий канал продукти повинні відповідати дуже високим стандартам якості [6].

Потреба у проведенні маркетингових досліджень виникає за відсутності необхідної інформації для прийняття найоптимальнішого управлінського рішення. Маркетингові дослідження, що являють собою систематичний збір, оброблення та аналіз даних з метою прийняття обґрунтованих маркетингових рішень, є комплексними і ведуться в трьох напрямках: зовнішнє середовище, мікросередовище та внутрішнє середовище – суб'єкт господарювання. Початковий етап дослідження ринку прісноводної риби передбачає: визначення проблеми та потреби у проведенні маркетингового дослідження ситуації, що склалася; визначення альтернативних шляхів вирішення проблеми. Після визначення потреби у проведенні дослідження ринку встановлюють цілі маркетингового дослідження. Наступним кроком вирішення визначених проблем є постановка

робочої гіпотези маркетингового дослідження. Робоча гіпотеза дає змогу визначити систему показників, які будуть отримані в результаті маркетингового дослідження. Наступний етап дослідження ринку – розробка плану дослідження – передбачає визначення методу дослідження, вибір об'єкта дослідження та обсягу вибірки, методи збору даних, визначення місця та терміну проведення дослідження і, нарешті, призначення осіб, що проводитимуть дослідження. На завершальному етапі (підготовка звіту та розробка рекомендацій) здійснюють: підготовку звіту; презентацію результатів; передачу звіту особам, які приймають рішення; контроль над виконанням прийнятого рішення [7].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Буэни А.Н. Принципы стратегического маркетинга рыбного хозяйства Украины / А.Н. Буэни, А.Н. Сушко // Экономика Крыма. – 2013. – №2. – С. 184 – 187.
2. Розвиток ринку рибних продуктів в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://goo.gl/E01QJJ>.
3. Маркетингові канали реалізації риби і рибної продукції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://goo.gl/jEyd91>.
4. Особливості аграрного маркетингу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://goo.gl/Ah1b9P>.
5. Мисковець Н.П. Впровадження інформаційних технологій у рибному господарстві / Н.П. Мисковець // Вісник Хмельницького національного університету. – 2014. – №3. – С. 213 – 215.
6. Справочник по устойчивой аквакультуре [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://goo.gl/XMOXJ1>.
7. Андросович Т.Ю. Особливості дослідження прісноводної аквакультури / Т.Ю. Андросович // Агросвіт. – 2012. – №16. – С. 14 – 16.

*Тонісвич Аліна
(Чернівці, Україна)*

УДК 331:316.3 (477)

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ

Розглянуто поняття соціального діалогу та його систему, охарактеризовано її сучасний стан в Україні з метою визначення шляхів її удосконалення. Визначено причини низької ефективності системи соціального діалогу, а також розглянуто стратегічні цілі формування системи соціального діалогу.

Ключові слова: соціальний діалог, роботодавець, найманий працівник, органи місцевого самоврядування.

The concept of social dialogue and its system are discussed. The current situation in Ukraine in order to identify ways of its improvement is reviewed. The reasons of low efficiency of social dialogue and strategic goals of system of social dialogue are determined in the article.

Key words: social dialogue, employer, employee, local government.

У сучасних умовах розвитку система соціального діалогу є одним із важливих елементів у формуванні ринкової системи щодо регулювання доходів, цінність якого підтверджується досвідом економічно розвинутих країн. У багатьох державах з перехідною економікою соціальний діалог все ще перебуває на стадії розвитку, і багато соціальних проблем залишаються невирішеними не тільки через відсутність необхідних фінансових ресурсів, а й через відсутність ініціативи між громадськими структурами, владою і бізнесом.

Оскільки, нинішня система соціального діалогу, на жаль, є не ефективною, тому потрібно розглянути її сучасний стан в Україні з метою визначення шляхів її удосконалення.

Аналізу сутності, змісту, принципів функціонування системи соціального діалогу присвячені роботи таких вчених як Н. Балабанової, В. Головки, У. Волинець [2], Л. Жукова, С. Процюк [5], Т. Рябова [3], В. Шедяков [4] та ін. Проте малодослідженим залишається питання щодо розвитку соціального діалогу між державою, бізнесом і робітниками в умовах кризи.

Соціальний діалог – це система взаємозв'язків між представниками найманих працівників – з одного боку, роботодавцями та їх об'єднаннями – з другого, і державою та органами місцевого самоврядування – з третього, що виражається у взаємних переговорах і примирних процедурах з метою дотримання прав та інтересів працівників, роботодавців і держави [5, с. 8].

У цілому, система соціального діалогу реалізується через укладання угод на рівні суспільства загалом або на рівні окремих регіонів. Вони укладаються між організаціями, що представляють найманих працівників, об'єднаннями роботодавців і державою. В Україні таким документом є Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями роботодавців і підприємців та профспілками [3, с. 56].

Отже, соціальний діалог є ефективним, оскільки виступає невід'ємним елементом ринку праці та соціальної політики, як на національному, регіональному, так і на мікроекономічному рівні. Його розвиток зумовлює покращення соціально-економічної ситуації, ріст рівня оплати праці, відповідно, скорочення рівня безробіття та бідності [4, с. 38].

Але це існує тільки на теоретичному рівні, оскільки на практиці, система соціального діалогу в Україні не є цілком сформованою, що породжує різноманітні причини низької ефективності, а саме [2, с. 236]:

- 1) домінування у свідомості населення патерналістських настроїв;

- 2) недорозвиненість системи соціального діалогу на державному та регіональному рівнях;
- 3) подолання формального характеру колективно-договірного процесу;
- 4) посилення відповідальності соціальних партнерів за невиконання прийнятих ними колективних угод та договорів;
- 5) слабкість профспілок як представника та захисника інтересів працівників та сторони соціальної сфери.

Зазначені вище проблемні сторони діяльності соціального діалогу передбачають необхідність розробки організаційно-економічного механізму щодо підвищення ефективності системи соціального діалогу (Рис. 1).

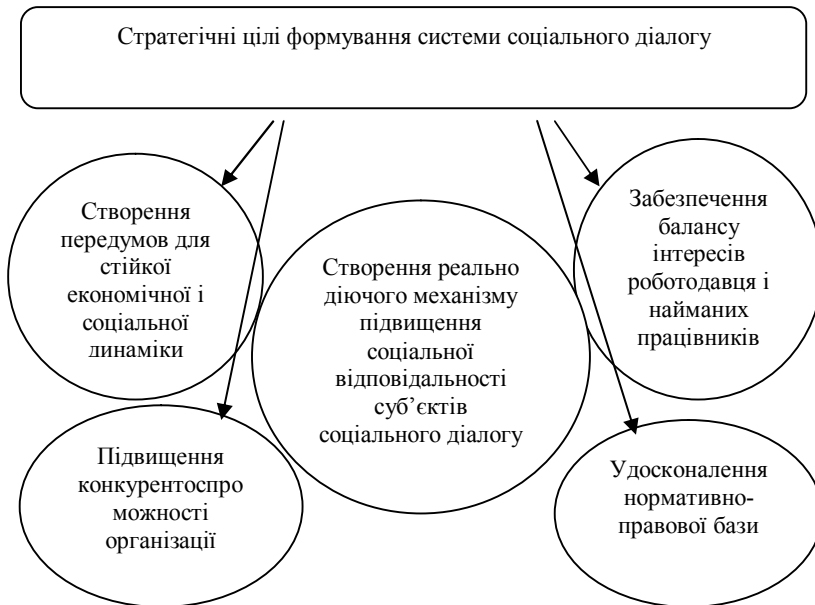

Рис. 1. Стратегічні цілі формування системи соціального діалогу

Для вдосконалення соціального діалогу в Україні зокрема подолання негативного впливу нерівності сторін в Закон України «Про соціальний діалог в Україні» слід внести зміни в напрямі забезпечення обов'язковості прийняття органами соціального діалогу спільних рішень на основі згоди сторін [1].

Укладання соціальних угод є важливим кроком на шляху вдосконалення механізму розвитку соціального діалогу, який максимально враховуватиме інтереси всіх суб'єктів економічних відносин. Такий інституційний компроміс сприятиме: підвищенню соціальної та економічної відповідальності діяльності держави та аграрних підприємств; формуванню інституційних зв'язків (зворотній зв'язок, зв'язок формальних та неформальних інституцій, міжсуб'єктна взаємодія) у системі державного регулювання;

уникненню інституційних пасток, породжених опортуністичною поведінкою суб'єктів аграрного господарювання; консолідації зусиль у напрямку досягнення пріоритетів розвитку національної економіки [6, с. 21].

Отже, система соціального діалогу в Україні не є цілком сформованою і має певні недоліки, які, на сьогоднішній день, є суттєвою перешкодою на шляху цивілізованого співробітництва. Але на противагу цьому, ми зазначили стратегічні цілі, щодо вирішення поставлених проблем, і вразі дотримання цих вимог, розвиток партнерства зумовить значне покращення соціально-економічної ситуації, забезпечити приріст рівня оплати праці та зайнятості, забезпечити значне скорочення рівня безробіття та бідності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2862-VI [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – С. 255 // – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
2. Волинець У.А. Розвиток соціального партнерства в Україні / У.А. Волинець // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2014. – №2. – С. 235 – 238.
3. Рябова Т.В. Соціальна відповідальність бізнесу як фактор збалансування ринку праці / Т.В. Рябова, Л.І. Шаша // Вісник Національного транспортного університету «ХПІ». – 2015. – № 25 (1134). – С. 51 – 55.
4. Шедяков В.Є. Розвиток системи відносин соціального партнерства як чинник забезпечення високого рівня трудової мотивації / В.Є. Шедяков // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 33 – 46.
5. Процюк С.Л. Соціальне партнерство як механізм соціального захисту зайнятого населення [Електронний ресурс] / С.Л. Процюк // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – №1(3). – Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik>.
6. В.І. Кифяк // Інвестиції: практика та досвід – 2013. – № 12. – С. 19 – 22.

ЖУРНАЛІСТИКА

Ярошенко Роман
(Київ, Україна)

УДК 007:304:316

**ВПЛИВ МЕДІЙНИХ РЕСУРСІВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЧИТАЧА
ХУДОЖНЬО-ЛІТЕРАТУРНИХ ВИДАНЬ**

У статті подано тезисні повідомлення про проблематику впливу медіа-ресурсів на читача художньо-літературних видань. Автор торкається індивідуальної зміни особистості, демонструючи її трансформацію від читача до глядача під впливом медійних ресурсів. На базі цих тезисних повідомлень опирається складова ґрунтового авторського дослідження цієї проблематики.

Ключові слова: медійні ресурси, вплив, читач, суспільство, видання.

The article reports basic provisions on issues influence media resources for readers of artistic and literary publications. By touching the individual problems of personality, showing its transformation from a reader to the audience under the influence of media resources. On the basis these reports is based constituent thorough study of this issue.

Key words: media resources, influence, reader, society publication.

Проблематика впливу медійних ресурсів на суспільство із давня була не лише європейським, а й світовим дисонансом, який заманював щоразу більшу кількість читачької аудиторії. І це не дивно, оскільки технічний прогрес набуває дедалі більшого розголосу й актуалізації уваги суспільства, чим й спричинює значний спад читачького інтересу. Дана проблематика на сучасному етапі є актуальною, оскільки існує певна необхідність простежити та оглянути ракурс співвідношення медійних ресурсів та видавничих продуктів, що й генерує мету цього дослідження.

Медійні ресурси виступають основою сьогоденішнього поінформовування суспільства, оскільки у найшвидшій формі повідомляють про певні загрози, події, здобутки, наслідки. Завдяки сучасним медіа людина може брати участь в обговоренні, виступати у прямому ефірі та багато іншого, використовуючи науково-технічні здобутки людства. Проте «існує як позитивний, так і негативний медіа-вплив на людей, і все частіше зараз говорять про негативний вплив засобів масової інформації, яке виражається в їх неадекватну поведінку в суспільстві» [5]. Н.Д. Аль-Хамадані стверджує, що «медіа з одного боку – це джерело фальсифікованої, необ'єктивної інформації, наслідки впливу якої неможливо передбачити, з іншого – інформації, яка позитивно впливає на становлення особистості» [1, с. 52]. Тому осудити чи з впевненістю підтримати вплив сучасних медійних ресурсів неможливо, оскільки «корінь «медіа» передбачає, що життєдіяльність людей (і дітей) відбувається не тільки в

реальному, а й у віртуальному, а отже, певною мірою – в штучному світі, у якому комунікації опосередковані електронними засобами (мас-медіа)» [17]. Проте дослідження Н. Волкової підтверджує теорію «використання і користі». Дослідниця зазначає, що за допомогою медіа людина вчиться адекватно сприймати, як позитивну, так і негативну інформацію. Саме за допомогою медіа у дитини можливо сформувати вміння свідомо робити вибір [4, с. 111-114]. Також про позитивний потенціал медійних ресурсів знаходимо відомості у роботах Л. Чорної, яка стверджує, що основна мета медіа полягає у створенні нових можливостей для розвитку, набуття нового досвіду [2].

Все ж видавничий продукт до появи радіомовлення, телебачення, Інтернет-мережі був єдиним найоперативнішим офіційним свідченням певних подій чи явищ (в контексті газетно-журнальних видань), про які суспільство прагнуло почерпнути знання. А книга виступала базовим джерелом для навчання (підручники), власного художнього задоволення чи згуртування певних мистецько-літературних кіл (оповідання, романи, новели, збірки поезії), прецедент яких зберігся й досі. Книга завжди актуалізує людську ідею, підсвідомість, а тому ці образи, які відтворює людина у вирі своїх фантазій, читаючи книгу чи газетно-журнальну продукцію, виступають безумовно індивідуально розвиваючим фактором. Цей досвід не може надати медіа-ресурс, оскільки індивідуум одразу бачить підготовлену продюсером чи кінорежисером «картинку», яку демонструє у своїй інтерпретації. В такому випадку людська фантазія і певні художні вимисли (як її продукт) залишаються без розвитку. Тому, коли людина обирає перегляд кінофільму, а не читання художньо-літературного видання цього ж твору, вона позбавляє себе можливості ідейного розвитку. Припустимо, якщо людина протягом року прочитуватиме щомісяця хоча б одну художню книгу, то за рік вона створить дванадцять різних образів у своїй фантазії, які відтворюватиме у пам'яті ще кілька десяти років. У цьому випадку ідейна образність культивуватиметься значно краще, оскільки відбуватиметься певний розвиток, а не лише сприйняття готового продукту.

Отже, відкидати використання медійних ресурсів є великою помилкою, оскільки на їх базі відбувається загальний розвиток та інформування суспільства. Проте відчужувати чи забувати про читання художньо-літературних творів не можна, оскільки вони у найбільшій мірі розвивають індивідуальні ідейні якості особистості та цим самим сприяють творчому потенціалу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аль-Хамадані Н. Вплив медіа-засобів на становлення особистості дитини дошкільного віку / Н.Д. Аль-Хамадані // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Львів, 2013. – № 13 (272). – Ч. I. – С. 50 – 53.
2. Апостолюва Г. Про наслідки використання електронної техніки для розвитку здібностей дитини / Г.В. Апостолюва // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9 – 10. – С. 1 – 3.

3. Боришполець О. Чинники впливу засобів масової інформації на аудиторію / О. Боришполець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=64&c=1448>.
4. Винтерхофф-Шпурк П. Медиапсихология. Основные принципы: пер. с нем. / Петер Винтерхофф-Шпурк. – Х.: Гуманитар. центр, 2007. – 228 с.
5. Вплив засобів масової інформації на формування особистості дітей і підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-referat.com>.
6. Колесніков О. Інтернет для ділової людини / О. Е. Колесніков. – М.: Яуза, 1996. – 281 с.
7. Луман Н. Реальність мас-медіа / Н. Луман // Вітчизняні записки. – 2000. – № 4. – С. 431.
8. Медіаосвіта та медіаграмотність: Підручник. – К.: Академія української преси, 2012. – 354 с.
9. Мудрик А. Соціальна педагогіка / А.В. Мудрик. – М.: Академія, 2000. – 194 с.
10. Ноель-Нойманн Е. Публіцистика. Масова комунікація: Медіа-енциклопедія / Елізабет Ноель-Нойманн. – К.: ЦВП, АУП, 2007. – 780 с.
11. Сидоренко І. Тренінг впливу та протистояння впливу / І.В. Сидоренко. – СПб.: Мова, 2003.
12. Сухорукова А. Вплив ЗМІ на формування духовності особистості та суспільства / А.В. Сухорукова // Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. – С. 78 – 82.
13. Сучасний медіаменеджмент в друкованих ЗМІ: Шляхи роздержавлення української преси / За ред. В. Іванова та Н. Ланге. – К.: ЦВП, АУП, 2008. – 300 с.
14. Терін В. Масова комунікація. Дослідження досвіду Заходу / В.П. Терін. – М.: МДІМВ, 2000. – 314 с.
15. Фоссаті Ф. Медіаландшафт: 1991 – 2003 / Ф. Фоссаті // Вітчизняні записки. – 2003. – № 4.
16. Хаптаєв Ф. Роль ЗМІ у соціальній роботі / Ф.Р. Хаптаєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spf.bsu.ru>.
17. Хоменко О. Психологічний вплив медіа на особистість дитини / О.А. Хоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/ippo-kubg/2-29007791>.

ІСТОРІЯ

Авраменко Світлана
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

УДК 371.32:94 (477) «19/20»

**ДО ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ ШІКІЛ ДУХОВНОГО ВІДОМСТВА В ПОЛТАВСЬКІЙ
ГУБЕРНІЇ НА КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.**

В дослідженні висвітлено організацію та діяльність навчальних закладів, які готували вчителів для початкових шкіл духовного відомства в Полтавській губернії в середині ХІХ – на початку ХХ ст., визначено ступінь ефективності їх роботи.

Ключові слова: церковнопарафіяльні школи, духовні семінарії, церковно-вчительські школи, короткотермінові педагогічні курси.

The study highlights the organization and operation of educational institutions that prepare teachers for primary schools clerical department in Poltava province in the middle of the XIX – early XX century, defines the degree of effectiveness.

Key words: church parish school, seminary, Church Teacher School, teaching short courses.

Особливу роль у процесі виховання підростаючого покоління відводиться школі і вчителю. Саме вчитель надає дітям не тільки знання з різних предметів, а й формує громадянина, патріота, інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість. Соціальні, економічні та культурні реформи в Українській державі нашої епохи набувають нові стратегії розвитку системи навчання. Важливого значення набуває переосмислення досвіду і ролі церкви, значення її освітніх установ, участі православного духовенства в справі навчання й виховання підростаючого покоління.

Актуальність розробки даної проблематики полягає в тому, що багато важливих та значущих питань, що стосуються організації діяльності та розвитку навчальних закладів, які готували вчителів для початкових шкіл духовного відомства в Полтавській губернії в середині ХІХ – на початку ХХ ст., комплексно не досліджувались, тому виникає нагальна потреба більш детального вивчення їх.

Метою дослідження є науковий аналіз історичних джерел, публікацій, архівних матеріалів, які містять дані про розвиток та діяльність вчительських шкіл духовного відомства.

На Лівобережній Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. гостро постало питання про збільшення кількості навчальних закладів, які б готували

вчителів для початкових шкіл. Саме на цей період припадає найбільше зростання кількості церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти.

Значну кількість учителів початкових народних шкіл готували в навчальних закладах духовного відомства. Духовні семінарії вважалися основними навчальними закладами для підготовки вчителів народних шкіл.

Відомство православного віросповідання організовувало також другокласні учительські школи, які готували вчителів для шкіл грамоти, для церковнопарафіяльних – відкривались церковно-вчительські школи. Значна частина вчителюк початкових шкіл здобували освіту в єпархіальних училищах. Для підвищення кваліфікації вчителів проводилися короткотермінові педагогічні курси.

Відповідно рішення Синоду 1866 р. в духовних семінаріях вводився курс педагогіки і обов'язкових пробних уроків у недільних школах (недільні школи згідно Положення 1864 р. входили до переліку початкових шкіл). Випускники духовних семінарій мали 2-3 роки відпрацювати учителями початкових шкіл. У середині 80-х рр. XIX ст. на території України нараховувалось 11 духовних семінарій, до яких приймали юнаків від 16 років, що закінчили двокласну початкову школу. Учні жили в пансіонах (інтернатах) під суровим наглядом педагогічного персоналу. Навчання було шестиденним. Семінаристи вивчали: Закон Божий, російську мову, арифметику, педагогіку, історію, географію, геометрію, фізику, зоологію, ботаніку, мінералогію, чистописання (каліграфію), співи, малювання, проводилися заняття з гімнастики. Кількість вихованців учительської семінарії не перебільшувала 100 осіб. Більшість із них отримували стипендії. Навчання тривало три роки (а з 1905 р. – чотири). Підготовка вчителів у семінаріях була ґрунтовною, учні одержували не лише фахову освіту, а й вивчали широке коло загальноосвітніх предметів [8, с. 336].

Церковно-вчительські школи являли собою середні педагогічні навчальні заклади, до яких приймали на конкурсних засадах юнаків і дівчат православного віросповідання у віці від 15 до 17 років. Термін навчання тривав 3 роки. У школах даного типу з 1903 р. були затверджені Синодом такі дисципліни: Закон Божий, церковна і російська історія, дидактика та основи педагогіки, церковний спів, церковнослов'янська і російські мови, література, географія, математика, креслення, малювання, гігієна, рукоділля (в жіночих школах). Також із дозволу Синоду викладалися додаткові курси іконопису, ремесла чи сільського господарства [1, с. 283].

На початку XX ст. у Полтавській губернії функціонували дві церковно-вчительські школи – Лубенська братська вчительська школа та Олександромиколаївська церковно-вчительська школа поблизу Шведської могили на околиці Полтави, яка відкрита була 17 жовтня 1889 р. на землі, подарованій купецькою дочкою М.К. Прохоровою, за сприяння єпископа Полтавського і Переяславського Іларіона та Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. Школа збудована на кошти благодійників та за рахунок допомоги від Синоду, частково на капітал таємного радника Й.С. Судієнка. Вперше 1889 р. на навчання було прийнято 30 учнів [9, с. 2065].

До школи приймали хлопців з 14 років, переважно випускників церковнопарафіяльних шкіл із відмінними оцінками і зразковою поведінкою, здібних до співу. Це були здебільшого діти селян, священників, церковнослужителів, які іноді виявляли неабиякі таланти у музиці, співах, живопису. При вступі учні складали іспити за програмою курсу церковнопарафіяльної школи: Закон Божий, російську і церковнослов'янську мови, математику, російську історію, географію і церковний спів.

Другокласні учительські школи були дещо нижчого класу і готували вчителів для шкіл грамоти. До вступу в другокласну учительську школу складалися іспити. Зокрема з оголошень часопису «Плтавських єпархіальних відомостей» відомо, що 1906 р. Рада Градизької другокласної вчительської школи Полтавської губернії оголошувала набір в 1-ше відділення 2-го класу учнів з 13 до 17 років, які закінчили курс церковнопарафіяльної або земської школи і обов'язково мали здібності до співу [2, с. 412-414].

В оголошенні повідомлялося, що на ім'я ради школи, потрібно подати клопотання, метричну виписку про народження дитини, свідоцтво про закінчення початкової школи, свідоцтво про щеплення від віспи, посвідчення від заочновчителя про задовільну поведінку і здібності учня.

Річна плата за навчання в другокласній учительській школі складала 43 рублі. Гроші вносилися трьома частинами: перша – 23 рублі при вступі; друга в січні – 15 рублів; третя у квітні – 5 рублів. Рада Градизької другокласної вчительської школи наголошувала, що якщо кошти вноситимуться не вчасно, учні будуть відчислитися.

В цьому оголошенні зазначалося, що вступні екзамени відбудуться за такою програмою: Закон Божий (учні повинні добре знати курс однокласної церковнопарафіяльної школи, правильно читати молитви, перекладати їх на російську мову і коротко передавати зміст молитви, події Старого і Нового Завіту розказувати послідовно, знати десять заповідей Закону Божого з поясненням); церковний спів (учні повинні знати ноти і співати загальноживані молитви); слов'янське читання (читати Псалтир і Часослов з перекладом); російське читання (учні повинні вміти читати статті і переказувати їх зміст, знати на пам'ять вірші і каліграфічно писати); арифметика (учні повинні вміти усно рахувати, вирішувати задачі на 4 арифметичні дії, знати квадрати і кубічні виміри). Учням підручники видаватимуться безкоштовно, а папір, канцелярське приладдя, чорнило батьки повинні придбати за свій кошт [2, с. 414].

Духовне відомство намагалося забезпечити власні школи необхідною кількістю кваліфікованих вчителів. Для цього влаштовувалися короткотермінові педагогічні курси. Найчастіше це були курси губернського та повітового масштабів, що проводилися у літні місяці.

Тимчасові курси мали на меті ознайомити вчителів церковних шкіл з кращими прийомами викладання предметів початкової школи, вдосконалити їх у церковних співах. Як правило, курси тривали 4-6 тижнів. Програма занять складалася з відвідування уроків досвідчених учителів, читання спеціальної літератури, виконання письмових робіт, а також проведення пробних уроків [6, с. 1632-1633].

В 1898 р. на засіданні 1-го з'їзду спостерігачів шкіл духовного відомства Полтавської єпархії вирішувалися питання облаштування педагогічних курсів для вчителів початкових шкіл. Як відомо із часопису «Полтавські єпархіальні відомості», на засіданні вирішено облаштувати курси в 6 містах єпархії: «для учителей Кременчугского и Кобелянского уезда в г. Кобеляках или в с. Пригоровке Кобелянского уезда, для учителей Полтавского, Константиноградского уездов в Малой-Перещепине Константиноградского уезда, для учителей Гадяцкого, Роменского и Зеньковского уездов в м. Верпике, для учителей Прилукского, Лохвицкого и Пирятинского уезда в с. Гурбинцах Прилукского уезда, для учителей Хорольского и Миргородского уездов в м. Остапье Хорольского уезда, для учителей Золотоношского, Переяславского в м. Пешаном или Чернобаях Золотоношского уезда» [3, с. 170-173].

Завдяки старанням спостерігача Переяславського повіту короткотермінові курси для вчителів шкіл грамоти і малопідготовлених вчителів церковнопарафіяльних шкіл Золотоніжського і Переяславського повіту були проведені в м. Переяславі 5 липня по 5 серпня 1899 р. Керував роботою курсів Переяславський повітовий спостерігач Данило Данилевський. На організацію і проведення курсів єпархіальною училищною радою виділено 1200 крб., курси віддало – 67 слухачів [10, с. 115-121].

На засіданні 1-го з'їзду спостерігачів шкіл духовного відомства Полтавської єпархії визначена кількість учасників курсів від кожного повіту: «Кременчугского – 25, Кобелянского – 35, Полтавского – 30, Константиноградского – 20, Гадяцкого – 20, Роменского – 25, Зеньковского – 12, Золотоношского – 40, Переяславского – 30, Прилукского – 8, Лохвицкого – 25, Пирятинского – 20, Хорольского – 27, Миргородского – 20». Були затверджені особи, які викладатимуть на короткотермінових педагогічних курсах: «священник г. Лубен – Александр Ларин, священник с. Исачки Лубенского уезда – Василий Романов, диакон с. Шиловки Зеньковского уезда – Вениаминов, священник с. Песчаного Константиноградского уезда – Георгий Якубовский, учитель с. Твердохлебов Кременчугского уезда – Александр Чернышевский, священник Тимофей Щербань бывший диакон с. Горбаневки Полтавского уезда, учитель образцовой школы при семинарии Аликсей Станиславский, диакон м. Борисполь Переяславского уезда – Филип Рыбак, законоучитель Козелецкой школы – Федор Зубковский, священник м. Царичанки Кобелянского уезда – Дмитрий Судаков». В якості вчителів церковного співу були затверджені: «священник И. Кленочевский с г. Лохвицы, священник С. Павлович – Большие Сороченцы Миргородского уезда, псаломщик м. Великих-Будищ Зеньковского уезда – Марк Мищенко, псаломщик г. Радяча – Чумаков Григорий, диакон с. Федиевки Полтавского уезда – Павел Дубина, священник г. Ромен – Андрей Осипов, псаломщик посада Крюкова Кременчугского уезда – Иван Зубковский, учитель школы грамоты х. Мойсеевки, Кременчугского уезда – Сергей Денисенко, учитель Сулимовской церковноприходской школы Переяславского уезда – Александр Курдиновский, священник с. Богданы Пирятинского уезда – Андрей Погода,

псаломщик с. Натальина Константиноградского уезда – Клипачевский, учитель с. Харьковец Лохвицкого уезда – Ф. Андриевский» [3, с. 174].

На з'їзді обговорювалося питання по облаштування жіночих курсів на 30 учасників в двокласній церковнопарафіяльній школі при Козелещанському Різдва Богородиці жіночому монастирі [5].

На кожні курси Епархіальною училищною радою виділено по 30 рублів, на придбання посібників, книг, письмового приладдя. Головними керівниками курсів призначалися місцеві повітові спостерігачі. Вони наголошували, що завідуючі шкіл, цінуючи успіхи шкільної справи завжди знайдуть 5-6 рублів на відрядження вчителя на короткотермінові курси.

У лютому 1899 р. Училищна Рада при Синоді повідомила спеціальним циркуляром Полтавську Епархіальну училищну раду, про те, що педагогічні курси повинні проводитися із дотриманням наступних вимог: 1) тривалість їх мала бути не менше 6 тижнів; 2) число слухачів не перевищувати 100 чоловік; 3) курси мають складатися з 2 відділів – для досвідчених учителів і для малодосвідчених; 4) предмети викладання на курсах повинні відповідати програмі церковнопарафіяльних шкіл з обов'язковим викладанням церковних співів; 5) при курсах можна було організовувати додаткові заняття з сільського господарства; 6) для практичних занять слухачів при курсах повинні влаштовуватись зразкові початкові школи; 7) для занять слухачів слід організувати бібліотеку [4, с. 729].

На кінець 90-х рр. XIX ст. стан педагогічних кадрів початкових шкіл духовного відомства в певній мірі поліпшився. Хоч недостатня кількість учительських семінарій, церковно-вчительських і другокласних шкіл усе ще сприяла тому, що переважна більшість учителів початкових шкіл духовного відомства не мала спеціальної педагогічної освіти. Поширеною була практика, коли священники наймали в якості учителів, для своїх шкіл, грамотних селян, солдат чи виключених з духовних училищ і семінарій учнів. Головним документом, який надавав би їм право займати ці посади, мало бути посвідчення про їх високу моральність. Значна частина малоосвічених народних учителів просто не володіли необхідними знаннями і навичками для самостійного опрацювання наукової та методичної літератури [7, с. 2691].

На початок XX ст. проблема забезпечення початкової школи духовного відомства необхідною кількістю професійно підготовлених учителів так і не була вирішена. Незважаючи на недоліки, ці школи були найдоступнішими і користувалися популярністю в сільського населення. Вони відповідали потребам життя сільських людей, давали елементарну освіту переважній більшості дітей бідних верств населення. Долучали їх до християнських цінностей, надавали можливість, зрозуміти й вивчити церковні служби, церковні книги, сприяли формуванню духовності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. От Совета Александро-Николаевской церковной учительской школы // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1903. – №11. – С. 283.

2. От Совета Градыжской второклассной учительской школы // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1907. – № 19. – С. 412 – 414.
3. Открытие 1-го съезда наблюдателей школ церковно-приходских и грамоты Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1898. – № 8. – С. 170 – 174.
4. Открытие краткосрочных педагогических курсов в г. Полтаве для учащихся в церковно-приходских школах Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1898. – №20 – 21. – С. 729.
5. Краткосрочные педагогические курсы в г. Полтаве для учительниц церковных школ Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1901. – № 21. – С. 973.
6. Курсы для учителей церковных школ в г. Лубнах // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1911. – №21 – 22. – С. 1632.
7. Михайлов М. Педагогический журнал для учащихся народных школ Полтавской губернии №1 – 1914 г. // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1914. – № 48. – С. 2691.
8. Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення: Навч.-метод. посібник / Б.М. Ступарик. – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.
9. Трипольский П. Открытие церковно-учительской школы на поле Полтавской битвы // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1899. – № 31. – С. 2065.
10. Ткаченко Н.Г. Церковнопарафіальні школи і школи грамоти Переяславського повіту в кінці ХІХ століття (1897 – 1898 навчальний рік) / 36. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хм. ДПУ ім. Г.С. Сковороди». – 2002. – Вип. 5. – С. 115 – 121.

Бегимтаев Чингис
(Астана, Казахстан)

УДК 930.272 (574.31)

БАЛХАШ БАФИННИҢ ҚОРЫНАН ТАБЫЛҒАН ХАТ

Мақалада Балқаш Бафиннің қорынан табылған хаттың асыл мәтінінің транскрипциясы мен түсініктемесі және факсимилесі берілді. Сонымен қатар Б.Бафиннің қысқаша өмірбаяны жазылды.

Түйін сөздер: Балқаш Бафин, Ибраһим, Сұлтан, Файық, Шығыс Түркістан, «Ұлт-азаттық ұйым», тәуелсіздік үшін күрес.

This article provides transcription and facsimile of the letter found in the fund of Balkhash Bafin. Also in the article has a brief biography B.Bafin.

Key words: Balkhash Bafin, Ibrahim, Sultan, Faik, East Turkestan, The national liberation organization, The struggle for independence.

Балқаш Әлімғазыұлы Бафин 1923 жылы 29 мамырда Қытайдың Шыңжаң провинциясы, Тарбағатай округы, Шағантоғай ауданында дүниеге келген [1]. Ата-анасы Тарбағатай тауының қос бөктерін тел еміп өскен, ел ұстаған адамдар. 1864 жылғы шекара бөлігінде атасы Бафы Емілдің төменгі сағасындағы Арқалықтың қойнауында калып, үрім-бұтақтары Емілді өрлей Төрежайлау мен Барлық тауын өрістей қонады. Шығыс Түркістанның етегінде Мөдін Барлық бұлағының басында болыс Әлімғазы Жаманкөзұлының ошағында дүниеге келген сәбидің ұлттық намысы он бес жасында оялды. 1932 – 1939 жылдары Шәуешек қаласындағы бастауыш мектепте, 1939 – 1942 жылдар аралығында гимназияда, 1942 – 1944 жылдар аралығында Үрімжідегі Шыңжаң Педагогика институтының филология факультетінде оқыды. Балқаштың туған әкесі Әлімғазы Жаманкөзұлы мен қайын атасы Нұртаза Шалғынбайұлы, басқа да ел азаматтары Таңжарық ақын суреттеген азапқа түседі. Жастайынан ұлттық қанаудың тырнағына ілінген жас айналасындағы әділетсіздікке кектеніп өседі.

Алпыс мындай азаматтың өлі-тірісінен бейхабар, үрейлі жұрттың наразылығы барған сайын қозданып, ақыры ұлттық қозғалысқа ұласады. Алаш идеясына қаршадайынан қанығып өскен тарбағатайлық оқыған жастар да күрес жолын таңдайды. Үрімжіден жоғары оқу орнын бітіріп, аймақтық дәрежеде қызмет істеген Дубек Шалғынбайұлы, Ахметқали Бітімбаев, Қалдыбай Қанафин, Жағда Бабалықов пен Балқаш Бафин Шәуешек қаласында астыртын «Ұлт-азаттық ұйымын» құрады. Олардың астыртын әрекетіне кеңес одағының Шәуешектегі вице-консулы Х.Ф. Зейнуллин (шын аты А.З. Абузаров) нұсқау, бағыт-бағдар беріп отырады.

Бұл жайлы Б.Бафиннің берген түсініктемесінде ол, Шығыс Түркістанның саяси-экономикалық және әлеуметтік жағдайдың өте ауыр болғанын, ұлт мәселесінің ушығып, халықтың наразы болғанын, қытай шовинисттердің халыққа әбден жапа шектіргенін, сол үшін қазақтардың ашық күреске шыққанын айтқан [2, 6-7 бб.].

Астыртын топтың мүшелері (Дубек Шалғынбаев, Ақыметқали Бітімбаев, Жағда Бабалықов, Балқаш Бафин және Қалдыбай Қанафин) түрмеден шығып, 1944 жылы Шәуешекке келіп, Шантоғай ауданында астыртын жұмыс жүргізген «Бүркіттің» мүшесі Балқаш Бафинмен және Қалдыбай Қанафиндермен біріккен «Ұлт-азаттық тобы» атты ресми жаңа ұйым өз жұмысын бастады. Дубек жетекшілік еткен топтың ұлыханьдық шовинист басшыларға Іле мен Алтайда партизандық ұйымның күн санап күшейе өсіп келе жатқанын хабарлайтын хаттары мен партизандар жасағын ұйымдастыруға шақырған үгіт-уағыздары қала мен далаға таратылып жатты. Сол жылы Іле аймағы түгел Қытай басқыншыларынан азат етіліп, Құлжа қаласында «Азат Шығыс Түркістан Республикасы» деген атпен жаңа халық Үкіметі құрылды. Толы, Дөрбілжін, Шәуешек, Тарбағатай аймағының басқа аудандарымен қоса, Алтай да азат етілді. Екі жақ өкілдері қол қойған бейбіт бітім 1946 жылы жасалды. Сөйтіп, Шығыс Түркістан жерінің байырғы иелерінің азат өмір сүрген аз ғана 5 жылдық ғұмыры басталды.

Б. Бафинге 1946 жылы полковник әскери атағы беріледі, 1947 жылы ол Қобық атты әскер полкіне ауысып, әскери жорыққа қатысады. 1948 жылы

Ұлттық Армияның Бас штабына Саяси бөлімнің бастығына бекітіліп, сол жылы саяси партия дәрежесінде ұйымдастырылған «Одақтың» армиядағы бас секретары болып сайланады. Қосымша Бас штаб шығарып тұрған «Төңкеріс таңы» атты газеттің редакторы міндетін сәйкестендіре атқарады. 1950 жылы өлкелік өкімет пен Бас штабтың ұйғарымы бойынша «Одақтың» барлау бөлімінің бастығы және оның қазақ тілінде шығатын «Одақ» журналының редакторы қызметіне тағайындалады. Сол жылдардағы жауынгерлік ерлігі үшін «Бостандық үшін» (1946), «Тәуелсіздік үшін» (1948), «Азаттық үшін» (1949) ордендерімен, кейін «Батыс солтүстікті азат етуге қосқан үлесі үшін» және «Халыққа сіңірген еңбегі үшін» медальдарымен марапатталды.

Шығыс Түркістан Республикасы саяси сахнада ресми түрде бес жыл өмір сүрді. Азаттықтың ақ таңы ұзаққа созылмады. КСРО, ҚХР, АҚШ сияқты империялардың өзара жер бөлісіп, Шығыс Түркістан Республикасы таратылады. Ол Қытай коммунистік партиясының талабымен Қытайдың қарамағына беріледі. Беделді азаматтар көшеге шығарылып, халықтың көзінше атылды. Гоминданға қарсы соғыс – Қытайға қарсы соғыс деп танылып, Б.Бафин және басқа да 13 полковникке «теріс төңкерісшіл» деген жала жабылып, бәрі де ату жазасына кесілді [2, 8-9-бб]. Балхаш Бафин 1986 жылдың 26 қыркүйегінде 63 жасында жүрек ауруынан қайтыс болды [3].

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің жанындағы «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығында сақтаулы Б.Бафиннің қорынан кішігірім хат табылды. Хат төте жазумен жазылған. Соны назарларыңызға ұсынамын.

Негізгі мәгіні:

Оғлымыз Файық!

Келүн бала уа башқа туғанлар билен сізге сәлэм уа дұға!

Бұнда бізлерде тынышлық уа аманлық. Тек біз өзүмүз ай санаб, күн санаб қуат азайыб қартайа барамыз.

Бұндан бірніче йыл ілік мархұм Сұлтанның уафаты мүнәсибеті билен һәр һерігіміз аның аилесіне тағзие үчүн барғанмызд: Атаң Фатих мархұмның уа атасының тержиме халлерінден Сұлтанның уа атасының қалған қол язмаларыныда көчүрүб иберішке уағда қылған идим. Фақат синиң ілккі адريسинни йоғалтыб, яна адريسинни яқында табыб сәдле болсада уағда қылан тәсірімні өтемекчи болдым.

Бабаларыңыз Ибрахим.

г. Алма-Ата

9-й Микрорайон д 51

кв. 29. Гиматдинову Файку.

Аудармасы:

Ұлымыз Файық!

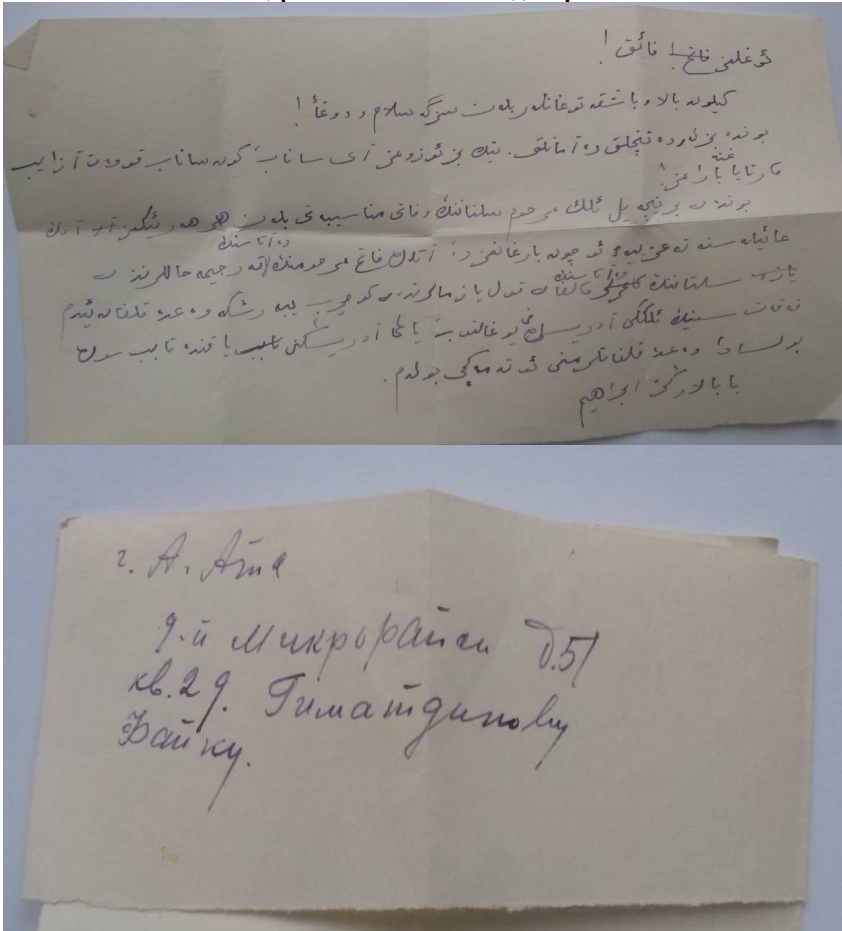
Келін бала және басқа туғандардармен бірге барлығыңа сәлэм мен дұға (болсын)!

Мұнда біздерде тыныштық және амандық. Алайда біз өзіміз ай санап, күн санап, қуат азайып, қартайып барамыз.

Бұдан бірнеше жыл бұрын марқұм Сұлтан қайтыс болып, сол себепті барлығымыз жиналып, оның отбасысына көңіл айтып барғанбыз. Атаң Фатих марқұм мен (оның) атасынан, Сұлтан мен (оның) атасынан қалған қолжазбаларын көшіріп беремін деп уәде берген едім. Алайда, сенің бұрынғы мекен-жайыңды жоғалтып алып, жаңа мекен-жайыңды жақын арада ғана тауып, кеш болса да, уәде еткендерімді орындамақ болдым.

Әкелерің Ибрахим.

Хаттың факсимилиясы төменде берілген.

Бұл хат «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығы. Б. Бафиннің қорынан алынды.

КӨЗДЕРІ МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бафин Б. Шығармалар жинағы / Жауапты редакторлар: Т.Қ. Жұртбай, И. Нұрахмет. – Алматы: «Ел-шежіре», 2007. – 576 б.
2. Личный листок по учету кадров / «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығы. Б. Бафиннің қорынан.
3. Өлгендік туралы куәлік / «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығы. Б. Бафиннің қорынан.

Гудзь Віктор

(Мелітополь, Україна)

УДК 930.2:61324 (430) «1932/1933»

ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 РР. У НІМЕЦЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Спеціальне вивчення публікацій німецьких авторів, незважаючи на їх помітне місце у західній історіографії, поки що не проводилося. Цей факт зумовлює актуальність нашого дослідження і визначає його мету: провести концептуальний аналіз німецької історіографії голоду 1932 – 1933 рр. в Україні. Встановлено, що фахові аналітичні розробки тематики Голодомору в Німеччині з'явилися лише наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Дослідницький пріоритет з вивчення теми належав професорові Ш. Мерлю. Особливе місце в німецькій історіографії займають дослідження голоду в Україні, здійснені Г. Зімоном. Вчений прийшов до висновку про комбінований удар кремлівської верхівки по селянах, як ворогах усупільнення власності і носіях національної свідомості, так і по національно-державницьких прагненнях української республіки.

Ключові слова: німецька історіографія, історіографія Голодомору, удар по селянах, українська республіка.

The special study publications of German authors, despite their prominent place in Western historiography about the artificial famine in Soviet Ukraine, has not yet been carried out. This fact determines the relevance of our research and defines its purpose: to conceptual analysis of German historiography of the Holodomor. Professional reports of the Holodomor in this country appeared only in the late 80s of the twentieth century. The research priority for the study this theme belonged to Professor Stefan Merl. A separate place in German historiography take research famine in Ukraine, carried by H. Simon. The scientist concluded that the Kremlin elite caused combined blow on the peasants as enemies socialization of property, and on national statehood aspirations Ukrainian republic.

Key words: german historiography, Holodomor's historiography, blow on the peasants, Ukrainian republic

Трагічні події 1932 – 1933 рр. в українському селі, які ще трактуються як геноцид і Голодомор, – одна із найбільш актуальних наукових проблем у світовій історіографії. Голова Асоціації дослідження голодоморів в Україні Василь Марочко зазначив, що на 2013 р., у світі налічувалося

близько 18 тис. публікацій з історії голоду в 1932 – 1933 рр., які зафіксовані бібліографами України [5, с. 167]. Величезні обсяги історичного наративу нагально потребують його систематизації у науково-теоретичного осмислення. Такі завдання вирішувалися у десятках історіографічних праць, які охопили весь діапазон наукових розробок з історії Голодомору, як вітчизняних, так і зарубіжних. Знаковим явищем щодо останніх є поява перших дисертацій [8] і монографій [1; 10], де, зокрема, проаналізовано праці науковців Німеччини з історії голоду в УРСР. Спеціальне дослідження західної історіографії здійснене і в кільканадцяти статтях з цієї тематики. Проте окреме вивчення публікацій німецьких авторів, незважаючи на їх помітне місце у західній історіографії, поки що не проводилося. Цей факт зумовлює актуальність нашого дослідження і визначає його мету: провести концептуальний аналіз німецької історіографії Голодомору.

Питання про голод в Україні 1932 – 1933 рр. було предметом заміток у німецькій пресі та окремих публікацій документального і мемуарного характеру ще за часів СРСР [11; 14]. Але фахові аналітичні розробки тематики Голодомору у цій країні з'явилися лише наприкінці 80-х рр. ХХ ст.

Дослідницький пріоритет з вивчення теми належав професорові Білефельдського університету Штефану Мерлю. Вчений розглядав голод як результат руйнації сільського господарства, що сталася внаслідок форсованої колективізації, а не організованої спрямованості проти якогось народу чи соціальної групи. Для цього поважного критика концепції Конквеста-Мейса про геноцид було незрозуміло: для чого Сталін міг спеціально організовувати голодомор, знаючи, що він торкнеться і союзників влади – сільської бідноти, колгоспників-ударників, колишніх партизан та ін.? [17, р. 575-576]. На його думку, для обґрунтування гіпотези голоду-геноциду важливим є не доказ історичного факту трагедії та її великих масштабів, а доведення того, що продовольча криза свідомо створювалась комуністичним режимом для виморення етнічних українців. За Мерлем, люди в українському селі вмирали не тому, що вони були українцями, а тому, що вони були селянами [6, с. 49-61].

Критичний підхід Ш. Мерля до геноцидної версії голоду базувався на розроблених ним трьох антитезах: відсутності загрози сепаратизму України, позаяк антирадянські настрої в республіці сформувалися лише під час продовольчої кризи; відсутності української специфіки радянського голоду; відповідності географії голоду зонам експорту хліба. Ш. Мерль вважав, що «зображення» голоду 1932 – 1933 рр., геноцидом є демагогією, але визнав надмірне вилучення у селян збіжжя 1932 р., яке й стало причиною смерті 6 млн. чол. у зернових регіонах країни [7, с. 97-117; 18, р. 146].

Інший вчений, А. Хайнріх у своїй, певною мірою компілятивній, монографії розглядав голод, як наслідок деградації сільського господарства під час колективізації та реквізиції зерна 1932 р. заради модернізації країни [13, р. 112]. Він заперечив геноцид українського народу тим, що продовольча криза вийшла далеко за межі радянської України. Хоча А. Хайнріх зосередився на критиці думки про голод, як засіб нищення соціальної бази

українського націоналізму, він не навів чіткої аргументації своєї думки і некритично сприйняв оцінки радянської історіографії.

Деякі німецькі дослідники аграрної історії СРСР, як наприклад, Ш. Плагенборг також прийняли твердження Ш. Мерля та російських істориків про втрату від голоду в СРСР 1933 р. 6 млн. чоловік [19, р. 763]. Такі втрати, за Плагенборгом, стали дорогою ціною колективізації, як своєрідного експериментального поля аграрної політики ВКП(б). Цей соціально-економічний експеримент в рамках модернізації країни викликав хаос в аграрному секторі економіки, що й обумовило голод 1932 – 1933 рр. [20, р. 71-112]. Подібних поглядів на голод як загальносоюзне явище дотримувався і М. Хільдермайер. Вчений визнавав злочинність режиму Й. Сталіна, але, оскільки 4-5 млн. жертв голоду не обмежувались Україною і населення постраждало не за національною, а за класовою ознакою, то геноциду українського народу, за М. Хільдермайером, не було [15].

Наприкінці 1990-х рр. широкий резонанс у німецьких наукових отримала монографія французьких науковців «Чорна книга комунізму», в якій голод 1932 – 1933 рр. характеризувався як геноцид, штучно створений сталінським режимом [9]. Й. Макленбург та В. Віперман, розкритикували геноцидну версію голоду, викладену у цій монографії С. Куртва, і розцінили її як безсистемну та позбавлену суспільного контексту. Проте самі німецькі історики лише відкинули гіпотезу геноциду, не спромігшись її спростувати. Основна полеміка ними велась навколо доцільності використання термінів «расовий» та «соціальний геноцид», а також щодо коректності застосування досвіду сучасної юридичної практики для історичних досліджень [9, с.38].

У 2004 р. вийшов спеціальний номер журналу «Osteuropa», присвячений переважно проблематиці Голодомору в Україні [21]. У ньому опубліковані статті С. Кульчицького, Ю. Шаповала, В. Васильєва, а також кількох німецьких науковців: Рудольфа Марка (про голод в регіонах СРСР), Герхарда Зімона (про голод як знаряддя боротьби з українським націоналізмом), Рольфа Гебнера (про висвітлення голоду в українській публіцистиці), Вільфрід Ігле (про голод і національне питання) та ін. Більшість німецьких авторів, (за певним винятком Г. Зімона), визнаючи масштабність українських втрат від голоду, дотрималося у своїх статтях усталеної в Німеччині тенденції розгляду подій 1932 – 1933 рр. як загальнорадянської модернізаційної політики партії, яка мала не антиукраїнське, а антиселянське спрямування.

В іншій публікації лейпцизький історик В. Ігле застосував комплексний підхід до всього спектра проблематики, пов'язаної з голодом 1932 – 1933 рр. в Україні [4, с. 35-46]. За його визначенням, голод став наслідком поєднання руйнації в ході колективізації інституту власності на землю та виробничих відносин на селі з неврожаєм та надмірною виїмкою зерна 1932 р. Саме через це, на думку дослідника, Й. Сталін був винуватцем трагедії: він її не планував, але й не припиняв. Історик визнав аргументацію прихильників національної складової подій 1932 – 1933 рр. досить переконливою, а українські втрати – найбільшими. Проте, на думку В. Ігле та його співавторів, влада боролася не з

українським сепаратизмом, а із опором фермерів України та Північного Кавказу політиці колективізації [12].

Молодше покоління німецьких істориків здебільшого також перебуває під впливом домінуючої в Німеччині тенденції уніфікованого. Загальнорадянського підходу до визначення характеру Голодомору. Р. Кіндлер впевнений, що голод був наслідком форсованої модернізації і не мав національної диференціації, позаяк Сталін ніколи не враховував національні особливості радянських республік [16, р. 255-272]. Ось як він сформулював свою думку: «Голод був ключем до запровадження радянського режиму для населення. Я називаю цей процес «радянська через голод ...» Сталінське керівництво не мало на меті «знищити» певні «радянські» нації (наприклад, українців чи казахів), але погодилося з тим, що реалізація колективізації і розкуркулення могла привести до смерті мільйонів радянських громадян [3].

Проте серед німецьких істориків були й ті, хто визнавав вирішальними причинами голоду в СРСР саме національні мотиви. Так, професор Кельнського університету Герхард Зімон доводив, що Голодомор виник не через низький урожай, а здійснювався як складова державної політики придушення «автономних груп» – соціальних та етнічних спільнот, що стояли на заваді встановлення абсолютної диктатури Й. Сталіна [2]. Позиція Г. Зімона виглядає найбільш зваженою, оскільки він відходить від дискусивної альтернативи щодо об'єкту сталінського голодового удару: селянин чи українець. Він розглянув голод як інтегральну складову сталінізму: «... з погляду режиму обидва – і економічно незалежний селянин, і національно свідомий українець – були ворогами й мали бути упокорені» [12, с. 118]. Вчений простежив дії і висловлювання Сталіна у 1932 р. і прийшов до висновку, що диктатор дійсно остерігався українського сепаратизму, побоюючись польської-західноукраїнської інтервенції як у часи С. Петлюри.

Таким чином, огляд німецької історіографії Голодомору переконує, що у ній, по-перше, домінує думка, притаманна прихильникам ревізійністського напрямку радянологів про те, що причинами трагедії 1932 – 1933 рр. були переважно об'єктивні чинники: дезорганізація сільгоспвиробництва в СРСР внаслідок форсованої колективізації і розкуркулення, неврожай та саботаж селян, потреба експорту зерна задля модернізації країни. По-друге, більшість німецьких науковців використовує переважно російські та радянські джерела і розглядає голод, як типовий результат надмірних обсягів хлібозаготівель у зернових регіонах країни, ігноруючи специфіку виїмки продовольства і терору в Україні. По-третє, визнаючи вину влади в тому, що вона скористалася голодом для придушення селянського опору, німецькі історики загалом заперечують спланованість Голодомору сталінською верхівкою і його антиукраїнське спрямування.

Особливе місце в німецькій історіографії займають дослідження голоду в Україні, здійснені Г. Зімоном. Опираючись на документи з особистого архіву Сталіна та простежуючи алгоритм партійних рішень і заходів 1932 – 1933 рр., вчений прийшов до висновку про комбінований удар кремлівської верхівки по селянах, як ворогах усупільнення власності і носіях національної свідомості, так і по національно-державницьких прагненнях української республіки.

Подальша практика сталінізму з його депортаціями народів та масовим терором підтверджує правоту Г. Зімона. Можна погодитися з Р. Кіндлером, що Сталін не дослухався до потреб населення національних регіонів, але він завжди завдавав превентивного удару по них, уникаючи можливих загроз унітаризму комуністичної імперії і творенню «радянського народу».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильчук Г. Радянська Україна 20 – 30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс / Г. Васильчук. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – 314 с.
2. Зімон Г. Чи був голодомор 1932 – 1933 рр. інструментом «ліквідації» українського націоналізму? / Герхард Зімон // Український історичний журнал. – 2005. – №2. – С. 118.
3. Кіндлер Роберт. Інтерв'ю кореспонденту радіо «Азатик» Е. Карсибекову 5 травня 2014 р. [Електронний ресурс] / Роберт Кіндлер. – Режим доступу: <http://rus.azattyq.org/content/kindler-interview-hunger-kazakhstan/25372161.html>.
4. Коммунизм, террор, человек. Дискуссионные статьи на тему «Черной книги коммунизма» / [составит. С. Кройцберг, И. Маннтойфель, А.Штейнингер; перевод с нем.]. – К. :Оптим, 2001. – 195 с.
5. Марочко Василь. Територія голодомору: термінологічний та соціально-демографічний дискурси / Василь Марочко// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип. 22 [відп. ред. С.В. Кульчицький]. – К.: Ін-ут історії України НАНУ, 2013. – С. 166 – 178.
6. Мерль Ш. Голод 1932 – 1933 годов – геноцид украинцев для осуществления политики русификации? / Штефан Мерль // Отечественная история. – 1995. – № 1. – С. 49 – 61.
7. Мерль Ш. Экономическая система и уровень жизни в дореволюционной России и Советском Союзе / Штефан Мерль // Отечественная история. – 1998. – № 1. – С. 97 – 117.
8. Назарова К.В. Сучасна історіографія голодомору в Україні 1932 – 1933 років: 1986 – 2009 роки: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Катерина Вікторівна Назарова. – Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2011. – 243 с.
9. Черная книга коммунизма: преступления, террор, репрессии / [С. Куртуа, Н. Верг, Ж.-Л. Панне, А. Пачковский, К. Бартошек, Ж.-Л. Марголен. [Paris, 1997; пер. с франц.]. – М.: Три Века Истории, 2001. – 780 с.
10. Шитюк М.М. Голодомор 1932 – 1933 років в Україні в сучасній історіографії (1986-2009 роки) / М.М. Шитюк, К.В. Назарова. – Миколаїв: вид-во МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2012. – 228 с.
11. «Der ukrainische Hunger-Holocaust: Stalins verschwiegener Völkermord 1932/33 an 7 Millionen ukrainischen Bauern im Spiegel geheimgehaltener Akten des deutschen Auswärtigen Amtes» [eine Dokumentation, herausgegeben und eingeleitet von D. Zlepko]. – Sonnebuhl: H. Wild, 1988. – 310 p.
12. Erinnerunsotte and en Holodomor 1932 – 1933 inder Ukraine/ [A. Kaminsky, Wilfried Jigle, Ronny Heidenreich]. – Berlin, 2008. – 79 p.

13. Heinrich Andreas. Die sozialistische Transformation der Ukraine, 1917 – 1934. Analyse der politischen, ekonomischen und sozialen Veränderungen / Andreas Heinrich. – Marburg: Tectum Verlag, 1997. – 228 p.
14. Hencke A. Erinnerungen als Deutscher Konsul in Kiew in der Jahren 1933–1936; mit einer Vorbemerkung von Georg Stadtmüller / Andor Hencke. — München, Ukrainische Freie Universität 1979. – 72 p.
15. Hildermeier, Manfred: Geschichte der Sowjetunion 1917 – 1991: Entstehung und Niedergang des ersten sozialistischen Staates / Manfred Hildermeier. Muenchen: Beck, 1998. – 1206 p.
16. Kindler Robert. Famines and Political Communication in Stalinism. Possibilities and Limits of the Sayable / Robert Kindler // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 2014. – 62 (2). – P. 255 – 272.
17. Merl Stephan. Entfachte Stalin die Hungersnot von 1932 – 1933 zur Auslöschung des ukrainischen Nationalismus? Anmerkungen zu neueren westlichen Veröffentlichungen über die «ukrainische» Hungersnot / Stephan Merl // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1989. – 37 (4). – P. 569 – 590.
18. Merl S. Wardie Hungersnot von 1932 – 1933 eine Folge der Zwangskollektivierung der Landwirtschaft oder wurde sie bewußt im Rahmender Nationalitätenpolitik Herbeigeführt? / S. Merl // Hausmann G., Kappeler A. (Hg.) Ukraine: Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates. – Baden-Baden, 1993. – P. 145 – 166.
19. Plaggenborg Stefan. Die Sowjet union – Versucheiner Bilanz / Stefan Plaggenborg // Osteuropa. – 2001. – № 7. – P. 763 – 769
20. Plaggenborg Stefan. Stalinismusals Gewaltgeschichte / Stefan Plaggenborg // Stalinismus. Neue Forschungenund Konzepte. –Berlin, 1998. – P. 71 – 112.
21. Vernichtung durch Hunger. Der Holodomor in der Ukraine und der UdSSR // Osteuropa. – 2004. – № 4 – 5.

*Данільян Дмитро
(Київ, Україна)*

УДК 316.77

ВПЛИВ КРИЗИ НА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ

Мета статті – простежити вплив кризи на міжконфесійні відносини в Україні. Адже проблема міжконфесійних відносин актуальна для світової громадськості та вчених уже багато років.

Ключові слова: Україна, криза, міжконфесійні відносини.

The article deals with crisis influence of on interconfessional relations in Ukraine. In fact the problem of interconfessional relations is actual for world society and scientists for many years.

Key words: Ukraine, crisis, interconfessional relations

Питання міжконфесійних відносин хвилюють світову громадськість і вчених уже багато років. Їх завжди неоднозначно сприймали, а проблема завжди була і залишається перманентно актуальною, особливо під час кризи в країні. Вивченню міжконфесійних відносин в Україні присвячено роботи сучасних дослідників В. Андрущенка, М. Бабія, В. Бондаренка, Л. Волового, С. Боруцького [4].

Мета статті – простежити вплив кризи на міжконфесійні відносини в Україні.

З огляду на право кожного на релігійний вибір, академічні релігієзнавці України відстоюють гасло: конфесійно ми всі різні, але в правах на релігійне життя ми всі рівні.

В Україні міжконфесійні відносини не характеризуються конфліктністю, але певні ознаки напруженості все ж проглядаються. Сьогодні зареєстровані та діють понад 100 різних конфесій, церков, деномінацій, напрямків, течій. Серед них, за даними групи соціологічних компаній, здобутими в лютому 2015 р.: 74% належать до православної церкви, 8% – до греко-католицької, по 1% – до римо-католицької та протестантської, решта – до нетрадиційних для України індуїзму, буддизму, даосизму та релігій національних меншин: ісламу, іудаїзму, а також нових релігійних рухів, котрі намагаються відстояти виключно свою віру. Всього представники 50 конфесійних напрямків в Україні зареєстрували 87 центрів та 292 релігійних управління [5].

Конфесійна карта України практично вже склалася. Дослідники передбачають, що виникнення і поширення нечисленних нових релігійних течій взагалі її не змінить. Швидше відбуватимуться зміни традиційних релігійних течій, виникнення на їх основі якихось нових церковних організацій або ж релігійних управлінь. Значну роль у цьому можуть відіграти суб'єктивний фактор, а також втручання в релігійний процес певних політичних сил, які бажатимуть розширити електорат. Порівняно з 2014 р. кількість релігійних організацій в Україні зросла на 0,5 – 1,8%. Ця статистика не враховує анексованого Криму та територій Донецької і Луганської областей.

Терміни проведення опитування: 1 – 17 лютого 2015 р. Вибірка репрезентує доросле населення. Загалом було опитано 25 000 респондентів (по 1000 на область). Похибка репрезентативності дослідження: для національних показників – не більше за 0,9%, для обласних – не більше за 3,1% [7].

Конфліктний потенціал міжконфесійного контакту ґрунтується, перш за все, на економічних і політичних джерелах. Гостре невдоволення соціально-економічним становищем (особливо зростанням цін, безробіття, злочинності, падінням життєвого рівня) і пошук винних у цьому, активує історичну пам'ять, викликаючи відповідну реакцію на тривалу нерівноправну взаємодію між конфесіями в минулому.

Багато народів України у зв'язку з етнічним характером, менталітетом, сприймають певні віросповідання як свої національні релігії. Найменший прояв конфесійної нерівноправності підсвідомо розцінюється як замах на

права етнічної групи, як утиск національної гідності, що стимулює пошук шляхів до організованої самозахисту (27,5% респондентів) [2; 3].

Серед інших конфліктогенних чинників слід назвати внутрішню властивість релігійам прагнення розширити свій вплив на все нові й нові групи населення. Це призводить до неминучого суперництва між різними конфесіями, а нерідко переходить у перманентний конфлікт і протидію між їх послідовниками. Оскільки ж релігії володіють потужним мобілізаційним потенціалом, то політики активно прагнуть використовувати їх можливості в своїх інтересах. Політична боротьба, забарвлена в конфесійні кольори, істотно загострюється, ще більш активізуючи міжрелігійні суперечності. Зіткнення між духовенством Української Православної Церкви (УПЦ) Московського патріархату (МП) і УПЦ Київського патріархату (КП) призводять до захоплення храмів і церковного майна, особливо в Тернопільській, Чернігівській та Рівненській областях країни. У зв'язку з активною підтримкою протестних рухів під час революції гідності, як це оцінило суспільство, підвищилась роль УПЦ КП. Українська Греко-католицька Церква (УГКЦ), яку довгий час очолював кардинал Любомир Гузар, теж засвідчила, що її присутність не тільки на Західній Україні є абсолютно природною, і вона має значний потенціал для самореалізації. На сьогодні 38% вірян вважають себе парафіянами УПЦ КП. Залишається гострою проблема реституції церковної власності. Держава і церква, щоб не допустити дестабілізації на релігійному ґрунті, запровадили Всеукраїнську раду церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), яка об'єднала 90% релігійної мережі.

В стані міжконфесійних відносин в умовах війни простежуються дві протилежні тенденції: посилення співпраці та взаємодопомоги між релігійними організаціями (інститут капеланства), і, в той же час, збільшення напруженості й зростання конфліктогенності. Біда, яка, на жаль, триває в Україні, не об'єднала вірян заради Бога та захисту інтересів держави.

З початку конфлікту на сході України представники більшості конфесій зіткнулися з переслідуваннями на релігійному ґрунті на територіях, окупованих підконтрольними Росією бойовиками. Сепаратисти активно використовують релігійний чинник для ще більшого розпалення конфлікту зсередини країни. Однак ситуація зі свободою віросповідання в Криму краща, ніж на Донбасі, де утискаються всі релігійні течії, крім УПЦ (МП) [3]. Сьогодні, поки всі конфесії збирають гуманітарну допомогу для потреб української армії, офіційна позиція Московського патріархату залишається проросійською, а сама УПЦ МП оголошена, згідно з «конституцією», головною релігією, всі інші релігійні течії утискаються, переслідуються, їх майно конфіскується, є свідчення про викрадення і тортури щодо вірян [1]. Масштаби цих переслідувань достатні для кваліфікування їх як злочинів проти людства.

Отже, в Україні можливі міжконфесійні конфлікти, релігійна нетерпимість, які загрожують стабільності, можуть спричинити погіршення суспільних відносин і спокою, поставити під загрозу національний простір держави. Впровадження конструктивної співпраці суспільства, поглиблення і

зміцнення міжконфесійних відносин призведуть до консолідації нації і укріплення країни.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Васін М.С. Підсумки 2014 року. Донбас і Крим: нові виклики для релігійної свободи: [Електронний ресурс] / Васін М.С. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1496:1&catid=37:art&Itemid=64.
2. Васін М.С. Україна 2015: Свобода думки, совісті та релігії. Свобода вираження поглядів: [Електронний ресурс] / Васін М.С. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/zbw4qke/>.
3. В университете Шевченко обсуждали межконфессиональные отношения в Украине, 24.04.2015: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tinyurl.com/jy4w73r>.
4. Волова Л. Межконфессиональные отношения как феномен современной культуры / Волова Л. – Запорожье: Просвіта, 2002. – 328 с.
5. Дані Державного департаменту у справах національностей та релігій. Форма 1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2015 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2015/60129/>.
6. Міжконфесійні відносини в Україні (на базі соціопитувань): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/Juli2009/21.htm>.
7. Соціологічна група «Рейтинг»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_religion_report_042015.2.pdf.

Коцан Василь
(Ужгород, Україна)

УДК 391 (477.8) «18»

ОБРЯДОВА РОЛЬ ТРАДИЦІЙНОГО НАРОДНОГО ЖІНОЧОГО ВБРАННЯ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТТЯ (XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)

Стаття присвячена особливостям використання окремих складових традиційного жіночого вбрання Закарпаття в родинній обрядовості XIX – першої половини XX ст. На основі польових і літературних джерел, музейних колекцій проаналізовано окремі обрядові магичні дії, в яких використовувався одяг. Окрема увага зверталась суто обрядові складові вбрання. Важливим було виявлення як практичного, так і символічного значення, застосування того чи іншого елемента вбрання в народних обрядах.

Ключові слова: народний одяг, обрядовість, звичай, пояс, сорочка, фартух, безрукавка, вінок, хустка.

This article is devoted to the peculiarities of individual components using traditional female attire Tran Carpathian in the family rituals XIX – early XX century. Based on field and literature, museum collections analyzed some magical ritual actions, which used clothes. Special attention was paid purely ceremonial attire components. Important was the discovery of both practical and symbolic significance, the use of an element of dress in traditional ceremonies.

Key words: folk costumes, ritual, tradition, belt, shirt, apron, tank top, wreath, scarf.

Традиційне народне вбрання – не тільки одна з найважливіших складових частин матеріальної культури народу, що тісно пов'язана з його економічним та соціальним життям, але й вираз духовних традицій й світогляду. Одяг уособлює естетичні ідеали, смаки, творчі тенденції народу, віддзеркалює етнічний характер та особливості психології, рівень духовних потреб.

Відповідно до циклічності процесу життєдіяльності людей склалися окремі типи свят та обрядів. Основні з них два: сімейні й календарні. Сімейна обрядовість освячувала перехідні або етапні моменти в житті людини. У ній найбільше відбилася обрядова роль народного вбрання.

У циклі сімейно-побутової та громадської обрядовості Закарпаття одне з провідних місць займало **народження дитини**. Народження дитини – нового члена сім'ї супроводжувалося обрядами і звичаями, зумовленими турботою про сім'ю, про новонародженого.

Традиційно всі дородові звичаї, вірування і заборони мали сприяти нормальному перебігу вагітності та забезпечити народження фізично здорової і розумово розвинутої дитини. Серед великої кількості заборон для вагітної жінки зустрічались й заборони, пов'язані з окремими складовими традиційного народного вбрання. Так, чимало обрядів було пов'язано із поясами: через них вагітній жінці не можна переступати, щоб дитині пуповина навколо шиї не обвилася, ними повивали навхрест немовлят, коли їх несли на хрещення та до першого причастя, поясами перев'язували грядки над постіллю, бильця дитячих колисок тощо [1, с. 16; 2, с. 486-487; 22, с. 338].

Самі роди (пологи) проходили вдома у матері чи свекрухи. Родильний обряд на Закарпатті починався з приходом баби-повитухи. Її головним завданням була допомога вагітній легко народити здорове дитя. Якщо роди проходили важко, то баба вдавалась до різних магічних дій, у яких використовувались окремі елементи народного вбрання, зокрема сорочки. У селах Усть-Чорна, Руська Мокра, Лопухів Тячівського району при важких родах повитуха розстеляла на живіт породілі *вінчальну сорочку* її чоловіка, за допомогою рукавів перетискала живіт, «виганяючи» дитину. Таку процедуру виконували декілька разів, доки породіля не розродиться [19, с. 273].

Новонароджену дитину відразу купали. Зазвичай, перший раз купав той, хто приймав роди. Робили це у дерев'яному коритці у теплій воді. На дно корита стелили домоткане полотно або *батькову полотняну сорочку*. Перше купання новонародженої дитини мало важливе значення у родильній обрядовості Закарпаття. Всі елементи, що додавались у першу купіль мали

магічно-символічне значення. На Великоберезнянщині дівчині давали голку, а воду виливали під яблуньку. Після купання вінок клали на голову дівчині, а потім він зберігався аж до весілля новонародженої дівчинки. У гуцулів Рахівщини побутував звичай після першої купелі дівчину огортати у *материну сорочку*, а хлопця – у батьківську. При цьому гуцули промовляли: «Як ни ходиш без сії сорочки на людях, так бись не міг (не могла) без сії дитини». Вірили, що цим заклинанням батьків назавжди прив'язують до їх дітей [19, с. 274-275].

Традиційно до народження дитини не шили і не готували одягу, бо це вважалось поганою прикметою. Серед перших речей немовляти найважливішим є дарована під час хрещення «*крижма*» – шматок домотканого полотна. Пізніше з крижми могли пошити сорочку, яку дитина обов'язково мала зносити. Мінімальна кількість елементів одягу немовляти у перші дні після народження, невиділеність рук, ніг, голови у сповитому стані передають ідею нульової функціональності. Такий одяг символізував немовля як недієздатну, нерухому особу. Хлопчиків і дівчаток сповивали однаково [13, с. 146-147].

Важливим етапом у житті дитини було опанування навички сидіти. З цього часу дитину починали розгортати. З піврічного віку дитині починали шити *сорочки* як простого, так і складного крою. Зазвичай, і дівчатам, і хлопцям шили довгу сорочку з домотканого полотна. У таких сорочках діти ходили босими. Лише зрідка у долинян Закарпаття дитячі сорочки підперезували *поясами*.

«До року «сокотили» волосся «нич не стригли», а вперше стригли у рік, замотували у рядночку і зберігали у ладі (скрині). Інколи, коли дитя впісуювалося, то тим волоссям обкурювали постільку». Коли волосся було великим, то частину могли закопати під фруктове дерево, вірили при тому, що деревце вродить солодкі яблучка [3, с. 76].

Найбільшою різноманітністю виділявся **весільний одяг**. Кількість весільного одягу, зазвичай, належала до важливих соціальних маркерів. До весілля дівчата готували собі придане. Найчастіше до нього входили сорочки, кожухи, головні убори та взуття. *Сорочка*, як головний елемент жіночого вбрання, і в комплекті весільного одягу поряд із головними уборами була домінантою. Наявність у дівчини кількох, оздоблених вишивкою, сорочок засвідчувала її багатство.

Весільні жіночі сорочки українок Закарпаття виділялись, вільним кроєм, пишною вишивкою білим по білому із незначним вкрапленням інших барв (кінець XIX – перша половина XX ст.), поліхромною вишивкою (початок XX ст.). Одним із найяскравіших прикладів весільних сорочок були сорочки («біленіці», «ромованки») тереблеріцьких долинянок, в яких передню полу і рукав вишивали білими нитками техніками гладі та вирізування [7, с. 27; 10, с. 120].

Поверх сорочки наречені одягали *спідниці та фартухи*, які в окремих районах чи селах підперезували *поясами*. У середині XIX – на початку XX ст. весільні спідниці та фартухи, як і сорочки, шили з білого домотканого полотна чи білої фабричної матерії. У 20 – 40-х рр. XX ст. зустрічались й кольорові

спідниці та фартухи, найчастіше червоні, бордові, зелені чи сині. Свою специфіку мав жіночий весільний поясний одяг богданських гуцулів. У 20 – 40-х рр. ХХ ст. у селах долини р. Білої Тиси побутовували обрядові (весільні) *сукні з «огаляюном»* з чорного домотканого сукна.

Плечовим жіночим весільним, як і святковим вбрання, були полотняні, хутрянні та фабричні *безрукавки*. Серед них виділялись короткі (46-50 см) безрукавки («плічки», «лайбик») боржавських долинянок [5, с. 13; 21, с. 135]. Неодмінними атрибутами багатьох весільних обрядів на Закарпатті були хутрянні *безрукавки та кожухи*. У долинян, бойків і лемків обов'язковим елементом вбрання наречених були *гуні*. У бойків Закарпаття гуню використовували в обряді «одягання молодой». Молода ставала на гуню (символ багатства, великого щастя): «Вбы боса не была бо не бде ся газдівство вести» [12, с. 67].

Великою різноманітністю та обрядовістю виділялись жіночі весільні *зачіски та головні убори*. Знаком того, що дівчина заручена, був *вінок*, сплечений у так званий «барвінковий день». Такий вінок змащувався медом і вкривався позолотою. Дівчина не знімала його аж до шлюбу, навіть спала в ньому. Існувало повір'я, за яким, якщо вінок пропаде – не буде щастя у подружньому житті. Він служив одночасно оберегом від злої сили і поєднував у собі солярну і шлюбну символіку. Дівчина, що втратила дівочтво не мала права одягати вінок до шлюбу. Весільні вінки дуже цінилися і зберігались у сім'ї. Поганою прикметою вважалась втрата вінка («страта вінця»). Вінок не можна було продавати.

Як відомо, коли українська дівчина виходила заміж, мінялась й її ноша. Зелений вінок замінювала *хустка*, якою молоду пов'язував наречений на весіллі. У 20 – 40-х рр. ХХ ст. у селах пониззя р. Тересви побутовували великі весільні *хустки* з білої фабричної матерії. По периметру, ближче до країв, хустки оздоблювали вишивкою квіткового орнаменту та різнокольоровими стрічками («пантиками»). По краям хустки завершувались мережкою та довгими стряпками [17, с. 3].

Важливе місце серед весільних жіночих головних уборів бойків Закарпаття займав *чепець*. Бойківські обрядові чепці жінка одягала два рази (на весіллі, в них споряджали «на смерть»). На весільному були різнокольорові та чорні стрічки. Після весілля різнокольорові зрізались [9, с. 115; 18, с. 123-124; 20, с. 62-63].

Складовою комплекту весільного вбрання заміжніх дівчат були різноманітні *прикраси*. Гуцулки у вуха одягали сережки («ковтки»), шию прикрашали пацьорками, силянкою, талярами, хрестиком. З вінків молодой звисали висульки, блискітки, а з вінків молодого – рута, пера і т.п. У долинянок до весільних прикрас часто пришивали низки з монет.

Одяг мав відповідну функціональну направленість **в поховальних та поминальних обрядах**. Похоронний одяг відрізнявся характером крою, матеріалом, кольором, способом виготовлення. На Закарпатті побутовув звичай хоронити в одязі, в якому людина ходила на свята або ж навіть в тому, в якому вінчалась.

Мертвого мили і одягали чужі люди – сусіди, знайомі, а найчастіше спеціальні люди, яких запрошували за платню або за гостину. Зазвичай, чоловіка одягали чоловіки, жінку – жінки, а дітей – хресна мама («маточка», «нанашка») [11, с. 98]. У бойків Воловеччини жінку обов'язково мили напіводягнутою (у сукні).

Матеріал для поховального одягу в XIX ст. був домотканим, а наприкінці XIX – на початку XX ст. фабричним. Жінок найчастіше ховали у тому вбранні, яке вони підготували собі самі: білу сорочку та спідницю, червоний або чорний фартух, полотняну, хутряну чи сукняну безрукавку, чорні носки. Голову обов'язково пов'язували хусткою. Бойкиням і лемкиням під хустку одягали чепці. «Людину», тобто одяг, що залишився після померлого роздавали бідним. На другий день в дім приходили бідні і їм давали молоко і хліб, які стояли на вікні, приготовлені для небіжчика. Якщо кладовище («цвинтар», «тимитів») було не далеко, то померлу дівчину несли хлопці, яким на рукави пов'язували *білі хустини*.

З-поміж звичаїв, пов'язаних із зовнішнім вираженням жалоби, найпоширенішими були заборони вбиратися в святкову одягу, прикраси, речі червоного кольору. Натомість подекуди родичі померлого використовували в одязі траурні відзнаки (сорочка з чорною вишивкою, чорна хустка чи стрічка).

Отже, народному одягу були притаманні численні функції, пов'язані з духовним світом людини, завдяки чому він відігравав важливу роль у народній обрядовості. Для обрядової функції костюма була характерна певна динаміка, що простежується у побутуванні різних видів традиційного вбрання. Зменшення або стабільність і посилення обрядової ролі компонентів одягу були тісно пов'язані з конкретною територією і певними історичними подіями.

У наш час інтерес до традиційної народної культури помітно зростає. Цей процес може зробити позитивний вплив на виховання молодого покоління, прищепити йому стійкий імунітет до бездуховності, «масової культури». Тому перед нами стоїть важливе завдання всебічно знайомити молоде покоління з кращими здобутками вітчизняної культури.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Біцко М. Загаття / М. Біцко // Наш родный край. – 1926. – Рочник V. – Число 1. – С. 16 – 17.
2. Босий О. Символічно-магічні функції пояса у звичаєво-обрядовій культурі українців / О. Босий // Народна культура України: традиції і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 40-річчю Національного музею народної архітектури та побуту України. – К., 2010. – С. 486 – 487.
3. Гайова Є. Дитина в традиційних звичаях і віруваннях українців Закарпаття / Є. Гайова // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 34: присвячено дослідженню спадщини Л.Ф. Дунаєвської. – К.: Київський ун-т, 2010. – С. 70 – 81.
4. Гасинець В. Село Руське Поле (Урмезіово) / В. Гасинець // Наш родный край. – 1930. – Рочник VIII. – число 9. – С. 283 – 284.

5. Гмисюк Н.П. Народний стрій населення нижньої і середньої течії ріки Боржава (Іршавський, Берегівський, Виноградівський райони): реферат / Н.П. Гмисюк // Архів Закарпатського музею народної архітектури та побуту. – Ужгород: ЗМНАП, 1986. – 22 с.
6. Грицак Я.М. Народне весілля долинян села Нанкова Хустського району: курсова робота / Я.М. Грицак // Архів кабінету етнології історичного факультету УжНУ. – Ужгород: УжНУ, 2004. – 37 с.
7. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. – К.: Наукова думка, 1966. – 78 с.
8. Дзензелевский И. Запреты в практике карпатских овцеводов // Славянский и балканский фольклор. Этногенетическая общность и типология. – М.: Наука, 1984. – С. 237 – 245.
9. Козакевич О. Типологія українських в'язаних виробів кінця XIX – першої половини XX ст. (за матеріалами народного вбрання) / О. Козакевич // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Львів, 2004. – Вип. 4. – С. 112 – 121.
10. Коцан В.В. Народний одяг українців пониззя р. Тересвілі кінця XIX – першої половини XX ст. / В.В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – Вип. 19. – С. 118 – 127.
11. Коцан В.В. Похоронні обряди та звичаї на Іршавщині кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі сіл Осій, Білки, В. Раковець, М. Раковець, Нижнє Болотне, Заболотне) / В.В. Коцан // Історичні студії: Збірник наукових праць з проблем давньої і середньовічної історії та етнології. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2008. – Вип. 2. – С. 95 – 113.
12. Леньо Т. Початковий етап весільної обрядовості бойків Закарпаття (середина XX ст.) / Т. Леньо // Етнічна історія народів Європи. – 2012. – №38. – С. 61 – 74.
13. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – 325 с.
14. Павлюк Д. Забобони у Брустурі / Д. Павлюк // Наш рідний край. – Тячево, 1933. – Річник XI. – Число 9 – 10. – с. 248 – 250.
15. Полянская Е.В. Народная одежда гуцулов Раховского района / Е.В. Полянская // Карпатский сборник : Труды междунар. комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областей. – М.: Наука, 1972. – С. 57 – 65.
16. Самусь Н.П. Весільний обряд у Хустському районі (на прикладі весілля, записаного в 1966 р. в с. Нижнє Селище) / Н.П. Самусь // Закарпатському музею народної архітектури та побуту – 35 років : збірник наукових праць. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2005. – Вип. 1. – С. 23 – 41.
17. Свадьбовый обычай у нас (Дубове) / Наш родный край. – Тячево, 1925. – Річник III. – Число 9. – С. 2 – 4.
18. Стельмашук Г.Г. Традиційні головні убори українців / Г.Г. Стельмашук. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.

19. Тиводар М.П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М.П. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2011. – 416 с.
20. Ченгері Г. Похорон у Н. Розтоках, округу Веречанського / Г. Ченгері // Подкарпатська Русь. – 1934. Рочник XI. – Число 1 – 10. – С. 62 – 63.
21. Шмелева М.Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области / М.Н. Шмелева // СЭ. – 1948. – № 2. – С. 130 – 146.
22. Щериля Л. Домотканий пояс буковинців як елемент традиційного народного костюма та обрядовий атрибут / Л. Щериля // Збірник наукових праць з питань стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Т. 2 (26). Чернівці: Видавництво «Прут» – С. 333 – 340.

*Красіонова Оксана
(Київ, Україна)*

УДК 351.86:355

АНЕКСІЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ЯК ВИКЛИК МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ

У статті висвітлені наслідки анексії АРК для міжнародної системи безпеки. У ході роботи було встановлено, що агресивна політика РФ становить загрозу не тільки для України, а й для всієї колективної системи безпеки.

Ключові слова: Автономна Республіка Крим (АРК), агресія, анексія, Європейський Союз (ЄС), Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада безпеки (РБ), Російська Федерація (РФ), Україна.

This article describes the Autonomous Republic of Crimea's annexation and its consequences to international security. During the work it was found that aggressive policy of the Russian Federation poses a threat not only for Ukraine but for the whole collective security system.

Key words: the Autonomous Republic of Crimea (ARC), aggression, annexation, the European Union (EU), United Nations (UN), the Security Council (SC), the Russian Federation (RF), Ukraine.

Постановка проблеми. Пройшло вже два роки з того часу, коли РФ незаконно втрутилася на територію української держави і анексувала її частину з насильницькою зміною громадянства жителів АРК. Своїми діями РФ грубо порушила всі міжнародні договори та двосторонні угоди між Україною та Росією, що мали забезпечувати належну взаємодію держав як суб'єктів міжнародного права. Анексія Криму стала показником того, що та система, яка створювалася після Другої світової війни в сучасних умовах є недієздатною.

Мета роботи полягає в аналізі наслідків незаконної анексії РФ АРК для міжнародної системи безпеки.

Виклад основного матеріалу. Агресія РФ по відношенню до України, яка почалася з анексії АРК та не легітимно проведеного референдуму 16 березня 2014 р. стала викликом всій системі міжнародних відносин. Юридично дії РФ повністю підпадають під визначення агресії, яке подає ГА ООН від 14 грудня 1974 р. в Резолюції №3314 «Визначення агресії» [1].

У Статуті ООН питання міжнародної безпеки трактується як ознака певного стану міжнародних відносин, що передбачає збереження загального миру, виключення загрози війни чи інших форм посягання на суверенітет і незалежний розвиток держави. РФ знехтувавши нормами міжнародного права і обравши примат сили в міжнародних відносинах, здійснила необґрунтовану та незаконну анексію території іноземної держави.

РФ грубо порушила ряд міжнародних договорів, серед яких: Будапештський меморандум про гарантії безпеки з приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1994 р, у якому вона зобов'язувалася поважати суверенітет та наявні кордони України [2]; Договір щодо базування Чорноморського флоту РФ на території України від 1997 р. куди входили принципи цілісності та непорушності території України [3]; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ від 1997 р., де мова йшла про те, що держави, які підписували даний документ, повинні поважати суверенну рівність, територіальну цілісність, непорушність кордонів та мирне врегулювання конфліктів [4]; Договір між Україною і РФ про українсько-російський державний кордон від 2003 р., [5] у якому сторони визначили державний кордон між Україною та РФ тощо. Своєю агресією по відношенню до України РФ порушила основні Гельсінські принципи від 1975 р., які закладені в основу ОБСЄ. [6]. Серед яких - повага до суверенітету та територіальної цілісності, непорушність кордонів, відмова від погрози та застосування сили, а також добросовісне виконання своїх зобов'язань.

Крім того, у дванадцятій доповіді Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні повідомила, що РФ порушує права на життя, свободу, особисту безпеку, недоторканість, право на справедливий суд, свободи висловлювань та зібрань [7]. Загалом, професор, доктор юридичних наук Задорожній О.В. повідомляє, що таких міжнародних і двосторонніх договорів, які порушила РФ є 403 [8].

Агресія РФ проти України поставала під загрозу роботу РБ ООН, органу який покликаний відповідати за підтримку міжнародного миру та безпеки [9]. Варто нагадати, що РФ самостійно заблокувала у березні 2014 р. резолюцію РБ ООН, у якій всі країни світу закликалися не визнавати результати незаконного референдуму в Криму. Схвалення ГА ООН резолюції 68/262 «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 р. [10] стало вагомим кроком до широкого засудження неправомірних дій РФ на території України.

Агресивні дії РФ, також, стали викликом у сфері безпеки й для Європейського Союзу, який має критично переоцінити свої відносини з агресивною державою.

Аналіз дій РФ, які пов'язані з агресією проти України, в контексті норм міжнародного права, свідчить про постійні, систематичні, грубі порушення їх принципів. На Кримському півострові Росія вчинила майже всі види порушень, ведучи проти України агресивну війну. Перехід РФ до силової політики у міжнародних відносинах, становить безпосередню небезпеку не лише державам європейського регіону, а й світовій спільноті загалом [11, с. 416].

Висновки. Анексія РФ АРК, що стала початком російсько-українського військового конфлікту має незворотні наслідки для світового співтовариства. РФ створила небезпечний прецедент, який порушив всю систему міжнародної безпеки, що склалася після Другої світової війни в наслідок Ялтинсько-Потсдамської конференції. Дії РФ не можуть бути проігноровані, адже жодна з держав не забезпечена від територіальних втрат. Це зумовлює необхідність консолідованих дій міжнародної спільноти на агресію з боку РФ, задля припинення російсько-українського збройного конфлікту та притягнення РФ до відповідальності за скоєнні злочини.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Определение агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.
2. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_158.
3. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_076.
4. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
5. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_157.
6. Заключительный акт совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_055.
7. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні представить свою 12-у доповідь про ситуацію із правами людини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiyniy-tsentr/news>.
8. Анексія Криму, РФ нарушила 403 международных и двусторонних договоров с Украиной [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/politika/anneksiruya-krym-rf-narushila-403-mezhdunarodnyh-i-dvustoronnih-dogovorov-s-ukrainoy-ekspert-286526.html>.

9. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда. Ст 24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

10. Организация Объединённых Наций. Генеральная Ассамблея. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей от 27 марта 2014 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement>.

11. Задорожний О.В., Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія / Задорожний Олександр Вікторович: Укр. асоц. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, Каф. Міжнар. Права. – Київ: К.І.С., 2015. – 576 с.

Кронгауз Владислав
(Черкаси, Україна)

УДК 330.341

КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТУРЕЧЧИНИ У НОВІТНІЙ ЧАС (1945 – 2016 РР.). СПРОБИ ПРОГНОЗУВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ

Стаття присвячена дослідженню підвалин економічного розвитку Туреччини протягом післявоєнного часу. Важливим напрямом є визначення етапів становлення економічної системи країни, аналіз кризових явищ, а також оцінка впливу економічного дисбалансу на загальний розвиток Туреччини. Проведено аналіз перспектив вступу країни до ЄС.

Ключові слова: економічна історія, ЄС, соціальна історія, міжнародні відносини, інвестиції.

The article is sanctified to research of foundations of economic development of Turkey during post-wartime. Important directions is determination of the stages of becoming of the economic system of country, to the crisis phenomena, and also influence of economic misbalance on common development of Turkey. The analysis of prospects of entry of country is conducted in European Union.

Key words: economic history, the EU, social history, international relations, investment.

Мета дослідження: сучасна історична наука вимагає дослідження усіх факторів розвитку (соціального, економічного, політичного, культурного), які в комплексі формують чітке уявлення про існуючі перспективи та тенденції конкретного регіону, країни, континенту або ж світу в цілому. Важливу роль доцільно приділяти вивченню парадигми економічного розвитку, адже це дозволяє визначати соціальний рівень життя громади та рівень її забезпеченості, наявність у країні мережі промислово-виробничих потужностей, взаємозв'язки із іншими країнами та успішність ведення

зовнішньої політики. Зокрема, це стосується вивчення економічного потенціалу Туреччини.

Глобалізація, тобто об'єктивно сформований високий ступінь інтегрованості національних економік у систему міжнародних економічних відносин, закономірно та в короткий термін надає фінансово-економічній кризі характер світової.

Не дивлячись на те, що Туреччина не брала участі у Другій світовій війні, виключенням можна назвати формально оголошену війну Німеччині, стан соціально-економічного розвитку її був досить складний. На межі краху економіка була вкрай перенапружена, різка критика існуючого законодавства формувала хвилі невдоволення у суспільстві і, як результат, це призвело до політичного розколу в країні [7, с. 318].

Відправною точкою для залучення іноземних коштів у відродження економічного сектору варто вважати зближення між Туреччиною та США. Країна отримала 100 млн. доларів допомоги, але водночас з'явилися американські військові місії та радники, почалися поставки сучасного озброєння. Зовнішньополітичні орієнтації змусили уряд спрямовувати свій політичний курс на лібералізацію, що в свою чергу викликало зростання цін, відсутність робочих місць і, як наслідок, масове незадоволення існуючим у Туреччині режимом.

У другій половині 70-х рр. у турецькій економіці продовжувався спад, зростала інфляція та безробіття. Внаслідок кіпрського конфлікту зменшилися кількість зарубіжних інвестицій. Соціальною реакцією на це став опір владі. Так, у 1980 р. відбувся державний переворот і запроваджено курс на реалізацію нових ефективних реформ. Фактично це загальмувало наявну рецесію та дещо стабілізувало економічну ситуацію. З іншого боку, постійне порушення прав людини в країні позбавило Туреччину фінансової допомоги з боку Євроспільноти та міжнародних фінансових організацій. Відповідно, є підстави констатувати формальність самих реформ, які сприймалися виключно як мотив до зовнішнього фінансування. Хоча певні тенденції економічного підйому почали спостерігатися з другої половини 80-х рр. [1, с. 290].

Протягом 1990-х рр. чітко почали розмежовуватися підходи щодо перспектив розвитку економічного сектору Туреччини. Зокрема, варто зупинитися на дослідженнях Н. Ульянов. Автор зупиняє увагу на діяльності двох товариств: Товариство турецьких промисловців та ділових людей (ТЮСІАД) та Товариство незалежних підприємців (МЮСІАД). Показові відмінності у меті діяльності двох організацій зумовлюються низкою ознак. Якщо перша бачить їх у координації всіх інституцій із метою реалізації правових та організаційних засад ринкової економіки, а також підвищення конкурентоспроможності вітчизняної промисловості, то друга обмежується інтенсивністю економічного розвитку в межах конкретних підприємств та підприємців [5, с. 76].

В цілому, після фінансово-економічної кризи 2001 р. Туреччина вступає в період стабілізації та планомірного піднесення, що супроводжується кредитами від Міжнародного валютного фонду. Темпи розвитку національної економіки не знижувалися нижче 4,5% за рік.

До того ж, важливим досягненням періоду стабілізації стало закріплення національної банківської системи. Проблеми у її функціонуванні почали формуватися з останньої третини ХХ ст. за мірою розширення експансії держави на національному фінансовому ринку. При цьому, основна функція банків обмежувалася виключно залученням короткотермінових кредитів із зовнішніх ринків та їх подальшим використанням для набування державних боргових зобов'язань [4, с. 12].

Такі тенденції почали змінюватися з 1990-х рр. По-перше, спостерігався відхід від експансіоністської фіскальної політики, що супроводжувалася зниженням прибутковості операцій із податковими механізмами; по-друге, нагально постала потреба перебудови діяльності та збільшення обсягів заборгованості у відсотковому значенні.

Н. Ульянов вказує, що із травня 2001 р. починає впроваджуватися програма реструктуризації банківської системи Туреччини, яка була побудована на 4 ключових концептах: реструктуризація держбанків; пошук оптимальних рішень, в т.ч. для банків, які були передані у володіння Фонду; посилення частки приватних банків; посилення регуляції та контролю за діяльністю банківської системи; для банків, які були передані у володіння Фонду; посилення частки приватних банків; посилення регуляції та контролю за діяльністю банківської системи [6, с. 73].

Із 2005 р. тривають переговори про вступ Туреччини до ЄС. При цьому, Туреччина продовжує у достатній мірі відповідати Копенгагенським політичним критеріям. Країна безболісно переборола політичну й інституційну кризу. Дострокові парламентські вибори проводилися із дотриманням демократичних стандартів та принципу верховенства права.

Однак, із 2007 р. спостерігається лише незначний прогрес у реалізації програм політичних реформ. Значні подальші зусилля потрібні для забезпечення свободи висловлювань і прав не мусульманських релігійних громад [4, с. 13].

До того ж, Туреччина може розглядатися як країна із функціонуючою ринковою економікою. Вона зможе витримувати конкурентний тиск та ринкові умови ЄС в середньостроковій перспективі за умови проведення структурних реформ. Економічне зростання залишалося міцним завдяки високому рівню експорту. Міцна ліра і фіскальна дисципліна зменшили державний борг, а Центробанк проводив відповідальну й обережну монетарну політику. Зросла частка іноземних інвестицій. Це відіграє дедалі більшу роль у зменшенні ризиків, пов'язаних із макроекономічним дисбалансом [3, с. 17].

Проте, варто зупинитися на проблемі витратності: податковий рельєф і вищі інфраструктурні витрати призвели до фіскального послаблення у 2007 р. Зріс інфляційний тиск. Структурна жорсткість на ринку праці та податковий тиск на працю почав перешкоджати створенню нових робочих місць.

Якщо говорити про економічні прогнози то із 2009 р. знов спостерігається тенденція спаду економічного потенціалу. Для успішного відродження цієї сфери необхідно враховувати інтереси Туреччини при укладенні домовленостей із МВФ. В умовах падіння цін на нафту дефіцит за рахунком діючих операцій досягає мінімального рівня протягом останніх 10

років. Тому відпала потреба у зовнішньому фінансуванні за вказаними пунктами платіжного балансу, однак підтримка МВФ необхідна для фінансування бюджетного дефіциту, а саме передбачене зростання на фоні активної антикризової політики, спрямованої на стабілізацію [2, с. 7].

Таким чином, враховуючи історичні концепти економічного розвитку Туреччини у післявоєнний час, є підстави свідчити про перехід до нової схеми взаємодії із світовою економікою. Це має супроводжуватися проведенням масштабних реформ, раціональним використанням економічної допомоги МВФ і вирішенням внутрішньо економічних та політичних питань які сьогодні спостерігаються у країні.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Костромин І.В. Социально-экономическое развитие после государственного переворота 1960 г. / И.В. Костромин// Новейшая история Турции. – 1968. – № 12. – С. 288 – 335.
2. Докучаев Д.В. Турецкая экономика бьет рекорды / Д.В. Докучаев// Эхо планеты. – 2005. – № 44. – С. 7.
3. Бажанов Е.Д. Великолепный век Турции / Е.Д. Бажанов // Эхо планеты. – 2012. – № 32. – С. 17.
4. Колода І.С. Інкорпорація країн до ЄС. Проблеми та шляхи / І.С. Колода // Євробюлетень. – 2007. – № 11. – С. 12 – 13.
5. Ульченко Н.Ю. МЮСИД и ТЮСИД. «Мусульманский» и «светский» варианты развития экономики страны: чья возьмет? / Н.Ю. Ульченко// Восток. – 2013. – № 3. – С. 75 – 87.
6. Ульченко Н.Ю. Турция. Кризис: надежды и риски / Н.Ю. Ульченко// Азия и Африка сегодня. – 2009. – №10. – С. 20 – 23.
7. Коломієць В.Г. Туреччина сучасними очима/ В.Г. Коломієць. – К.: А.С.К., – 2007. – С. 319 – 321.

Майба Ірина
(Збараж, Україна)

УДК 94 (477.84)

ФОРТЕЦЯ У ПІДЗАМОЧКУ – ЯК ФОРТИФІКАЦІЙНЕ УКРІПЛЕННЯ ПОЧ. XVII СТ. НА БУЧАЧЧИНІ І ЯК ПРИКЛАД ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Розглянуто історію села Підзамочок, де побудований замок. Виявлено історичні особливості і місце замку в класифікації оборонних споруд Тернопілля та фортець Бучаччини кін. XVI ст. – поч. XVII ст.; досліджено особливості гербової композиції та архітектури фортеці як зразка оборонної архітектури Правобережної України; розглянуто питання власників замку; оборонне та житлове значення замку та його роль в обороні Бучацької фортеці; частково розкрито питання перспективи Підзамочької фортеці у

розвитку туризму регіону; Виявлено проблематику функціонування пам'ятки XVII ст.

Ключові слова: Підзамочька фортеця, село Підзамочок, золототкацька майстерня, оборонний елемент Бучацької фортеці, Ян Бучацький (Творовський), картуш з гербом Пілявітів-Творовських-Бучацьких, приклад оборонної архітектури Правобережної України, ренесансовий декор, проект реставрації А. Поліщука, граф Микола Потоцький, паперова мануфактура.

In the research work it is described the history of the village Pidzamochek, where the castle was built. The historical features of the castle and its place in the classification of defensive structures and fortresses of the end of 16-th beginning of 17-th century from the whole Ternopil region and Buchach are considered. Buchachchyny. The coat of arms peculiarities and architecture of the castle as an example of military architecture of Right-Bank Ukraine are investigated. The prospects of tourism development of the fortress in our region. is partly considered. The problems in castle structure of the 17-th century are revealed.

Key words: fortress in Pidzamochok, village Psdzamochek, workshop on gold weaving, defensive object of fortress in Buchach, Jan Buchatskyu (Tvorovsky), cartouche with Pilyavity Tvorovski-Buchachtski's coat of arms, an example of military architecture of the Right-Bank Ukraine, the paper manufactory.

Підзамочок – село в Бучацькому районі. Центр сільради, якій підпорядковано села Звенигород та Підліся. Розташоване на горбистому лівому березі Стрипи, який з північного та південного боків вкритий березовими й сосновими насадженнями, за 3 км від райцентру і 5 км від залізничної ст. Пишківці. Про розташування Підзамочку згадується у польських джерелах Кунжек Т., Ортовіч М., у словнику географічному королівства польського.

Кунжек Т.: «На відстані 1 км від Бучача знаходиться село Підзамочок. Тут знаходяться руїни замку Бучацьких» [5, с. 223]. Такі відомості про село знаходимо і в довіднику по воєводству Тернопільському.[6, с. 46]. За дослідженнями М. Ортовіч: «На північ від м. Бучача, над р. Стрипою є кам'яний залізничний віадукт. За віадуктом, на відстані 2 км, розташоване село Підзамочок, де на урвищі над Стрипою знаходяться руїни замку Бучацьких» [7, с. 143]. У словнику географічному королівства польського написано таку інформацію: «Підзамочок, село бучацького повіту віддалене на 3 км від Бучача, від котрого його відділяє долина ріки Стрипи. Містечко належить до маєтку Потоцького» [9, с. 434]. Отже, бачимо деякі розбіжності щодо географічного положення села Підзамочок.

Початки заселення району сягають 40 – 25 тис. років тому, періоду палеоліту – пізньої стародавньої доби. На березі р. Стрипа виявлено залишки 2-х ранніх поселень племен трипільської культури та поховання бронзового віку. На території району було давнє слов'янське поселення, яке до середини XIV ст. входило до Галицько-Волинської держави. Феодальна роздробленість і монголо-татарська навала привели до економічного і політичного занепаду

руських князівств, в тому числі і Галицько-Волинського. Наприкінці цього ж століття внаслідок тривалої боротьби між Польщею і Литвою Галичину, в тому числі Бучачину, захопило Польське королівство (від 1569 р. – Річ Посполита).

У 1772 р. після першого поділу Польщі територія нинішнього Бучацького району відійшла до Австрії (від 1867 р. – Австро-Угорщина.). За часів австрійського панування село було зараховано до Заліщицької округи, потім стало селом у Станіславському окрузі. Імператорський уряд підтвердив його герб: на блакитному тлі срібний трираменний Хрест без правої частини нижнього рамена. Щит було увінчано золотою п'ятилирковою короною.

Перша писемна згадка про село зустрічається в письмових джерелах, датованих 1785 р. Володарем села був граф Потоцький. У нього було 133 морги ораної землі, а у селян села 575 м. У 1880 р. на господарстві поміщика працювало 19 чоловік.

У 1810 – 1815 рр. Бучачина була під пануванням Росії, потім знову прилучена до Австрійської імперії, увійшла до Станіславського округу.

У 1870 р. в селі проживало 1203 мешканців.

З XIX ст. у селі починає розвиватися місцева промисловість та ремесла. У 1879 р. у селі Потоцькі відкрили золототкацьку майстерню, де ткали макату на шовковій основі золотими і срібними нитками. Її виробництво об'єднало кращі традиції золототкацтва XVII – XVIII ст. У XIX ст. у селі діяла папірня, чи не тому село відоме паперовими витинанками. Розквіт цього народного мистецтва припав на 1930 – 1950-ті роки.

У 1925 р. – діяв млин, власником якого був Микола Чекановський, де працював 1 чоловік. 7 липня 1941 р. село було окуповане німецькими військами, визволене 21 травня 1944 р. У 1946 р. відкрито початкову школу, в якій навчалось 63 учні, працювало 2 вчителі. У 1948 р. утворення колгоспу ім. Чапаса (голова – Маланчук Ганна). Об'єдналось 138 дворів.

Діяли «Просвіта», «Рідна школа», «Сільський господар» та інші товариства. В 90-х рр. XX ст. жителі села взяли активну участь у становленні української державності. У селі побудована церква Різдва Пресвятої Богородиці (реставр. 1991 р. з костюлу), «фігури» св. Антонія (1809 р.) і Божої Матері (1905 р., відновл. 1990 р.). Діють восьмирічна школа, будинок культури із залом на 250 місць, бібліотека, ФАП, відділення зв'язку, дошкільний заклад, фольклорно-етнографічний гурток лемків, торгові заклади, від 2007 – насіннєвий завод. Населення села – 1568 жителів (2007 р.), дворів 300. У Підзамочку проживав учений, педагог В. Бігуняк. Є геологічна пам'ятка природи – відслонення міоценових відкладів.

Від чого походить назва села *Підзамочок* – село виникло біля (під) замку, який був ще побудований у 1600 р., як засвідчує напис над головною в'їзною брамою, Іваном Сбожним-Бучацьким (герба «Пілява» – із зображенням срібного семикутного хреста на блакитному тлі).

Підзамочька фортеця – фортифікаційна споруда, пам'ятка архітектури національного значення. Розташоване на плоскогор'ї на стрімкому лівому березі р. Стрипа на західній околиці с. Підзамочок Бучацького району, на північ від м. Бучач. Закладений 1600 за сприяння власника навколишніх сіл

Яна Кишиштофа Бучацького (Творовського) – сина Миколи Бучацького і Анни Магдалени. Замок мав служити сільською панською садибою.

Замок в селі Підзамочку, або як його ще називають Підзамче, належав до Бучацьких маєтків. Він входив, як і неіснуючий тепер домініканський монастир, до оборонних елементів Бучацької фортеці. Замок простояв цілсно недовго, менше, ніж століття. Під час облоги Бучача п'ятсоттисячним турецьким військом під проводом султана Магомета IV вже у 1672 р. частково постраждали мури замку у Підзамочку [4, с. 10]. У 1676 р. його знищено турецьким військом під командуванням паші Ібрагіма Шейтана.

Коли дощенту знищено замок, у джерелах є розбіжності: Кунжек Т. та Ортовіч М. фіксують 1672 р., а Чоловський, Беловський та Баренч виділяють 1676 р.

По смерті одного з Бучацьких – Івана, його сестра одружується з Андрієм Потоцьким і Бучач зі своїми околицями стає власністю роду Потоцьких. Вся подальша доля села була нерозривно пов'язана вже з Потоцькими.

З літературних джерел відомо, що приблизно до 1780 р. замок був житловим. [3, с. 11]. Тоді фортеця належала до Миколи Потоцького, котрий, цілком можливо, відбудовував його. Про це немає згадок у літературі, але можна висловити таке припущення, бо саме у першій половині XVIII ст. граф Потоцький частково відбудовує Бучацький замок, котрий у середині XVIII ст. мав ще непоганий вигляд. У 1807 – 1869 рр. при споруді діяла паперова мануфактура, що працювала на енергії води.

Пізніше замок у Підзамочку поволі занепадає і перетворюється у руїну. Власники втрачають до нього інтерес і на поч. XIX ст. Кастан і Павло Потоцькі вирішують розібрати мури замку і продати каміння як будівельний матеріал. Саме так вони поступили і з Бучацьким замком. Тоді дуже постраждали обидві пам'ятки.

Мабуть, не варто вірити розповідям, що звідси йдуть підземні ходи до Бучача, а то й далі. Потайні виходи часто застосовувалися на той час в укріпленнях, але вони були незначної протяжності. Використовувались для виходу обложеного війська в тил ворога і контратаки. Тайниками непомітно для ворога доставлялась в укріплення вода. Питання про існування таких виходів у підзамочківських укріпленнях може бути розв'язане тільки після археологічних розкопок. Історія не зберегла нам жодних відомостей про роль, яку довелося відіграти підзамочківським укріпленням в обороні нашого краю від ворога. Можна припустити, що будучи розташованими під Бучачем, вони до кін. XVIII ст. ділили з ним однакову долю. На початку XIX ст. замок було покинуто.

У другій половині XIX ст., коли утворилося «Коло консерваторів», котре вивчало пам'ятки архітектури Галичини, замок привернув увагу дослідників. Консерватори описували і фотографували пам'ятки, ставили їх на облік. На жаль, не збереглися матеріали з цього часу про Підзамочок. Є лише згадка у літературі, що у 30-х рр. XX ст. руїни замку були законсервовані. Очевидно, цьому посприяло «Коло консерваторів».

Замок у Підзамочку вже більше року як є одним з об'єктів Національного заповідника «Замки Тернопілля».

«Руїни замку свідчать про те, що це було дуже сильне оборонне спорудження» (путівник по Бучацькому повіті).

Збудована фортеця у Підзамочку в період, коли розвиток вогнепальної зброї і прицільний вогонь артилерії змінили методи ведення війни. У першій половині XV ст. в Італії з'явилась бастионна система, яка незабаром набула поширення по всій Європі. Взірцем нових віань у будівництві фортифікаційних споруд є Підзамочківські укріплення. Тут же із південної сторони маємо в'їзду браму, що склепінням пронизує основу чотирикутної вежі. Праворуч – східна стіна з суцільним рядом бійниць на висоті 3 метри для вогнепальної зброї різного калібру. Відповідний висотний рівень для обслуговування оборонцями бійниць забезпечував насип землі з кам'яною долівкою. В одному і в другому кінці розміщені бастиони (укріплення у вигляді виступу фортечного муру).

На бастионах переважно розташовували артилерію, яка мала широкі можливості для ведення вогню: прямого, перехресного, флангового (вдоль стіни). Таким чином, захист був забезпечений добре. Ліворуч від брами-західний мур мав меншу кількість бійниць, на рогах замість бастионів були споруджені сторожові п'ятикутні вежі. Про те це не означає, що на сході замок був для ворога доступнішим. Тут, перед стіною, на відстані декількох десятків метрів розгорнулася рavelінна система (допоміжні фортифікаційні споруди перед огорожено замку), що складались з валів, ровів, кам'яних ескарпів, можливо і бастионів.

Північний мур глухий, без бійниць і все ж захищатись з цього боку можна з наріжних бастионів, така безпечність могла бути виправдана лише при наявності глибокого рову, заповненого водою.

Замок є *прикладом оборонної архітектури Правобережної України*. Замок – пам'ятка баштового типу з характерним для Поділля ренесансовим декором.

Сама фортеця складається із замку, бастионної і рavelінної систем; валів, які замикали із сходу оборонний пригородок.

Замок побудований з ламаного пісковику, кладеного на вапняному розчині, творить в плані прямокутний трикутник, кути якого захищені оборонними вежами та бастионом, які з'єднуються оборонними мурами з численними бійницями (120x80 см)

Джерела та сучасні видання дають нам дають різні підходи щодо архітектурних особливостей замку у Підзамочку:

Урбанський В.: «Оборонний комплекс нерегулярний у плані, **чотирикутний** (близький до трапеції) зі зуженням до північного боку, при якому збудовано 2-поверховий палац, обмежений 2-ма п'ятикутними баштами».

Чоловський А.: «Є прекрасним зразком мурованої форталіції. Його оборонні мури забезпечені численними бійницями, утворюють **чотирикутник**, що звужується до півночі, де його замикають двоповерхова

житлова споруда з вікнами на зовні, що складається з ряду приміщень і п'ятикутна башта» [3, с. 97].

Леськів І.: «Відносно невисокі мури (4-6), замкові стіни товщиною більше метра утворюють в плані розлогий **чотирикутник** (90-80 м), що звужується до півдня [28, с. 15].

Бойко В., Гаврилюк О.: «Загальна форма споруди нагадує **чотирикутник** із вежами на його кутах, повернутий найвузжчою стіною на північ... Товщина стін не перевищує одного метра. Західний схил укріплений кам'яною стіною заввишки 7-8 м.» [9].

«Замки і фортеці»: «За планувальною конфігурацією укріплення наближено до прямокутного **трикутника** з зрізаними гострими кутами, в яких розмістилися по дві наріжні башти» [22, с. 234].

Матеріали укрзахідпроектреставрації: «Регулярний, в плані творить прямокутний **трикутник**».

В'їзд в замок розташований в південному крилі замку.

Це складний комплекс, в який входить південна шестигранна вежа, південний п'ятикутний бастион та в'їздова брама. Південна вежа в плані творить неправильний шестикутник, видовжений в напільний бік, збережена до рівня третього ярусу.

В'їздова брама прямокутна, в плані збережена на рівень двох ярусів, має 2 бійниці. Проріз воріт з півциркульним завершенням оздоблений білокам'яними рустованими блоками. Висота арки – до 4 м.

Над в'їзним порталом, що завершується білокам'яним карнизом з маскаронем над замковим каменем, розташований картуш з гербом Пілявітів-Творовських-Бучацьких.

В описах польських дослідників *Баронча (1881 р.)* і *Чоловського (1892 р, 1904 р.)* фіксуються два картуші. Садок Баронч у своїй статті детально описує головну в'їздову браму з південної сторони. Вона прикрашена двома білокам'яними гербовими картушами, розташованими над порталом. Картуші розділені двома бійницями з кам'яними лучковими перемичками. На

верхньому картуші зображений герб Пілява з ініціалами Яна Бучацького, котрий тримають два ангели. Під гербом латинський напис-девіз: «Підтримка і опора». Нижній картуш поданий у вигляді привілею з трьома стрілами, з двох сторін якого розташовані фігури левів, що задніми лапами опираються на сирени. Під цією фігурною композицією розміщена прямокутна плита з напівзатертим латинським написом, на основі якого датується побудова замку (серпень 1600 р.) [13, с. 226].

Отже, існувало два картуші над в'їзним порталом (приблизно до 1920 р.). До нашого часу не збереглася частина стіни, де був верхній картуш.

Південний бастион примикає з правого боку до в'їздової брами, в плані ламаний прямокутник, кладений із ламаного піщаника тесаними білокам'яними наріжниками на кутах.

Східний бастион призначений для оборони замку з найбільш вразливого напільного боку. Прямокутний в плані, кладений із ламаного піщаника з тесаними білокам'яними наріжниками. До нашого часу дійшов значно зруйнований. Збереглися тільки фрагменти бійниць.

У західне крило замку входить п'ятигранна вежа, житловий, прямокутний у плані, корпус і наближений до квадрату, західний бастион, підсилений на кутах масивними контрфорсами. Цей бастион на поч. XVIII ст., коли відпала потреба в обороні, був реконструйований під житло. З оборонної системи західного бастиону залишилися лише фрагменти бійниць у північній стіні.

Західна вежа п'ятикутна в плані, до нашого часу дійшла збережена на рівень двох ярусів. Кладена з ламаного піщаника, отинькована. Перший ярус вежі ніс чисто оборонну функцію, про що свідчать збережені бійниці, другий ярус використовувався як житловий. Висота західної вежі до 8 м. Дахи, перекриття, віконні та дверні заповнення вежі втрачені.

Стіни житлового корпусу, що примикає до вежі, збережені на рівень двох ярусів. Характер прорізів і ярусу свідчить про його господарську функцію в минулому. Збережені прорізи вікон II ярусу значних розмірів (4 мх140 см) зі слідами білокам'яних обрамлень, завершені кам'яними лучковими перемичками. Ширина стін – 140-150 см. (станом на 2009 р.), висота – до 10 м.

Внутрішня структура будинку, перекриття та дахи, цілі фрагменти стін втрачені.

Оборонні стіни замку дійшли до нашого часу, зазнавши найбільших втрат. Найбільш збережена південно-західна стіна між західною та південною вежею з численними бійницями та хвірткою на територію парку (висота стін – від 0.5 м до 4 м).

Східний оборонний мур з бійницями, що з'єднував східний та південний бастиони, обороняв замок з найбільш вразливішого напільного боку. Північний оборонний мур, що з'єднував східний бастион та житловий будинок замку не мав бійниць, бо захищався схилом гори. Про те це не означає, то на сході замок був для ворога доступнішим. Тут, перед стіною, на відстані декількох десятків метрів розгорнулася рavelінна система (допоміжні

фортифікаційні споруди перед огороженою замку), то складались з валів, ровів, кам'яних ескарпів, можливо і бастионів.

Східна та північна оборонні стіни зазнали значно більших втрат, на окремих ділянках знищені до рівня землі.

Територія парку обмежена з північного боку крутим схилом та ярмом ; з заходу підпірними стінами колишнього бастиону і схилом, що спадає до долини р. Стрипи; з півдня територія парку відмежовується залишками оборонного рову. Планувальна структура та зелені насадження парку знищені, в даний час на території парку знаходиться фруктовий сад.

Всякі інженерні комунікації на території замку відсутні.

Так, як село Підзамочок розташоване на горбистому лівому березі Стрипи, який з північного та південного боків вкритий березовими й сосновими насадженнями, то вдалим для розвитку занедбаного регіону було б впровадження цілком нових заходів для приваблення туристів. Ця територія має значний потенціал для розвитку екотуризму, сільського туризму, пішохідного, кінного, екстремального, дельтапланеризму, частково – спортивного та культурно-історичного туризму.

Замок у Підзамочку О. Лесик відносить до групи В, згідно якої це пам'ятка, поруч з якою можна будувати турбази, готелі, бази відпочинку.

Історик Ругинський М. пропонує передати пам'ятку національній Федерації історичного фехтування і реконструкції. [52, с. 152].

На даний час у фортеці не проводяться реставраційні роботи. Наведені дослідження не розкривають всіх цікавих та унікальних сторін життя пам'ятки у Підзамочку.

Інститутом «Укрзахідпроектреставрація» ведуться науково-дослідні та проектні роботи, пов'язані з опрацюванням проекту реставрації та використання замку.

Проект реставрації замку. Аксонометрія пам'ятки

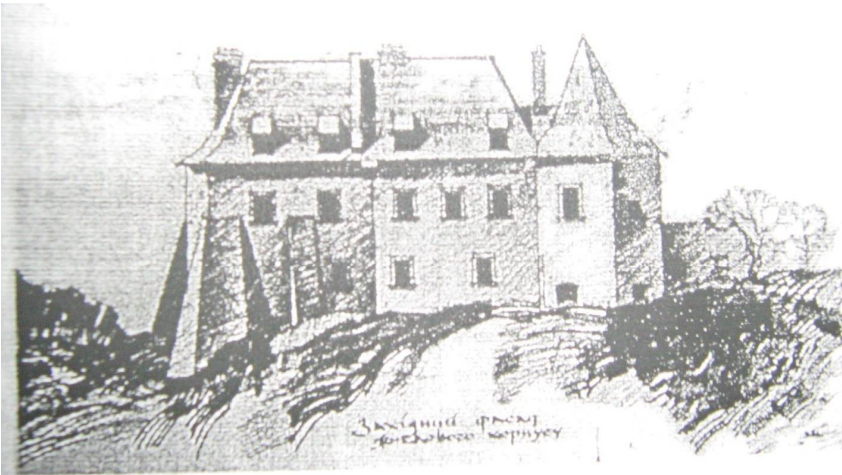

Рис. 3. Західний фасад житлового корпусу. Проект А. Поліщука.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Центральний державний історичний архів у місті Львові.
2. Ф.178. – ОП.3. – Спр. 17. Арк. 79-81.
3. Ф.475. – ОП.1. – Спр. 625. Арк. 2.
4. Ф.17. – ОП.1. – Спр. 153. Арк. 25-46.
5. Безсонов С. Архітектура Західної України. – К., 1946.

6. Білецький П. Українське мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. – К., 1988.
7. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. – К., 1976. – 138 с.
8. Бучач і Бучачина / Під редакцією Островерха М. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто: Наукове т-во ім. Т.Г. Шевченка, 1972. – 943 с.
9. Бойко В., Гаврилюк О. Замки Тернопілля. – Тернопіль : Новий колір, 2009.
10. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
11. Всеобщая история архитектуры: В 12 томах. – Москва: Искусство, 1968. – Т.6. – 418 с.
12. Всеобщая история искусств: В 6 томах. – Москва. – Искусство – 1963. – 514 с.
13. Гайдуневич Л.М., Зелена І.Я., Лавренюк В.А. Музеї Тернопільщини. – Львів: Каменярь, 1990. – 125 с.
14. Гарасимчук Р. Народное искусство Тернопольской области УССР // Советская Этнография. – 1957. – №1.
15. Гнатевич М. Бучач // Слово – 1854. – №47. – 4 с; №48. – 4 с.
16. Довідник 4-томний «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР».
17. Дуда І. Бучач. – Львів: Каменярь, 1985. – 64 с.
18. Єрнст Ф. Українське мистецтво XVII-XVIII ст. – Київ. 1919-138с.
19. Законодавство про пам'ятники історії та культури (Збірник нормативних актів). – Київ. 1970.
20. Замки Тернопілля (Галицька брама). – вид-во «Центр Європи», травень-червень 2007, № 5-6. – С. 27.
21. Замки та фортеці. – « Мистецтво», Київ, 2007. – С.234.
22. История искусства народов СССР: В 9 Т. – Москва: Изобразительное искусство, 1976. – Т.4. – 476 с.
23. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 томах: Тернопільська обл. – Київ: Головна редакція УРЕАН УРСР, 1973. – 640 с.
24. Історія Укр. РСР: В 10 томах. – Київ: Наукова думка, 1985. – Т.3 – 576 с.
25. Історія українського мистецтва: В 6 томах. – Київ, 1968. – Т.4 – 513 с.
26. Лесик О. Замки та монастирі України. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.
27. Леськів І. Історико-архітектурна спадщина Бучацького повіту XIII – XIX ст. – Київ. –15 с.
28. Лобановський Б., Говдя П. Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст. – К.: Мистецтво, 1989. – 206 с.
29. Логвин Г.Н. Бучач. – Київ: Мистецтво, 1966. – 98 с.
30. Логвин Г.Н. По Україні. – Київ: Мистецтво, 1963. – 463 с.
31. Лукашків Г.К. Галиция в ее старине. Очерки по истории архитектуры XII – XVIII вв. и рисунки Г.К. Лукашского – Петроград. 1915. – 263 с.

32. Марченко М.І., Логвин Г.Н.. Історія української культури. – Київ: Радянська школа, 1961. – 286 с.
33. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. – Львів, 1997. – С. 6 – 10.
34. Мистецтво України: Енциклопедія в 5 Т. / Відп. Ред. Кудрицький А. – К.: українська енциклопедія, 1995. – Т. 1. – 400 с.
35. Митці України. Енциклопедичний довідник / Під ред. Кудрицького А. – Київ: Українська енциклопедія, 1992. – 848 с.
36. Мичко С., Мельниченко Т. Майстерня золотих ткачів// Україна молода. – 5.10.2004.
37. Міляєва, Логвин Г.Н. Українське мистецтво XIV – першої половини XVII ст. – Київ: Мистецтво, 1963. – III с.
38. Нариси історії архітектури Української РСР / Під ред. Асєєва. – Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1957. – 458 с.
39. Овсійчук В.А. Українське мистецтво 2 пол. XVI- перша половина XVII ст. – Київ: Наукова думка, 1985. – 182 с.
40. Поділля: Історико-етнографічне дослідження / Під ред. А. Пономарьова. – К.: Доля, 1994.
41. Попович М. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998.
42. Тези доповідей і повідомлень Міжнародної конференції з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. – Кам'янець-Подільський, 1993.
43. Тези доповідей і повідомлень I Тернопільської історико-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч.3.
44. Тернопільський енциклопедичний словник. – Тернопіль. «Збруч», 2005.
45. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С, Ульяновська. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
46. Справка о состоянии памятников архитектуры (центральный архив у Тернополи).
47. Справка о работе Украинского общества охраны памятников истории.
48. Список обследованных памятников архитектуры.
49. Информация о работе Буцацкой районной организации.
50. Аналітичний звіт за результатами дослідження дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо збереження, відновлення та використання замків Тернопільщини. – Тернопіль, 2010.
51. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. – Київ, 2007. – 15, 152 с.
52. Мороз В. Замки Тернопілля. – Тернопіль, 2009. – 100 с.

Марчук Яна
(Вінниця, Україна)

УДК 294:316.3

ТЕОРІЇ ГЕНЕЗИСУ ВАРН І КАСТ

В статті розглядаються основні теорії походження варн і каст. Дослідженні особливості складу та основні етапи формування цих інститутів, на основі матеріалів давньоіндійської літературної традиції. Наведені основні точки зору вчених щодо чинників, які впливали на формування кастової системи. Варни в більшості пов'язують з арійським завоюванням, а кастоутворення з подальшою професійною диференціацією традиційного індійського суспільства.

Ключові слова: варна, каста, расова теорія, «Закони Ману» професійна диференціація, ендогамія.

The article discusses the basic theories about the origin of Varna and caste. Peculiarities of composition and the main stages of these institutions were researched and based on materials of ancient Indian literary tradition. There were given the main points of view of scientists about factors, which influenced the formation of the caste system. Varna is associated with the Aryan conquest and customware is associated with further professional differentiation of traditional Indian society.

Key words: varna, caste, racialtheory, «Lawsof Manu» professional differentiation, endogamy.

Варно-кастовий розподіл має глибокі історичні корені, без розуміння яких неможливо усвідомити сутність і особливості даного явища. Кастова система – соціальний інститут, що виник в Індії в давнину, але й сьогодні індійське суспільство продовжує відрізняється надзвичайною складністю складу і, незважаючи на успіхи модернізації, залишається цілком традиційним.

Актуальність досліджуваної теми зумовлена тим, що в силу специфічних умов і розвитку індійського суспільства інститут каст зберіг багато своїх специфічних рис до наших днів і продовжує відігравати досить значну роль. Це підтверджено проведеними за останнє десятиліття етнографічними, соціологічними та економічними дослідженнями, які засвідчили, що вплив варно-кастової системи слабшає в економічній сфері, але ще досить значний в соціально-побутовій і культурній, а в політичній сфері навіть посилюється.

Історіографія теми досить численна й різноманітна. Основоположниками наукової теорії каст виступили практичні діячі британської колоніальної адміністрації в Індії кінця XIX – початку XX ст. У. Хантер, Г. Ріслі, Е. Терстон, У. Крук, Д. Іббетсон, Дж. Несфілд, Е.А. Блант, Дж. Хаттон та ін. Однією з найвідоміших праць, присвячених історії і культурі Індії, є парця «Чудо, яким була Індія» А.Л. Бешема [4]. Автор продовжує традиції прогресивного напрямку в англійській індології. Він не обмежується

описом релігії та філософії, не зводить історію країни лише до політичних подій і фактів: для нього стародавня Індія – складний організм зі своєрідною соціальною структурою, класовими протиріччями, розвиненою державною системою. Також заслуговують на увагу праці А.А. Куценкова, «Еволюція індійських каст» [9], М.К. Кудрявцева «Кастова система в Індії» [8]. В них визначаються основні методи і підходи до дефініції терміну «каста», розкривається структура каст, її функції та ідеологія. Російського індолога Г.М. Бонгарда-Левина в праці «Давня Індія» [3], який робить ґрунтовний аналіз теорій походження варн.

Щодо теорій генезису варн і каст в Індії, то точки зору вчених у багатьох випадках суттєво відрізняються одна від одної. Вчені визнають, що каста та варна – складні явища, і зводити їх походження до якогось одного фактору неможливо. Головним показником при їх формуванні вважали то особливості племінних відносин, то специфіку релігії та відправлення культу, то спадковість занять і професій, що утвердилася в давньоіндійському суспільстві. Але переважане становище в зарубіжній науці зайняла теорія, згідно з якою вирішальну роль у виникненні варн зіграли етнічні, і особливо расові взаємодії.

Суть цієї теорії зводиться до того, що арійські завойовники усвідомлювали свою перевагу і ставилися з презирством до місцевого населення. Частина переможених вони винищили, інших поневолили. За ними залишилося найменування «дасії». Частина, що отримали назву «шудри», позбавили власності і перетворили на неповноправних. Прагнучи зберегти чистоту арійської крові і не допустити змішування з місцевими жителями, завойовники встановили соціальні перепони: були заборонені шлюби з представниками місцевого населення, а також участь шудр в арійському релігійному ритуалі. Арії присвоїли собі виключне право на заняття військовою справою, на активність у громадському та політичному житті і навіть діяльність в основних сферах господарства [10, с. 57].

На підтвердження справедливості цієї теорії зазвичай наводять епітети, якими автори гімнів «Рігведи» нагороджували ворожі племена. Вони «чорні» в протилежність своїм, «світлим», «безносі», «вимовляючи поганять слова». Ці характеристики зустрічаються в гімнах, що відносяться до різних століть, складених різними ріш і про різні племена, але подаються як узагальнений портрет якогось єдиного «неарійського» племені. Та робити будь-які наукові висновки антропологічного характеру, спираючись на настільки ненадійні докази, ризиковано [2, с. 510].

Іншим аргументом на захист згаданої теорії служить залучення одного із значень слова «варна» – «колір», ще довільно тлумачиться як «колір шкіри». На уявному протиставленні білого (арійського) і чорного (місцевого індійського) кольорів шкіри і закріплюється вся побудова. Основний зміст терміну «варна», як вже зазначалося, – «вид», «колір», «заслуга», «якість», «фрзряд» людей. Саме останньому сенсі цей термін переважно і вживався в стародавній Індії. Він означає і таку важливу прикмету, як колір, але в джерелах немає безперечних відомостей про те, що при використанні слова «варна» йшлося саме про колір шкіри як расову ознаку. Ймовірно, досить рано

з кожною з варн став асоціюватися певний колір: з брахманами – білий, з кшатріями – червоний, звайшами – жовтий та з шурами – чорний [3, с. 49].

Власне кажучи, ведійські індійці визнавали символіку чотирьох кольорів, а не двох, тобто ці кольори ніякого відношення до кольору шкіри не мали. У джерелах неодноразово пояснюється, що білий колір брахманів уособлює собою благість, червоний кшатріїв – пристрасть, жовтий вайшів – поєднання цих двох якостей, чорний шудр – темряву [5, с. 14].

Матеріали антропометричних обстежень не підтверджують расової теорії виникнення варн. Майже у всій Індії представники каст, які традиційно відносяться до трьох вищих варн, за расовими ознаками не відрізняються від тих, що зараховуються до шудр членів каст того ж району. Правда, нижчі, зазвичай недоторканні, касты антропологічно відрізняються від кастових індусів, але племена, з яких вийшли нижчі касты, включалися в індуську соціальну структуру вже після того, як система каст склалася в тих районах. Отже, ці відмінності не могли бути причиною виникнення самої системи. Важливо також те, що поділ суспільства на три суспільні групи – брахманів, кшатріїв і вайшів – здійснився набагато раніше, ніж оформилася четверта варна. Якщо перша згадка шудр зустрічається тільки в пізній, десятій книзі «Рігведи», то дані про три вищих групи містяться в гімнах, порівняльна давність яких ні у кого не викликає сумніву [7, с. 130].

Згідно з даними індійської традиції сама рання версія виникнення варн міститься в рігведійному гімні «Пурушасукта». У ньому брахманам приписується походження з вуст міфічної першої людини Пуруші, принесеного богами в жертву, кшатриям – з його рук, вайшам – зі стегон, шудрам – з ступнів. У пізнішій брахманській літературі це міфологічне пояснення повторюється багаторазово і в різних варіантах [2, с. 75].

Але були теорії і більш «світські». У всіх варіантах оповіді «Про чотири століття» немає нічого, що підтверджувало б расову теорію походження варн. Вона оповідає про те, що в ранній період люди були рівно добродішними, всі були брахманами і тільки поступово, у міру втрати ними моральних якостей, виникали інші варни, причому останніми були шудри. Іноді стверджується, що спочатку з'явилися кшатрії, потім вайші, а потім уже брахмани і шудри [7, с. 151].

Інша версія, поряд з ортодоксальною, представлена в «Законах Ману». Відповідно до неї, варни утворилися від міфічних великих ріші, синів Ману, який був сином Брахми: брахмани – від Каві (Бхрігу), кшатрії – від Ангираса, вайші – від Пуласт'я і шудри – від Васіштхі [1, с. 34].

Але, наскільки б не різнилися староіндійські версії між собою, варни завжди виводяться з одного джерела і розглядаються спочатку як органічні частини єдиного людського суспільства; в них шудри не протиставляються членам інших варн за расовою чи мовною ознакою.

Теорії походження каст багато в чому різняться залежно від того, яку ознаку касты той чи інший автор вважає головною – професію чи ендогамію, обмеження в спілкуванні або ритуал. Відрізняються вони характером і числом вихідних компонентів, які, на думку різних дослідників, зіграли вирішальну роль у виникненні цього інституту. Однак можна простежити відому

закономірність – у міру накопичення емпіричних знань про касту всі творці теорій її походження поступово відмовляються від одновимірного підходу і все більше схиляються до думки, що на появу каст вплинув цілий ряд факторів [2, с. 129].

Німецькі історики Д.Ч. Несфілд і Д. Далманн в якості вирішального чинника походження називали заняття. Д.Ч. Несфільд через вид занять, якість праці, ступінь її складності прагнув пояснити не тільки різноманіття каст, але і їх реальні позиції [9]. Д. Далманн виводив каст з варн, розглядаючи останні як професійні групи. Дроблення професій призводило, відповідно до його поглядів, до утворення більш дрібних професійних об'єднань – гільдій, які в силу законів цехового устрою набували форми каст [7, с. 87].

У принципі професійну теорію походження каст поділяв і американський історик Д. Слейтер. Він вважав, що кастова ендегамія – результат прагнення професійних гільдій до збереження виробничих секретів [7, с. 96].

Англійський дослідник Х. Ріслі обґрунтовував походження кастової системи расовим чинником. У початковий період арійського завоювання Індії світліші і соціально привілейовані арії брали в дружини місцевих жінок з більш темною шкірою і більш низьким соціальним статусом. Коли кількість жінок серед прибульців досягла можливого максимуму, расові заборони і соціальні міркування взяли гору, групи різного ступеня расової чистоти і різного соціального статусу стали закритими. Так виникла кастова ендегамія і каста. Однак звичай представників високих соціальних груп брати в дружини дівчат з більш низьких груп – гіпергамія – зберігся, що сприяло подальшому дробленню каст. Цю ж теорію поділяли Н.К. Датт, Х. Рао, Д.С. Гхурь [5, с. 38].

Історик Е.А. Блант вважав, що каста походила з взаємодії «класів» (варн) і професійних корпорацій – гільдій. Прагнення впливових груп усередині гільдій зберегти свою расову чистоту призвело до ендегамії цехів, до появи каст і підкаст [3, с. 237].

Французький вчений Е. Сенар стверджував, що до числа факторів, що сприяли утворенню каст, слід віднести як заняття, так і расово-племінні відмінності [7, с. 103]. У.Х. Джілберт підтримував думку про значення племінного початку в походженні каста, висловлену Е. Сенаром Х. Олденбергом. Обмеження спілкування між кастами, на його думку, випливає з відмінностей у зайнятості племен, їх способу життя та ін., які, в свою чергу, неминуче породжуються відмінностями природно-екологічного середовища їх проживання [9, с. 264].

Американські історики С.В. Кеткар і А.М. Хокарт першопричиною утворення каст вважали релігію [8, с. 246]. Хокарт, розвиваючи думку Кеткара, вважав, що відправлення релігійних функцій – головна мета поділу суспільства на варни і каста. В тій чи іншій мірі їх погляди поділяли С.Ч. Рой і Дж. Мерфі [8, с. 248]. Д. Іббетсон стверджував, що каста – породження професійних, релігійних і племінних факторів, головна роль серед яких належала останнім [4, с. 610].

Посилаючись на історичні приклади, коли правителі нав'язували ті чи інші функції певним групам населення, англійський юрист А.М. Джексон

вбачав головну причину утворення каст у політиці держави. Тривале виконання певних функцій, у свою чергу, вело до закріплення професій, способу життя, отже оформлення професійних груп у касту. Часті зміни меж стародавніх державних утворень, множинність самих держав створювали сприятливі умови для дроблення каст.

Англійський етнограф Д.Х. Хаттон вважав, що, незважаючи на наявність певних елементів касту за межами Індії – в Давньому Єгипті і середньовічній Європі, в сучасній Африці і Південно-Східній Азії, – ніде ці елементи не склалися в єдину систему, аналогічну індійській. А це означає, що каста – суто індійське явище, але пояснити її виникнення дією одного фактора неможливо. Для її появи було потрібно унікальне поєднання безлічі факторів: географічних, расових, етнічних, економічних, соціальних, політичних і релігійних [8, с. 287].

Отже, серед сходознавців на сьогодні немає однозначної позиції щодо походження варн і каст. Це пояснюється, з одного боку, неоднозначним трактуванням цих понять у давніх джерелах, на основі яких і проводяться дослідження, а з іншого боку – кожен дослідник для підтвердження певної теорії надає перевагу якомусь одному або групі факторів, а інші відкидає як менш суттєві. Але більшість вчених сходяться на тому, що походження варн і каст обумовлено цілою низкою чинників: географічним розташуванням країни та її історичним минулим у вигляді арійського завоювання, соціально-економічними передумовами, а також таким важливим фактором для східних суспільств, як релігія.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. «Законы Ману». Эльманович С.Д. – М. – 1960. – 362 с.
2. «Махабхарата». Книга I, II, IV, V. Кальянов. В.И. – Л., 1950 – 1976. – 230 с.
3. Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф. Древняя Индия. – М., 1969. – 736 с.
4. Бэшем А. Чудо, которым была Индия. – М., 1977. – 616 с.
5. Кальянов В.И. Архашастра, или Наука политики. – М. – Л., 1959. – 800 с.
6. Комаров Э.Н. Узловые проблемы истории Индии. – М., 1981. – 272 с.
7. Котовский Г.Г. Некоторые аспекты проблемы каст. М., 1965. – 346 с.
8. Кудрявцев М.К. Кастовая система Индии. – М., 1992. – 264 с.
9. Куценков А.А. Эволюция индийских каст. – М., 1983 – 328 с.
10. Шарма Р.Ш. Древнеиндийское общество. – М., 1987. – 632 с.

Маршанін Анатолій
(Кіровоград, Україна)

УДК 94 (477.65) (09)

НІМЦІ ПРИНГУЛЛЯ

Німецькі колоністи з'явилися у нашому краї у другій половині XVIII ст. Зарекомендували себе як хороші господарники з високим рівнем освіти і культури. Протягом XVIII – XXI ст. відбулось чимало суперечливих подій, пов'язаних з відносинами між колоністами та місцевим корінним населенням. У незалежній Україні вони рівноправні громадяни.

Ключові слова: Єлисаветградський повіт, німці, протестанти і католики, господарська діяльність, побут, культура і освіта.

German colonists appeared in the territory of the Kirovohrad Region in the 2nd half of the 18th century. They proved to be highly educated ethnical group who held very efficient economic activities. Throughout 18th – 21st centuries many ambiguous and complex events took place in the local lands. They concerned the relations of the colonists and native autochthonous dwellers. In contemporary Ukraine both groups enjoy equal rights.

Key words: Yelisavetgrad Uyezd (District), Germans, Protestants and Catholics, economic activity, living conditions, culture and education.

Німецька колонізація Півдня України пов'язана з внутрішньою та зовнішньою політикою російського уряду у другій половині XVIII ст. Це освоєння так званого «Дикого поля», створення Нової Сербії. Ще в жалуваній грамоті Івану Хорвату від 2 січня 1752 р., запрошувалися переселенці з Західної Європи.

Причини еміграції:

- більшість німецьких селян приїхало з метою забезпечити собі нормальне матеріальне становище;
- еміграція німців мала релігійні мотиви. Відомо, що братські лютеранські общини, та сектантські групи переслідувалися на батьківщині офіційною церквою [7, с. 77].

Російські німці належали до лютеранської, католицької, православної та ін. релігій. Лютеранство – це головний об'єднуючий чинник для німецького населення, котре мешкало на чужій території [7, с. 78].

За маніфестом 22 липня 1763 р., який підписала Катерина Друга, дозволялося всім іноземцям приїхати в країну, селитися у всі губерніях – колоніями. Землю давали безкоштовно. Звільняли від податків у казну, та надавали грошові позики в розмірі 500 руб. для облаштування на вибраній землі, німці також звільнялися від рекрутського побору. [5, с. 16]. Неабияке значення для німецької колонізації Півдня України мала діяльність Г.Г. Потьмкіна. У 1768 р. він направив в німецькі держави спеціальною уповноваженого російського уряду Георга Траппе, як агента по вербуванню колоністів у Новоросійський край. При цьому Г.О. Потьомкін пропонував переселяти насамперед селян, як найбільш придатну категорію для колонізації

краю [9, с. 14].

Однією з перших німецьких колоній в Україні стало поселення Альт Данциг (Старий Данциг) в Єлисаветградському повіті. Колонія знаходилася на лівому березі р. Сугоклеї. На 1792 р. у поселенні залишилося 208 осіб [17, с. 10].

Сусідню колонію Ахтове (Карлівка), заснували німецькі шведи з о. Даго, які в подальшому були асимільовані. Великою проблемою була відсутність чи мала кількість знарядь праці для обробки землі. Ті ж що привезли німці, не відповідали умовам нових земель, які були незайманою цілиною. Ті, хто селились на берегах рік (Старий Данциг), пізнали на гіршому досвіді наслідки весняних паводків. Періодично повторювані посухи і степові сухотви знищували посіви, прирікаючи колоністів на нестачу кормів [9, с. 65].

Досвід невдалої колонізації Поволжя та півночі Херсонської губернії змусив російський уряд 20 лютого 1804 р. видати Указ, за яким запрошувалися винятково гарні хлібороби. Землю видавала людям, що набули навичок в догляді за виноградом, розведенні шовковичних дерев інших рослин, що приносять користь, а також фахівці зі скотарства, так само допускалися мастерові, корисні в сільському побуті, які мали визначений майновий ценз (не менш 300 гульденів) і сімейний статус [5, с. 17].

У цих вимогах прослідковується соціальне замовлення держави. 1803 – 1811 рр. стали апогеєм німецької землеробської колонізації.

На початку 20-х рр. XIX ст. виклик іноземців до країни був припинений і тепер вони прибували в малих кількостях і за спеціальними дозволами. Після 1842 р. практика надання пільгових казенних наділів була припинена. Всі законодавчі акти, що стосуються іноземних колоністів, були замінені єдині «Статутом колоній» [9, с. 26].

Неврожаї, посуха, дефіцит водних ресурсів, падіж худоби від епідемій, доводили до відчаю навіть наймужніших з них.

У 1821 р. град знищив посів хліба і трави, навала сарани завершила почате. Цинга і гарячка косила людей, масово гинула худоба. 1892 і 1830 рр. епідемії чуми і холери погіршили ситуацію. На колоністів, що пережили ці лиха і намагалися налагодити господарське життя краю, обрушилася з усією силою посуха 1833 р. Як її прямий наслідок – неврожай, що охопив південні губернії, у тому числі і Єлисаветградський повіт [4, с. 44].

Якщо до цього додати і періодичні навали сарани, ховрашків, періоди безкорм'я, то стане зрозумілішою та атмосфера, у якій обживалися німецькі колоністи.

І все-таки теплий клімат при достатній кількості вологи і німецька працьовитість дозволяли успішно займатися як землеробством, так і тваринництвом. Була знайдена нова аграрна система, що передбачала використання чорної пари як засобу для вологозатримання. Крім того, І.І. Корнісом була доведена необхідність періодичної зміни зернових культур на посівних площах. І господарства колоністів одержували врожай у 2-2,5 рази вище, ніж місцеві жителі Єлисаветградського повіту.

У Старому Данцигу домашнє господарство німці вели власними силами. Наймані працівники добиралися на сезон, для обробітку землі: «Там,

де в економії трудяться 10 працівників, то у німців 1, тому німцям вигідно було добро розраховуватися і відмінно харчувати селян [1, с. 274].

Господарства колоністів стали виробляти також товарну продукцію. Значні суми вони одержували від продажу зерна, що вивозилось через південні порти за кордон.

Крім пшениці, великі площі колоністи відводили під картоплю. Саме німецькі колоністи завезли цю культуру в Росію [4, с. 44].

Однією з умов наділення колоністів землею був розвиток ними садівництва і степове лісорозведення. Так, кожна родина, що володіла землею, зобов'язана була надати на два дні працівника для обробки загального саду. Існувала навіть форма покарання за порушення цього правила. Сучасники писали, що територія кожної німецької колонії являла собою як би один суцільний парк [14, с. 41].

Настільки ж завзято вирощувалися лісосмуги уздовж доріг, ярів, на шляху земельних тріщин, які утворювалися. На лісівництво були витрачені великі суми із суспільних коштів. Сам факт виділення грошей на посадку дерев свідчить не тільки про розуміння колоністами усієї важливості завдання, але і про їхню громадянську відповідальність, усвідомлення своєї причетності до долі нової батьківщини.

Бажання одержувати біль-менш гарантований прибуток, спонукало німців на пошук нових джерел доходів і засобів існування.

Для переробки врожаю будувалися млини, олійниці, круподерні.

Тонкорунне вівчарство одержало досить широке поширення в Херсонській губернії, зокрема в Єлисаветградському повіті. Він давав не тільки високоякісну експортну сировину, але й забезпечував вовною фабрики в Україні. Тим самим стимулювалися ринкові відносини, необхідні для розвитку виробництва. Важливу роль у створенні високопродуктивного тваринництва зіграли господарські традиції колоністів. Саме вони завезли в Україну гарні породи коней, овець, корів так званої голландської породи [9, с. 72].

Вже в 1849 р. у німецьких колоніях Єлисаветградського повіту був розповсюджений тип місцевої худоби, що називався «фрисландською», або червоною німкенною [14, с. 42].

Колонії будувалися за зразком німецького села. Хати були із цегли або саману. У них було багато кімнат [2, с. 11]. У кожній колонії був молитовний будинок, управа, школа. Все будувалося з німецькою акуратністю та порядком. Ніколи не економили на будівництві приміщень для худоби. Хліви були однакових розмірів з будинком. Окремо стояла споруда для овець. Був навіс для зберігання сільськогосподарського реманенту [10, с. 7]. Спочатку дахи були вкриті соломом та очеретом. Пізніше стали крити черепицею або залізом. Під будинками споруджувалися погріби, а горище використовували для зберігання зерна [10, с. 8].

Колонії були поділені на округи, з головою та двома помічниками. Посади були виборні. Також призначався писар [9, с. 69]. Без виборного органу колонії не вирішувалося жодне питання общини. Так, наділи в 60-65дес. були приватною власністю колоністів, але вони не могли їх продавати,

розділяти, передавати у спадок, побудувати на них підприємство без спеціального дозволу адміністрації [6, с. 17].

У користування німців-колоністів, які займалися сільським господарством, в Єлисаветградському повіті було 1641,2 дес. земель. І німецьке виробництво відіграло значну роль у соціально-економічному розвитку України.

Результати подвірного перепису Єлисаветградського повіту 1833 – 1885 рр. свідчать, що німецькими колоніями були: Старий Данциг (468 осіб), Лисичий (51 особа), Олександрівка (89 осіб), Рорбахський (33 особи) Шпрінгпфельд (55 осіб), Шворнева (262 особи), Шпаєра (83 особи).

За результатами перепису видно, що в Єлисаветградському повіті було 123 поселень, в яких живуть німці, при цьому в семи поселеннях вони складають суцільне населення, а переважаючим елементом були тільки в 13. Розселялись вони майже по всьому повітові, але переважно в його південній частині і становили серед іноземних підданих (46,7%), поміщиків (20,8%), робітників (1,9%), міщан (0,1%) [11, с. 98].

Зміна настроїв до німців в XIX – XX ст. було пов'язано з ускладненням відносин між Росією (пізніше Радянського Союзу) та Німеччиною на політичній арені. Це привело до етнофобії.

З 1874 р. незадоволені переселенці стали виїжджати в Канаду та США. Основною масою емігрантів стали меноніти. Це була перша хвиля міграції німців з України [3, с. 10].

Закони від 2 лютого та 13 грудня 1915 р. про обмеження німецької землевласності та Перша Світова війна, привели до того, що більшість німецьких родин ліквідувала господарства та виїхала з Росії до Німеччини або в Америку [9, с. 10].

Освіта та релігійне навчання були пов'язані, починаючи з першого етапу – опанування грамотою.

Книга, яку колоніст знав найкраще – була Біблія. Про освіту в колонії піклувалися вчителі та духовні особи. Нерідко вчитель одночасно був і кюстером (помічником пастиря) і сільським писарем.

Якщо у селі не було храму, то школа ставала також місцем молитовних зібрань. Школа була в кожному німецькому селі, навчання велося тільки на німецькій мові [7, с. 95].

Першим населеним пунктом Єлисаветградського повіту був Старий Данциг. У 1864 р. у цій колонії прийняли хрещення від братських менонітів Г. Вілера і Я. Беккера, сім братів і чотири сестри з лютеран, реформатів і католиків. З них у 70-х рр. вийшла група баптистських проповідників – Є. Прицькау, І. Прицькау, Ф. Єнгель, які сприяли розвитку баптизму серед корінного населення [8, с. 230].

Український штундизм висунув нових проповідників: Іван Рябошапка – ремісник, коваль, торговець з с. Любомирки Єлисаветградського повіту, Юхим Цимбал – селянин із с. Карлівки цього повіту. За реєстром штундистської географії у 80-х рр. XX ст. прихильниками руху в Херсонській губернії були в Одеському повіті (16 населених пунктів), Херсонському (20), Єлисаветградському (31), Олександрійському (5) [8, с. 230]. Більшість з них

згодом перетворилися в українські баптиські громади.

У 1870 р. баптиські громади сс. Карлівки і Любомирки налічували 70 віруючих. Цього ж року почали діяти баптиські осередки, ще в одинадцяти селах Єлисаветградського повіту [8, с. 242].

За результатом перепису населення 1897 р. в Російській імперії у німецьких поселеннях було віруючих:

- лютеранське – 76%
- римо-католики – 13,5%
- меноніти – 3,7%
- реформати – 3,6%
- баптисти – 1,1%
- православні – 0,7%.

Німецьке поселення Причорномор'я на 1914 р. належало до протистанців – 45%, католиків – 35,8%, менонітів – 19,2% [8, с. 82].

Українська революція 1917 – 1921 рр. відкрила нову епоху в українсько-німецьких взаєминах. Проголошені Тимчасовим урядом та Центральною Радою демократичні свободи: рівноправність усіх громадян, свобода слова, совісті, преси, союзів і т.п. відповідали німецьким політичним ідеалам. Але нова влада не змогла утримати народні маси під своїм контролем. До березня 1919 р. близько 60% землі і інвентарю перейшло до нових власників. Постраждали не тільки поміщики, а й німецькі колоністи. Тому німецькі поселенці брали активну участь в акціях по ліквідації революційного руху в українських селах, допомагаючи окупаційним австро-німецьким частинам.

Це стало каталізуючим фактором для розвитку міжетнічних конфліктів, привело до чергової еміграції німців [15, с. 242].

Для зміцнення позиції радянської влади на території України, покращення соціально-економічного, політичного і культурного становища національних меншин, більшовики взяли курс на «коренізацію».

За переписом 1926 р. в Україні проживало 393,9 тис. німців (1,3%). Випускалася щотижнева німецька газета «Молот і плуг».

Так, 1926 р. на території округу проживали 1701 осіб німецької національності, у том числі: у Новомиргородському районі – 22, Маловисківському – 17, Великовисківському – 15, у Новоукраїнському – 12, с. Новомихайлака, м. Новоукраїнка – 18, у Зінов'євському районі – 492, у Знам'янському – 49, с. Дмитрівка – 7, в Устинівському – 327, у Новопразькому – 12, Бобринецькому – 156, у Єлисаветградківському – 5, у Злинському – 7, у Ровенському – 13, Новгородківському – 10. Німці компактно проживали в 5 населених пунктах округу [10, с. 115].

У колоніях Найфельд і Шпрінгфельд, які розташовані на території Сагайдацької сільради, було по 32 двори. Поряд з євреями та українцями тут компактно проживало 188 осіб німців.

Німецькі школи цих колоній були недостатньо забезпечені підручниками та навчальними приладами. Цікавим є зауваження завідувача Євробюро Зінов'євського окружного партійного комітет Розенблюма про

наявність «міського релігійного руху», особливо баптизму, який має місце серед німецького населення [10, с. 131].

У місті Зінов'євської окрінопектури подано заявку про запрошення представників трьох німецьких шкіл: Шпрінгфельдської, Староданцигської та Каменоватської на нацменконференцію 2 квітня 1929 р. Також згадується Анагольська німецька школа Бобринецького району [10, с. 131].

Загалом у школах Зінов'євського округу в 1928 – 1929 рр. навчалось 211 німецьких дітей, з них 199 навчались в німецьких школах [10, с. 255].

Репресії, суцільна колективізація спричинили масову німецьку еміграцію.

Усього ж напередодні й ході Великої Вітчизняної війни велика частина німецького населення була виселена з території України. Це засвідчив і перепис населення 1959 р., відповідно до якого в Україні німців взагалі в той період не було.

Час і останні події розставили все по своїх місцях. Законом «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», прийнятим Верховною Радою України від 17 квітня 1991 р., більшість репресованих були виправдані.

На сьогодні в Кіровограді живе понад 500 етнічних німецьких родин. У 2000 р. створено Кіровоградський обласний німецький культурний центр «Розвиток». Завдяки діяльності центру й безпосередньо його керівникові Руслані Вашук відбувається відновлення німецького етнічного коріння, а діти отримують можливість вивчати історію німецького народу, мову та отримати знання про культурні традиції Німеччини. Окрім цього при «Розвиткові» діє дитячий вокальний колектив «Глюкляйн», який є лауреатом та переможцем різноманітних фестивалів та конкурсів.

Це особливо важливо, якщо врахувати обставину, що за підсумками опитування під час перепису 2001 р. тільки 12,2% німців України вважають німецьку мову рідною.

Таким чином, німці поселившись на території нашого краю, органічно вписалися в економічне, соціальне й політичне життя українського населення. Протягом спільного сусідства з українцями вони дещо перейняли від українців, а дещо передали їм свого.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. ДАКО, ф.810. – Оп.1 спр. 959.
2. ДАКО, ф.250. – Оп.1 спр. 437.
3. ДАКО, ф. р. – 211. – Оп.1 спр. 242.
4. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины – Черкаси, – 2007.
5. Кабузан В.М. Заселение Новоросии в XVIII – первой половине XIX в. – М., 1976.
6. Дружиніна О. Південна Україна в 1800 – 1825 рр. – М.: Наука, 1979.
7. Курило О.В. Лютеране в России XVI-XX вв. – М., – 2002.
8. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні – Л., 1995.
9. История российских немцев в документах(1763 – 1922 гг.) т.1-2, –М., 1993 – 1994.
10. Національні процеси на Кіровоградщині у 20-х р. XX ст.: Збірник

документів і матеріалів. – Кіровоград, 2004.

11. Матеріали для оцінки земель в Херсонській губернії. Єлисаветградський повіт. – Херсон, 1886.

12. Пашутин А.Н. Исторический очерк г.Елисаветграда. – Кіровоград, 1992.

13. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2011 року. – К.2003.

14. Скальковський А. Опыт статистического описания Новороссийского края. – ч.1. – Одеса, 1853.

15. Рафаельський О.О. Національні меншини України у XX ст. Історичний нарис. – К., 2000.

16. Історія міст і сіл УРСР. Кіровоградська область. – К.: Інститут історії Академії наук УРСР, 1972.

17. Чирко Б. Німці в Україні // Відродження – 1996, – №2 – 47 с.

18. Мунтян В. «А село Крупське колись називалось Старим Данцигом» // Народне слово. – Кіровоград, – 27 липня 1996р.

19. Качук Є. Наші німці // Народне слово. – Кіровоград, – 29 листопада 2012 р.

Нетребенко Тетяна
(Черкаси, Україна)

УДК 94(52) «13/14»:008

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

У даній статті досліджуються філософсько-естетичні та соціокультурні аспекти чайної церемонії Японії. Висвітлені головні етапи розвитку чайної культури в Японії. Показано історію розвитку чайної церемонії в Японії, правила поведінки гостей під час вищезгаданої церемонії.

Ключові слова: культура Японії, японська чайна церемонія, філософсько-естетичні принципи чайної церемонії.

The article investigates the philosophical, aesthetic and socio – cultural aspects of the tea ceremony in Japan. We define the main stages in the development of tea ceremony culture in Japan, its history and the way the guests take part in it.

Key words: culture of Japan, the Japanese tea ceremony, philosophical and aesthetic principles of the tea ceremony.

Як відомо, у японців своя філософія спілкування з людьми – зрозуміти один одного можна і без слів, без знайомства. Подивитися на людину і зрозуміти її турботи, настрої. Наповнити мовчання інтуїтивним розумінням – у цьому особливість практики спілкування.

Чайна церемонія, така багата традиціями і романтичними оповіданнями, являється, на думку японців, справді мистецтвом життя,

зведеним в культ. Знання її розцінюється японцями, як міра освіченості, це – свідоцтво духовної культури людини.

Нині перед багатьма дослідниками постає питання: «Японська чайна церемонія – що це? Традиція, мистецтво, примха або щось інше, незбагненне для розуміння пересічного громадянина? Для чого існує маленький будиночок з солом'яною стріхою, захований від суєти під тінню вікової сосни?» Ти входиш, залишаючи на порозі сандалі, покриті пилом галасливих мостових, заздрість, що роз'їдає серце ще сильніше, ніж час, залишаєш все, що може перешкодити тобі злитися з природою і відчути дивну внутрішню гармонію.

Тема чайної церемонії як вияву японської традиційної культури деякий час залишалася малодослідженою та була недостатньо висвітленою у науковій літературі, тому **актуальність дослідження** цієї проблематики є безсумнівною. Досліджуваною темою займалися такі науковці як Т.П. Григор'єва [1], А.Н. Ігнатович [2], А.В. Кудряшова [3], В.П. Мазурик [4], В.М. Назарець, Є.М. Васильєв [5].

Мета статті полягає у висвітленні філософсько-естетичного й етичного змісту японської культурної традиції, визначенні особливостей японської культури, а саме японської чайної церемонії.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати дослідницьку літературу, присвячену чайній церемонії, визначити стан вивченості питання;
- з'ясувати джерела зародження чайної культури, виявити основні етапи її розвитку, визначити філософсько-естетичну основу чайного ритуалу, його основні принципи;
- систематизувати наявні дані про чайну церемонію.

Визначити точну видову приналежність чайної церемонії в системі мистецтв, користуючись категоріями європейського мистецтвознавства, нелегко. Їй немає аналогії не в одній культурі Заходу або Сходу. Буденна побутова процедура чайного напою була перетворена тут в особливу канонізацію дійства, що розгортається в часі. Овіяна численними легендами і переказами, чайна церемонія – зовсім не звичне чаювання. Вона вимагає дотримання найдрібніших деталей етикету як при приготуванні чаю і подачі його гостеві, так і при самому питті. Це, мабуть, найсамобутніше мистецтво народу. Згідно легенди, вона бере свій початок у Китаї з часів першого патріарха буддизму Бодхідхарми.

Слід зауважити, що насправді чайна церемонія виникла в Китаї задовго до появи буддизму. Згідно багатьох джерел, її ввів Лао-цзи. Саме він, як свідчать джерела, в V ст. до н.е. запропонував ритуал з чашкою «золотого еліксиру» [1, с. 251].

До Японії чай потрапив у VIII ст. За припущеннями вчених, його могли привезти буддійські ченці з Китаю, Кореї або Індії, а також японські мандрівники, що відвідували Китай. Вважається, що перші плантації чаю були розбиті ченцем Сайсьо в Кіото, біля півніжжя священної гори Хейдзан у 802 р. Проте тільки з XII ст. вживання чаю набуває в Японії широкого поширення. Це було пов'язано з діяльністю священника Ейсая (1141 – 1215). Разом з декількома японськими буддійськими ченцями він побував у Китаї.

Повернувшись на батьківщину в 1191 р., Ейсай почав проповідувати серед японців дзен-буддизм. Крім того, він привіз з Китаю чайні куші і почав вирощувати чай при дзен-буддійському монастирі. Чай підносили Будді. Його пили під час релігійних ритуалів і медитацій. Ейсай в своїх творах особливо підкреслював користь чаю для збереження і зміцнення здоров'я [2, с. 153].

Розповсюдженню культури чаю і чаювання сприяв і засновник іншого напрямку дзен-буддизму в Японії священик Доген (1200 – 1253), що також побував у Китаї. В XII – XV ст. з посиленням впливу дзен-буддійських монастирів пиття чаю стає популярним не тільки серед ченців, а й серед самураїв, городян, аристократів.

Починаючи з XII ст., з Китаю до Японії проникає спосіб приготування роздрібненого чаю. Звідти ж прийшов і звичай влаштовувати своєрідні розваги у формі чайних турнірів. Спочатку такі турніри проводили ченці в монастирях, причому в них брали участь і самураї – прихильники дзен-буддизму. Особливо широкого поширення чайні турніри набули в XIV – XV ст. В аристократичних колах їх влаштовували в двоярусних павільйонах, перший поверх яких називався «гостьовою терасою» а верхній – «чайним павільйоном» [3, с. 239-249].

У чайному павільйоні в «червоному кутку» вивішувалися китайські буддійські свити, іноді це були і китайські картини із зображенням квітів і птахів або пейзажів. На столи перед свитами ставили китайські вази для квітів, курильні і свічники. Всі ці предмети називалися «китайськими речами». На інших столиках розставляли тарілки з легкою закускою і посудини з напоями. Зазвичай гості збиралися на першому поверсі павільйону, де їм подавалося пригощання. Після невеликого бенкету гості виходили в сад і прогулювалися по його алеях. Сади при павільйонах, де проводилися чайні турніри, були прогулянковими, а не «споглядальними». Поки гості милувалися садом, господар чайного турніру закінчував всі приготування. Після його запрошення гості розсаджувалися в певному порядку на ослін, вкритий шкірою леопарда, а господар – на бамбуковий стілець [4, с. 143]. Спочатку три чашки чаю ставилися перед свитами із зображенням Будди. Потім «подавець чашки» (ним, як правило, був син господаря чайного турніру) вручав кожному гостеві по черзі чашку з потовченим порошком зеленого чаю, вносив вазу з киплячою водою і бамбуковий чайний віник, наповнював чашу гостя окропом і розмішував чайний порошок віником. Коли всі гості випивали перший запропонований сорт напою, вносилися нові чашки і пропонувався новий сорт. У ході чайного турніру гості повинні були відібрати «хороші» і «погані» сорти. Той, хто правильно вгадував більше число сортів, відзначався призом. Чаювання тривали довго, протягом декількох годин, і носили назви «турнір десяти чашок», «турнір п'ятдесяти чашок», «турнір ста чашок». Чайні турніри перетворювалися на веселі розваги.

Суть церемонії відображають чотири принципи: гармонія, повага, чистота, спокій. **Гармонія** – у відносинах між людьми, гармонія людини і природи, гармонія чайного посуду та манери її використання; **повага** – до всіх і кожного, що виходять з щирого почуття подяки за саме існування; **чистота** – фізична і духовна; **спокій** – той самий душевний спокій, який

приходить з розумінням перших трьох принципів, заради якого чай і заварюється [5, с. 26-28].

Отже, проведене дослідження виникнення та розвитку чайної церемонії в Японії дозволило дійти певних висновків. У науковій літературі, присвяченій чайній церемонії, чайне дійство залишається маловивченим явищем. У працях зарубіжних дослідників основний акцент робиться на вивченні історії, технології вирощування і заварювання чаю, у той час як культурологічні аспекти чайного ритуалу не набули належного висвітлення. З'ясовано, що основою чайного ритуалу є чотири принципи, характерні як для китайської, так і японської моделей: гармонія, повага, чистота, спокій. Ці чотири принципи акумулюють у собі релігійні, філософські та естетичні погляди народів Далекого Сходу. Японська чайна церемонія внаслідок визначеності форми, має історію, де діють майстри та їхні учні, обґрунтовується внесок у розвиток чайного дійства і з моменту остаточного оформлення чайної церемонії суворо дотримуються правила. Таким чином, японська чайна церемонія стала одним з найважливіших елементів культурної традиції.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Григорьева Т. П. Чайная церемония / Т.П. Григорьева. – М.: Наука, 1993. – 368 с.
2. Игнатович А.Н. Философские, исторические и эстетические аспекты синкретизма (на примере «чайного действа») / А.Н. Игнатович; ред. Н. Панферова. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 288 с.
3. Кудряшова А.В. Эстетика дзен-буддизма в традиции Пути Чая на примере чайной керамики и кухни-кайсэки // Япония. Ежегодник. – М.: Институт востоковедения РАН, 2012. – № 41. – С. 239 – 249.
4. Мазурик В.П. Чайная чашка и ее функции в японском чайном действе (тяною) / В.П. Мазурик. – М.: Наука, 2003. – 187 с.
5. Назарець В.М. Проза поза межами західного світу / В.М. Назарець, Є.М. Васильєв // Зарубіжна література в навчальних закладах. – №4. – 2003. – С. 26 – 28.

*Бордіян Олександр, Протасова Жанна
(Черкаси, Україна)*

УДК 327:947

ІРАНО-ІРАКСЬКА ВІЙНА 1980 – 1988 РР.

Країни Близького і Середнього Сходу впродовж практично всього ХХ ст. постійно були джерелом політичної нестабільності. Останнім часом ця нестабільність має явну тенденцію до ескалації – в нинішній ситуації в Афганістані, Іраці та Ірані задіяні інтереси практично всіх великих країн світу, в тому числі і Росії.

Конфлікт Ірану та Іраку має під собою тривалу історію, в якій, як практично і в будь-якому протистоянні, в якому замішані етнополітичні

чинники складно знайти «правих і винуватих». У 80-х рр. XX ст. обстановка ускладнювалася тим, що в обох країнах до влади прийшли достатньо агресивні авторитарні режими, конфлікт був неминучий.

Мета роботи полягає в розгляді ірано-іракської війни 1980 – 1988 рр.

Іран у 70-і рр. XX ст. став однією з впливових політичних і економічних сил у міжнародних справах Азії. Він перетворився на важливий військово-політичний фактор не лише в регіоні Перської затоки, але і на Близькому і Середньому Сході в цілому. Вихід Ірану на передові позиції в міжнародних відносинах у регіоні був наслідком значного зміцнення його військово-економічного потенціалу.

Крах шахського режиму в результаті іранської революції 1978 – 1979 рр. суттєво сколихнув систему зв'язків, встановлену Сполученими Штатами з країнами «третього світу». Випадання Ірану – однієї з найважливіших ланок воєнно-стратегічного ланцюга глобальної політики США на Середньому Сході – значно підірвало позиції імперіалізму в ключовому для його «життєвих інтересів» регіоні.

Висунуте найбільш впливовими колами шийтського духівництва гасло боротьби за перемогу «всесвітньої ісламської революції» ускладнило відносини Ірану з сусідніми державами – Афганістаном, Бахрейном, Кувейтом, Оманом, Іраком, Йорданією, Саудівською Аравією й іншими. У післяреволюційному Ірані склалася обстановка, коли ідеологічний вплив шийтського духівництва на Ірак і інші країни виявився ніби продовженням гегемоністських тенденцій шахського режиму. Взаємини Ірану з Іраком уже до вересня 1980 р. досягли вибухонебезпечної стадії.

Іракський уряд вирішив першим почати воєнні дії проти Ірану розраховуючи на швидкий успіх. 17 вересня 1980 р. президент Іраку Саддам Хусейн оголосив недійсною ірано-іракську угоду 1975 р. про кордони між двома країнами.

Ірано-іракська спільна угода була підписана 6 березня 1975 р. в Алжирі шахом Ірану і заступником голови Ради революційного командування Іраку Саддамом Хусейном за посередництвом алжирського уряду. Було вирішено провести остаточну демаркацію сухопутних кордонів на базі Константинопольського протоколу від 1913 р. і протоколів комісії з встановлення кордонів від 1914 р.; визначити кордон по річці Шатт-ель-Араб по тальвегу; забезпечити безпеку і взаємну довіру по лінії кордону.

Виконуючи рішення керівництва Іраку про повернення усіх іракських територій, війська Іраку вступили на територію Ірану.

В основі ірано-іракського конфлікту, що спалахнув 22 вересня 1980 р. і переріс майже у восьмирічну війну з Іраком, лежали не стільки взаємні прикордонні претензії двох сусідніх країн (через Шатт-ель-Араб та ін.), а більш глибокі причини, зокрема, історично сформовані зазіхання Ірану, з одного боку, і арабських держав, Іраку в тому числі – з іншого, на сфері впливу в регіоні Перської затоки (названої арабами Арабською затокою).

Аналізуючи події початку ірано-іракського конфлікту, можна прийти до висновку, що воєнні дії були викликані взаємною пропагандою сунітського і шийтського толку, що розгорнулася в Іраці та Ірані: з одного боку – для

усунення «несправедливих» (сунітського толку) режимів в Іраці, Саудівській Аравії й інших арабських державах, а з іншого боку – прагненням Іраку завдати привентивний удар по Ірану з метою ослаблення ідеологічної експансії шіїтського духовництва. Не виключено, також, як писала в жовтні 1980р. ліванська газета «Аш-Шааб», що розпочата між Іраком і Іраном війна влаштовувала відомі кола Вашингтона, що були зацікавлені у взаємному ослабленні цих двох країн і в тому, щоб відвернути увагу Іраку від протиборства з Ізраїлем.

22 вересня 1980 р. збройні сили Іраку, переборюючи порівняно слабкий опір іранців, розгорнули широкий наступ. Спочатку частини іракської армії досить легко просуваюлися вперед, зайнявши територію в кілька тисяч квадратних кілометрів. Було зайняте місто Хорремшехр і майже цілком оточений іранський порт Абадан. У перші тижні боїв бомбардуванням з повітря піддалися обидві столиці, різні об'єкти, у тому числі військові й економічні. Обидві сторони наносили удари по нафтопромислах.

З просуванням іракської армії вглиб країни опір іранців зростав. Іранському керівництву вдалося створити замість деморалізованої дореволюційної шахської армії практично нові збройні сили. У їхній склад увійшли Корпус стражів ісламської революції, з'єднання і частини реорганізованої регулярної армії і підрозділу басиджів – релігійних ополченців.

Великими були негативні наслідки ірано-іракського конфлікту на міжнародній арені, зокрема, в русі неприєднання в арабському світі. Сирія і Лівія виступили на підтримку Ірану, а Йорданія, Саудівська Аравія, Єгипет підтримали іракську сторону. На стороні Іраку виступали також Судан, Марокко, Туніс, ЙАР, Кувейт, Бахрейн, Катар, ОАЕ й Оман. Однак у цьому багатоголому хорі тон задавали Ер-Ріяд, Амман і Каїр.

З часом свого розвитку ірано-іракський конфлікт усе більше втрачав характер місцевого значення, в нього втягувалися могутні сили світової політики. Тут, треба насамперед сказати про США, що зосередили влітку 1987 р. у Перській затоці й Індійському океані величезну військово-морську базу, прагнучи контролювати і направляти події в потрібному їм напрямку. Безпосередні вигоди від ірано-іракської війни одержав також союзник США Ізраїль, що використовував ірано-іракський конфлікт для нагнітання напруженості і відволікання уваги світового співтовариства від його експансіоністської політики в регіоні. Розкол серед арабських країн розв'язав руки Ізраїлеві.

Провідне місце в розміщенні політичних сил у Перській затоці і в цілому на Близькому і Середньому Сході зайняла Саудівська Аравія, що після істотного ослаблення у війні Ірану й Іраку стала відігравати провідну роль у регіоні, спираючись на свою фінансову могутність. Створюючи, усякого роду фонди розвитку і банки, у яких основний капітал належав саудівцям і громадянам арабських князівств.

Іран по території, населенню, матеріальному і фінансовим ресурсам перевершує Ірак у кілька разів. Однак накопичені Іраком до війни «нафтодолари», можливість одержувати зброю з ряду країн, субсидії в сумі

більше 100 млрд. доларів, надані Іракові Саудівською Аравією і деякими іншими арабськими державами, допомогли Багдаду устояти в затяжній і виснажливій війні.

Що стосується Ірану, то його життєстійкість і здатність вести тривалу війну пояснювались комплексом різнопланових причин. Це, насамперед, фінансова міць, значний арсенал зброї, отриманої від США, а також інших країн Заходу ще в часи шаха, здатність Ірану продовжувати експорт нафти навіть в умовах воєнних дій, заважаючи в той же час Іракові використовувати вузьку горловину Ормузької протоки для вивозу його нафти. Загрузнувши в трясовині безперспективної війни, Ірак став зміцнювати свої зв'язки із Саудівською Аравією, Йорданією і деякими іншими арабськими країнами, що виступали в його підтримку. Ці країни надавали Іракові широку допомогу, особливо фінансово-економічну. Арабські монархічні режими регіону, використовуючи військові і фінансово-економічні ускладнення Багдада, наполегливо, але безуспішно, намагалися трансформувати іракський режим і якомога тісніше залучити його до координації дій у регіональних і міжнародних справах.

Розблокування ірано-іракського конфлікту відбувалося складно. Із самого початку воєнних дій, ООН починала зусилля з метою врегулювання конфлікту мирними засобами. 23 вересня 1980 р. Генеральний секретар ООН К. Вальдхайм направив керівникам Ірану й Іраку звернення, у якому закликав їх утриматися від усіх збройних акцій і вирішити суперечку мирними засобами. Ірак у відповідь висунув три умови припинення війни: Іран повинен визнати його претензії на Шатт-ель-Араб і спірну територію в районі Мусіана і повернути арабським країнам три острови в Перській затоці – Великий і Малий Томб і Абу-Мусу.

28 листопада 1980 р. Рада Безпеки ООН на екстреному засіданні одноголосно ухвалила резолюцію №479 [1], що закликала Іран і Ірак утриматися від подальшого застосування сили, і зажадала від них прийняття послуг посередників для врегулювання конфлікту. Одночасно резолюція закликала всі інші держави виявляти стриманість і не чинити будь-яких дій, що могли б мати наслідком розширення конфлікту.

29 вересня 1980 р. Саддам Хусейн заявив, що Ірак відгукнеться на заклик Ради Безпеки, що до закінчення воєнних дій і посередницьких зусиль, якщо Іран також прийме цю резолюцію. Однак голова іранського меджлису Хашемі-Рафсанджані заявив, що «не може бути і мови про мир чи компроміс» з Хусейном, тому що він «продажний злочинець».

4 жовтня 1982 р. на прохання Іраку було скликане засідання Ради Безпеки. На ньому була прийнята резолюція №522 [2], у якій знову містився заклик до воюючих сторін про негайне припинення вогню, вивід військ до міжнародно-визнаних кордонів. Однак Іран відмовився визнати законність резолюції на тій підставі, начебто Рада Безпеки займає проіракську позицію. Навесні 1985 р. Генсекретар ООН Перес де Куельяр направив керівникам Ірану й Іраку листа, в якому закликав їх прийняти посередницькі зусилля з метою досягнення миру. Однак Іран відкинув ці пропозиції, наполягаючи на задоволенні своїх колишніх вимог.

У лютому 1986 р. питання про ірано-іракський конфлікт знову обговорювалося на засіданнях Ради Безпеки. Ірану та Іраку знову було запропоновано негайно припинити усі воєнні дії на суші, на морі та у повітрі, і відвести війська до міжнародно-визнаних кордонів.

До врегулювання конфлікту доклали зусиль Рух неприєднання, Організація ісламської конференції (ОІК), ООН, а також Алжир і ряд інших держав. Причиною невдачі посередницьких місій, що починалися в рамках ООН і інших міжнародних організацій, довгий час була повна несумісність позицій сторін, що брали участь у конфлікті.

Нарешті 20 липня 1987 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію №598 [3], у якій зажадала від Ірану й Іраку негайного припинення вогню, всіх операцій на суші, на морі й у повітрі, відводу військ до міжнародно-визнаних кордонів, і направлення групи спостерігачів ООН для здійснення припинення вогню, відводу військ і спостереження. Вона зажадала звільнення військовополонених і негайного повернення їх на батьківщину після припинення операцій відповідно до Женевської угоди від 12 серпня 1949 р. Резолюція, з огляду на позицію Ірану, передбачила створення спеціального органу по визначенню винуватця конфлікту.

Резолюція №598 [3] породила надії на врегулювання тривалого конфлікту. Уперше за всю свою історію Рада Безпеки одноголосно прийняла подібного роду документ, що передбачав не лише принципи врегулювання, але і механізм їхнього втілення в життя. Ірак прийняв цю резолюцію. Іран же відкинув її як у цілому, так і по всім принципово важливим та ключовим пунктам, причому його основний аргумент полягав у тому, що «при розробці формулювань резолюції ... думка Ісламської Республіки Іран не враховувалася». Іран вважав, що «резолюція відбиває іракську формулу врегулювання конфлікту».

Істотні розбіжності між позиціями Ірану й ООН були пов'язані з тим, що Іран вимагав, щоб Рада Безпеки зайняла чітку позицію, яка б засуджувала «нарошування присутності й активізацію військових провокацій США в Перській затоці», а також порушення Сполученими штатами резолюції №598. Ця вимога Ірану викликала невдоволення у Вашингтоні, що проявилася, зокрема, у виступі Р. Рейгана 2 вересня 1987 р., у якому президент США погрожував введенням всеосяжних санкцій проти Тегерану.

Представник Ірану запропонував такі дії щодо врегулювання конфлікту і забезпечення безпеки в Перській затоці: прийняття обома сторонами зобов'язання не нападати на торгові судна; вивід іноземних військ з цього регіону; суворе дотримання нейтралітету всіма прибережними державами, особливо Кувейтом.

Що стосується відношення Ірану й Іраку до резолюції № 598 [3], то воно було таке: Іран – за припинення вогню після завершення роботи комісії ООН по визначенню країни-агресора; Ірак – за негайне припинення вогню, до початку роботи зазначеної комісії. Іран – за розрядження напруженості в Перській затоці (відповідальність за цю напруженість Тегеран покладав на США й Ірак) до врегулювання проблем власне ірано-іракської війни; Ірак – за

розрядження напруженості вЗатоці після врегулювання проблем, породжених ірано-іракською війною.

Отже, процес врегулювання ірано-іракського конфлікту почався в умовах дуже складної і запутаної дипломатичної боротьби, що була результатом зіткнення інтересів регіональних і зовнішніх сил. Зрушення в ірано-іракських відносинах у бік їхнього поліпшення в значній мірі обумовлені зменшенням напруженості в радянсько-американських відносинах, що зробило позитивний вплив на регіональні відносини, призвівши до розв'язання ряду туго затягнутих вузлів регіональних конфліктів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Резолюція ООН №479 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=S/RES/481\(1980\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=S/RES/481(1980)).
2. Резолюція ООН №522 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=S/RES/522\(1982\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=S/RES/522(1982)).
3. Резолюція ООН №598 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=S/RES/598\(1987\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=S/RES/598(1987)).

Науковий керівник: **Терещенко Т.В.**, кандидат історичних наук, доцент.

Янкул Алексей
(Харьков, Україна)

УДК 94 (470+571) «1697/1698»:27-67

ВЕЛИКОЕ ПОСОЛЬСТВО 1697–1698 ГГ.: ПРАВОСЛАВНЫЙ ЦАРЬ ПЁТР I МЕЖДУ КАТОЛИКАМИ И ПРОТЕСТАНТАМИ

Статья посвящена мало освещённому в историографии вопросу влияния Великого посольства на духовные искания Петра I. Автор приходит к выводу о незначительном воздействии на религиозное сознание царя его путешествия по католическим и протестантским странам.

Ключевые слова: Великое посольство, Пётр I, Православная церковь, историография, религиозные взгляды.

The article is devoted to the issue that is not enough highlighted in historiography as the influence of the Great Embassy on the spiritual quest of Peter the Great. The author concludes that there was minor influence on the Tsar's religious consciousness of his travelling about Catholic and Protestant countries.

Key words: the Great Embassy, Peter the Great, Orthodox Church, historiography, religious views.

Великое посольство Петра I имело большое значение для дальнейшей политики правителя. Это путешествие изменило взгляды царя на государственное управление и стало толчком для проведения коренных изменений в Российском государстве, в том числе, и в церковном управлении.

Нами была предпринята попытка выяснить, насколько Великое посольство 1697 – 1698 гг. повлияло на религиозные взгляды царя.

В историографии данная проблема рассмотрена недостаточно, о влиянии Великого посольства на религиозные взгляды Петра I практически ничего не говорилось. Так, в XIX в. историки писали о поездке царя в Европу как о почве для его дальнейших преобразований (С.М. Соловьёв [7, 8], В.О. Ключевский [6] и др.), которые в целом оценивались позитивно. Однако, существовала и иная точка зрения, в соответствии с которой эта поездка оказала отрицательное влияние на царя (К. Валишевский [5] и др.). В советской историографии вопрос о влиянии Великого посольства на религиозные взгляды царя почти не рассматривался. Современная историография затрагивает лишь некоторые аспекты католического и протестантского влияния на Петра. В частности, А.Н. Андреев рассматривал вопрос о связи государя с англиканской церковью во время Великого посольства [4].

В работе использовались эпистолярные источники, в частности, письма государя, которые содержатся в фундаментальном собрании «Письма и бумаги императора Петра Великого». Для данной темы был использован том 1, охватывающий период с 1688 по 1701 гг. [2]. Отдельно стоит выделить собрание писем иезуитов о России конца XVII – начала XVIII в. [3]. Представители ордена Иисуса дают довольно ценные сведения о делах веры в России в этот период, а также о личности самого Петра I. Их письма и донесения являются ценным источником, поскольку представляют собой некий взгляд со стороны на происходящие события.

Методологической основой исследования являются герменевтический и историко-генетический методы. Герменевтический подход позволил провести анализ переписки Петра I с различными людьми и выяснить, насколько в письмах выражалась его религиозность. Историко-генетический метод позволил проанализировать трансформацию религиозных взглядов правителя в сторону религиозной терпимости к инославным подданным во время Великого посольства.

Для того, чтобы проследить трансформацию религиозных взглядов Петра I, следует обратить внимание на Азовские походы 1695 – 1696 гг. против турок. В этот период глубокую веру царя можно проследить по его письмам. В письме Петра от 19 июля 1695 г., адресованном патриарху Адриану, он показывает всю свою преданность христианству, называя турок «врагами всего христианства, супостатами» [2, с. 42]. Это послание указывает на то, что Пётр I расценивал своих врагов не просто как военных, но и религиозных неприятелей.

В этот период (1696 г.) Пётр I вёл переписку не только с патриархом Адрианом, но и с католиком – Леопольдом I, императором Священной Римской империи, королём Венгрии и Чехии. Интересно, что в этих письмах русский царь говорит об «общей пользе христианства» [2, с. 91] в контексте того, что христианский Бог един как для православных, так и для католиков, помогает и тем, и другим. В письме к Леопольду I, например, высказывается пожелание, чтобы: всемогущий Господь Бог помог победить врага, который

«...против общих наших оружей христианских, отовсюду изнурён...» [2, с. 104].

Стоит отметить, что в переписке царя по окончании Азовских походов и в период его поездки в Европу, стало уже реже упоминаться имя Бога, а если и упоминалось, то в контексте обычной традиции. Но это не касалось его писем к государственным деятелям, таким, как Леопольд I, Фридрих III, Сильвестр Валерио и др [2, с. 90-277]. Упоминания о Боге в этих посланиях шли в контексте определённой формы переписки между представителями разных государств и были частью традиции эпистолярного жанра того времени. Этот факт не может нами рассматриваться как свидетельство охлаждения царя к вере, а, скорее, как его переход на принятые в Европе формы переписки.

В ходе Великого посольства Пётр посещал протестантские страны, такие как Пруссия, Голландия и др., а также католические: Франция, Австрия и др. Учитывая то, что государь при поездке за границу общался с представителями католичества и протестантства, вполне возможно, что они в религиозном плане могли оказать на него определённое влияние. Но, тем не менее, исходя из писем царя на родину (близким и родным, представителям власти), в это время никаких отклонений в сторону иных религиозных идей у Петра не наблюдалось. Лояльное отношение к инославным объяснялось интересом царя, в частности, для заимствования иностранного опыта на пользу государства [1, с. 50].

Известно, что во время пребывания в Лондоне, Пётр общался с представителями Англиканской церкви [4, с. 85]. Однако, вопрос о том, что Пётр мог заимствовать образцы их церковного управления и даже поручил англичанам составить проект системы коллегиальных учреждений [4, с. 85], до сих пор остаётся открытым.

Следует заметить, что поездка в Европу оказала значительное влияние на Петра I. После неё он стал много времени уделять государственным делам, пытаясь воплотить в жизнь знания, полученные им за границей. О чрезмерной занятости царя в этот период упоминается, например, в письме Геральда, иезуитского папско-цесарского миссионера, к отцу Франциску Дубскому, от 23 сентября 1698 года. Он пишет: «...а теперь светлейший царь занят другими заботами, так что не советуют даже и делать теперь ему какие-либо представления» [3, с. 14]. Речь шла о прошении построить каменный храм иезуитов на территории России. В то же время, Геральд сомневается в самом царе, считая, что по возвращении из Европы он стал совершенно другим, нежели о нём говорили: «Всё то, что с ним слажено хорошего за границей, теперь, мне кажется, какой-то злой змей своим нащёптыванием превратил в ничто» [3, с. 14].

Ещё один представитель иезуитов – Франциск Эмилиан также утверждал, что по возвращении из Европы царь стал другим. Он охладел к представителям католичества, несмотря на то, что во время Азовских походов он проявлял к ним благосклонное отношение. Ф. Эмилиан пишет о Петре: «...он возвратился с большим нерасположением к католическим священникам, особенно к иезуитам» [3, с. 40]. В письме вновь отмечается факт большей

заинтересованности царя государственными делами, нежели церковными вопросами. Впрочем, крах его надежды создать новую коалицию против Османской империи, в которую он хотел включить католические страны Средиземноморского бассейна и переориентация на проблемы Северной Европы может отчасти объяснить это.

Кроме того, иезуиты отмечают, что в России в тот период публичные богослужения совершали также лютеране и кальвинисты [3, с. 23]. Возможно, что этот факт также стал причиной возникновения легенды о царе-антихристе, поскольку Пётр допустил такого рода богослужения. Но, тем не менее, это не говорит нам о том, что правитель начал отклоняться от православной веры. В то же время, на территории России было множество иностранцев. Петру было выгодно общаться, например, с немцами, так как они помогали ему в военном деле в этот период. Их умения и знания давали возможность царю осуществить задуманные планы, и, кроме того, он был всё ещё под впечатлением от поездки за границу. Он нанимал зарубежных мастеров, большая часть из которых были иноверцами. Следовательно, Пётр предоставил им возможность слушать проповеди, которые относились к их вере, чтобы у них не сложилось ощущение религиозного притеснения.

Таким образом, Великое посольство 1697 – 1698 гг., видимо, оказало незначительное влияние на религиозные взгляды Петра I. В них стал проследиваться больший уклон в сторону религиозной терпимости к инославным. Это связано с тем, что Пётр стремился поддерживать дальнейшие контакты с ними для получения определённого опыта и религиозная терпимость стала составной частью его политики.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Достопамятные сказания жизни и делах Петра Великого 1672 – 1725 г. / СПб.: Издание вспомогательной кассы наборщиков, 1872. – 207 с.
2. Письма и бумаги императора Петра Великого: Т. 1 (1688 – 1701) / СПб.: Государственная типография, 1887. – 888 с.
3. Письма и донесения иезуитов о России конца XVII и начала XVIII века / СПб.: Сенатская типография, 1904. – 382 с.
4. Андреев А.Н. Англикано-православные отношения в XVIII веке / А.Н. Андреев // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 38 (176). – Вып. 37. – С. 84 – 91.
5. Валишевский К. Пётр Великий / К. Валишевский. — М.: СП «Квадрат», 1993. – 445 с.
6. Ключевский В. О. Курс русской истории. Полное издание в одном томе / В. О. Ключевский. – М.: Альфа-книга, 2009. – 1180 с.
7. Соловьёв С.М. История России с древнейших времён: Кн. 4, Т. XVI – XX / С. М. Соловьёв. – СПб.: Издание Высочайше утверждённого Товарищества «Общественная польза», 1851 – 1879. – 1656 с.
8. Соловьёв С.М. Публичные чтения о Петре Великом / С.М. Соловьёв. – М.: Наука, 1984. – 224 с.

МЕДИЦИНА

Исатаев Нурболат
(Астана, Казахстан)

УДК 339.5:614.27

**ФАРМАЦЕПТИЧЕСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН И ФЕДЕРАТИВНОЙ РЕСПУБЛИКИ ГЕРМАНИИ**

Фармацевтическая промышленность это – один из отрасли химической промышленности производящее лекарственные средства. Особое значение в государстве уделяется на производство лекарственных средств. Фармацевтическая промышленность показывает как социальное, так и экономическое положение страны. В этой статье рассмотрены фармацевтические промышленности двух государств – Республики Казахстан и Федеративной Республики Германия, включая, нынешнее положение фармацевтической промышленности и тенденции развития.

Ключевые слова: фармацевтическая промышленность, Республика Казахстан, Федеративная Республика Германия.

The pharmaceutical industry is one of the chemical industry producing drugs. Of particular importance in the state paid for the production of medicines. The pharmaceutical industry shows a social and economic situation of the country. This article discusses the pharmaceutical industry of the two states the Republic of Kazakhstan and the Federal Republic of Germany, including the current state of the pharmaceutical industry and development trends.

Key words: pharmaceutical industry, the Republic of Kazakhstan, the Federal Republic of Germany.

На сегодняшний день фармацевтическая отрасль Казахстана вступила в фазу своего динамического развития. Основным приоритетом государства является обеспечение населения отечественными лекарствами, которое в свою очередь требует фармацевтической промышленности внутри государства. Это в свою очередь сложный, трудоёмкий, дорогостоящий и в то же время необходимый для обеспечения здоровья населения процесс. Сегодня отечественная фармацевтическая промышленность – одна из ключевых отраслей народного хозяйства, одновременно обеспечивающая инвестиционную привлекательность Казахстана, благополучие его граждан и является стратегически важной сферой, обеспечивающей национальную безопасность страны [1, с. 1].

Президент Республики Казахстан поставил перед Правительством задачу – избавиться от сырьевой зависимости в отечественной экономике и развивать не только сырьевые, но и высокотехнологичные и экспортно-ориентированные отрасли. Развитие фармацевтической индустрии послужит укреплению национальной безопасности за счет снижения зависимости страны

от импорта и обеспечения потребности населения страны в качественных и доступных лекарственных средствах [2, с. 18].

Нынешнее состояние фармацевтической промышленности Казахстана, несмотря на увеличение стоимости на основное сырье (субстанции для производства лекарственных средств), наблюдается положительная динамика производства лекарственных средств и изделий медицинского назначения.

Рост объемов производства основных фармацевтических продуктов связан с:

- увеличением объема производства лекарственных средств, содержащие антибиотики, в натуральном выражении увеличился на 9%, в денежном выражении составил 9,9 млрд. тенге;
- увеличением производства витаминов и их производных, антисептиков на ТОО «Султан» на 17%;
- увеличением производства лекарств, содержащие чистые или смешанные продукты на ТОО «Нур-Май фармация» на 25%;
- ТОО «BIRUNIFARM» увеличило объемы производства на 25%;
- ТОО «Эйкос-фарм» увеличило объемы производства на 22%;
- ТОО «Фитолеум» увеличило объемы производства на 34%;
- увеличением производства изделий медицинского назначения ТОО «Дольче» на 5%.

Основной мерой поддержки отечественного фармацевтического производства является государственный закуп у отечественных товаропроизводителей фармацевтических препаратов и изделий медицинского назначения. В рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (ГОБМП) подведены итоги тендера на 2016 г. с использованием двухэтапных процедур по закупу лекарственных средств и изделий медицинского назначения по 725 наименованиям лекарственных средств и изделий медицинского назначения.

С начала 2015 г. проведена следующая работа по развитию отрасли и поддержке фармацевтических предприятий:

- разработан Комплексный план по фармацевтической и медицинской промышленности на 2015 – 2019 гг., предусматривающий развитие отечественной фармацевтической промышленности;
- внесены изменения и дополнения в приказ исполняющего обязанности Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 30 июля 2015 г. № 639 «Об утверждении Правил формирования цен на лекарственные средства и изделия медицинского назначения в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи», в части определения предельной цены МНН (международное непатентованное наименование) как среднее арифметическое между зарегистрированными ценами с учетом оптовой надбавки не более 15% в разрезе одного МНН с учетом лекарственной формы и дозировки, закупаемых в рамках ГОБМП [3, с. 1].

Фармацевтическая промышленность Германии известна всему миру из давних времен. В прошлом Германию называли «аптекой мира». В настоящее

время Германия занимает второе место после США по производству лекарственных препаратов. В Германии работает около 800 фармацевтических компаний. Химпром Германии славится своей устойчивостью и прочностью, а главное, высокотехнологичными стандартами качества.

Фармацевтическая промышленность Федеративной Республики Германия приносит 20% оборота из химической промышленности. В последние 10 лет объемы производства составили 50%. Германия экспортирует в США, Россию, Казахстан, Швейцарию и в другие страны фармацевтическую продукцию. Высокое конкурентно способность фармацевтической продукции Федеративной Республики Германии во всем мире – главное преимущество Германского Химпрома, залогом такого успеха в целом является высокооплачиваемая заработная плата, высококвалифицированные специалисты, жесткое экологическое законодательство ФРГ.

Сектор «экономики здоровья» является стабильно растущим рынком, одним из инновационных «маяков» в экономике Германии, чему способствуют: фармакологический, медико-технический и биотехнологический прогресс; продолжающееся старение населения при росте качества жизни. Вместе с тем, социологические опросы показывают рост недовольства граждан качеством и ценами на оказываемые медицинские услуги и лекарственные препараты [4, с. 9].

Таким образом, можно сделать вывод, что развитие фармацевтической промышленности в обоих государствах стабильно развивается. Динамический рост фармацевтической промышленности связан с востребованностью лекарственных средств во всем мире.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Жакипбеков К.С. Актуальность внедрения надлежащей инженерной практики – GEP в фармацевтическую промышленность Казахстана // Научно-практический журнал «Вестник КазНМУ» – 2015. – №1. – С. 1.
2. Султанов С.Е. Своя таблетка сердцу ближе // Фармацевтический бюллетень. – 2007. – №7, 8. – С. 18.
3. Официальный сайт Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. www.mid.gov.kz/ru.
4. Официальный сайт Торгово-экономического бюро посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия // Обзоры важных отраслей промышленности ФРГ С-9. www.rfhwb.de.

ПЕДАГОГІКА

*Абишева Мейрамгуль
(Павлодар, Казахстан)*

УДК 004:372.8

**ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА
УЧАЩИХСЯ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

В данной статье рассматривается применение игровых технологий на уроках географии на примере 7-х классах. Анализируется психолого-педагогическое исследование, приведены результаты эксперимента использования игровых технологий в практике обучения географии.

Ключевые слова: активные методы обучения, игры, игровые технологии, стимул, эффективность.

The article discusses the use of gaming technology in the practice of teaching geography the example of 7 classes. Analysis of psychological and pedagogical research of various scientists, the results of experimental use of gaming technology in the practice of teaching geography.

Key words: active learning methods, game, games technology, stimulus, efficiency.

Игру, как метод обучения, люди применяли с античности. Игра психологических и интеллектуальных сил, формирует умение принять решение в той или иной ситуации. Стремление ребенка разрешить ситуацию обостряет его мыслительную деятельность. Таким образом, игра скрывает в себе богатые обучающие способности. В этом и заключается отличительная черта игры, что, являясь развлечением, она может вылиться в обучение. В игре все без исключения равноправны. Игра полезна любому ребенку, в том числе и тому, который не обладает довольно прочных познаний по географии. Больше того, самый слабый ученик способен стать 1-м в игре.

Опытно-экспериментальная работа по применению игровых технологий на уроках географии проводилась на базе школы № 13 г. Павлодара. Был поставлен вопрос: сможет ли применение дидактических игр развить интерес к предмету? В исследовании приняли участие 40 учащихся 7 «Б» (экспериментального) и 7 «А» (контрольного) классов.

Сначала, в целях определения уровня познавательного интереса к предмету география, в обоих классах было проведено анкетирование. Оно дало следующие результаты: 7 «Б» класс имеет 35 % учащихся с высокой степенью заинтересованности к предмету, 38% учащихся этого класса имеют среднюю степень заинтересованности и 27% имеют низкую заинтересованность к предмету. В 7 «А» класс – 39% учащихся с высокой степенью заинтересованности к предмету, 40% учащихся имеют среднюю степень заинтересованности к предмету и у 21% учащихся интерес отсутствует.

В 7 «Б» класі стали застосовуватися навчальні ігри, а в 7 «А» – ні. Використання ігор на заняттях дуже різноманітне. З метою найбільш результативного використання ігор необхідно: щоб матеріал був знайомим дітям, так як гра ґрунтується на практиці дитини; для того щоб було закладено подолання; гра повинна бути закінчена і правильно обдуманно ігрове місце. Ігру можна здійснити в початку уроку при перевірці домашнього завдання або з метою активізації інтересу учнів, при вивченні нового матеріалу з метою найбільш повного, осмисленого і наполегливого засвоєння навчального матеріалу і в завершенні уроку для закріплення вивченого матеріалу і зняття напруги після складної класної діяльності. Приклади окремих ігрових моментів, які часто застосовувалися на уроках в 7-х класах.

«П'ятий зайвий»

Для контролю за засвоєнням програмної номенклатури. Суть гри в наступному: один учень називає п'ять географічних назв, наприклад Парана, Ориноко, Калахарі, Титикака, Аконкагуа, чотири з яких розташовані на материках, а п'яте зайве. Учень визначає «зайве» назву, говорить, що це і де знаходиться, і називає наступні п'ять. Наприклад: Нігер, Ейр, Кіліманджаро, Чад, Вікторія і т.д.

«Геопошта»

Учням роздаються «повідомлення» (можливо «СМС-ки») з зображенням природної зони. Мета рознести відповідно адресатам. На дошці висять конверти з назвами природних зон. Завдання в цьому випадку можуть бути різними: географічні об'єкти континентів, гірські породи.

«Отримати на карті»

Пропонується парі учнів продемонструвати на карті загальногеографічний об'єкт. Виграє той, хто саме показав його першим. Той, хто зазнав поразки, виходить, його місце займає наступний [2, с. 23-25].

«Міста і річки»

Учасники гри сидять один проти одного. Перший учень, наприклад, називає річку, а сидячий проти нього повинен назвати місто, яке розташоване на цій річці. Наприклад, перший учень говорить: «Ішим». Другий відповідає: «Астана» і т.д. Заставивши з відповіддю школяр виходить з гри, якщо два учня, команда програє [1, с. 12].

Учні на першому уроці соромілися брати участь в іграх, висловлювати свої припущення, але на наступних уроках вже вільно висловлювали свої думки в час ігрових диспутів і обговорень. Кожне подібне обговорення починалося словами: «Скільки людей – стільки і думок», «Не буває двох однакових людей, і не буває двох однакових думок», «Кожний має право на свою точку зору».

Наблюдення за дітьми в ході дослідження показали, ефективність вибору прийомів роботи, тому що навіть найслабші діти, які раніше ніколи не виступали перед класом, недостатньо добре запам'ядали визначення почали наполегливо вводитися в роботу і

рассматривать себя успешными. Способные учащиеся успевали за занятие разобрать не только лишь учебный материал по плану, но и использовать дополнительную литературу. И, как правило, они выступали для отстающих учащихся консультантами. Дети стали наиболее раскованы, не стали бояться ошибаться. Ответы стали предоставлять наиболее полные при этом применять собственные рассуждения, и приводить примеры из своего жизненного опыта. Появились на занятии интересы к дисциплине, дети начали просить дополнительные задания. Более чаще начали звучать восклицания: «У меня удалось!», «Я получил 5!».

В конце марта 2016 г. была проведена повторная диагностика уровня познавательного интереса к географии в обоих классах. Получилось вот что, в 7Б(экспериментальном) классе уровень познавательного интереса увеличился на 14%, т.е. 49% учащихся стали иметь высокую степень заинтересованности, 41% учащихся со средней степенью заинтересованности к предмету и снизился уровень не имеющих интереса к предмету до 10%. В 7 «А» классе показатели практически не изменились.

Следовательно, использование игр в 7 «Б» классе стимулировало познавательный интерес учащихся к изучаемым темам. Поэтому, применение педагогом географии игровых технологий считается не только лишь желанным, но и важным элементом преподавания.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. География в школах и ВУЗах Казахстана // Научно-методический журнал, № 2, 4, – 2008.
2. Барабанов В.В. География: учебное пособие для школьников и абитуриентов / В.В. Барабанов, С.Е. Дюкова, О.В. Чичерина. – Москва: АСТ: Астрель, 2003. – 366 с.: ил. – (Для поступающих в вузы).

*Бахралинова Асел, Каипова Аяулым
(Павлодар, Казахстан)*

УДК 37.02:316.612

СПОСОБНОСТЬ И ВООБРАЖЕНИЕ КАК ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА ЛИЧНОСТИ

В данной статье раскрывается сущность понятий «способность» и «воображение». Выделены сущностные характеристики, уровни изучаемых феноменов. Проанализированы уровни способностей такие, как одаренность, талант, гениальность.

Ключевые слова: *способность, воображение, уровни способностей, одаренность, талант, гениальность.*

This article reveals the essence of concepts of «aptitude» and «imagination». It is emphasized essential characteristics, levels of studied

phenomena. It gives a detailed analysis of levels of aptitudes such as giftedness, talent, genius.

Key words: *aptitude, imagination, levels of aptitudes, giftedness, talent, genius.*

В науке существует множество определений понятия «способность». Рассмотрим их более подробно.

В толковом словаре С.И. Ожегова представлены два определения понятия «способность», во-первых, это природная одаренность, талантливость человека, во-вторых, умение, а также возможность производить какие-нибудь действия [1, с. 758].

По определению Н.С. Ефимовой под способностями понимают те психические свойства и качества личности, которые служат необходимым условием успешного выполнения деятельности [2, с. 212].

К.К. Платонов трактовал понятие «способность» как часть структуры личности, которая, актуализируясь в конкретном виде деятельности, определяет качество последней [3, с. 145].

По определению известного психолога Н.С. Лейтеса, способности представляют собой свойства личности, от которых зависит возможность осуществления и степень успешности деятельности [4, с. 6].

Ученый Л.А. Венгер считает, что способности - это психологические качества, которые необходимы для выполнения деятельности и которые в ней проявляются [5, с. 16].

Анализ определений показал, что с психологической точки зрения способности представляют собой психические свойства и качества личности, отличающие одного человека от другого и определяющие степень успешности деятельности.

Б.М. Теплов в понятии «способность» выделяет три признака:

1. Индивидуально психологические особенности, отличающие одного человека от другого;
2. Индивидуальные особенности, которые имеют отношение к успешности выполнения какой-либо деятельности или многих деятельностей;
3. Знания, навыки или умения, выработанные у личности [6, с. 15-16].

Ученые классифицируют понятие по разным основаниям. В основу нашего исследования легла классификация А.Г. Маклакова, которая выделяет следующие виды способностей.

По происхождению:

1. Природные (естественные);
2. Специфические:
 - а. *Общие:*
 - хорошая память;
 - творческое воображение;
 - креативность мышления;
 - глубина ума;
 - гибкость ума;

- наблюдательность и т.д.
- в. *Специальные*:
 - математические;
 - музыкальные;
 - лингвистические;
 - спортивные;
 - художественные;
 - технические;
 - организационные и т.д.

Природные или естественные способности обусловлены первичными способностями, которые характерны также и для животных, например, память и восприятие.

Специфические человеческие способности – это те способности, которые появились в процессе истории развития человечества. Они в свою очередь подразделяются на общие и специальные способности.

Общие определяют успех человека в самых различных областях деятельности, а специальные определяют успеха в какой-то определённой сфере, например, математические, музыкальные, художественные способности [7, с. 208].

Развитие способности обуславливается наличием задатков, т.е. анатомо-физиологическими особенностями нервной системы, составляющими природную основу развития способностей. Задатками можно считать особенности нервной системы, строения зрительных, слуховых, тактильных анализаторов. И.П. Павлов относил к задаткам также и уровень развития и соотношения первой и второй сигнальных систем. На основе этого, он определил три типа высшей нервной деятельности:

1. Художественный, у которого преобладает первая сигнальная система;
2. Мыслительный, у которого преобладает вторая сигнальная система;
3. Средний тип с одинаково хорошо развитыми сигнальными системами.

Задатки по своей природе многозначны, это значит, что они могут являться основой развития абсолютно разных способностей [8, с. 152-153].

Исследователи выделяют следующие уровни способностей:

1. Одаренность;
2. Талант;
3. Гениальность.

Общие способности нередко называют одаренностью. Одаренность может проявляться в различных видах жизнедеятельности: в интеллектуальной, академической (способность обучаться), творческой деятельности, в социальной сфере (лидерство, общение), духовной жизни, психомоторике (движение) [2, с. 216].

Следующий уровень развития – талант. Под ним может разумеется такая одаренность, которая в будущих или настоящих условиях является исключительной. Талант – это высокий уровень развития способностей,

который проявляется в деятельности человека, часто является совокупностью и сочетанием способностей [6, с. 29].

Высшим уровнем развития способностей является гениальность. Данный уровень характеризуется необычайной редкостью. О гениальности говорят, когда творческие достижения человека составляют целую эпоху в жизни общества, в развитии культуры. Принято считать, что за всю пятитысячелетнюю историю цивилизации их было не более 400 человек [9, с. 32].

Проанализировав уровни, признаки, классификацию понятия «способность», мы пришли к следующему умозаключению, что у каждого индивидуума имеется свой уникальный, генетически обусловленный набор задатков, на основе которых формируются способности, то есть психические свойства и качества личности, отличающие одного человека от другого и определяющие степень успешности деятельности.

Одним из способностей является воображение, которое по классификации А.Г. Маклакова, относится к специфическим общим способностям.

Воображение трактуется как достаточно специфичный и сложный психический процесс, поэтому до сих пор не существует устойчивого и общепринятого определения. Каждый психолог, педагог, исследователь предлагает свое определение данного процесса.

В образах человек воспроизводит то, что было когда-то им воспринято и то, чего он непосредственно не воспринимал. Л.С. Рубинштейн утверждает, что «любой образ может быть понят как процесс воспроизведения. Собственно каждый образ является в какой-то мере и воспроизведением — хотя бы и очень отдаленным, опосредованным, видоизмененным — и преобразованием действительного» [10, с. 317].

В философском словаре под редакцией М.М. Розенталя и П.Ф. Юдина воображение трактуется как «способность создавать новые чувственные или мыслительные образы в человеческом сознании на основе преобразования полученных от действительности впечатлений» [11, с. 368].

Л.С. Выготский считает, что «воображение не повторяет впечатлений, которые накоплены прежде, а строит какие-то новые ряды из прежде накопленных впечатлений». По его мнению, привнесение нового в наши впечатления и изменение этих впечатлений так, что в результате возникает новый, раньше не существовавший образ, составляет основу воображения [12, с. 15].

С.Л. Рубинштейн отмечает, что воображение «может быть только у человека» [10, с. 319].

Человек, имея полученные ранее знания, а так же свой опыт, может создать себе картину того, чего на самом деле нет, и того, чего он сам в действительности не видел.

По мнению И.В. Дубровиной, воображение — это познавательный процесс, который состоит из создания новых образов, на основе которых возникают новые действия и предметы [13, с. 146].

Значимость воображения определяется в том, что оно позволяет представить результат того, что должно получиться перед началом осуществления деятельности. К. Маркс отмечал, что «в конце процесса труда получается результат, который уже в начале этого процесса имелся в представлении человека, т. е. идеально» [13, с. 16].

Таким образом, выявлено, что главной и существенной характеристикой воображения является способность человека создавать новые образы.

В научной литературе исследователи по-разному определяют функции воображения. Так, С.Р. Немов является одним из ученых, исследовавших функции воображения и выдвинувший собственную классификацию:

1. Воображение – это представление действительности в образах, а так же возможность пользоваться ими, решая задачи. Эта функция воображения связана с мышлением и органически в него включена;

2. Воображение регулирует эмоциональное состояние, при помощи своего воображения человек способен хотя бы отчасти удовлетворять многие потребности, снимать порождаемую ими напряженность;

3. Воображение участвует в произвольной регуляции познавательных процессов и состояния человека, в частности восприятия, внимания, памяти, речи, эмоций. С помощью искусно вызываемых образов человек может обращать внимание на нужные события. Посредством образов он получает возможность управлять восприятием, воспоминаниями, высказываниями;

4. Воображение участвует в формировании внутреннего плана действий – способности выполнять их в уме, манипулируя образами;

5. Воображение – это планирование и программирование деятельности, составление таких программ, оценка их правильности, процесса реализации [14, с. 265-266].

По мнению С.Р. Немова, воображение можно развивать, но только при помощи специальных упражнений и приемов. В творческих видах деятельности развитие воображения происходит, естественно, во время занятий данными видами деятельности [14, с. 265-266].

Л.С. Рубинштейн утверждает, что в «воображении проявляются все виды и уровни направленности личности; они порождают и различные уровни воображения». Уровни воображения определяются отношением человека к процессу создания новых образов.

Л.С. Рубинштейн выделяет следующие виды воображения:

1. Пассивное и активное воображение – они различаются по степени намеренности и сознательности;

2. Воспроизводящее и творческое (преобразующее) – воспроизводящее воображение заключается в воссоздании определенных образов, а творческое – в самостоятельном создании новых;

3. Конкретное и абстрактное – различаются в зависимости от характера образов [10, с. 322].

Активное воображение направлено на решение определенных задач. В зависимости от характера этих задач оно классифицируется на два вида:

1. Воображение воссоздающее;

2. Воображение творческое [15, с. 303].

Задачи воссоздающего воображения состоят в воссоздании, восстановлении предметов, явлений, событий по их изображению или словесному описанию.

Задачи творческого воображения заключаются в определении возможных результатов действий, направленных на открытие или создание новых предметов, явлений, ситуаций [15, с. 303].

Понятие творческого воображения в психологической литературе рассматривалось многими учеными. Большинство психологов отмечают, что воображение является очень сложным процессом. Б.М. Теплов характеризовал творческое воображение как «самостоятельное создание новых образов, включённое в процесс творческой деятельности, т. е. деятельности, дающей в результате оригинальные и ценные продукты. Таково воображение писателя, художника, композитора, учёного, изобретателя и т. д.» [6, с. 54].

О.М. Дьяченко вычленяет семь основных механизмов воображения, носящих действенный, преобразующий характер:

1. Типизация (создание целостного образа синтетического характера);
2. Комбинирование (осуществление анализа и синтеза элементов реальности);
3. Акцентирование (подчеркивание, заострение тех или иных черт, особенностей объектов);
4. Преувеличение или преуменьшение предметов и явлений;
5. Конструкция (создание целого по части);
6. Агглютинация (сочетание разнородных свойств реальности);
7. Уподобление (использование аллегорий и символов) [16, с. 55].

Исследуя особенности детского воображения, Л.С. Выготский писал, что «продукты настоящего творческого воображения во всех областях творческой деятельности принадлежат только уже созревшей фантазии, то есть это воображение достигает своей полной зрелости у взрослого человека» [12, с. 28].

Воображение считается одним из самых ярких психических явлений. Оно очень тесно связано с творчеством. Роль воображения в жизни может быть весьма различной в зависимости от того, в какой мере воображение включается в реальную деятельность [17, с. 289].

Таким образом, творческое воображение зависит от многих факторов: возраста, умственного развития и особенностей развития (присутствия какого-либо нарушения психофизического развития), индивидуальных особенностей личности, таких как устойчивость, осознанность и направленность мотивов; оценочные структуры образа «Я»; особенности коммуникации; степень самореализации и оценка собственной деятельности; черты характера и темперамента, а также от разработанности процесса обучения и воспитания.

Нами были изучены различные определения понятия «способность», его признаки, классификация, природная основа, уровни. Проанализированы трактовки понятия «воображение», классификация функций воображения, виды воображения по Л.С. Рубинштейну, классификация активного воображения на основе характера решаемых задач согласно Т.О. Ендовицкой,

основные механизмы воображения по О.М. Дьяченко. Выявлена сущность понятия «творческое воображение» как один из видов активного воображения, которое в свою очередь относится к специфичным общим способностям.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 53 000 слов / Под общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. 24-е изд., испр. М.: Оникс, Мир и Образование, 2007. – 1200 с.
2. Ефимова Н.С. Основы общей психологии: Учебник / Н.С. Ефимова. – М.: ИД ФОРУМ: НИЦ Инфра М, 2013. – 288 с.
3. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
4. Лейтес Н.С. Психология одаренности детей и подростков/ Под ред. Н.С. Лейтеса. — М.: Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.
5. Венгер Л.А. Педагогика способностей. М.: Издательство «Знание», 1973. – 96 с.
6. Теплов Б.М. Избранные труды. В 2-х т. Т. 1. М.: Педагогика, 1985. – 328 с.
7. Маклаков А.Г. Общая психология. СПб.: Питер, 2001. – 592 с.
8. Павлов И.П. Мозг и психика. Воронеж: МОДЭК. 1996. – 320 с.
9. Войтина Ю.М. Шпаргалка по общей психологии: ответы на экзаменационные билеты / Ю.М. Войтина. Аллель, 2010. – 64 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – Издательство: Питер, 2002 г. – 720 с.
11. Розенталь М.М., Юдина П.Ф. Философский словарь: к изучению дисциплины / под ред. М.М. Розенталя, П.Ф. Юдина. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1972. – 432 с.
12. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: Книга для учителя. 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
13. Дубровина И.В., Данилова Е.Е., Прихожан А.М. Психология: Учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений / И.В. Дубровина, Е.Е. Данилова, А.М. Прихожан; Под ред. И.В. Дубровиной. – М., Издательский центр «Академия», 1999. – 464 с.
14. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.
15. Ендовицкая Т.О развитии творческих способностей. – Дошкольное воспитание. – 1967. – 398 с.
16. Дьяченко О.М. Об основных направлениях развития воображения у детей. Вопросы психологии. 1988. – 325 с.
17. Столяренко Л.Д. Основы психологии: учебное пособие для вузов / Л.Д. Столяренко. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов на Дону: Феникс, 2000. – 671 с.

Варивода Катерина
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

УДК 373.1:004.056

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДЛІТКІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

Інтернет несе в собі великий інформаційний та освітній потенціал, але водночас містить і ризики, особливо для підлітків. Саме тому у статті розглядається проблема інформаційного захисту підлітків у віртуальному просторі.

У статті підкреслюється, що для ефективного забезпечення інформаційної безпеки підлітків необхідно дотримуватися єдності вимог та співпраці вчителів і батьків у цьому питанні. Зазначається, що навчання і виховання підлітків з питань інформаційної безпеки повинно сприяти розвитку інформаційно-комунікаційних компетентностей, серед яких: грамотний і успішний пошук інформації; критична оцінка інформації; творення, перетворення і презентація інформаційного змісту; правові засади творення й поширення інформаційного змісту; емпатія й образотворення; безпека і приватність; участь у мережних спільнотах.

Ключові слова: підлітки, інтернет, інформаційна безпека, он-лайн безпека підлітків.

Internet contains great the potential of information and education but simultaneous contain some risks especial for teens. Therefore, the article examines the problem of information security teens in virtual space.

The article emphasizes that the effective maintenance of teens information safety requires of teachers and parents in this regard to comply with the requirements of unity and cooperation. It is noted that the education and upbringing of teens on issues of information safety should promote the development of information-communications competences, including: literate and successful information search, critical evaluation of information, creation, transformation and presentation of information content, legal principles of creation and distribution of information content, empathy and image making, security and privacy; participation in the online communities.

Key words: teens, Internet, information security, on-line safety of teenagers.

Для підлітків Інтернет стає частиною життя. Вони знайомляться з новими людьми і проводять чимало часу в он-лайн, шукають необхідну інформацію, яка має відношення до їхніх шкільних завдань або відповідає їхнім інтересам. Завдяки більш високому рівню грамотності це відкриває багато можливостей використання Інтернету. Водночас, чимало підлітків, використовуючи Інтернет, навіть не замислюються про те, яка небезпека чекає на них [2, с. 60].

Варто зазначити, що естетичні смаки та моральні якості підлітків на сучасному етапі формуються переважно під впливом стихійних факторів

суспільного оточення. Адже інформація, яка містить елементи насильства, жорстокості, агресії, формує відповідні моральні якості, естетичні смаки, що моделюють поведінку підростаючого покоління. Також, існує причинно-наслідковий зв'язок між «фрозважальним медіа-насильством» і проявами агресії серед підлітків. Негативна інформація впливає на ціннісні орієнтації особистості і підлітки, у яких ще недостатньо сформована психіка, вважають, що насильство – прийнятний шлях вирішення соціальних конфліктів. Все це підтверджує і той факт, що досить часто неповнолітні правопорушники серед причин, які штовхнули їх на скоєння злочину, називають перегляд відповідних відеоматеріалів.

Окрім цього, використовуючи Інтернет підлітки (добровільно чи неупереджено) дізнаються про секс і сексуальність шляхом доступу до порнографічних матеріалів. Також існують випадки потрапляння в сексуальне рабство через спілкування з особами, які пропонують знайомства, просять надіслати фотокартки, а потім використовуючи монтаж, розміщують їх на порно-сайтах [3, с. 7].

Занепокоєння викликає і той факт, що останнім часом серед підлітків стало популярним розповсюдження відео- та фотозображень за допомогою мобільного зв'язку із насильницьким та аморальним змістом: побиття однолітків, статеві акти, різноманітні форми приниження, так званого булінгу (англ. «bullying», від «bully» – хуліган, забіяка, грубіян, гвалтівник). Це поняття означає залякування, фізичний або психологічний терор стосовно особистості з боку групи підлітків, спрямований на те, щоб викликати в неї страх і тим самим підкорити її собі. Використання мобільних телефонів, чатів, інтернет-сайтів як інструментів булінгу отримало назву «кібербулінг» [2, с. 61].

Одним зі шляхів забезпечення інформаційної безпеки підлітків є організація безпечного особистісного інформаційного простору як у школі, так і в сім'ї. Організувати безпечний інформаційний простір можливо шляхом реалізації засобів та заходів щодо інформаційної безпеки підлітків, серед яких: правові, технічні та програмні, виховні й організаційні, моральні й етичні [5, с. 75].

Правові засоби – це спеціальні закони й інші нормативні акти, правила, процедури та заходи щодо забезпечення особистісного інформаційного середовища підлітків на законодавчій і правовій основі для реалізації єдиної державної політики у сфері захисту дітей від інформаційних матеріалів, що завдають шкоди їх здоров'ю та психіці.

Технічні і програмні заходи передбачають використання різного роду апаратного і програмного забезпечення для перешкоджання нанесення матеріальної та моральної шкоди підлітку (програми Батьківського контролю, мережних фільтрів, технічних засобів захисту даних).

Виховні заходи – формування у підростаючого покоління культури безпеки, відповідальності за здійснені дії в інформаційному просторі, виховання й укріплення духовно-моральних цінностей, патріотизму, готовність батьків і педагогів до прийняття позиції дитини та поваги до її самостійності.

Організаційні заходи – це регламентація інформаційної діяльності підлітків, контроль за використанням мережевих сервісів і спільнот, що виключає або послаблює нанесення шкоди особистому інформаційному середовищу дитини.

Моральні та етичні заходи включають в себе дотримання підлітками під час здійснення інформаційної діяльності норм і правил поведінки в суспільстві, а також мережевої культури й етики, що утворюються з розповсюдженням інформаційних технологій у сучасному інформаційному суспільстві [1, с. 16].

Водночас, суттєву роль у забезпеченні інформаційної безпеки неповнолітніх має відігравати система освіти. Вона зобов'язана забезпечувати умови безпечної соціалізації особистості у комп'ютерно-орієнтованому навчальному середовищі та формувати культуру й компетентність в галузі інформаційної безпеки.

Першочергово вчителям основ здоров'я та інформатики, класним керівникам та заступникам директора з виховної роботи слід ініціювати проведення загальних батьківських зборів щодо питань безпеки при використанні підлітками Інтернету та їхнього спілкування в різноманітних соціальних мережах. Батьків учнів на батьківських зборах потрібно переконувати у важливості довірливого спілкування зі своїми дітьми на предмет виявлення соціальних зв'язків через Інтернет та ЗМІ, слід надавати їм поради щодо безпеки стосунків із невідомими людьми, як у побуті, так і віртуальному світі [5, с. 76].

Окрім цього, на уроках основ здоров'я вивчають тему «Соціальні чинники здоров'я» (7 клас), яка розглядає питання захисту від жорстокості, дискримінації і насилля. Як доповнення на уроках інформатики в ході вивчення теми «Всесвітній мережа Інтернет» варто зупинитися на тому, що учень у такому віці не здатен адекватно оцінювати достовірність інформації, наданої Інтернет-мережею. Тому вчителям інформатики під час вивчення цієї теми й учителю основ здоров'я в ході викладання уроків теми «Профілактика соціально небезпечних захворювань» (розділу «Соціальні чинники здоров'я»), а класним керівникам – у позакласній виховній роботі, слід застерігати учнів від небезпеки, яку несе пропаганда хибних цінностей, комерційна реклама та романтизація насилля. Так, скажімо, телебачення демонструє привабливі рольові моделі, але деякі з них спотворюють уявлення про добро і зло та романтизують насилля. Підлітки часто сприймають це з піднесенням, ніби стають на місце героя. У цій ситуації потрібно запропонувати учням уявити себе не на місці героя, а на місці жертви. Як би вони себе почували в ролі переможеного і скривдженого?

У восьмому класі на уроках основ здоров'я вивчають тему «Інформаційна безпека», у якій розглядаються поняття «інформації», варто обговорити питання впливу інформаційної зброї на здоров'я учнів, методи та засоби запобігання впливу негативної інформації тощо. На уроках інформатики проводячи дискусію, під час якої обговорюються ці питання, слід підвести учнів до висновку, що від впливу негативної інформації можна уберегтися, якщо усвідомлювати можливі наслідки. Важливо підкреслити

учням, що з будь-яких питань стосовно інформаційної безпеки вони завжди можуть звернутися за порадою до вчителів і батьків [6, с. 10].

Основним завданням спільної взаємодії батьків і вчителів в процесі навчання і виховання підлітків з питань інформаційної безпеки повинно бути формування у них інформаційно-комунікаційних компетентностей щодо користування Інтернетом. Зокрема серед таких компетентностей слід виділити:

1. Грамотний і успішний пошук інформації: розпізнавання інформаційних потреб; формулювання питань, що відображають інформаційні потреби; знання про існування багатьох інформаційних джерел; пошук, вибір і оцінка інформаційного джерела; зберігання інформації.

2. Критична оцінка інформації: розуміння змісту інформаційного повідомлення; вибір і оцінювання інформації; прийняття рішення про те, що є фактом, а що точкою зору; вирізнення рекламних текстів

3. Творення, перетворення і презентація інформаційного змісту: творення нового інформаційного змісту; перетворення знайденого в Інтернеті або раніше самостійно створеного інформаційного змісту; презентація нового або перетвореного інформаційного змісту

4. Правові засади творення й поширення інформаційного змісту: усвідомлення правового й етичного вимірів творення інформації; знання, який інформаційний зміст можна перетворювати відповідно до правових засад; знання своїх прав як творця інформації, розміщеної в Інтернеті; усвідомлення різниці між Інтернет-комунікацією й спілкуванням поза Інтернетом

5. Емпатія й образотворення: знання про те, що Інтернет є простором спільної комунікації з іншими людьми; виявлення емпатії в мережі; створення обдуманого й адекватного власного образу

6. Безпека і приватність: знання про загрози, пов'язані з перебуванням в Інтернеті; уміння запобігти небезпекам в Інтернеті; здійснення контролю над інформацією, яка передається іншим; усвідомлення різниці між Інтернет-комунікацією й спілкуванням поза Інтернетом; застосування гігієнічних засад, пов'язаних з використанням комп'ютера.

7. Участь у соціальних електронних мережах: розпізнавання елементів Інтернет-культури; активна участь у мережних соціальних спільнотах; ініціативність в розвитку мережних соціальних спільнот, створених для спільних дій [4, с. 37].

Таким чином, інформаційна безпека безпосередньо залежить від рівня і якості освіченості молодого покоління, ступеня зрілості особистості й готовності її до самореалізації в суспільстві. Саме тому виникає гостра необхідність розширення змісту загальної середньої освіти, використання нових компонентів, пов'язаних із навчанням підлітків інформаційної безпеки. Основною запорукою усунення основних проблем інформаційної небезпеки віртуального світу є об'єднання зусиль вчителів, батьків і громадськості задля більш ефективного навчання підлітків правилам безпечного поведіння у світовій мережі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богатырева Ю.И. Модель обеспечения информационной безопасности школьников при создании инфобезопасной среды образовательного учреждения / Ю.И. Богатырева // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2013. – Выпуск № 3-2. – С. 14 – 25.
2. Ковальчук В.Н. Проблеми інформаційної безпеки дітей різних вікових категорій / В.Н. Ковальчук // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2010. – №8. – С. 58 – 62.
3. Куницький В.В. Захист неповнолітніх в інформаційному просторі як об'єкт гуманітарної експертизи: український та зарубіжний досвід. [Електронний ресурс] / В.В. Куницький // Державне управління: теорія та практика. – К.: 2011. Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Kunitskiy.pdf>
4. Лещенко М.П. Підходи до стандартизації сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності учнів: польський досвід / М.П. Лещенко, Л.І. Тимчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – Т. 42, №4. – С. 33 – 46.
5. Підгорна Т. Деякі аспекти організації інформаційної безпеки учнів / Т. Підгорна, І. Берест // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2014. – №6. – С. 70 – 78.
6. Шахненко В.І. Пропаганда інформаційної безпеки на уроках основ здоров'я й інформатики / В.І. Шахненко, А.В. Тріщук // Основи здоров'я. – 2015. – № 3 (51). – С. 9 – 11.

*Izbosarov Izzatulla, Mullajanova Nigina
(Samarqand, O'zbekiston)*

UDK 7.01:371.3

TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISH ORQALI O'QUVCHILARDA ESTETIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISH

Tasviriy san'at o'quvchilarning estetik tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Bu san'at o'zining estetik hislatlari va estetik maqomiga ega bo'lib, insonga hayot go'zalliklarini idrok etishida hamisha hamroh bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada tasviriy san'atning ana shu xususiyatlarini yoritib berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: *musavvir, haykaltarosh, grafika, usta naqqosh, ganchkor, plakat, estamp, pastel, po'chta markalari, embelimalar, znachoklar.*

Pictorial art is very important in the life of the students' aesthetic education. This art has its own aesthetic characters and aesthetic status which serve to a person as a companion to understand the beauty of the life. These features of the pictorial art are highlighted in this article.

Key words: *a painter, a sculptor, a graphic, master tie, poster, a stamp, pastel, emblems and badges.*

Qachonki san'at asarlari muhim hayotiy muommolarni aks ettirsa yoki xalq kayfiyati va g'oyalarini ifodalasa, ular millionlab mehnatkashlarning hamrohiga aylanadi. Bunday asarlar hech qachon xalqdan, amaliyotdan ajralgan emas. Rassomning millat hayoti bilan aloqasigina yangi va asl san'at asarlarining paydo bo'lishining muhim manbai bo'lib xizmat qiladi.

San'at inson faoliyatining ijodkorlik turini anglatadi va har bir san'at asarida shaxsning o'ziga xos is'tedodi namoyon bo'ladi. San'at keng ma'noda, badiiy qadriyatlar ularni yaratish (badiiy ijod qilish) va is'temol (badiiy idrok etish) jarayonlarini qamrab oladi. San'at hozirgi davrga qadar inson taraqqiyoti bilan bog'liq holda rivojlanib kelgan. Shu bois bir qator qadimiy mintaqalarda uchraydigan qoyalarga o'yib ishlangan hayvonlar tasvirlari hozirgi davr nuqtai nazaridan ham qiymatga ega. Bu yodgorliklar badiiy faoliyat endigina ko'rinib kelayotgan inson estetik faoliyatining namunalari edi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'atdan dastlabki ko'nikma va malakalar berila boshlaydi. Maktabdagi tasviriy va amaliy san'at darslari hamda tasviriy san'at turlari bo'yicha badiiy ijodiyot to'garaklarida faoliyat olib borish imkoniyati tug'iladi. Turli sana, bayram va turfa mavzulardagi madaniy, ommaviy tadbirlar o'quvchilarni badiiy-estetik tarbiyalash, ma'naviy tafakkurni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Maktab hayotida tasviriy san'at darslari bilan bir qatorda badiiy ijodiyot to'garaklari va o'quvchilarni ommaviy bayram ko'rgazmalari va tadbirlarga jalb etilishi tasviriy san'atda ta'lim va tarbiya vazifalarini bajarilishini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlari orqali o'quvchilarga bu san'atning qanchalik qadimgi va keng qamrovli san'at ekanligi haqida ma'lumot berar ekanmiz, paydo bo'lishidan to hozirgacha bosib o'tgan yo'li rivojlanish bosqichlari, taraqqiy etgan davrlari, tasviriy faoliyat sohasidagi yuzaga kelgan oqim va yo'nalishlarning xususiyatlari haqida to'xtalmasdan uning mohiyatini ochib berish mumkin emas. Shu bilan birga asar kompozitsiyasidagi asosiy g'oya, badiiy til, ranglar uyg'unligi va mana shu asarni yaratishga sarf qilingan mehnat mashaqatlari xususida ham ularga tushunchalar berishimiz lozim.

San'at inson faoliyatining estetik bo'lmagan sohalari bilan chambarchas bog'liqligi qadimgi dunyo, o'rta asrlar, Uyg'onish davri davomida sezilib turadi. Tasviriy san'at o'zining estetik hislatlari va estetik maqomiga ega bo'lib borgani sari uning ayrim turlari va janrlari ajralib chiqa boshladi. Uning musavvirlik, haykaltaroshlik grafika kabi turlari va janrlari sekin asta mustaqil tasvir ko'lamiga tasviriy ifodaviy vositalarga ega bo'la boshladi. Tasviriy san'atda turlarga xos portret manzara, natyurmort kabi dastlabki yurik janrlari paydo bo'ldi.

Masalan portret janrda inson va jonivorlar obrazlari tasvirlansa, tasviriy san'atning manzara va natyurmort janrlarida inson qiyofasi ifodalanmaydi. Bu hol

inson mazkur asarda aks etmaydi degani emas. Manzara tasviri inson his – tuyg'ularining eng nozik va eng jozibali qirralarini namoyon etadi.

Jumladan O'rol Tansiqboyev. Ne'mat Qo'ziyoyev, Rahim Ahmedov, Ro'zi Choriyev kabi musavvirlarning manzara asarlari orqali insonda yorqin ma'yuslik, beozor shodlik, tashvishli ehtiros, ko'tarinki ruh, hayotbaxsh orzu – umidlar ijodkorlik va yaratish his tuyg'ulari uyg'onadi. Bu asarlar insonda his tuyg'ular, xilma – xil kechinmalar qo'zg'ab, inson diliga, uning ruhiga ta'sir o'tkazish bilan san'at va inson yaxlitligini, hamohangligini paydo qiladi. Natyurmort esa ko'proq jonsiz narsalar – mevalar, gullar, taomlar, ichimliklar tasviridan iborat bo'lib, ularda odam aksini ko'rmasakda, baribir ular inson va uning hayotiga dahldor ekanini anglaymiz. San'atning hozirda fazoli, vaqtli, fazoli – vaqtli ko'rinishlari bo'lib o'rganish taomilga kirgan. Fazoli ko'rinishga – tasviriy san'at, haykaltaroshlik, chiziqli rasm (grafika), amaliy san'at va me'morlik. Tasviriy san'at boshqa san'at turlaridan o'zining hodisalarning aniq tuyg'uli qiyofasini tasvirli aks ettirishi bilan ajalib turadi. Tasviriy san'atning haykaltaroshlik turida hayot manzaralari voqeylikning his – tuyg'uli qiyofasini yaratish orqali namoyon bo'ladi. Endilikda tasviriy san'atning yuqorida qayd etilgan turlari bo'yicha alohida ijod vakillari kasb sifatida faoliyat yurgazishmoqda. Bular musavvir, haykaltarosh, grafikachi, usta naqqosh, ganchkor va boshqalar. Har birining tasviriy ifodaviy vositalari turlicha bo'lsada ular yaratayotgan asarlari umumiy bir xarakterga egaki u ham bo'lsa ma'lum bir g'oya va mazmunni ifoda etayotgan tasviriy san'at asari ekanligi.

Musavvirlikda dunyoning ko'rinib turgan rang barang boyligi alohida sezgiriklik va erkinlik bilan aks ettiriladi. Agar haykaltaroshlikda hodisaning nisbiy mo'tadilligi va muayyanligi aks etsa, musavvirlik olamining o'zgarishlarini, hayot oqimini tasvirlaydi. Musavvirlikda ko'z ilg'aydigan qiyofalar o'ziga xos san'at «tili» – rangi yordamida yartiladi. Musavvir rang orqali bo'yoqlar mutonosibligini, uning moddiy mohiyatini, odamlar his tuyg'usini, iroda kuchini, hatti harakatlarini xilma – xil ko'rinishlarda ifodalaydi. Tasviriy san'atda nur soya vositasini voqeylikdagi nur-soya uyg'unligi vujudga keltiradi. Tus – rang voqeylikdagi barcha narsalar va hodisalarga xos. Musavvir dunyoning nur-soya boyligini aynan ko'rmaydi, balki uni sinchkovlik bilan tanlab ajratadi, nur-soya vositasida odamlar va narsalar hajmliligini, tabiat go'zalligini, havo tiniqligini tasvirlab, voqelikda nur va soya tovlanishining eng nozik qirralarini namoish qiladi. Nur-soya dunyoning ko'z ilg'ayotgan narsalar ranglarini badiiy yaratibgina qolmay, u musavvir badiiy rejasi mazmunini, uning voqelikka bo'lgan munosabatini, ham ifodalaydi.

Tasviriy san'atning eng muhim turlaridan biri haykaltaroshlikdir. U jonli mavjudodlar, voqea hodisalarni hajmli shakllarda aks ettiradi. Marmar tosh, oddiy tosh, harsang tosh, yog'och, metal, gips va boshqalar haykaltaroshlikdagi moddiy ashyolar bo'lib xizmat qiladi. Qadimgi haykaltaroshlik asarlari narsalar rangi bilan mos bo'yoqlarda bo'yalgan. Keyinchalik haykaltaroshlik mustaqil sanat turi sifatida rangdan xalos bo'ldi. Rang ishlatilgan taqdirda ham u tasvirlanayotgan narsa rangidan tubdan farq qiladi. Haykaltaroshlikda hajm asosiy tasviriy-ifodali vosita, rang esa yordamchi vosita. Haykaltaroshlikda asosan inson, qisman jonivorlar aks ettiradi. Unda inson hajmli, mayin-egiluvchan, qiyofa va fazoli shakllar vositasida tasvirlanadi. Haykal shunday tomoshali idrok etishga mo'ljallanganiki, uning barcha tomonlari ko'rinib turadi. Shu bois haykaltaroshlikda barcha badiiy vositalar hajm,

aks-soya (siluet), vazn – ohang, mayin egiluvchanlik belgilari shunday joylashtiriladiki, uning barcha tomonlari ko'rinib turadi, aks-soya esa fazoda yaqqol gavdalanadi. Haykaltaroshlik asarlari turg'un. O'zgarma xususiyatga ega. Boshqa san'atturlaridan farqli o'laroq, unda nafaqat tasvir, balki osoyishtalikdagi hajmli narsa ham ifodalanadi.

Haykaltarosh harakatsiz holatda harakat taassurotini ajrata oladi yoki uning bir lahzasini orqali haykalga harakat ifodasini baxsh etadi. Haykaltaroshlikda hayot faqat harakat orqali ifodalanadi. Unda harakatni ko'rsatish ancha qiyin. Inson hayoti barcha boyligini harakatda berish, harakatni esa inson qiyofasini bevosita yaratish tomon davom ettirish lozim. Haykaltaroshlikda harakatni ko'rsatish inson tavsifining g'oyat muhim tomonidir. Shu bois haykaltaroshlik asarlari – Amir Temur, Bobur, Ulug'bek, Navoiy va boshqa ulug' siymolar haykallari avvalo harakat bilan to'lib tushgan tarzda ifodalangan.

Grafika hayot hodisalarini tezroq aks ettirishi bilan ommaviylik xususiyatiga ega. Uni ko'rgazmalarda namoyish qilish bilan birga ko'p narsalarda ko'paytirib tarqatish mumkin. Grafika o'z mazmunini va maqsadga muvofiq dastgohli va amaliy ko'rinishlarga ega. Dastgohli ko'rinishi nisbiy mustaqil bo'lib unda suv bo'yoqli(akvarel), yumshoq rangli qalam(pastel), musavvir yaratgan bosma shakldan nusxa ko'chirish(estamp), o'yib solingan (ofort), maxsus taxtachaga o'yib tushirilgan(gravyura) holatlarida yog'och, metal, ko'mir, karton va boshqa ashyolarda ifodalanadi. Amaliy grafika badiiy ijod turlari bilan bog'liq holda sanoat grafikasi (mahsulot belgisi (etiketka), po'chta markalari, embelimalar, ko'krak nishonlari (znachoklar), davlat nishonlari va b.sh.) kitoblarga tushirilgan rasmlar ko'rinishida ham amal qiladi. Kitob grafikasi bezakli bo'lishi bilan birga asar mazmunining adabiy qiyofalar teranligini ochib berishga ham xizmat qiladi. Muallif badiiy rejasi va uslubiga mos keladigan haqqoniy va mahorat bilan ishlangan kitob bezaklari badiiy asar mohiyatini anglash va uni chuqur his-tuyg'u bilan idrok etishga yordam beradi. Grafikaning eng teskor ko'rinishi plakat bo'lib, u targ'ibot – tashriqot xususiyatiga ega. Plakat «tili» odatda lo'nda, aniq ko'zga tashlanarli, keskin va o'tkir belgilarga ega bo'lib, ular qisqa matn bilan birgalikda ifodalanadi.

San'at zamonaviy insonni estetik jihatdan tarbiyalashda asosiy vosita hisoblanganligi kabi tasviriy san'at ham o'z sehri bilan har qanday insonni go'zallikka, hayot mo'jizalarini zo'r sinchkovlik va qiziqish bilan idrok etishida eng yaqin hamroh bo'lib xizmat qiladi. Shunday ekan o'quvchilardagi tasviriy san'atga bo'lgan qiziqishlarni yuzaga chiqarish, ularda bu faoliyatga ko'nikma hosil qilish orqali estetik tarbiyaning ma'lum bir jihatlarini amalga oshirgan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Maxmudov T. «Эстетика и духовные ценности» – Т. «Sharq» 1993 – 174 с.
2. Umarov E. «Estetika» Т. O'zbekiston 1995.

**Истамов Завқиддин,
Ойдинов Шарип,
Пирназаров Шерзод**
(Самарканд, Узбекистан)

УДК 73/75:371.3

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИДА ИНФОРМАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ ДАРС САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

В работе рассмотрено место информационной технологии при обучения изобразительного искусство в школе. Использование информационной технологии на уроках позволяет активно развивать творческие и познавательные способности каждого ученика, применять графику, цвета, звуки, моделировать различные ситуации и среды, создавать эмоциональный настрой, который положительно сказывается на развитии художественного творчества у школьников.

Ключевые слова: эстетический вкус, штамп, пастель, эмблемы и значки, художественная культура.

The paper considers the place of information technology in learning the fine art school. Use of information technology in the classroom allows you to actively develop creative and cognitive abilities of each student, use graphics, colors, sounds, simulate various situations and environments to create an emotional mood that has a positive effect on the development of artistic creativity in schoolchildren.

Key words: an aesthetic taste, a stamp, pastel, emblems and badges, artistic culture.

Информацион технологияларнинг жадал ривожланиши ва уларнинг турли жабҳаларга жорий қилиниши ҳозирги замон шахсиятини шаклланиши ва ривожланишига муайян таъсир кўрсатмоқда. Бу борада янги маълумотларнинг, жумладан рекламаларнинг кучли оқими, телевиденияда компьютер технологияларининг қўлланилиши, электрон ўйинчоқлар ва компьютерларнинг тарқалиши болалар тарбияси ва уларнинг атроф-муҳитни идрок қилишда ўрни каттадир. Болаларнинг яхши кўрадиган амалий фаолияти – ўйинларнинг характери ҳам ўзгарди, яхши кўрадиган қаҳрамонлари ва уларга қизиқишлар ҳам ўзгаради [1].

Информацион технологиянинг йирик имкониятларга эга бўлган, кенг тарқалган ва синовдан ўтган воситаларидан бири компьютерлардир.

Телевизор, видеомагнитофон, калькулятор имкониятларини ўзида мужассамлаб, ҳар томонлама ўйинчоқ бўлиб, замонавий компьютер бола учун унинг ҳаракатлари ва талабларига тўлақонли жавоб беришига қодир тенг

хукукли ҳамкоридир. Бардошли ўртоқ ва доно мураббий, афсонавий дунёлар ва кишиларнинг яратувчиси, инсониятнинг интеллектуал ютуқларининг чўққиси компьютер замонавий болаларга бўш вақтидаги фаолияти ва уларнинг психофизикавий сифатлари, шахсиятининг ривожланиши ва шаклланишида катта ўрин эгаллайди.

Мактаб ҳаётига кириб келган компьютер табиатан самарали техник восита ҳисобланадики, унинг ёрдамида ўқув жараёнини турли-туман тусга киритиш мумкин. Мактабда ўқув жараёнини компьютерлаштириш мақсадлари ва ўқув-маориф фаолиятининг таркиби математика, ижтимоий фанлар, табиатшунослик, она тили ва тасвирий санъат дарсларида бир бутун қилиб бирлаштирилиши лозим.

Агар компьютер фаолияти дарсда ўқитишнинг анъанали курсини қўллаб-қувватлашга мослашган бўлса, у ҳолда болаларни мактаб фанидан чалғитмайди, балки аксинча унга нисбатан болага қўшимча қизиқишларнинг ривожланишига имкон беради ва шароит яратади.

Тасвирий санъат бўйича дарсларни алоҳида ажратилади, чунки унда турли хил график дастурлар ишлатилади, яъни бу соҳада компьютерларни қўллаш болаларнинг самимийлиги ва ижодий ишини бошланишига кенг имкониятлар яратади.

Компьютерни ўқув-тарбия жараёнида ишлатиш қўлами ниҳоятда улкан. Компьютер – ўрганиш объекти бўлиши билан бирга, ўргатиш воситаси бўлиб ҳам хизмат қилади. Компьютер ўқув фаолиятини бошқариш усуллари сифатида ўқувчиларни муайян ўйин вазиятига олиб келиб, ўқувчиларга ярим ёрдамнинг муайян шаклини сўрашга имкон бериб, ўқув материалларини расмлар, графиклар ва бошқалар билан баён этишни жиддий ўзгартиришга имкон туғдиради.

Компьютер ўқувчилар фаолиятини назорат қилишни сифат жиҳатдан ўзгартириш имконини туғдиради, бунда ўқув жараёнини бошқаришнинг мослашувчанлигини таъминлайди. Компьютер барча жавобларни текширишга имкон беради, кўп ҳолларда у хатони фақат қайд қилиб қолмасдан, унинг характерини тўғри аниқлайди ҳам ва бу унинг юзага келишига имкон бераётган сабабини вақтида бартараф этишга ёрдам беради. Компьютер ўқувчиларга ўзининг фаолияти тўғрисида фикрлашни шакллантиришга ўқувчиларга ўзининг ҳаракатлари натижасини яққол тасаввур этишга имкон туғдиради.

Компьютер техникасини қўллаш тасвирий санъат дарсларини қизиқарли ва ҳақиқий тарзда замонавийлаштиради, ўргатишнинг яқка тартибда олиб борилишини амалга оширади, назорат қилади.

Ўқувчининг диққатини фаоллаштириш, тасвирий тўғри яратишга қизиқтириш ўқувчига тасвирий санъат бўйича ЭЎМнинг махсус дастурларини ишлатишга ёрдам беради.

Дарс давомида ишни саводли ташкил қила олиш қобилияти, барча ўқувчиларга эркинлик ва қизиқувчанлик шароитларини яратиш ҳар бир боланинг бадий санъатга бўлган қобилиятларини ривожлантириш учун қўшимча имкониятлар, масалан, ЭЎМни қўллаш имконини беради. Дарсларни бундай ташкил қилиш қисқа муддат ичида мактабгача ёшдаги болаларга

маълум бўлган ижодий усулларни эслаш ва мустаҳкамлаш, ўқитувчи томонидан қайтадан кўрсатилганларни ўзлаштиришини тўлиқроқ таъминлаш учун ёрдам беради.

ЭХМ кичик ёшдаги мактаб ўқувчисининг қобилиятларини ривожлантириш учун аҳамияти улкандир. Компьютерларни тасврий санъат дарсларида қўллаш эмоционал кайфият яратади, бу ўз навбатида, бадий санъатни ривожланишида ижобий таъсир кўрсатади.

Тасвирий ва амалий санъатининг жанрларини ўрганиб, болаларни у ёки бу техник усулларининг номлари билан таништириб, янги бадий санъат материали, термини билан компьютер ишлатилади. Бу болаларни ўргатилаётган терминга ёки тушунчага нисбатан катта қизиқишга даъват қилади, диққатини оширади ва ўз навбатида расом томонидан ишлатиладиган материаллар, асбоб-ускуналар, терминларнинг олдиндан маълум бўлган номларини такрорлаш ҳисобланади.

Ўқувчининг диққатини фолаштириш, тасвирий тўғри яратишга қизиқтириш ўқувчига тасвирий санъат бўйича ЭХМнинг махсус программаларини ишлатишга ёрдам беради. ЭХМ кичик ёшдаги мактаб боласининг қобилиятларини ривожлантириш учун аҳамияти улкандир. Компьютерларни тасврий санъат дарсларида қўллаш эмоционал кайфият яратади, бу ўз навбатида, бадий санъатни ривожланишида ижобий таъсир кўрсатади [4].

Тасвирий ва амалий санъатининг жанрларини ўрганиб, болаларни у ёки бу техник усулларининг номлари билан таништириб компьютер ишлатилади. Бу болаларга ўргатилаётган терминга ёки тушунчага нисбатан катта қизиқишга даъват қилади, диққатини оширади ва ўз навбатида терминларнинг олдиндан маълум бўлган номларини такрорлаш ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Т. Рихсибоев. Компьютер графикаси. – Т., 2006.
2. Б. Бичард и др. Внутренний мир Auto CAD. – Киев, 2000.
3. А.О. Коцюбинский. Рисунки на компьютер. – М., 2000.
4. С.И. Рахмонкулова. IBM PC шахсий компьютерида ишлаш. – Т.

*Kaldybayeva Suyumkhan
(Astana, Kazakhstan)*

УДК 811.111:378.6

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INTENSIVE FOREIGN LANGUAGE TEACHING

This article is devoted to the importance of base concepts of intensive methods and developing evidence-based methodological system. The purpose of the article is to give information about methodological principles of intensive teaching.

Key words: *intensive teaching methods, methodological principles, foreign language teaching*

Recent developments in social and economic development of the Republic of Kazakhstan, significantly expanded communication in the international space, as well as the range of people involved in external contacts in various spheres of human activity. All this made the necessity of language skills to participate in cooperation on the world stage, in the academic mobility programs to improve education and internships in other countries. These factors greatly increase the desire for mastery of the English language. But the ever-increasing demands to the level of knowledge of the English language, and require a different approach to the search for new technologies, forms and methods of its teaching, ways to increase motivation to study it in the absence of foreign language communication.

Teaching methods – a system of coherent, interconnected actions of the teacher and students to ensure the assimilation of the content of education, the development of their mental powers and abilities, mastery of the means of self-education and self-study [1, p.180]. The history of the emergence and development of intensive communicative method – a long and nepostupatelny. Communicative method originated when a Bulgarian psychotherapist Lausanne postulated that by using psychological techniques – suggestions, drawing attention, etc. You can teach a foreign language for 24 days. Intensive teaching methods – a group of foreign language teaching methods, leading its origin from the developed to the 60-ies. Bulgarian scientist G. Lozanov includes the following methods: activation of reserve capacity of the trainee (G.A. Kitaygorodskaya), emotional-semantic method (I.Y. Schechter), the method of accelerated adult learning (L.S. Gegechkori) method immersion (A.S. Plesnevich) suggestokibernetik integral method of accelerated adult learning (V.V. Petrusinsky) rythmopediya (G.M. Burdenyuk) hypnopaedia (E.M. Sirovsky), verbal behavior course (A.A. Akishina), «rapid method» (Davydov), intensive method 16 lessons (D. Petrov) and others [2, p. 65]. They are based on the following methodological principles:

The principle of collective interaction. This principle binds the purpose of teaching and education, characterizes the means, methods and conditions of a single educational process. Group teaching contributes to a person at the other socio-psychological motivation to learning, support in the educational team a psychological atmosphere in which students with the opportunity to meet a very important social and psychological needs of people: recognition, respect and attention from others. All this further stimulates the cognitive activity of students. In the collective joint venture formed under the general information about the Foundation studied the subject, in which each student brings their contribution and use them together. The main «tool» of mastering the subject becomes, thus, communication with the group partners.

The principle of student-centered communication. In communicating each learner is both impact and exposed to. Under these conditions, the process of formation personality determined due to the relationship of man to man and their communication. Spoken language – is, above all, the ability to engage in real dialogue. Concepts of system, which can be described as communication includes the concept of «roles». Communication is transformed into a creative, personally motivated process. In this case, the student does not mimic the activity, but «owns» the motive of activity, ie. commits speech motivated acts. Person-verbal

communication - the foundation of building a teaching and learning process in the intensive teaching of foreign languages.

The principle role of organization of the educational process. Role-based communication - is both a play and learning, and speech activity. If from student's position role play chat is game, then from the position of teacher – is the main form of organization of educational process. In accordance with the idea, the basic educational texts for trainees is polylogue. Thus, the regulation method of nondirective techniques student's behavior in the group is realized.

The principle of concentration in the organization of educational material and the teaching process. This principle characterizes not only the quality but also the quantitative specificity of intensive communication. This specificity is shown in various aspects: concentrated learning situations, activities, concentration of educational material related to its volume and distribution in the course of study [4, p. 228]. A large amount of educational material, especially at the initial stage of teaching, makes it possible to have the first class to organize the situation as close to real communication. This creates a highly motivated teaching, as if the result of bringing teaching to the beginning.

Intensive Course – is a set of instructional techniques that provide free spoken language. The task of intensive course is to remove language barriers, make it freely communicate in a foreign language. Emphasis is conducted on the spoken language. The basis of methodology – is an active language practice, practice living speech. Grammar and exercises for translation recede into the background, although not ignored. Focusing on them is done in the framework of the first stages of learning. At least 50 percent of the time is spent speaking, the practice of dialogue and listening, twin-group activities: role-playing games, acting out scenes from everyday life. Themes can be used very different – from the household to the cultural. Training material taken from life situations. Speaking trains in conversations, it simulates real situations in professional practice. Use a wide range of educational tools: live communication with the teacher, the development of logical thinking of language, game components, audio and video materials.

The purpose of this technique – the development of communication skills in all situations. As well as an understanding of the development of hearing, reading in order to obtain information, report writing, the ability to conduct a dialogue on the socio-domestic and professional topics. [5, p. 7]. Listeners begin to talk from the very first hours of the course. Unlike traditional methods the teacher relates to students as friends and partners, rather than «learning objects». Grammar is not an end in itself, but merely assumed in connection with any theme. Every grammatical phenomenon immediately worked through in speech. The technique eliminates the learning of grammatical structures or sample «topics». Education communication is organized through communication. It creates the effect of immersion in the language. It uses little exercise to translate, as it involves the presentation of another's ideas. Sometimes it is possible «back translation» when fixing the grammar, but it's borrowing from traditional techniques.

The main purpose of intensive methods of teaching, as well as other teaching methods at the present stage of development of education, – implementation of the communicative approach in foreign language teaching, ie, teaching of

communicative competence (the ability to establish and maintain the necessary contacts with other people), but under strict time limit.

REFERENCES

1. Kitaygorodskaya G.A. The technique of intensive foreign language teaching / G.A. Kitaygorodskaya. – M., 1986. – 302 c.
2. Kitaygorodskaya G.A. Methodical bases of intensive foreign language teaching: Monograph / G.A. Kitaygorodskaya, R.S. Nemov, T.N. Smirnova. – M.: Publishing House of Moscow State University, 1986. – 175 p.
3. Kodzhaspirova G.M. Dictionary of pedagogy / G.M. Kodzhaspirova, A.Y. Kodzhaspirov. – M.: ECC «Mart», 2005. – 448 p.
4. Azimov E.G. New Dictionary of methodological terms and concepts (the theory and practice of language learning) / E.G. Azimov, A.N. Shchukin. – M.: Icarus, 2009. – 448 p.
5. Vitlin J.L., Moskovkin L.V. International conference «Modern methods of teaching and learning of foreign languages» // Foreign languages at school. – 1998. – №3.

Научный руководитель: Ибраева Анар Бауыржановна, кандидат филологических наук, заведующий кафедры иностранных языков Казáхского гуманитарно-юридического университета.

Qosimova Ra'no
(Samarqand, O'zbekiston)

UDK 796.5

O'QUVCHI VA TALABA YOSHLARNING JISMONIY CHINIQISH YO'LLARI (SAYOHATLAR MAVSUMI)

Har qanday polvon yigit qizlar (kurash, og'ir atletika, otda poyga va h.z) ham tabiatning chiniqtiruvchi ta'sir kuchlarisiz (havo,suv,quyosh) maqsadlar oldida nochordir. Shu sababli tabiat manzalariga sayr-sayohatlar (turizm) qilib turush hayotiy zaruriyatdir.

Kalit so'zlar: Sayohat-tanga rohat, jismoniy chiniqish manbai hayot va ijtimoiy turmush, mehnat, ta'lim-tarbiyaning ustivor yo'nalishi.

Any boy or girl wrestlers (struggle, weightlifting, horse racing, etc.) are helpless in front of the goals without tempering nature power (air, water, the sun). That is why to go for a walk in the nature landscape is vital important.

Key words: *Travelling relaxes the body, physical tenacity is a source of life and social life, labor education and training priorities*

Dolzarblik. Aholining, ayniqsa o'quvchi va talaba yoshlarning sog'ligini mustahkamlash, jismoniy barkomillikni tarbiyalash, tabiatni muhofaza qilishda turizmnining o'ziga xos ta'lim-tarbiya xususiyatlari naqadar zarurligi hayot va turmushda katta sinovlardan o'tib kelayotgan ijtimoiy-pedagogik jaroyondir. O'z navbatida esa tashkiliy-boshqaruv, xo'jalik, moddiy-moliyaviy jihatdan ta'minlash hozirgi kunda yechimi unchalik oson bo'lmagan muammolarni o'z ichiga olmoqda. Mazkur muammolar bilan bevosita bog'liq bo'lgan tadqiqot ishimiz mavzuning dolzarbligini bildiradi.

Maqsad va vazifalar. O'zbekiston sharoitida oliy o'quv yurtlari tarkibidagi sog'lomlashtirish-sport maskanlari faoliyatlarini o'rganish va ibratli tajribalarni kengaytirish ishning asosiy maqsadidir.

Shu asosda:

1. Dam olish kunlari piyoda yurish sayohatlarining ijtimoiy-pedagogik jarayonlarini o'rganish va ularni keng ommaga yoyish. (Tadbiq etish).
2. Talaba yigit va qizlarning (barcha ixtisoslik) sayohatlarga bo'lgan e'tibori, qiziqishi hamda e'tiqotlarini sinov-tajribalardan o'tkazish.
3. Tabiat manzalariga boy bo'lgan hududlarda piyoda sayohatlar o'tkazishning zamonaviy texnologiyalarini ishlab chiqish va amalda qo'llash yo'llarini tavsiya etish kabi vazifalarni oldimizga qo'ydik.

Tadqiqot usullari:

- piyoda yurish sayohatlari bilan bog'liq bo'lgan adabiyot manzalarini o'rganish;
- O'zDJTI va viloyatlardagi jismoniy tarbiya fakultetlarining prof-o'qituvchilari va talabalari bilan suhbat, savol-javob o'tkazish, ular faoliyatini kuzatish;
- olingan natijalarni matematik statistik usul bilan kompyuter tizimi vositalarida ishlab chiqish va h. z.

Tadqiqot manzili (obyekt) va predmeti sifatida Alisher Navoiy nomidagi Samarqand DU sog'lomlashtirish sport maskani (oromgoh) faoliyati asos qilib olindi. Bunda 40 yildan ortiq davrda erishilgan tashkiliy-boshqaruv, moddiy ta'minot va ta'lim-tarbiya (bir kunlik va ko'p kunlik piyoda yurish sayohatlari) jarayonlaridan ba'zi namunalar keltirildi. Ishning amaliy jihatdan afzalliklari. Tadqiqot natijalari nafaqat jismoniy madaniyat va sport faoliyati bo'yicha kardlar tayyorlash, hatto turli kasb sohalari bo'yicha faoliyat yuritgan litseylar, kollejlari va oliy o'quv yurtlarida sog'lomlashtirish-sport maskanlarini tashkil qilish hamda o'quvchi-talaba yigit-qizlarning sihat-salomatigini tiklash, yaxshilash, jismoniy jihatdan chiniqtirishda namuna tarzida xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari va xulosalar.

1. «O'zbekiston-sayyohlar manzili, desa bo'ladi. Bunda Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlardagi betakror arxitektura va madaniy obidalar, Toshkent va boshqa shaharlarning yangi qiyofalarigina emas, Zarafshon, Sirdaryo vohalari, Farg'ona vodiysining ko'rkam jamoli tabiatning go'zal manzalari bilan xalqimiz va

jahon sayohatlarining diqqat-e'tiboriga sazovardir». [R.A. Qosimova (Turizm o'qitish metodikasi) o'q qo'llanma Toshkent-2008 y].

2. Respublika xalqaro turizmni rivojlantirish maqsadida «Turizm to'g'risida» qonun va kadrlar tayyorlashni (1999 y) yo'lga solish bo'yicha qaror qabul qilishi bejiz emas, albatta. Shu asosda yirik shaharlarda zamonaviy mehmonxonalar, shahar atrofida kempinchlar (yashash, dam olish joylari) qurilib, barcha kishilar uchun zarur sharoitlar yaratildi. Tabiiyki, ulardan faqat sayyoh-mehmonlargina emas, balki o'quv amaliyotlarini (praktika) o'tayotgan o'quv muassasalarida hammaqsadli (tunash, oziqlanish, dam olish va h.z.) ravishda samarali foydalanmoqda. Ayniqsa, jismoniy madaniyat va sport faoliyatini sohasidagi talabalarining qo'shimcha o'quv-mashq (учебно-Грениров.занятия) tadbirlarini o'tkazishda ular foydali xizmat vazifasini o'tamoqda.

Suhbat, savol-javoblar va bevosita kuzatish natijalari asosida ko'rish mumkinki, Xumson (nizomiy nomidagi ToshDU), Ho'jakent-chimgan oralig'ida (O'zDJTI), chimyon sayohat markazi atrofi (toshfarmi), Shohimardon (M.Ulug'bek nomidagi Farg'ona DU) kabi so'lim joylarda maxsus sog'lomlashtirish-sport maskanlari uzoq yillardan buyon amaliy faoliyat yuritib kelmoqda. Ularning tashkiliy-boshqaruv va moddiy-tehnika jihatdan ta'minot ishlari tahzinga sazovardir. Mazkur o'quv-amaliy (turizm) va ishlab chiqarish o'quv amaliyotlarini (praktika boshqa kasb sohalari ham) o'tkazishda R. Abdumalikov. T.X. Xoldorovlar tomonidan ishlab chiqilgan o'quv-uslubiy qo'llanamalar (1978, 1988) hamon xizmat vazifasini o'tamoqda.

Tajriba-namuna sifatida A.Navoiy nomidagi Samarqand Davlat Universitetining «omonqo'ton» o'rmon xo'jaligi hududida (shahardan 30 kv janubda) joylashgan sog'lomlashtirish-sport maskani (lager) haqida ba'zi dalillarni misol qilib keltirish mumkin.

S. Ayniy nomidagi Davlat pedagogika instituti (o'sha davrlarda mustaqil) rektori O.I. Ikromov tashabbusi va bevosita g'amho'rligi tufayli maskan joyi tanlandi va qurilish ishlari boshlandi (1968). Yillarning o'tishi bilan yotoqxonalar, oshxonalar, o'yin maydonlari va muzdek buloq suvlari bilan doimo to'ldiriladigan ochiq suv havzosi qurib bitkazildi. So'ngra prof-o'qituvchilar, texnika xizmatchilar, xatto tomosha-sayr uchun kelgan boshqa kishilarning oilaviy yashashlariga sharoitlar yaratildi. O'sha davrlardan boshlab, hamon faqat jismoniy madaniyat va sport fakultetlari uchungina emas, Universitetning biologik, geografiya, tarix, til-adabiyot fakultatlari talabalarining o'quv (ishlab chiqarish) amaliyotlarini o'tkazishda ham maqsadli foydalanib kelinmoqda.

Ta'kidlash joizki, maskanning ish boshlash mavsumi har yili mart oyining boshidan harakatga tushadi (tozalash, ko'chat ekish, qayta tiklash va h.z.). Dam olish kunlari sayohatlar o'tkazish (hohlagan talabalar), o'simliklar turlarini aniqlash, ob-havo ma'lumotlari, o'rmon xo'jaligi xodimlariga amaliy yordam (qurigan shoxlarni yig'ish, chegaralarni mustahkamlash) ko'rsatish kabi amaliy ishlarda ishtirok-yordam qilish.

Bahorgi (mart, aprel, may) mavsumida jismoniy jihatdan ba'zi nuqtani bo'lgan, kam rivojlangan, harakat kuchi to'la bo'lmagan yigit-qiz talabalar maskanda dam olib, yengil-oson yurish, tepaliklarga chiqish, toza havodan to'yib nafas olish kabi tadbirlarda qiziqib ishtirok etishadi.

3. Yoz mavsumida (VI-VII-VIII) manzilda asosan jismoniy madaniyat va sport fakulteti talabalari (I-II bosqich) qo'shimcha darslar (yengil atletika, sport o'yinlari, suzish va h.z.), turizm mashg'ulotlari, sport mahoratini oshiruvchi terma jamoa a'zolari maxsus o'quv-ish rejalari bo'yicha shug'ullanadi. Ular qatorida yo'llanma (putofka) bilan talabalar kelib, sog'liqlarini qayta tiklash, rivojlanish, chiniqish mashq-o'yin, sayohat talablarini bajarishadi. Bu sohadagi amaliy tadbirlar asosida «Turizmni o'qitish metodikasi» o'quv qo'llanmalarini ishlab chiqqanmiz (T. Aloqa 2008).

Yaqin o'tmishimizda bir nazar solsak, fakultetni tashkil etuvchilardan (1967) biri va talabalarining turizm bo'yicha o'quv (nazariy) va amaliy mashg'ulotlarini uyushtirishning asoschisi R. Abdumalikov faoliyatlari ko'z oldimizda hamon namoyon bo'laveradi. 1968 – 1978 yillarda talabalar faqat Zarafshon sohillari, omon-qo'ton, Urgut-ohaliq kabi tog'li hududlaridagina emas, hatto Morg'uzor (yeti go'zal), Iskandarko'l (Tojikiston), Issiqko'l sohillarida (Qirg'iziston) o'tkazgan ko'pkunlik (15-18) sayohatlari, Maskva, Leningrad (sankt-peturburg) shaharlarida qilgan sayrlari (ekskursiya) o'sha davrda ishtirok etgan talabalar xotiradan also chiqmaydi.

Ustozning yaqin shogirdi sifatida o'sha an'analarni sog'lomlashtirish-sport manzilibimiz va unga yaqinroq bo'lgan Shahrizabz (Qashqadaryo), Omonqo'ton o'rmon xo'jaligidagi baland tog'larda an'anaviy piyoda yurish sayohatlarimiz bilan faxrlanamiz.

Xulosa shundan iboratki, Respublikaning barcha o'rta maxsus (litsey, kollej) va oliy o'quv yurtlarida sog'lomlashtirish-sport maskanlari tashkil etilsa yoki o'zlariga qulay joylarda moslashtirilgan dam olish, sayr-sayohatlar o'tkazish manzillarida o'quvchi va talaba yoshlarning sog'ligini mustahkamlashda maqsadli foydalanilsa, sog'lom avlod, bo'lajak onalar jismoniy tarbiyasiga yanada e'tibor ko'proq qaratilishi mumkin.

Ommaviy axborot vositalari, teleradiolarda xush manzarali so'lim, ko'rkam joylarda dam olish, sayohatlar natijasida o'quvchi va talaba yoshlarning jismonan chiniqishlariga doir ibratli dalillar ko'proq targ'ib qilinsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Ularning tarkibida piyoda yurish bilan jismoniy barkamollikni tarbiyalash, ekologik harakat va nazorot ishlarida ularni faol ishtirok etishlariga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zRning «Turizm to'g'risida»gi qonuni, T. 1999.
2. O'zRning Davlat ta'lim standartlari, T. 1997.
3. O'zRning sog'lom avlod davlar dasturi, T. 1997.
4. I.A. Karimov Bizdan ozod va obod Vatan qolsin, T. 1994.
5. R.A. Qosimova Turizm va uni o'qitish metodikasi, o'quv qo'll, T. 2008.

Маратов Дастан
(Астана, Қазақстан)

УДК 371.315.7

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚЫТУ (E-LEARNING)

Берілген мақала ағылшын тілін үйретудегі электрондық оқыту жүйесінің қолданылуын қарастырады. Осы жүйе шет тілі сабағындағы ғылыми-әдістемелік және педагогикалық негіздерді талдайды. E-Learning технологиясы оқу процесіндегі тәжірибелік сипатты айқындайды.

Негізгі сөздер: электрондық оқыту, интернет, ақпараттық технологиялар, интерактивті тақта, ақпараттық мәдениет, педагогикалық дидактика.

This article is dedicated to the usage of e-Learning in teaching English language. It analyzes scientific-methodological and pedagogical bases of e-Learning system in studying foreign language. This paper also determines empirical characteristics of technology e-Learning in educational process.

Key words: e-learning, Internet, information technology, interactive whiteboards, information, culture, teaching didactics.

Электрондық оқыту – теориялық материал, білімнің көрсеткішіне қарай біліммен жаттықтыруды қамтамасыз ететін, оқу үрдісін үзіліссіз дидактикалық материалдармен қамтамасыздандыратын, сонымен қатар ақпараттық іздеу, математикалық және компьютерлік визуалдаумен имитациялық моделдеу интерактивті кері байланыстармен шарт бойынша функцияларды үйренуге арналған бағдарламалық кешенді жүйе. Электрондық оқыту – барлық негізгі функцияларды, теориялық материалдарды көрсету, бірінші білімді алып қабылдауды көрсету, өзіндік білім алудың жаттығулары мен бақылау көрсеткіштерін қамтамасыз етеді. Дидактикалық цикл үрдісін бірыңғай компьютердің көмегімен оқу үрдісін ұйымдастырып, оқушылардың білім алуда уақыттарын үнемдеп, автоматты түрде дидактикалық циклді бір ғана жұмыспен – электрондық оқулықпен орындау керек. Оқыту үрдісін жаңаша түрде орындау үшін компьютермен диалогтық қатынасты дұрыс орынга қою керек. Мультимедианың әдістемелік күші оқушыны дыбыспен, көрермендік бейнемен тез қызықтырып, ақпараттық және көңіл күйіне де көмек береді [1].

E-learning – күндізгі семинарлардың инновациялық баламасы, сонымен қатар қызметкерді оқыту құралы, кез келген адамның жеке және кәсіби өсуіне тиімді, өз бетімен және жан-жақты дамуына бағытталған құрал. Электрондық білім беру жүйесі – болашақта жаппай ағарту саласын қамтитын жаңа үрдісті шығармашылық еңбек. Ағылшын тілі сабағында электрондық оқытуға сәйкес, бұл оқыту үрдісі компьютерлер мен компьютерлік желілерді қолданып оқыту болып табылады. Сабақты қашықтықтан оқытуға (мысалы, материалдарды пошта арқылы жіберу) қарағанда электрондық оқыту заманауи үстелдік ЖК артығырақ болып келеді: графика, дыбыс, үш өлшемді сценалар мен

анимациялар, виртуалды жаттығулар және т.б. Ағылшын тілі пәнін компьютерлік оқытуға (CBT, computer-based training, пайдаланушы ЖК өзі ғана жұмыс істегенде) қарағанда электрондық оқытуда желілік мүмкіндіктер қолданылады: оқытудың нәтижелерінің жетекшіге берілуі, бірге жұмыс істеудің нәтижелері, кеңестер мен талқыланулар, тәжірибе алмасу, ұстазды қолдау және т.б [2, б. 79].

Ағылшын тілі пәні бойынша электрондық оқулықты құрудың кейбір принциптері:

- *Кванттық принциптері*: көлем бойынша минимальды, бірақ мазмұны көрінбей тұратын материалдарды тарауға бөлу.

- *Толықтыру принципі*: кез-келген модульды келесі компоненттерге бөлу керек:

1. теоретикалық негіз;
2. теория бойынша бақылау жұмысы.

Мысалдар, өзіндік жұмыс үшін тапсырма мен жаттығулар, барлық модульге арналған бақылау сұрақтары мен жауаптары, бақылау жұмысы, қосымша анықтамалар, тарихи пікірлер.

- *Көзқарас принциптері*: мұнда әр модуль аз мәтін мен визуализация арқылы құрылуы керек, ол жаңа түсініктер, қағидаларды, әдістерді оңай есте сақтау керек.

- *Тармақталған принциптері*: кез келген модульге еркін енетіндей етіп, әр модуль келесі модульге гипермәтіндік сілтеме арқылы байланысу керек.

- *Сәйкестендіру принципі*: оқушы кадрдың ауысымын өздігінен басқара алады, экранда кез келген мысалды шақыра алады, тапсырманың шешуін, сонымен қатар өзін-өзі тексеру, бақылау сұрақтарына жауап беру және бақылау жұмыстарын орындай алады.

- *Компьютерлік қолдау принципі*: кез келген уақытта оқушы компьютерлік қолдау көре алады, ол оқуға берген материалдарды тез игеруге, есептерді және мысалдарды тез шешу жолдарын көруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар компьютердегі үлкен жұмыстарды атқарып қана қоймай, әртүрлі есептеулер мен графикалық салуларды орындайды, және кез келген деңгейдегі математикалық операцияларды орындайды [3, б. 85].

- *Жинақтау принципі*: электрондық оқулық форматта орындалуы керек, оларды бір электронды комплекске біріктіріп, үлкейтіп және жаңа тараулар мен тақырыптарды толықтырып, сонымен қатар әр пән бойынша электрондық кітапханаларға немесе оқушының, оқытушының және зерттеушінің жеке электронды кітапханаларына талдау керек.

Орта білім беру жүйесін акпараттандырудың негізгі мақсаты-оқушылардың акпараттық мәдениетін қалыптастыру. Осы мақсатты орындау барысында оқушылардың акпараттық мәдениетін қалыптастыруда жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі туындайды [4, б. 93].

Онлайн күйдегі интерактивті тақтамен жұмыс жасау мамандардың түрлі акпарат көздерімен, сонымен бірге Интернет желісімен белсенді өзіндік жұмыстарын ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Негізгі мақсаты акпаратпен сауатты жұмыс жасау, яғни дамыту:

- пәнге зейіннің шоғырлану қабілеті;
- ақпаратты қисынды өңдеуге қабілеттілігі;
- алынған ақпараттың ақиқаттығы мен пайдалылығын бағалау ептілігі;
- дербес маңызды ақпаратты таңдау ептілігі;
- қажетті ақпаратты ана тілінде және шет тілінде, сонымен қатар оны өңдеу әдістері туралы білімді меңгеру ептілігі [5, б. 50].

Бұл принциптерді және әдістерді қолдана отырып, мектеп оқушыларында нәтижелердің көтерілуін байқауға болады. Әсіресе, жобалау әдісін қолдану барсында, сабақтың негізгі тақырыбы ашылып, терең түсініктер қалыптасады. Мәліметтерді талдау мен іздеудің мақсаттарымен интернет-ресурстарымен жұмыс істеу қабілеттерін қалыптасады, аудиторияның алдында оқушылардың сөйлеуінің коммуникативті қабілеттері дамиды.

Қорытындылай келе, бүгінгі таңда электрондық оқыту жүйесі ғылымның кез-келген саласынан ерекше орын алатынын байқадық. Себебі электрондық оқыту оқушылардың уақытын үнемді қолдануға мүмкіндік береді. Жаңа заман талабына сәйкес, енді сабақтар оқушыларға қызықты өтіп, олардың сол саланы меңгеруге деген құлшынысын арттырады. Қазіргі кезде бұл оқыту жүйесінің жаңа түрлері ашылып, заманауи құрылғылардың көмегімен жетілдіріліп келеді. Мұның бәрі оқушылардың осы салада жасайтын еңбектерінің өнімді, әрі сапалы болуын талап етеді. Осыған орай, еліміздегі жаңа ұрпақтың мамандары да сәйкесінше білім дәрежесіне ие болуы қажет.

КӨЗДЕРІ МЕН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2011 жылғы 28 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Цифровые образовательные ресурсы в учебном процессе // Мат. межд. научн.-практ. конф. «Проблемы перспективы инновационного развития системы непрерывного профессионального образования на современном этапе». 1 том. – Алматы: АГТУ, 2009. – С. 113.
3. О зарубежном опыте информатизации образования. // Сб.: XII Вишняковские чтения «Социально-экономическая концепция вузовской науки в регионе»: мат. междунар. науч. конф. / под общ.ред. проф. В.Н. Скворцова. – СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2009. – С. 174.
4. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании. М.: «Академия», 2003. – 192 с.
5. Зарубежный опыт использования информационно-коммуникационных технологий в образовании // Сб. научн. статей межд. научн.-практ. конф. «Инновации в образовании на основе информационно-коммуникационных технологий». – Алматы, АО НИЦ, 2009. – С. 238.

Пузир Тайсія
(Боярка, Україна)

УДК 504-029:6:316.722:504-027.512

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ТЕХНІКІВ-ЕКОЛОГІВ

У статті розглянуто поняття «проект» та «проектна технологія». Розкрито значення проектних технологій у процесі формування екологічної культури. Наведено теми проектів, які сприятимуть формуванню екологічної культури майбутніх техніків-екологів.

Ключові слова: екологічна культура, метод проектів, проектна технологія.

The concept of «project» and «project technology» are considered in this article. The value of design technologies in formation of ecological culture is disclosed. The themes of projects which contribute to the formation of ecological culture of future technician-environmentalists are given.

Key words: an ecological culture, method of projects, a project technology.

Екологічна ситуація у світі досить складна і потребує першочергових заходів, реалізація яких можлива у разі усвідомлення як студентською молоддю, так і всім суспільством важливості екологічних проблем, морального вдосконалення особистості, культури її відносин із природою. Екологічна культура передбачає не тільки раціональне та грамотне використання природних ресурсів, а й відповідальність за наслідки цього використання.

Одним із важливих аспектів орієнтованої мотивації на формування екологічної культури майбутніх техніків-екологів нами обрано *метод проектів* – система навчання, за якої студенти набувають знання, уміння і навички в процесі конструювання, планування та виконання поступово ускладнених практичних завдань. Навчаються виконувати проекти в широкому діапазоні проблемних екологічних завдань: творчі, природоохоронні, екологічно безпечні, інформаційні, комунікаційні і т.д. Цінність даного методу полягає в використанні самостійної проектувальної діяльності студентів як основного засобу їх професійного розвитку.

Термін «проект» з латинської «proectus» означає «кинутий уперед». У сучасному розумінні проект – це намір, який буде здійснено в майбутньому. Вперше про метод проектів, який ще називали також методом проблем, заговорили в США у 20-их рр. минулого сторіччя. Його засновниками були американський філософ і педагог Дж. Дьюї та його учень В. Кіппатрік. Цей метод почали широко застосовувати в США, Англії, Бельгії, Німеччині та інших країнах [3].

Проектна технологія передбачає наявність проблеми, що вимагає інтегрованих знань і дослідницького пошуку її розв'язання. Це є одним із завдань особистісно-орієнтованої педагогіки. Вкладач повинен бути обізнаним щодо дослідницьких і пошукових методів: уміти організовувати і

проводити дискусії, «не придушуючи» студентів своїм авторитетом. Темі проекту можуть запропонувати як викладачі, так і самі студенти.

Виділяють такі типи проектів:

- творчі проекти;
- ігрові проекти;
- інформаційні проекти;
- практико-орієнтовані проекти;
- дослідницькі проекти [2].

Наприклад, для формування екологічної культури техніка-екологам пропонуються різні теми проектів в залежності від їх інтересів та можливостей:

- альтернативні джерела енергії;
- екологічні проблеми великих та малих міст;
- екологічний стан місцевої річки;
- вода – джерело життя;
- екологічно безпечне харчування;
- збережи рідне місто чистим;
- збереження природи – погляд у майбутнє;
- бездомні тварини у місті – проблема;
- ліс – зелені легені планети;
- екологічні проблеми Вашого регіону;
- утилізація відходів – проблема XXI ст.;
- автомобільний транспорт в місті: проблеми і шляхи їх вирішення.

В ході роботи студенти уточнюють отриману тему, по-новому її осмислюють і в результаті роботи роблять висновки. Проектна технологія сприяє розвитку у студентів творчої ініціативи, самостійності, стимулює процес самовдосконалення і самоствердження. Студенти планують свою роботу, попередньо прораховуючи можливі результати; самостійно збирають і накопичують матеріал; аналізують, аргументують свою думку; приймають рішення [1]. Результати досліджень експериментів оформлюють різним чином: готують презентації, буклети, стінні газети, реферати, усні доповіді і т.д. Заключний етап роботи – це захист проекту і презентація виконаної роботи. Виконаний проект техніки-екологи презентують на конференціях, що проходять в межах навчального закладу.

Отже, використання проектних технологій у процесі формування екологічної культури стимулює інтерес до розв'язання екологічних проблем, які передбачають практичне застосування набутих знань як інструментів проектної діяльності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н.П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2012. – 176 с.
2. Наволокова Н.П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій. – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – 176 с.
3. Тагліна О.В. Метод проектів на уроках біології. – Х.: Вид-во «Ранок», 2011. – 160 с.

Солиева Зебинса
(Павлодар, Қазақстан)

ӘОЖ 373.2

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ПРОЦЕСТЕРІНІҢ ДАМУЫНА ОЙЫННЫҢ ӘСЕРІ

Бұл мақалада бала даму жолында бала тәрбиелеушілердің назар аударатын қажетті фактілер көрсетілген. Бала ойын барысында қандай жетістікке жететіндігі айтылған. Ойынның бала өмірінде үлкен орын алатыны ертеден дәлелденген. Тіпті XVIII ғ. Руссо: «Баланы жақсы тану және түсіну үшін оны ойын кезінде бақылау керек», – деп айтқан сөзін естеріңізге салып өтпекпін. Ойын баланың ішкі әлеміне нақты форма мен өрнек беретіндігі туралы айтып өтпекпін. Ойын баланың даму құралы. Күн сайын бала үшін бейтаныс болып келетін сұрақтар туады. Осы бейтаныс болған сұрақтарға жауап табу ойынның арқасында жүзеге асады десекте қате айтпаған боламыз.

Ойын кезінде бала тек қана қарым-қатынас жасауды ғана емес, тіпті қиыншылыққа төтеп беруді де үйренеді деген ойдамын. Балаға ойын арқылы танитын нәрселерін, құбылыстарын баян етемін.

Кілтті сөздер: қарым-қатынас, мотивация, сенімділік, ерекшелік, тұлға.

This article speaks about the most important factors that you need to pay attention of educators in the development of children. About what results a child achieves in the game. In the 18th century, Rousseau said to know and understand the child we need to observe the child during the game. The game forms the internal world of the child. We will not be wrong if we say that to find answers to these puzzling questions we can through the game. I think the child in the game learn not only to communicate but also to overcome the difficulties. Through the game I can teach the children about famous things and events.

Key words: communication, motivation, trust, peculiarity, personality.

Мектепке дейінгі ұйымдарда білім сапасын арттыру аса маңызды мәселе, ол үшін жалпы және негізгі жағдайларды жақсарту басты міндет болып табылады.

1. Баланың даму орталығы баланың өзіндік ерекшелігіне, талабына сай болуы керек.

2. Баланың даму жолында тек бала ғана емес, тәрбие мекемесінің басшысы, тәрбиеші педагогтар, психологтар да білімін жетілдіріп отыруы қажет және де ата-анасымен ылғи байланыста болып, бірлесіп жұмыс істеуі шарт.

Білім беру жүйесінің негізгі мақсаты – тұлғаны оқыту, тәрбиелеу, дамыту. Бұл мақсаттар өзара тығыз байланыста болғанда ғана нәтижелі болады. Баланың дамуында осы мақсаттарды орындау басты міндет.

1. Эмоциясы мен сезімдерін дамыту.

2. Күрт қиыншылықтарға төтеп бере алуын дамыту.

3. Өзіне-өзінің сенімділігін, өзін-өзі қабылдау, жақсы көруді дамыту.
4. Танымдық үрдісін дамыту.
5. Өзін-өзі алып жүре алуын, дербестігін дамыту.
6. Өзін-өзі көрсете алуына, өзін-өзі жетілдіруге ынтасын дамыту.

А. Едігенова бойынша баланың бүкіл өмір бойында оның даму үрдісі жүреді. Даму үрдісінде баланың таным белсенділігі арта түседі. 6 жастағы балалар заттарды түсіне, түріне, көлеміне қарап ажырата бастап, олардың құрылысын, пайдалану тәсілдерін білгісі келеді. Күнделікті өмір барысында бала шындық дүниенің құбылыстары мен заттарын анықтай білуге, адам баласының жинақтаған бай тәжірибесін үйренуге талаптанады. Балалардың бір нәрсені құмартып білуге талаптануын таным ынтасы дейді. Балалар өте байқағыш, еліктегіш, әр нәрсеге үңіле қарайды, көп нәрселер оларды ойантады.

Балалар әдетте өзіне түсініксіз оқиғалардың, құбылыстардың сырын білуге құмартады. Күн сайын олардың алдында жаңа сұрақтар туады. Сол сұрақтың жауабын олар ересектерден күтеді, өйткені, олардың түсінігінше, ересектердің білмейтіні болмайды. Мұндай ерекше сұрақтар балалардың ақыл-ой еңбегімен шұғылданудағы ниетін, ықыласын сипаттайды. Сондықтан ересек адамдар бала сұрағын жауапсыз қалдырмауға тырысқан жөн. Себебі сұрағына жауап ала алмаған бала келешекте сұрақ қоядан жасқаншақтайды және бұл баланы дүниені тануына кері әсер етуі әбден мүмкін.

В.С. Мухина бойынша мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда мінез-құлық мотивациясы: мінез-құлықтың саналы регуляциясы күшейеді, мотивтер мен қажеттіліктер көлемі ұлғаяды, рухани және материалды қажеттіліктер сферасы кеңейеді, қарым-қатынасқа деген қажеттілік, жетістікке жету, басқарушылыққа қажеттілік сияқты әлеуметтік қажеттіліктер нығая түседі. Көп білу, басқалардан жоғары болу, өзі жасай алу сияқты қарапайым қажеттіліктер пайда болады [1, с. 12-14].

Т. Рибоның айтуынша, баланың шығармашылық қабілеті тәжірибелілігіне байланысты дамиды деп тұжырымдайды. Мектеп жасына дейінгі кезең – қиялдың тез дамитын уақыты. Сондықтан қиялдың дамуын төрт ерекше кезеңдерге бөлуге болады (2 жастан 6-7 жасқа дейінгі аралықта):

1. бірінші кезең баланың қабылдауының ерекшелігіне байланысты (бір заттан басқа бір затты көре бастауы);
2. екінші кезең – қиялдың ойыншықтарды жандандыру құдіретінің байқалуы;
3. үшінші кезең – ойындағы рөлдерге байланысты өзгеруі;
4. төртінші кезең – бала қиялында өзіндік көркемдік шығармашылықтың басталуы (бейнелерді қайта құруы, жасауы).

О.М. Дьяченко мен А.И. Кирилованың тәжірибелік зерттеулерінде бала дамуында қиялдың екі түрі (сезімдік және танымдық) жүзеге асады. Танымдық қиялдың басты міндеті – ақиқат өмірдің белгілі бір түрде бейнеленуі. Сезімдік қиял, белгілі бір жағдайға байланысты қайшылық болғанда, баланың өзіндік «Мені» қалыптасқанда және оның құрастырудағы бір механизм болады. Е.Е. Кравцованың зерттеуінде қиялдың даму қызметінде үш түрлі компонентті бөліп көрсетті:

1. көрнекілікке сүйену;
2. өткен тәжірибесін қолдану;
3. ерекше ішкі позицияны қолдану.

Осы үш компоненттің қолдануында халық ертегісінің айрықша орнын анықтап, зерттеуге мән берілді [4, с. 45-50].

Ойын балалардың негізгі іс-әрекеті ретінде психологиялық, анатомиялық–физиологиялық, педагогикалық маңызы зор қызметтер атқарады. Ойын баланың даму құралы, таным-көзі, білімділік, тәрбиелік, дамытушылық мәнге ие бола отырып, адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Ойында әрбір адам ойнап өседі, ойынды көп ойнаған адамның дүниетанымы кең, жаны таза, жүрегі нәзік, нағыз сезімтал тұлға болмақ. Кей бала ойында шынайы өмірді бейнелесе, кей бала ішкі сезімін білдіреді.

Мектеп жасына дейінгі кезеңде қиял – қоғамдық тәжірибені меңгерудегі алғышарттары болып келеді, өйткені балалар қоршаған ортаны, адамгершілікті, эстетикалық идеяларды өзіндік көзқараспен қабылдайды. Баланың қиялы ересектерге қарағанда әлсіз. Л.С. Выготскийдің тұжырымына сүйенсек, «Бала қиялының дамуы біртіндеп, шамасына қарай қабылдауынан басталады. Қиялда болатын барлық образдар, қаншама таңғажайып болып көрінгенмен де, баланың өмірден көрген-білгенінен негізделеді. Кейде бала өмірде кездескен кейбір жағдайларды өзіндік қабылдаумен түсіндіргенде, бізге үлкендерге күтпеген таңқаларлықтай болып естіледі».

Қазіргі кездегі психологтар мен педагогтар баланың жеке басының дамуындағы қиялдың маңыздылығының ең тиімді жолы шығармашылық жұмыста көрсету, үйрету, көркемдік әдебиетте нақтылау, өз бетінше жұмыс жасауына жағдай жасау, яғни, еркіндік беру керектігін айтады. Сонымен қиялдың дамуы төмендегідей үш компоненттен тұрады: [2, с. 2, 5, 9].

1. дәрежеде қиял қоршаған болмыспен байланысты, дайын нәтижені ойластыруға мүмкіндік береді.
2. дәрежеде баланың өткен тәжірибесімен байланысты, бірақ сонда да заттық байланыстың рөлі бар.
3. дәрежеде қиялдың дамуы балаға ақиқаттан қиялдың қозғалысының жоғарғы формасы – ой – пікірден оның іске асуына байланысты.

Ойында эмоционалды маңызды тәжірибені ой өрнегі алады. Ойынның негізгі функциясы шын өмірдегі бейнеленбейтін нәрсені жағдайдың бақылауына айналдыру. Бұл балаларға қиыншылықтарды білуге мүмкіндік беретін символикалық репрезентация арқылы жасалады. Ойын бала үшін өз пікірін білдіретін символикалық тіл болғандықтан, психолог ойынды пайдаланады. Балалар ойын арқылы қарым-қатынас жасайды. Егер ойынды коммуникация құралы екенін мойындасақ, балалар ойының бұдан да толық бағалауға болады [3, с. 10].

Сонымен қорыта айтқанда, балаға ойын дүниені тануға үлкен арқау болады. Бала тілінің дамуы да ойын арқылы анық қалыптасады. Тілі және қиялы дамыған бала сюжетті жадынан ойлап шығара алады. Баланың шығармашылық ойлауы да кең көлемді болып дамиды.

В.С. Мухина теориясы бойынша өзінің бастамалары жағынан баланың қиялы сәбилік шақтың соңында пайда бола бастайтын сананың белгілер функциясымен байланысты. Белгілер функциясын дамытудың бір желісі заттарды басқа баламалармен және олардың бейнелеулерімен алмастырудан тілдік, математикалық және басқа белгілерді пайдалануға, ойлаудың логикалық формаларын меңгеруге әкеледі. Екінші желі нақтылы бұйымдарды, оқиғаларды қиял арқылы толықтыру мен алмастыру мүмкіндігінің пайда болуы мен кеңеюіне, жинақталған түсініктердің материалынан жаңа бейнелер құруға жетелейді [1, с. 12-14].

Баланың қиялдауы ойын үстінде қалыптасады. Алғашқы кезде қиял заттарды қабылдаудан және ойын іс-әрекеттерін орындауынан ажыратылмайтындай. Ойын үстінде қалыптасқан қиял мектепке дейінгі бала іс-әрекеттерінің түрлеріне де ауысады. Бала сурет салғанда, ертегілер мен тақпақтарды ойлап шығарғанда қиял неғұрлым айқын байқалады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мухина В.С. Детская психология – М., 1985.
2. Бала және балабақша – М., 2013.
3. Выготский Л.С Педагогическая психология. – М., 1991.
4. Возрастная и педагогическая психология. Тексты. – М.: МГУ, 1992.

*Научный руководитель: Г.С. Аяпбергенова, старший преподаватель
Павлодарского государственного педагогического института.*

**Султанова Тоты,
Қуаңбаева Марта, Әділбек Мұхан
(Қызылорда, Қазақстан)**

ӘОЖ 37.035.6:37.037.1 (574)

ЖАСТАР АРАСЫНДА САЛАМАТТЫ ӨМІР САЛТЫ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жалпы алғанда, салауатты өмір салтын, зиянды әдеттердің алдын алу, аурулардың алдын алу және ұзақ уақыт бойы салауатты өмір сүру үшін жолдарын табу өмірлік маңызды болып табылады. сыртқы және ішкі тазалығы адам, адамзат, тақуалық, адамның интеллектуалдық және физикалық дамуы мәселелерін зерттеу, оның тәрбие тарихы тереңдікте барады. Біздің халқымыз салауатты өмір сүру үшін әділеттілік оның жас ұрпақты тәрбиелеу мен білім беру мәселесіне ерекше назар аударды және сондықтан болашақ ұрпаққа Қара көптеген нұсқаулық сөздерді қалдырды. Қорытындылай келе, бұл болашақ ұрпақ тәрбиелеу үшін ұлттық құндылықтар негізінде, атап айтқанда, бұл мәселені шешу үшін, өскелең ұрпақты тәрбиелеу, қоғамдық өмірдің барлық фонды қоюға тиіс екенін атап өткен жөн.

Түйінді сөздер: салауатты өмір салтын әдеттер, жастардың білім.

In general, healthy lifestyles, avoiding harmful habits, disease prevention and finding ways for a healthy life for a long time are vital. Study the problems of external and internal purity human, humanity, piety, intellectual and physical development of the person, his upbringing goes to the depths of history. Our nation has paid special attention to the education of its young generation of decency and education for healthy living and therefore left many instructive words of edification to future generations. In conclusion, it should be noted that for the education of future generations must put all the background of public life, to solve this problem, namely, the education of the younger generation on the basis of national values.

Key words: *healthy lifestyle habits, education of youth.*

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында «Білім берудің мақсаты – жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алған терең білімнің, кәсіби дағдыларының негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті, дені сау жеке тұлғаны қалыптастыру» делінген. Жоғарыда аталған қағидаларды ұстана отырып, қазақстанда ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды, тарихи тәжірибелерді, сан ғасырлық мәдени ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, қазіргі білім мазмұнын жаңғыртуда, жаңа талаптар қоя отырып ұлттық рухта болашақ ұрпақты тәрбиелеу керек деп санаймыз [1, с. 20].

Жалпы, саламатты өмір салтын келешек ұрпақты зиянды әдеттер, әдепсіз қылықтан арылу, ауырып ем іздемей тұрып, саламатты ғұмыр кешуге жол табу туралы мәселе ерте кезден-ақ зерделенген. Адамның рухани ішкі және сыртқы тазалығы адамгершілік, имандылық қасиеті, ақыл-ойының, дене бітімінің саулығы, тәлім-тәрбиесі туралы мәселелерді адамзат тарихи тамырын тереңнен алады [2, с. 33].

Халқымыз жас ұрпақты рухани-адамгершілікке, саламаттылыққа тәрбиелеуге ерекше көңіл бөліп, кейінгіге талай ұлағатты сөздерін, іс-тәжірибесін қалдырған. Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында және оқу-тәрбие саласына байланысты басқа да құжаттарда жан-жақты білімді, ой-өрісі кең, мәдениеті жоғары, денсаулығы мықты, шешен тілді, рухани дүниесі бай және саламаттылық деңгейі жоғары ұрпақты тәрбиелеу қажеттігі көрсетілген [3, с. 25].

Ұлттық мәдениет, ұлттық мүдде, ұлттық сана-сезім, ұрпақты руханилыққа және саламаттылыққа тәрбиелеуде ұлтымыздың өзіне тән әдет-ғұрып, салт-дәстүрлері, жазба мұралары негізінде ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан асыл мұраларды жинақтап, зерттеп зерделудің құндылығы арта түсуде. Қазақ халқы жастарды отбасында кішіпейілділікке, ізеттілікке, имандылыққа, инабаттылыққа, салауаттылыққа тәрбиелеуді бірінші міндет етіп қойған. Ер балаларға ауылдың үлкендеріне қос қолдап сәлем беруді, қыз балаларға ибалық жасап, үлкендерге жол беруді, олардың алдын кесіп өтпеуді уағыздаған. Жастардың жадына «сіз» деген сыпайылық, «сен» деген анайылық, «Адамдықтың белгісі – иіліп сәлем бергені», «Кішіпейілдіктен кішіреймейсің», «Жұпыны жұтамайды, сыпайы сүйкімді» деген қағидаларды

үнемі уағыздаған. Ұлт тағдыры – ұрпақ қолында екенін жақсы түсінген ата-бабамыз жас жеткіншектерді өнерге, еңбекке шақыра отырып, рухани-адамгершілік ізгі қасиеттерге баулу мәселесін алғашқы орынға қойған. Халық мұраларында рухани-адамгершілік қасиеттерді, әсіресе, ар-ожданدى қастерлеу тәрбиесін басты қағидасы болып саналған. Осыны басты нысана етіп ұстанған ата-бабамыз «Атанның баласы болма, адамның баласы бол», «Ақ жүрген адам азбас», «Әдептілік, ар-ұят – адамдықтың белгісі» деп ар тазалығы басқаға қиянат жасамауға, шыншыл, әділ болуға баулиды. Әдептілік, сыпайылық, кішіпейілділік, мейірімділік, иманжүзділік қасиеттердің бәрі ар-ұят, ождан тазалығынан туындайды. Рухани-адамгершілік пен саламаттылыққа баулитын халқымыздың сан ғасырлық тәлім-тәжірибесін, мұраларын болашақ жастар тәрбиесіне пайдаланудың берері мол екендігін халқымыздың зиялы азаматтары, ұлы ғұламалары да атап көрсеткен. Қазақ ұлтының саламаттылық, парасаттылық, имандылық, адамгершілік тәлім-тәрбие туралы мәңгі өлмес құнды ұлттық мұрасының дамуын шолып өтсек, Ибн Сина еңбектері, Шығыс Аристотелі атанған ғұлама әл-Фараби, сонау көне түркі жазуымен тасқа қашап жазған ескерткіш «Орхон-Енисей жазуларынан» бастап, Ержүрек қолбасшы Күлтегін, Білге Қаған, мемлекет қайраткері Тоныкөк, Омар Хаям рубайлары, түркі тілдес халықтардың бәріне өшпес рухани мұра қалдырған: Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашқари, Ахмет Яссауи, Ахмет Жүгінеки, Қыдырғали Жалайыри, Мұхаммед Хайдар Дулати шығармаларының орны ерекше [3, с. 28].

Мәселен, М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» оқулығында «Сау жан сау денеде ғана болады» деген адамзат дүниесінің ескі мәтелін дұрыстай отырып, баланың денсаулығы мәселесін «Дене тәрбиесі» бөлімінде егжей-тегжейлі қарастырады. Қазақ отбасы тәрбиесінде өзінің ғасырлар бойы саяси экономикалық, әлеуметтік-тарихи ерекшеліктеріне байланысты атап айтқанда, кең байтақ жерін, шаруашылық дәстүрін әр түрлі шапқыншылық, жауынгерлік және табиғаттың дүлей апатынан сақтап, қорғап қалу үшін ұрпағын бала жастан іскерлікке, ептілікке, батырлыққа, мергендікке шымырлыққа, саулыққа, саламаттылыққа тәрбиелей отырып, жаны мен тәнінің бірдей жетілуін дәстүрге айналдырған [4, с. 30]. Қазақ ұлтының болашақ ұрпағының санасына туған халқына деген сүйіспеншілік, ұлтының салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тілін, дінін, тарихын сезіне білетін жылы жүрек, тоқтамды ақыл мен имандылық өте қажет. Бұл айтылып отырған құндылықтар тек қана дені сау жаны мен тәні таза, адал иманды, саламатты тұлға бойынан табылатын қасиеттер. Сонымен қатар саламатты өмір салтына тәрбиелеуде қазақтың ұлттық ойындары алатын орны ерекше. Қазақтың ұлттық ойындары – адам ағзасы үшін өте маңызды, теңдесі жоқ сауықтыру, денсаулықты нығайту, ептілікті, өжеттілікті, ширақтылықты, шапшандылықты, тапқырлықты саламатты өмір салтын қалыптастыру және т.б. қасиеттерді талап етеді. «Асау үйрету», «Мойын арқан», «Алтыбақан», «Қазақша күрес» – қазақ халқының ежелгі спорт ойындары адам денесін ширатып, бұлшық еттерді қатайтады, төзімділікке, батылдыққа, ептілікке керек кезінде тез ойланып, ұтымды амал, ақылды шешім, әдіс таба білуге машықтандырады [3, с. 35].

Сондай спорттық, ұлттық ойындарға: «Тауық күрес», «Білектесу», «Арқан тартыс», «Бәйге», «Аламан бәйге», «Тай жарыс», «Құнан жарыс», «Дөнен жарыс», «Жорға жарыс», «Аударыспақ», «Түйе жарыс» кіреді. Осы ойындардың ішінде қызығы «Табақ алып қашу», бұл ойын үлкен жиындарда, тойларда ойналады, тамағы бар табақты төкпей-шашпай, ептілікпен, ширақтылықпен көздеген жерге жеткізу, ал қарсы жақ дәл сондай талаппен табақты келесі орнына жеткізу керек. Жеңілген жақ айыптарын кез-келген өнер түрімен өтеп отырған. «Қыз қуу», «Теңге салу», «Асық ойыны» оның бірнеше түрлері бар. «Алшын ойыны», «Омпа», «Асық тігіп ойнау», «Тас қала», «Хан», «Көкпар» т.б. спорттық ойындарды атауға болады. Бұл ойындар адамды дәлдікке, мергендікке, ептілікке, жауапкершілікке, адалдыққа, шыншылдыққа, ширақтылыққа тәрбиелейді [3, с. 38].

Қазақ ата-бабамыз «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсін» деп отбасы тәрбиесінің жобасын байқап отырған. Балаға туған тілі, жері, салт-дәстүрі, тарихын үйлесімді мейірімділікпен шектестіре отырып, санасына құйып отырған. Бұл жөнінде М. Шахановтың туған тілі, жері, салт-дәстүрі, және тарихты төрт ана деп, өз анасына теңестіруінде де үлкен философиялық мән бар. Құдіретті өз анаңның мейіріміне ешнәрсе тең келмейтінін адам баласы жақсы білген. Демек, әлемдегі барлық мейірімділік пен имандылық өмір заңдылықтарын ескеру ана мейірімі мен атаның тәрбиесі арқылы беріледі. Сондықтан да қазақ халқы «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» деп бала тәрбиелеуші ата-аналардың да өнегелі болуын талап еткен. Көргендікті әуелі көп алдында өзің көрсет. Баланды да, тәрбиеленушіңді де бетімен жіберме. Бесіктен белі шықпаған сәби шағынан жақсылыққа үйрет, жамандықтан жирент. «Бас мүлгісе, аяқ сүрінеді» дегендей, ең әуелі өзің үлгі бол, ұрпағың сонда ғана өнегелі тәрбие алады деп жалпы тәрбие мәселесіне, әсіресе, жақсы тәрбиенің игі ықпалына қазақ халқы өте-мөте үлкен мән берген. Халқымыздың педагогикалық қағиданы парасатты мақал-мәтелдер арқылы шебер бейнелейтініне тәнті боласыз. Мәселен, «Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсін», «Өнеге көші өлшеусіз», «Жақсы атты тай жағалайды», «Ата көрген оқ жанар, ана көрген тон пішер» т. б. Қазіргі кезде көп ата-ана баламыз компьютерді, ағылшын тілін меңгерсе болды жетілген тұлға болады деп ойлайды. Ең алдымен әрбір бала адами тамаша қасиеттерді бойына жинақтаған дұрыс адам бола білуі шарт. Сонан кейін ғана білімін тереңдеті алады. Адамдардың адами рухани-адамгершілік құндылықтарының орнындағы кемшіліктерді ешқандай да академиялық білімдердің толықтыра алмайтынын өмірдің өзі көрсетіп отыр. Жас ұрпақты рухани-адамгершілікке, саламаттылыққа тәрбиелеуде адамгершіліктің ақ жолынан айнымаған бұрынғы өткен ақыл-ой алыптарының мұра етіп қалдырған өсиет сөздері және ғұламалардың ғибраттары арқылы қоғамымызда саламатты өмір салтын қалыптастыруымызға болады. Сонда ғана бүкіл жер бетінде, әсіресе, жастар арасында бой көрсетіп жатқан маскүнемдік, нашақорлық, көреалмаушылық сияқты кеселдерден мемлекетіміздің болашағы – жас ұрпағымызды қорғап қаламыз және аман сақтаймыз [4, с. 36].

Қорыта келгенде, ұрпағымызды парасатты да білікті, мәдениетті де білімді етіп тәрбиелеп, рухани дүниетанымын жалпы адамзаттық деңгейде

дамытамыз десек, бойында ұлттық және азаматтық намысы бар ұрпақ өсіргіміз келсе, бүкіл қоғамдық өмірдің өзегін келешек ұрпақ тәрбиесіне, соның ішінде ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеуге бағыттауымыз қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Қазақстан халқына жолдауы.
2. Ембергенова Ж. Жастарды саламатты өмір салтына халықтық педагогика құндылықтары негізінде ұрпақ сабақтастығымен ұштастыра тәрбиелеу /пед. ғыл. канд., дисс., автореф. Қарағанды, 2000.
3. Қаплиева А.К. Саламатты өмір салты негіздері (оқу – әдістемелік құрал) Ақтөбе, 1998.
4. Жұмабаев М. Педагогика. Алматы: Рауан, 1997.

Тимирханова Зинера
(Павлодар, Казахстан)

УДК 914/919:373.1:372.891

ОРГАНИЗАЦИЯ И МЕТОДИКА САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

В данной статье рассматривается применение самостоятельных работ на уроках географии, как средство повышения качества знаний учащихся, на примере 8-ых классов. В результате анализа проведенных исследований, приведены результаты эксперимента использования в практике обучения географии.

Ключевые слова: организация самостоятельной работы, эффективность, исследовательская деятельность.

In this article application of independent works at geography lessons as means of improvement of quality of knowledge of pupils, on the example of the 8th classes is considered. As a result of the analysis of the conducted researches, results of experiment of use in practice of training of geography are given.

Key words: organization of independent work, efficiency, research activity.

К.Д. Ушинский в своих трудах подчеркивал, что «Не с курьезами и диковинами науки должны в школе заниматься дети, а напротив приучить их находить интересное в том, что его беспрестанно и повсюду окружает». Если ученик сам не работает в процессе усвоения учебного материала, то он не приобретает тех знаний, которыми сможет воспользоваться в своей дальнейшей практической деятельности. Если учебные вопросы не прошли через сознание учащихся, их мысли и чувства, практическую деятельность, то они и не будут им усвоены в полной мере.

Опытно-экспериментальная работа по организации и методике самостоятельных работ на уроках географии проводилась на базе школы №13 г. Павлодара. Был поставлен вопрос: повлияет ли внедрение самостоятельных работ, на уроках географии, на качество знаний учащихся? В исследовании приняли участие 37 учащихся 8 «А» (экспериментального) и 8 «Б» (контрольного) классов.

В целях определения уровня качества знаний учащихся, было проведено тестирование, содержащие задания трех уровней сложности (А, В, С). Оно дало следующие результаты: 8 «А» класс имеет 40% учащихся с высоким уровнем знаний предмета географии, 35% учащихся этого класса имеют средний уровень и у 25% очень низкий уровень знаний. В 8 «Б» классе- 45% учащихся с высоким уровнем знаний, 35% учащихся имеют средним уровнем и 20% учащихся имеют низкий уровень знания предмета.

В течении 8 недель в 8 «А» классе стали применяться методы самостоятельной работы, а в 8 «Б» проводились традиционные уроки. Самостоятельные работы охватывают значительно большую область учебной деятельности учащихся, чем практические работы. Они включают выполнение

не только предусмотренных работ, но и работу с учебником, дополнительной литературой, с различными иллюстрациями, картографическими и стилистическими материалами, подготовку докладов, выступлений и многое другое. Одним из необходимых условий успешной методики проведения самостоятельных работ является постепенное усложнение заданий и усиление самостоятельности учащихся. В процессе обучения я применяла разные типы заданий: 1. Репродуктивный – задания, рассчитанные на воспроизведение готовых знаний в том виде, в каком они излагались учебником (например, прочитав соответствующий текст учебника, учащиеся должны заполнить схемы) 2. Задания на применение знаний и умений по образцу в сходной ситуации (например, совершить воображаемое путешествие по материке с запада на восток или с севера на юг) 3. Задания на применение знаний и умений в новых ситуациях, что требует от учащихся сложной мысленной деятельности (например, проследить смену природных зон с севера на юг и объяснить причины этой закономерности) Задания для самостоятельной работы проводились и индивидуально. Ученик выполняет тестовое задание а потом при устном опросе обосновывает свой ответ. Задания тестового задания проводились в форме географических диктантов. Например, зачитываю признаки различных форм рельефа, учащиеся записывают названия этих форм рельефа, так же диктанты требуют от школьников большого внимания, умения слушать, и позволяют добиться от учащегося максимальной самостоятельности.

Практика показывает, что самостоятельные работы способствуют развитию у школьников важнейшего качества человека- самостоятельности, что повышает уровень качества знаний учащихся, умений в течении всей своей жизни пополнять свои знания через самообразование и применять их на практике.

В конце 8-ой недели было проведено повторное тестирование. Результаты этого тестирования показали, что уровень качества знаний у учеников 8 «А» класса повысилось в общем на 15%. В 8 «Б» показатели остались практически не изменились.

Следовательно, использование методов самостоятельной работы на уроках географии дают положительные результаты и способствуют повышению уровня качества знаний учащихся.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. География в школах и ВУЗах Казахстана. Научно-методический журнал, № 2, 4, 2008.
2. Барабанов В.В., Дюкова С.Е. География. Учебно-справочное пособие. Москва, АСТ Астрель, 2003.
3. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. Т. 1 д. / Под ред. А.И. Пискунова. – М., 1974 г.

Tolenova Lazzat, Charles Brian Davis
(Astana, Kazakhstan)

УДК 372.881.111.1

THE IMPORTANCE OF LISTENING IN A COMMUNICATION ORIENTED ENGLISH LANGUAGE TEACHING

The article observes the significance of applying listening activities in ESL classrooms with orientation in communication. Several significant aspects covered in the article are able to positively impact the outcome of a teaching process as well as students' perception of the material. Listening is considered to be the foundation of other language skills, therefore, its practice and development tends to be on the first place. Being English teachers our role is to constantly develop and improve our teaching skills. For this reason, the article covers various ways to enhance the appliance of listening in the classroom, and provides many reasons and theoretical data to prove that without listening communication oriented teaching will not be successful. The relevance of the chosen theme is that listening on the initial stages of learning is one of the most relevant topics in the modern methodology of teaching English language, because without listening verbal communication is impossible.

Key words: *listening, communication, teaching methods, linguistics, ESL classrooms.*

On the threshold of a new century, social and cultural context of learning foreign languages has changed significantly. Their educational and self-educational functions in schools and higher educational institutions, and professional relevance in the labor market as a whole have significantly increased, which resulted in a strengthening of motivation to study languages of international communication. Accordingly, the demand of the usage of foreign languages has increased. New challenges require changes in the requirements to the level of proficiency, the identification of new approaches to the selection of the content and organization of the material. The content of modern education in schools, higher educational institutions is determined by the communicative goals and objectives at all stages of learning, where learning is aimed at the development of communicative culture and socio-cultural education that allows them to be equal partners of intercultural communication in a foreign language in day-to-day, cultural, and professional fields.

Listening – is an understanding of the perceived speech, which is a mnemonic perceptive mental activity. Listening should occupy an important place not only at an early stage, but at any stage in general. Mastering Listening gives an opportunity to realize educational and developmental goals. It allows students to learn how to listen attentively to sounding speech, the ability to anticipate the shape of the semantic content of the utterance and thus educate the hearing culture, not only in foreign, but also in the native language. The educational value of the formation of the ability to understand speech, providing at the same time developing effects on children, is that it has a positive effect on the memory of a child's development, and primarily auditory memory, which is crucially important not only for the study of a foreign language, but any other subject in general [4, p 141].

Listening contributes to the achievement of educational goals by providing children with an opportunity to understand utterances, no matter how simple they are in the language of another nation, in this case in English, one of the most popular languages in the world. Listening is a powerful tool in teaching a foreign language. It gives the opportunity to acquire the sound side of the studied language, its phonemic structure and intonation: rhythm, accent, and melody. The child learns the language, as we know, unconsciously, and by simulating it. Through listening the lexical structure of language and its grammatical structure are mastered. Checking understanding takes place when a child shows the appropriate object or when giving a short answer. Thus, the process of learning is carried out in structures of different types: affirmative, interrogative, and negative. At the same time, listening facilitates the mastery of speaking, reading and writing, which is one of the main reasons for using listening as a secondary and sometimes primary means of learning these types of speech activity. Thus, it is obvious that listening as a type of verbal activity plays an important role in the initial phase in achieving practical, developmental, educational and training purposes and serve as an effective means of learning English in school. Two ways of training listening skills are traced in this methodology. The first way of training listening skills offers training in the implementation of special exercises, i.e. listening acts as a learning objective, therefore, on the way to audition it should be taught as a kind of verbal activity. Supporters of the second way point to the need to combine exercises with elements of listening with speaking, reading, and writing. Thereby, listening here acts as a means of learning other kinds of speech activity. In order to do this several non-specific exercises are suggested. Many modern Methodists combine these two ways to achieve the desired result. They offer to teach listening as a target, and then as a means, and this is why they believe that the system of exercises for training listening skills should include both specific and non-specific speech exercises [4, p 141].

Listening can represent a separate type of communicative activity with its own motives, reflecting the needs of a person or the nature of his activities. Some good examples here are the simple situations when we watch a movie, TV, use the Internet, listen to radio broadcasts, etc.

Underestimating listening can very negatively affect the language preparation of students. The research on this type of speech activity in methodology is not deep enough, and the term «listening» has appeared in the methodical literature just recently. The concept of listening involves a process of perception of an oral speech and understanding it [1, p 417].

It is not a secret that this is a very difficult type of speech activity. However, it plays a significant role in teaching and learning, as the majority of the information a person receives comes by the auditory canal. Listening also teaches to listen deeply, i.e. generates attention; develops auditory memory; it is one of the most important means of speaking; it encourages communication; develops the ability to differentiate sounds and combine them into complex blocks, keep them in mind and predict. Thus, starting teaching listening is necessary at an early stage of training, using special available techniques.

Listening is a series of complex receptive intellectually-mnemonic activities related to perception, understanding and active processing of information contained

in oral speech communication. Despite the considerable amount of research devoted to teaching listening, and availability of training facilities at schools, which include phono recording, diagrams and movies, as well as other technical means, this form of verbal communication is not yet sufficiently developed, for two reasons:

- listening is still seen as a byproduct of speaking, consequently, during the lessons it is rarely used. Moreover, it is used in situations that are very far from authentic;

- weak awareness of teachers in psychological and linguistic complexities of listening, perception levels and ways how they are determined.

Features of listening:

- implements a direct oral communication;
- according to its role in the process of communication listening is a reactive type of RF;

- in the form of the process – it is not internally expressed in contrast to speaking and writing. The basis of the internal mechanism of listening: listening, attention, recognition and comparison of linguistic resources, grouping, aggregation, inference, i.e., replaying other people's opinions, and an adequate response to it. Thus, the object of listening is an opinion of another person;

- the product of listening is the reasoning, and the result is an understanding of the perceived semantic content and its own verbal behavior (you can verbally respond to a conclusion, and it is possible to take note of the information (non-verbal reaction) [2, p 24-25].

Listening is based on the natural abilities of a human. Important factors of formation of ability to perceive the text audibly are:

- perceptual and speech motoric background;
- general intellectual background;
- factual knowledge;
- knowledge and skills for receptive functions;
- foreign language skills and knowledge;
- motivation.

The importance of listening extends far beyond academic and professional settings. Understanding how to practice good communication even in your day to day life, among friends, family, and significant others, is important for a number of reasons: fostering good self-esteem, maximizing productivity, improving relationships, and even becoming a better speaker.

It is easy to mistake listening as a simple, passive task, but it requires more than just the ability to absorb information from someone else. Listening is a process, and an active one.

In this guide, we'll go over the stages that compose the listening process, and the importance each one plays in your ability to communicate effectively with others.

Linguists and professional English teachers from many countries suggest these five steps to teach and improve students' listening.

The listening process can be broken up into five distinct stages: receiving, understanding, remembering, evaluating, and responding. This is the model most

commonly referred to when analyzing good communication, because it helps isolate the necessary skills required at each individual step in the process [3, p 46-47].

Techniques for improving students' listening skills:

- The first technique is to improve their memory. There are many systems that are used for improving memory. The main thing preventing your students from remembering things well is forgetting. Probably the main reason pupils forget things is that they have not been attentive enough in the first place. The most important things that can help them pay attention and thus reduce forgetting are motivation and practice. Your motivation can help me become more interested and therefore remember the information.

- The second technique that can improve their ability to listen for information is to develop a large vocabulary. Noting words they do not understand and asking about them, or looking them up in a dictionary later will help to increase their vocabulary. (The word-a-day calendars are a fun way to learn new words.) Students can keep a list of words they look up and watch the list grow. They can also practice using the new words when they can. Once they can use the word, it will be solidly in their vocabulary.

- A third technique is to be curious and listen to the speaker as if the information is the most fascinating subject you have heard. Their curiosity should carry them along mentally because of the questions they are asking--even if they only ask the questions in their minds.

- A fourth technique is to overcome the tendency to judge the speaker rather than the information. Every time students "attend" to what the speaker is wearing, or what his or her hair looks like, or how he or she speaks (too fast, too slow, too high, too low, etc.), they have lost valuable time that should be going to the other techniques [5, p 114].

REFERENCES

1. Ilkhamov I. Communication oriented approach in English teaching // The young scientist. – 2012. – №11. – P. 416 – 418.
2. Artemov V.A. Psychology of teaching foreign language. Moscow, 1969. – P. 23 – 30.
3. Blonskii L.L. Selected psychologic works. Moscow, 1964. Pages 45 – 50.
4. Galskova N.D. modern methodology of teaching foreign languages. Moscow, 2000. – P. 141.
5. Jeremy Harmer. How to teach English. Addison Wesley Longman Limited, 1998. – P. 109 – 114.

Tolesh Zhansulu
(Astana, Kazakhstan)

УДК 81'25:811.111

ACTIVE VOCABULARY EXTENSION BY MEANS OF AUTHENTIC TEXT READING

The given article mainly focuses on the improvement of the English vocabulary by the reading authentic texts at School №56 in Astana. It aims finding out the appropriate principles and methods of active vocabulary teaching and studying the effectiveness of the active vocabulary extension. The participants of the experiment were school age students at School №56. The results indicated that participants supported the view that reading texts help students improve their active vocabulary.

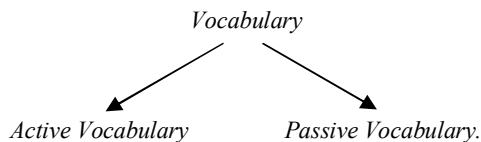
Key words: *active vocabulary, passive vocabulary, text, reading, depth, productive vocabulary*

Vocabulary is the main building block of the language learning. The words arrange together on a grammar base and form the whole building of message. One cannot learn language without vocabulary. According to the Steven Stahl «Vocabulary knowledge is knowledge as well as the knowledge of a word not only implies a definition, but also implies how that word fits into the world» [1, p. 45].

Each teacher does know that it is impossible to build a solid language base of schoolchildren without assimilation of lexical material. Creative teachers are trying to find out best methods of teaching and test in practice their effective methods of lexical material control.

Lack of vocabulary is a feeling of uncertainty among students and unwillingness to speak a foreign language. Therefore, one of the main objectives of the foreign lesson is to expand their active vocabulary. Basically vocabulary of students is increased due to the vocabulary of the texts.

How can we teach it to our students, or rather, help them to be able to communicate by reading, speaking, writing, auding on the basis of good command of vocabulary? Foreign language teaching methodology specialists distinguish *active vocabulary* (for productive forms of speech activity – i.e. for speaking and writing), *passive vocabulary* (for receptive forms of sp. activity, i.e. for listening and reading) and *potential vocabulary* which implies knowledge of suffixes, prefixes, word-derivatives and conversion. By teaching vocabulary for active use we mean to enable students to understand correctly the meaning of words, explain their meaning and freely use vocabulary (active, passive or potential), as well as to expand it.

The terms active» and «productive» as they appear in the area of language skills and vocabulary, have often been used interchangeably with the terms «productive» and «receptive» respectively.

According to the Stuart Webb productive vocabulary is the words that the learners understand and can pronounce correctly and use constructively in speaking and writing. It involves what is needed for receptive vocabulary plus the ability to speak or write at the appropriate time. Therefore, productive vocabulary can be addressed as an active process, because the learners can produce the words to express their thoughts to others [2, p. 33-52].

Active vocabulary consists of words which one can be used in speech and writing definitely and accurately. Active vocabulary refers to the productive part of language. It comprises the words one uses confidently because a student understands their meanings and usage.

Crow differentiates between the two concepts in the following manner in his book «Receptive vocabulary acquisition for reading comprehension»:productive knowledge of a word is traditionally defined as what one needs to know about a word in order to use it while speaking or writing (productive channels); receptive knowledge is what one needs to know in order to understand a word while reading or listening (receptive channels) [3, p. 242-250].

Active vocabulary of a language calls for:

- the use of a correct word in an appropriate place;
- the spontaneous recall of words;
- grammatical accuracy i.e., use of correct tenses, inflections and word order;
- in speech, fluency and ability to reproduce correct sounds, pronunciation, intonation, rhythm etc;
- passive vocabulary calls for;
- recognition of vocabulary in speech or writing;
- an acquaintance with major grammatical items or forms.;
- the skill of stimulating rapidly the sense of large word groups.

Mastering the complete lexicon of English is not possible for either second language learners or native speakers. [4, p. 31]. One may infer that even native speakers may not acquire a large vocabulary. A huge number of words cannot realistically be taught or learnt through explicit study. Thus, second language learners should pay attention to the most common words in their learning process since they may not learn the complete lexicon. Learners may benefit from knowing the most frequent words in any language since these words are the most useful and they give learners a basic set of tools for communication [5, p. 149-163]. They can be high-frequency words many times in a text. It is very vital to pay attention to the 2,000 most frequent words because these words cover a very large proportion of the running words in spoken and written text and occur in all kinds of uses of the language, and learners should be taught these most frequent words [6, p. 55]. Nation P. assumes that about 87 percent of the words in a text are high frequency words. If a learner knows the most frequent 2,000 words, then he may understand most of the words in the text, although this may not be enough for complete understanding of the text [6, p. 23].

Henriksen provides a description of the various aspects of incremental development in vocabulary knowledge. The first aspect is the partial-precise knowledge dimension. Here, learners may have vary degrees of knowledge. The second aspect is the depth of knowledge dimension [8, p. 303-317]. The author Read broadly defines the concept of «depth» as «the quality of the learners» vocabulary knowledge» [9, p. 355-371]. Depth of knowledge requires mastery of a number of lexical aspects. The third aspect is the receptive-productive dimension. The division between receptive and productive vocabulary is accepted by most researchers. They mainly agree that a learner firstly acquires a word receptively and then he uses the word productively [10, p. 23-26]

Taking into account the empirical aspect we would like to focus attention on the experiment conducted at School №56. The purpose was to investigate how reading skills can be effective for students to improve their vocabulary in using foreign language. Firstly, two diverse levels of groups (English) were chosen to pilot this study. The first group (lyceum class) was Class 9 «A» and Class 9 «B» in which Basic English (B1) was taught. Thus, these students' level was Pre-Intermediate. The second group was Class 8 «B» which English language is taught deeply. Their level of English can be defined as Intermediate (B2). They are taken 3 different skills as well as they have practiced reading comprehension, critical reading and essay writing. The new reading component was an appropriate material to the nature of the study. The research was conducted in three lyceum classes.

There were 46 students of diverse lyceum classes at School №56, 20 male and 26 female students whose age ranged from 13 – 16. 31 of them were students of the first group and the other 15 were the students of the second group. The reading passage task was done partially in English. The each 3 texts comprises of 190 words. According to the texts, several types of tasks were provided. It compiles 3 steps:

1. reading the text;
2. matching the words with the pictures;
3. using the new words to complete the sentences;
4. reading the text and writing short summary according to the text.

Dwelling on new vocabulary, students were divided into different groups, they did some exercises, making suggestions and using them in a monologue and dialogues. The students prepared special presentations of new words, the association carried out (which used pictures or other words). Knowledge of the use of words in their speech and in writing was tested.

As the level of English in two groups was mainly between Pre-Intermediate and Intermediate, they believed that reading texts was influential in increasing active vocabulary. Partially, first group asserts that short stories helped them to improve their vocabulary skills. Making picture stories, posters and drawing practices was the most beneficial group work for discussing reading passage. Especially, second group students (8 «B» class) believed that drawing pictures was a great fun and playing vocabulary games gave them more opportunities to extend their vocabulary.

Lack of vocabulary triggers the uncertainty among students and unwillingness to speak a foreign language. Reading does not mean learning the language, an independent kind of speech activity as well teachers need to teach separately understanding of the text. However, according to the experiment, firstly,

students need to focus on unfamiliar words used in the text, and then the actual reading, the control of understanding of the content, then students can understand the meaning of the whole text.

Nowadays, reading foreign language texts help people exchange information between different countries. Educated person is more attached to the reading of fiction, journalistic, technical literature, as well as newspapers and magazines in foreign languages. This requires appropriate skills and abilities such as active vocabulary as well as critical thinking and understanding. Therefore, one of the main tasks of learning a foreign language in high school is extension of active vocabulary by reading authentic texts.

REFERENCES

1. Stahl S.A. (2005). Four problems with teaching word meanings (and what to do to make vocabulary an integral part of instruction), p.45.
2. Stuart W. (2005): Receptive and productive vocabulary learning: The Effects of Reading and Writing on Word Knowledge, Studies in Second Language Acquisition / Volume 27 / Issue 01 / March, pp. 33 – 52.
3. Crow T.J. (1986). Receptive vocabulary acquisition for reading comprehension. The Modern Language Journal, 70 (3), pp. 242 – 250.
4. Schmitt N. (2000). Vocabulary in language teaching. Cambridge University Press, p. 31.
5. McCarthy M. (2001). What is an advanced level vocabulary? SELL: Studies in English Language and Linguistics, 3, p. 149 – 163.
6. Nation I.S.P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: Cambridge University Press, p. 55.
7. Nation P. (1990). Teaching and learning vocabulary. Boston: Heinle&Heinle Publishers, p. 23.
8. Henriksen B. (1999). Three dimensions of vocabulary development. Studies in Second Language Acquisition, 21, pp. 303-317.
9. Read, J. (1993). The development of a new measure of L2 vocabulary knowledge. Language Testing, 3, pp. 355 – 371.
10. Thornbury, Scott: How to teach Vocabulary, Longman, 2000.

Xoligov Jahongir, Jumayev Sherali
(Samarqand, O'zbekiston)

UDK 73/75:371.3

MAKTABDA TASVIRIY SAN'AT DARSLARINING MAQSAD VA VAZIFALARI

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at darslarining maqsadi, vazifasi hamda mazmuni yoritilgan. Maktab tasviriy san'at mashgulotlarini tashkil etishda ahamiyat beriladigan omillar o'rganilgan.

Kalit so'zlari: *badiiy madaniyat, me'mor, estetik did, mantiqiy tafakkur.*

The goals, function and the meaning of pictorial art classes at the secondary schools are highlighted in this article. The note factors are studied to create the pictorial art classes.

Key words: *artistic culture, an architect, an aesthetic taste, logical thinking.*

«Umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at o'quv predmetining maqsadi barkamol, komil insonni, uning badiiy madaniyatini shakllantirishga qaratiladi» [1].

Tasviriy san'at o'quv predmeti har bir inson uchun zarur bo'lgan badiiy madaniyatga doir elementar bilim va malakalar beradi. Chunki har bir o'quvchi kelajakda qaysi sohada ishlashidan qat'i nazar u ishdan tashqari vaqtlarida dam olishi, hordiq chiqarishi, ish vaqtida sarflangan quvvatini tiklashi kerak bo'ladi. Bunga u yuksak badiiy saviyada ishlangan san'at asarlari bilan muzey, ko'rgazmalar va boshqa joylarda tanishish, ularni idrok etish, ulardan zavqlanish orqali erishadi.

«Rasm chizishni bilish, faqat rassomlar, dizaynerlar, me'morlar uchungina emas, u o'qituvchilar, injinerlar, mediklar, quruvchilar, agronomlar, harbiylar, olimlar uchun ham zarurdir. Maktablar o'z nomiga ko'ra umumiy o'rta ta'lim maktablari deb nomlanib, bolalarga boshqa fanlar qatori tasviriy, amaliy va me'mor – chilik san'atlaridan umumiy, elementar bilim va ko'nikmalar berishni vazifa qilib qo'yadi. Yana shuni ham ta'kidlash kerakki, umumiy o'rta ta'lim maktablari ras – somlarni tayorlamaydi, iqtidorli bolalar bilan ishlash, ularni rivojlantirish bilan ham shug'ullanishni nazarda tutmaydi» [3].

Rassomlar tayyorlash, iqtidorli bolalar bilan ishlash maktab to'garaklarida, maxsus maktab va akademik litseylarda, kollej va oliy o'quv yurtlarida amalga oshiriladi. Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktablarida hadda ziyod bolalarni qiynab qo'yadigan, ortiqcha zo'riqishga olib keladigan topshiriqlar berishga harakat qilish to'g'ri emas.

Мактабда tasviriy san`at mashg`ulotlarining vazifalari haqida to`xtalganda ularni shartli ravishda ikki qismga bo`lish mumkin.

1. Tasviriy san`at darslarining o`ziga xos, maxsus vazifalari hisoblanib ular: borliqdagi va san`atdagi go`zalliklarni ko`ra bilish, idrok etish, tushinish va qadrlashga o`rgatish; estetik va badiiy didni o`stirish; bolalar badiiy fikr doirasini kengaytirish; badiiy ijodiy qobiliyat va fantaziyani rivojlantirish; tasviriy san`atning nazariy asoslari (yorug`, soya, rangshunoslik, perspektiva, kompozitsiya) bilan tanishtirish; rasm ishlash, haykal yasash, badiiy qurish-yasash yuzasidan elementlar, malakalar hosil qilish; kuzatuvchanlik, ko`rish xotirasi, chamalash qobiliyati, fazoviy va obrazli tasavvurlarini, abstrakt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish; tasviriy, amaliy me`morchilik san`at asarlarini tushungan holda o`qiy olishga o`rgatish; san`atga nisbatan qiziqish uyg`otish uni qadrlashga, sevishga o`rgatish.

2. Tasviriy san`at darslarining qo`shimcha vazifalari, ular: borliqni, hayotni bilishga ko`maklashish; milliy g`urur va milliy istiqlol mafkurasini amalga oshirish; bolalarga axloqiy (vatanparvarlik, baynalminnal); mehnat, jismoniy tarbiyani amalga oshirish; bolalarni turli kasb va hunarga yo`llash.

Tasviriy san`at o`quv predmetining maqsadi va vazifalari haqida to`xtalganda yana shuni qayd qilish lozimki, u maktabda o`qitiladigan deyarli barcha o`quv predmetlari bilan bog`lanadi va ular yuzasidan materiallarni o`zlashtirishga samarali ta`sir ko`rsatadi. Ayniqsa u o`qish, adabiyot, geografiya, tabiatshunoslik, biologiya, tarix, matematika, mehnat darslarida alohida ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san`at, hattoki, jismoniy tarbiya, kimyo, musiqa darslari uchun ham foydalidir. Shuni ham qayd qilish lozimki tasviriy san`at estetik tarbiyani amalga oshirishga qaratilgan bo`lsada u axloqiy, mehnat, ekologik, jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Maktabda tasviriy san`at estetik tarbiyani amalga oshirishga yo`naltirilgan asosiy o`quv predmeti hisoblanib, u quyidagi yo`nalishlarda amalga oshiriladi:

- o`quvchilarning tabiat, san`at va hayotdagi go`zalliklarni idrok etishga o`rgatish;
- o`quvchilarning estetik didini tarbiyalash, go`zallikni baholay olish qobiliyati, haqiqiy go`zallikni xunuk voqea va narsalardan farqlay bilishga o`rgatish;
- shaxsning tasviriy-ijodiy faoliyatida o`zini ko`rsata bilishga, hatti-harakatini qo`llab-quvvatlash va hayotga go`zallik kiritish malakalarini o`stirish;
- bolalarning badiiy fikr doirasini kengaytirish va boshqalar.

«Tasviriy san`at o`quv predmeti o`z xarakteriga ko`ra estetik tarbiyaning asosini tashkil etuvchi estetik idrok, estetik zavq, estetik his- tuyg`u, estetik did, estetik mulohaza, estetik baholash, estetik ijod kabi sifatlarini o`stirishda katta rol o`ynaydi» [2]. Dekorativ kompozitsiya darslarida o`quvchilar naqshlar, amaliy san`at buyumlaridagi go`zallikni his qiladilar va o`zlari ham shunday kompozitsiyalar tuzishga harakat qiladilar.

O`quvchilarni tabiatdagi narsalarning yorqin va yaltiroqligi, nafis va tozaligi, ular bo`laklarining qaytarilishi yoki almashinishi, simmetrik tarzda joylashuvi to`lqinlantiradi. Tabiatdagi gullarning rang va shakllarining turli-tuman bo`lishi, kapalak va ninachilar, qushlarning engil pardozi, bahorgi va kuzgi manzaralarning chiroyi, majnunolning suluvligi, maysazorlarning quyosh nuri ostida jilvalanishi, uy derazalarning kechki miltilab ko`rinishi hayajonlantiradi. Bolalarda bunday his

tuyg`uning o`shishi, ularda predmet va hodisalar xususiyatlarini estetik baholashn malakalarining shakllanishiga olib keladi. Bolarning faoliyatlarida obrazli iboralarning, ya`ni «xush bichim», «quvonchli», «bayramdagidek» ishlatilishi ularda borliq va hodisalarni estetik idrok etish malakalari shakllanayotganligidan dalolat beradi.

Bolalar o`z rasmlarida uy, daraxt, qushlar, hayvonlar, odamlar, transport vositalarini tasvirlaydilar. Bundan ular so`zsiz tasvirlanuvchilarning o`lchovlari, proporsiyalari, fakturasi, shakllari, rangiga duch keladilar va ularni rasmda kompazitsion jihatdan to`g`ri joylashtirishga harakat qiladilar. Bu esa ularning tuzilishidagi proporsionallik, mukammallik, maqsadga muvofiqlik haqida fikr yuritishga undaydi. Bolalar narsa va hayvonlarni shakl va rang jihatidan o`ziga jalb etadigan tomonlari, ularni qayisi tomondan chiroyli ko`rinishi, ularning yaxshi va foydali tomonlari nimada ekanligi haqida o`ylaydilar. O`quvchilar tabiatdagi narsa va hodisalar haqida o`ylar ekanlar, o`qituvchi o`z e`tiborini ularning tushinchasiga mos bo`lgan voqea va hodisalarning go`zalligi va mukammalligiga qaratadi. U go`zallik kechinmalari orqali bolalarni tevarak-atrofdagi hodisa va voqealarni baholay olishga o`rgatishga harakat qiladi, insonparvarlik, vatanga muhabbat, mehnatga ishtiyoq his-tuyg`ularini uyg`otadi.

Xulosa qilib aytganda tasviriy san`at bolalarni borliqni, hayotni bilishga yordam beradi. Ular narsa va hodisalar rasmini chizishga kirishishdan avval narsalarning tuzilishi, shakli, o`lchovlari, rangi, fazoviy holatlarini o`rganadilar va ularni o`z ishlarida tasvirlaydilar. Kuzatilayotgan jonli narsalarning hayoti haqida ham tasavvurga ega bo`ladilar, natijada bolalarning dunyo haqidagi tasavvurlari chuqurlashadi kengayadi, xotiralari rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Tasviriy san`at. Umumiy o`rta ta`limning davlat ta`lim standarti va o`quv dasturi. – T., «Sharq», 1999-y.
2. Ibragimov X.I., Yo`ldoshev U.A., Bobomirzayev X. Pedagogik psixologiya. – T., «O`zbekiston faylasuflari» milliy jamiyati nashriyoti, 2009-y.
3. R. Hasanov. Maktabda tasviriy san`at o`qitish metodikasi. – T., «Fan», 2004.

ПОЛІТОЛОГІЯ

*Ільтьо Галина
(Мукачєво, Україна)*

УДК 378.001.76:327

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розкрито питання модернізації вищої освіти, глобалізації морально-духовних цінностей в системі вищої освіти.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційні процеси, компетентність.

The article deals with the modernization of higher education, globalization, moral and spiritual values in the higher education system. Globalization is a relatively new and higher stage in the development of internationalization (transnationalization) process of many aspects of public life. The globalization space itself makes education use advanced thinking technology: the introduction of foreign language training, which is characterized by the search for new approaches and methods of teaching a foreign language in conditions of humanization of education.

The task of the modern education system is to prepare generalist, who has the ability to quickly adapt to new conditions. The competence approach has become general trend to defining the content and objectives of the relevant institutions, which train highly professional specialists.

Key words: globalization, globalization processes, competence.

Сучасне людство має вражаючі досягнення в галузі науки і культури, володіє засобами глобального комунікативного зв'язку, озброєне значним історичним досвідом і могутніми знаннями. Але воно часто почуває себе стурбованим і розгубленим, адже турбують численні глобальні проблеми, від розв'язання яких залежить прогрес людства. Відбувається переорієнтація зусиль громадськості на глобальні проблеми (економічні, політичні, культурні, інформативні, екологічні, тощо). Наше століття називають століттям інформаційних інновацій. Зростає кількість економічних, міжкультурних і міжетнічних контактів. Ці питання свідчать про те, що людство вступило в нову стадію розвитку. У політичних колах, серед вчених-фахівців, економістів, філософів, політиків найбільш обговорюваними питаннями стають проблеми глобалізації.

Глобалізація є порівняно новою і найвищою стадією розвитку давно відомого процесу інтернаціоналізації (транснаціоналізації) численних аспектів суспільного життя. Глобалізація являє собою більш високий політичний, соціально-економічний, культурний і державно-правовий щабель розвитку світового співтовариства держав. Вона істотно впливає на формування нових типів відносин в сучасному світі, сприяє пошуку ефективних шляхів зменшення несприятливих наслідків, відображає об'єктивний процес

активізації взаємопроникнення та взаємозалежності сучасних соціально-економічних і суспільно-політичних процесів у світовому масштабі, які не лише долають національні бар'єри, а й поєднують на перший погляд несхожі й різновекторні явища.

Глобалізаційний простір змушує освіту використовувати передові мисленнєві технології. Мислителі, науковці покладають великі надії на розум, техніку і технології, запровадження всеосяжних комунікативних зв'язків, які дадуть змогу розв'язати глобальні проблеми. Історія, розум, а також знання не є вдосконаленими, якщо не служать розвитку. Все залежить від того, які меті вони підпорядковані. Лише завдяки моральним чеснотам розум і знання олюднюються і стають джерелом процвітання. Моральні і етичні категорії повинні ввійти у повсякденне життя, у відносини між народами, людьми, повинні діяти моральні норми співжиття. Мораль є могутнім чинником прогресу суспільства, однак лише за умови, що її дія підсилюється правовою базою держави, а ці права не тільки декларуються, а й виконуються.

Людству потрібні особлива мобільність і здатність адаптуватися до нових умов життя, змін структури і змісту професій, культурного середовища, що відкриває не тільки нові, раніше непередбачені можливості розвитку і якісного росту. Безперечним є те, що у глобалізованому світі мають зазнати суттєвого вдосконалення, гуманізації, засоби досягнення внутрішніх і зовнішніх політичних цілей, принципи і механізми взаємодії народів різних культур, моральна культура особистості. Особистість постає не лише споживачем, а й творцем феномена культури. Людина розглядається як суб'єкт культуротворчого процесу, виступає як джерело власного розвитку і активності.

Глобалізація означає зростання взаємозалежності країн у всьому світі, створення єдиного ринку праці, товарів, капіталів, включно із ринком знань, у зв'язку з чим освіта не може більше будуватися винятково на національному фундаменті. Розвиток освіти осмислюється як удосконалення її змісту, гуманізація цілей і принципів, модернізація навчально-виховних технологій, можливостей інтеграції до світової спільноти [3, с. 28].

Глобалізація і глобалізаційні процеси мають різний ступінь прояву у кожній сфері людського буття. Більшість вчених розуміють глобалізацію як «об'єктивний, природний процес інтеграції людства в єдине ціле» [1, с. 18].

Глобалізація зумовлює модернізацію вищої професійної освіти, становлення інноваційної освітньої системи, зорієнтованої на входження у світовий освітній простір.

Система освіти формує лінію майбутньої культури, економіки, політики регіону, держави і світу в цілому. На сучасному етапі вона стає одним з основних інструментів вирішення важливих суспільно-політичних та соціально-економічних проблем. Трансформаційні процеси в системі освіти відбуваються в умовах євроінтеграції та глобалізації. У сфері освіти глобалізація проявляється як поширення практики отримання освіти закордоном («транснаціональна освіта»), яка при значному розширенні можливостей студентів загострює конкурентну боротьбу на національному ринку освітніх послуг.

Провідну роль в системі вищої освіти відіграє іншомовна підготовка, що характеризується пошуком новітніх підходів і методів навчання студентів іноземної мови в умовах гуманізації освіти, реалізація яких виводить майбутнього фахівця на міжкультурну взаємодію. Разом із практичними завданнями з опанування іноземних мов, формуванням комунікативних компетентностей, іншомовна підготовка акумулює в собі значний загальноосвітній та виховний потенціал, який спрямований на підвищення рівня освіти, культури мислення, комунікації, готує до міжкультурної комунікації, забезпечить гармонійну взаємодію фахівців із глобалізованим інформаційно-технологічним суспільством [5, с. 58].

Завдання сучасної системи освіти – підготувати спеціаліста широкого профілю, який вирізняється спроможністю швидкої адаптації до нових умов. Загальною тенденцією освіти став компетентнісний підхід до визначення змісту і цілей діяльності відповідних закладів, які готують високо професійних спеціалістів [4, с. 23]. Формування соціокультурної компетентності має на меті інтеграцію особистості в систему світової та національної культури. Соціокультурна компетентність – знання культурних особливостей носія мови, норм поведінки й етикету, умінь розуміти і адекватно використовувати їх у процесі спілкування, закономірності розвитку культури як процесу створення, збереження і передачі загальнолюдських цінностей.

Професіоналізм фахівця виявляється у спроможності виконувати роботу у рамках визначеного обсягу компетенції. Високий професіоналізм – це здатність до виконання складних завдань, досягнення мети, спроможність прогнозування, застосування елементів критичного мислення. Таких фахівців зможе підготувати лише поліпшена система загального навчання і професійної підготовки, тому поширений у світі процес перманентної модернізації освітніх систем є логічним і виправданим.

Досвід останніх років вказує на те, що надалі відбуватиметься злиття процесу формування професіоналізму і виробничої компетентності (вдосконалення фахових спроможностей), творча праця на рівні нових технологій потребує великої кількості висококваліфікованих працівників.

Можна зробити висновок, що в умовах прискорення науково-технічних, інформаційних та комунікативних трансформацій і глобалізації головним пріоритетом забезпечення даного процесу стає нарощування нематеріального капіталу, що узагальнюється як поняття «людського інтелектуального капіталу» [2, с. 43].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрушкевич Ф. Головні аспекти впливу глобалізації на розвиток освітніх процесів / Ф. Андрушкевич // Вища освіта України. – 2010. – №3. – С. 64 – 69.
2. Білоус О.Г., Лук'яненко Д.Г. Глобальні трансформації й стратегії розвитку. Монографія. – К., 1988. – 416 с.
3. Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку: мат. міжнар. наук.-практ. конф., 17 – 18 квітня 1996 р. / АПН України,

Інститут педагогіки і психології професійної освіти / ред. В.П. Андрущенко. – К., 1996. – 118 с.

4. Зінковський Ю.Ф. Компетентність і критерії якості освіти / Ю.Ф. Зінковський // Вища освіта України. – 2008. – Додаток 3. Т. IV (11). – С. 63 – 70.

5. Хоменко О. Іншомовна підготовка як невід'ємний складник вищої освіти у умовах глобалізації та інформації суспільства / О. Хоменко // Вища освіта України. – 2012. – №2. – С. 55 – 61.

Сажнев Михайло
(Мелітополь, Україна)

УДК 930.2:327.8 (477) «20»

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ В ХХ СТ.

Стаття розкриває сутність деструктивних елементів в результаті російської окупації України протягом ХХ ст. Автор розкриває основні риси російської імперської політики, і її руйнівний вплив на національну культуру, підкреслюється важливу роль незалежного культурного розвитку для національної безпеки України. Розглянуті геополітичні основи свободи і демократичного розвитку України, основні загрози в історичній перспективі та сучасні загрози наведені в порівнянні щоб відобразити незмінність бажання Російської Федерації по завоюванню та знищенню української націю всіма засобами: від м'якого русифікації до всіх доступних методів геноциду. Показані приклади особливої ролі мовно-культурної політики та наслідки русифікації в радянський період, проведеної таким чином, щоб знищити національні риси і самосвідомість українців. Підкреслена велика роль для національної безпеки нормального культурного регулювання без порушень українського та міжнародного права на користь інтересів Росії та її політики з просування російської мови, що представлена як в правовому так і культурномуполі багатого більше, ніж усі інші мови та культури разом узяті, включно з українською.

Ключові слова: окупація, війна, ХХ ст., Україна, СРСР, Російська імперія, незалежність, культура, національна безпека.

Article empathizes on the destructive elements and outcomes of Russian occupation of Ukraine during 20 century. Author reveals main traits of Russian imperial politics and it's destructive effect on national culture, great role of independent cultural development on national security. There are shown some geopolitical cornerstones for freedom and development of Ukraine. Main threats on historical and modern perspectives are shown in comparison to reveal stale desires of Russian Federation to conquer and destroy Ukraine and annihilate Ukrainian nation by all means: from soft russification to all available genocide methods. There are shown examples of special role and consequences of russian language

implementation during soviet period thus to wipe out all national traits and consciousness. We empathize the great role for national security of normal cultural regulation without violations of Ukrainian and international law, in favor of Russian interest, that presented in legal fieldfar bigger then all other cultures and languages,including Ukrainian, taken together.

Key words: *occupation, war, 20st, ukraine, USSR, Russian Federation, empire, independence, culture, national security.*

Відкрита війна та захоплення територій інших країн в Європі в XXI ст., це наші реалії. Істориками вони будуть вивчатись після припинення військового конфлікту та реінтеграції постраждалих територій в світову спільноту. Зараз досліджувати це питання неможливе не лише по причині його динамічності, а й у зв'язку з надзвичайно активною антиукраїнською пропагандою, яка зміщує та перевертає навіть основні поняття, безсоромно заперечує факти та змінює дискурс дослідження в антинаукову риторику та демагогію.

З іншого боку актуальність дослідження виходу України з колоніального стану надзвичайно висока, особливо у світлі того що Російська Федерація намагається втручатись у всі процеси в Україні, й не має намірів припиняти свій деструктивний вплив. Навіть термін «окупація», під якою де-факто знаходиться Крим на окремі частини Донецької та Луганської областей, піддається антинауковій критиці як одіозними проросійськими політиками такі симпатиками РФ в самій Україні. Коли мова заходить про статус України протягом Радянської влади то термін «окупація» вживається ще рідше, тому що не зважаючи на розвал СРСР де-юре, де-факто термін «окупація» негативне впливає на радянські кліше про «братність народів» та «великий союз» для його симпатиків та російської пропаганди.

Окупація України в засобах масової інформації та соціальних медіа зараз сприймається як окупація РФ територій Криму та окремих територій на сході України. Це та сама динамічна ситуація про яку було згадано вище. Втім ми розглянемо основні суспільно-географічні наслідки окупації України, протягом 20 сторіччя та вплив російського режиму на незалежність сучасної України. Цей період найважливіший для сучасної України не лише тому що він використовується в агресивній риториці РФ як пропагандистське кліше, а й тому що радянський досвід впливає на самоусвідомлення людей в якому вони відчують себе підкореним народом колоніальної країни, яка з їх точки зору все ще підпорядкована метрополії РФ.

Виділимо декілька критеріїв окупаційного режиму що вплинули на свідомість людей та на стан України. Першим і найважливішим критерієм є русифікація та етноцид який був прихований за ідеологією комунізму про «рівності народів». Саме на етноциді, а не на пом'якшеному російською пропагандою терміні «русифікація» треба робити наголос. За всіма діями, які були проведені протягом XX ст. криються тяжкі злочини радянської влади гуманітарного та загальнолюдського характеру. Світова наукова думка протягом всього XX ст. говорить про цей процес саме як про етноцид [5]. Сучасна російська політика намагається сховати факти злочинів, засекретивши

архіви КДБ фактично на необмежений строк, для того щоб забігти витоку деталей радянської окупації, що можуть дискредитувати пропаганду, направлену на позитивне сприйняття радянської влади.

Русифікація як інструмент асиміляції широко використовувався Російською Імперією та СРСР, що демонструє повна асиміляція малих народів вдов, іжорцев, тверських карелов [8]. Політика «м'якої русифікації» при СРСР була суттєво розширена в методах, зокрема таких кривавих як голодомор, масове переселення, підселення.

Мова особливо при підтримці пропаганди РФ стає ознакою приналежності до «росіян» не зважаючи на походження, країну проживання, чи будь які інші риси. Це дуже чітко можна бачити на прикладі утворення мовного простору в самій РФ, яка, як відомо має біля 100 різних мов з 14 різних мовних родин [2], але російська впроваджена не просто як основна державна, вона заміщувала рідну мову та популяризувала російську мову до такого ступеню що деякі народності які не звертають уваги на мовну та культурну політику почали втрачати власну ідентичність або вже повністю її втратили. Усі вони зараз вважаються «руськими». Власне феномен «руськості» дуже широкий та цікавий для дослідження й вимагає окремого розгляду. В цілому не зважаючи на таке мовне різноманіття та фактично офіційний статус «державних» по різних суб'єктам федерації чи мов з офіційним статусом лише російська мова має широке представництво у видавництвах та ЗМІ, але має стійку тенденцію до заміщення інших мов російською.

Це питання не мало б ніякого значення й розглядалось як єдиний комплекс культурних заходів в самій РФ, якщо б навмисно не використовувалось не лише як фактор культурного впливу на колишні країни СРСР, а як фактор етнічної ідентифікації, відношення до носіїв, політичної маніпуляції та навмисного створення «культурного хаосу». Мовне питання дуже важливо враховувати в Україні тому що в усіх країнах які не мають своєї чіткої мовної політики, відбувається фактичне те ж саме що в межах самої РФ – заміщення та встановлення російської мови замість національної. Вирішити це питання радикальними методами в Україні неможливо, але стабілізація та відновлення, рідної української мови необхідно. В першу чергу це стосується офіційних видавництв усіх каналів інформаційних потоків, та офіційне представництво мови разом з чітким слідуванням законам.

Русифікація України не вважалась як загрозлива ситуація після набуття незалежності. До тієї пори поки РФ не вторглась спочатку в Крим, а потім на Схід України чітко декларуючи свої наміри по захопленню українських земель. Донецька, Луганська, Харківська, Миколаївська, Запорізька, Херсонська та Одеські області були визнані як опорні території які РФ буде захоплювати в своїх імперських амбіціях. Втім якщо подивитись карту та динаміку процесів можна казати про набагато більші амбіції РФ, але які, як власне й опорні території не стали належати РФ на правах імперії. Лише офіційно Крим та неофіційно окуповані території Донецької та Луганської областей прямо чи через лояльні проросійські уряди, підпорядковуються владі РФ. Ці плани в першу чергу цікаві своєю географією, а основний приводом для агресії став так званий «захист російськомовних» [7; 10].

З 25.06.2014 р. війна з РФ отримала всі характерні риси війни четвертого покоління, хоча фактично датою її начала можна вважати період з 20 по 27 лютого 2014 р. Згідно задекларованим намірам, РФ не досягла поставлених цілей й війна буде продовжуватись, президентом РФ В. Путіним були задекларовані достатні для військової агресії приводи: і усі з них є наслідками проникнення та заміщення української культури російсько-імперським світосприйняттям. Фактично в деклараціях російських ідеологів приводи для військового втручання є достатніми фактично в будь якій частині світу де вживаються російська мова та дивляться російське телебачення. Але особливо уразливими є території світу на яких вдалось створити не поодинокі а масове заміщення власної культурної спадщини на радянсько-російську.

Таким чином з 2014 р. питання мовної ідентичності українців поставило стратегічну необхідність дотримання цілісності культурно-мовного простору саме задля запобігання агресії РФ, особливо м'якого «розхитування» населення на руйнівні дії задля утворення приводів для військової агресії РФ під гаслом «захисту російськомовних». І це, як ми бачимо по подіям, по гаслам російських політиків, в їхніх ЗМІ та чуємо від діячів російської культури, створює для РФ «достатній привід» для нападу.

Це не лише Українська проблема, саме таким чином «мова як етнічна ідентифікація», використовувалась для війни й утворення маргінальних «республік» Придністров'я, Північної Осетії, Абхазії. Русифікація Кенігсберга дала можливість впливу на велику частину Німеччини тощо. Таким чином для РФ саме мова була достатнім «casus belli» і жодна країна у світлі подій не може відчувати себе в безпеці при такій агресивній риторичі. Розповсюдження російської мови ведеться агресивними методами, її де-юре представляють як меншу мову в будь якій країні, а де-факто примушують визнавати основною. В той же час найменший спротив цьому, та намагання залишити її в юридичному статусі менших мов, викликає надзвичайно агресивну риторичу РФ, яка таким чином ховає військові та геополітичні цілі за «захистом російської». Втім підкреслимо жодним чином російська не має відрізнятись від інших мов в Україні, вона як і усі інші, має знаходитись в рамках міжнародного законодавства щодо малих мов. Мати універсальний державний характер має лише державна мова. Це питання національної безпеки будь якої країни, Україна в жодному разі не може бути виключенням.

Протягом радянського періоду русифікація підкорених територій завжди супроводжувалась переселенням народів. З особливим статусом завжди були росіяни. Ось що про це каже Орест Субтельний: «Інший метод, що його використовував режим для проведення русифікації на Україні, полягав у заохоченні переселення сюди росіян і виселенні українців» [12].

«В результате проведения данной политики социальный престиж украинского языка резко снизился, а русского, – напротив, повысился. Так, украинские эмигранты на Западе свидетельствовали, что употребление украинского языка образованным горожанином воспринималось не просто как моветон, а как проявление национализма, акт политического неповиновения. Украиноязычный респондент рассказывал, как вынужден был сменить язык на

русский при ухаживании за девушкой-киевлянкой, дабы не прослыть «деревенским чурбаном» [1].

Наслідком цього стало збільшення долі людей, що були або визнавали себе росіянами з 9% в 1926 році до 22% в 1989 році. Процес руйнування української державності відбувався в першу чергу шляхом знищення ідентичності, під час радянської окупації часто супроводжувався фізичним знищенням українців, та євреїв в Україні.

Також відмічають що засобами знищення культурної та мовної ідентичності були церкви Московського Патріархату та Радянська Армія: «Окремими засобами русифікації були Російська православна церква, служителям котрої заборонялося проповідувати українською, та російська армія, де шляхом приниження (т. зв. «дідовщини») національної гідності підвищували російську культуру» [9].

Другим критерієм є руйнування культурної національної спадщини, зокрема церков, бібліотек, переслідування носіїв рідної української культури [11]. Особливість відношення російського етносу до навколишнього світу яскраво проявилось в 2014 р. коли майже кожен росіянин радів окупації території Криму та частин Луганської та Донецької областей й абсолютно щиро ненавидів тих хто опирається. Руйнівна особливість ненависті до інших думок мов та культур, завжди характеризувала відношення основної частини росіян до решти світу, й вона має довгий історичний період. Для характеристики цього стану використовують термін «ресентмент» [**Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.**]. Тотальна ненависть до іншої культури, особливо вільної від насильницького впливу стала головною рисою російської політики яка проектувала народну ненависть на дії по знищенню зразків інших культур на підкорених територіях [6].

Третім критерієм є насадження символів окупації: будівництво ідеологічних споруд, підміна історичних назв вулиць міс та навіть імен на символічно-окупаційні. Географія розповсюдження цих споруд та назв найкращою мірою демонструє глибину втручання в національну свідомість та життєвий уклад громадян. Як відомо саме в Україні була утворена найбільша кількість ідеологічних символів радянської влади. Так лише скульптурних композицій з Леніном на одиницю площі в Україні на 1991 р. було в 22 рази більше ніж навіть в самій РФ [4]. Саме розміщення цих споруд та топоніміка вулиць й назв міст, найкращим чином демонструє географію розповсюдження російської окупації в Україні та показує ступінь потенційної загрози російських дій.

Власне призначення радянської топоніміки та її відвертий ідеологічний вплив на свідомість підкреслює сам ідеолог СРСР В. Ленін: «Я назвал бы то, о чём я думаю, монументальной пропагандой. <...> Наш климат вряд ли позволит фрески, о которых мечтает Кампанелла.<...> В разных видных местах на подходящих стенах или на каких-нибудь специальных сооружениях для этого можно было бы разбросать краткие, но выразительные надписи, содержащие наиболее длительные коренные принципы и лозунги марксизма, также, может быть, крепко сколоченные формулы, дающие оценку тому или другому великому историческому событию. <...> О вечности или хотя бы

длительности я пока не думаю. Пусть всё это будет временно. Ещё важнее надписей я считаю памятники: бюсты или целые фигуры, может быть, барельефы, группы» [13].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Jacob Ornstein. Soviet Language Policy: Theory and Practice // The Slavica and East European Journal. – Vol. 3. – No. 1 (Spring 1959). – P. 13 – 14, 23 (n. 52).
2. Алпатов В. Языковая ситуация в регионах России / Владимир Алпатов. – 2005. – №2. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.strana-oz.ru/2005/2/yazykovaya-situaciya-v-regionah-sovremennoy-rossii>
3. Гусейнов А.А. Ресентимент. В кн.: Этика. Энциклопедический словарь. М.: Гардарики, 2001. – С. 410.
4. Кудинов Д. Сколько всего памятников Ленину? [Электронный ресурс]. / Дмитрий Кудинов // Памятники Ленину. Спецпроект сайта leninstatues.ru. – 2005 – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <http://lenin.tilda.ws/skolko>.
5. Лавер О. Динаміка чисельності східної української діаспори в ХХ столітті та її роль у майбутньому України // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. Вип. 12 / Ред. О.Ганжа, С.Кульчицький. — К.: НАНУ Ін-т історії України, 2004. — С. 321 – 344.; Хмара С.І. Етноцид українців в СРСР // Український Вісник. Ч. 7-8. — Париж — Торонто — Балтимор: Смолокип, 1975.
6. Медведев С. Русский ресентимент / Сергей Медведев. – 2014. – №6. – С. 10 – 20.
7. Путин снова заявил о защите русскоязычного населения на Украине [Электронный ресурс] // Национальный аспект. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://nazaccent.ru/content/12147-putin-snova-zayavil-o-zashite-russkoyazychnogo.html>.
8. Русификация (политика) [Электронный ресурс] // Материал из Википедии — свободной энциклопедии. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: [https://ru.wikipedia.org/Русификация_\(политика\)](https://ru.wikipedia.org/Русификация_(политика))
9. Русифікація України [Електронний ресурс] // Оновлена Країна. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: http://onovlenakraina.com/blog_view_18.html.
10. Совет Федерации разрешил Путину ввести войска на Украину [Электронный ресурс] // lenta.ru. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <https://lenta.ru/news/2014/03/01/sovfed/>.
11. Список храмов, упразднённых советской властью [Электронный ресурс] // Материал из Википедии – свободной энциклопедии. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_храмов,_упразднённых_х_советской_властью.
12. Субтельний О. Русифікація / Орест Субтельний // Історія України / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1993. – С. 720.
13. Толстой В.П. Ленинский план монументальной пропаганды в действии / Отв. ред. О.И. Сопочинский; Ред. колл.: Б.В. Веймарн, А.И. Зотов,

Ю.Д. Колпинский, Н.Г. Машковцев; Академия художеств СССР. – М.:
Издательство Академии художеств СССР, 1961. – 56 с.

ПСИХОЛОГІЯ

*Анайкіна Надежда, Демиденко Раиса
(Павлодар, Казахстан)*

УДК 159.9:373.2

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПАМЯТИ ДЕТЕЙ
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА**

В данной статье авторы рассматривают актуальную проблему исследования психологических особенностей развития памяти детей дошкольного возраста. Полученные данные свидетельствуют, что в результате проведения коррекционной работы улучшилась динамика запоминания, сохранения и воспроизведения материала, увеличился объем кратковременной зрительной и слуховой памяти детей старшего дошкольного возраста. У дошкольников повысился уровень развития когнитивных способностей и сформировались необходимые навыки для учебной деятельности.

Ключевые слова: *память, дошкольный возраст, психологические особенности, коррекционная работа, приемы запоминания.*

In this article the authors consider the actual problem study psychological features of memory development of preschool children. The findings suggest that, as a result of the corrective work has improved the dynamics of memorization, preservation and reproduction of material, temporarily increased the Visual and auditory memory in children under school age. Have preschoolers increased the level of cognitive development and have formed the necessary skills for training activities.

Key words: *memory, preschool age, psychological characteristics, corrective work, memorization techniques.*

Память – одно из необходимых условий для развития интеллектуальных способностей. Но если до недавнего времени основное внимание ученых было обращено на школьный возраст, где, как казалось, ребенок приобретает необходимые каждому знания и умения, развивает свои силы и способности, то теперь положение коренным образом изменилось. Значительную роль в этом сыграл «информационный взрыв» – знамение нашего времени. Сегодняшние дети умнее своих предшественников – это признанный всеми факт. Это связано в первую очередь со средствами массовой информации, опоясавшими мир каналами связи, с утра до ночи льющими поток разнообразных знаний в детские умы. Сегодня становится все больше детей с ярким общим интеллектуальным развитием, их способности постигать сложный современный мир проявляются очень рано – в дошкольном возрасте.

Дошкольний вік – вік інтенсивного розвитку пам'яті. Прийнято вважати, що в цей період пам'ять є ведучим пізнавальним процесом, психическою функцією. В самому справі, дитина в цьому віці засвоює мову настільки, що стає справжнім носієм рідної мови. Пам'ять схватює важливі для дитини події і зберігає їх.

Питання формування і розвитку пам'яті у дітей дошкільного віку розглянуті в працях Виготського Л.С., Ельконіна Д.Б., Обухова Л.Ф., Мухомової В.С., Люблінської А.А., Шаграєвої О.А., Лурия А.Р. і др.

В дошкільному віці головним видом пам'яті є образна. Її розвиток і перебудова пов'язані з змінами, що відбуваються в різних сферах психическої життя дитини, і раніше всього в пізнавальних процесах – сприйнятті і мисленні. Сприйняття, хоча і стає більш свідомим, цілеспрямованим, все ж зберігає глобальність. Так, дитина переважно виділяє найбільш яскраві ознаки предмета, не помічає інші, нерідко більш важливі. Тому уявлення, які складають основне зміст пам'яті дошкільника, нерідко фрагментарні. Запам'ятовування і відтворення проходять швидко, але безсистемно. Дитина «перескакує» з однієї ознаки предмета або компонента ситуації на іншу. В пам'яті він часто утримує вторинне, а суттєве забуває. Розвиток мислення призводить до того, що діти починають звертатися до найпростіших форм узагальнення, а це в свою чергу забезпечує систематизацію уявлень. Закріплюючись в слові, останні набувають «картинності» [1, с. 74]. Совершенствуючись аналітико-синтетическою діяльністю, тягне за собою перетворення уявлень. На протязі дошкільного віку, як показала Люблінська А.А., спостерігається перехід:

- від окремих уявлень, отриманих в процесі сприйняття окремого конкретного предмета, до оперуванню узагальненими образами;
- від «нелогічного», емоційно нейтрального, розплывчатого образу, в якому немає основних частин, а є тільки випадкові, в неправильній їх взаємозв'язі, до образу, чітко диференційованому, логічно осмисленому, викликає певне ставлення до нього дитини;
- від неструктурованого, слитного статического образу до динаміческому зображенню, використовуваному старшими дошкільниками в різній діяльності [2, с. 97].

Словесна пам'ять дошкільника інтенсивно розвивається в процесі активного засвоєння мови при слуханні і відтворенні літературних творів, розповіданні, в спілкуванні з дорослими і ровесниками. Відтворення тексту, викладання власного досвіду стає логічним, послідовним [3, с. 26].

Психологи виділяють особливості розвитку пам'яті в дошкільному віці: переважає невольна образна пам'ять; пам'ять, все більше об'єднуючись з мовою і мисленням, набуває інтелектуальний характер; словесно-смысловая пам'ять забезпечує опосередковане пізнання і розширює сферу пізнавальної діяльності дитини; накопичуються

элементы произвольной памяти как способности к регуляции данного процесса сначала со стороны взрослого, а потом и самого ребенка; формируются предпосылки для превращения процесса запоминания в особую умственную деятельность, для овладения логическими приемами запоминания; по мере накопления и обобщения опыта поведения, опыта общения ребенка со взрослыми и сверстниками развитие памяти включается в развитие личности. Важным условием в развитии произвольной памяти старших дошкольников является обучение логическим приемам запоминания. Ведь именно 5-6-летние дети впервые принимают указания, как надо запоминать.

Овладение приемами запоминания зависит от следующих условий: степени освоения соответствующих мыслительных операций; содержания и характера материала; характера обучения, только при его организации запоминание становится логическим; наличия потребности в правильном и точном запоминании и припоминании, стремления проверить его результаты

Изучение особенностей мнестической деятельности является неотъемлемой частью исследования познавательной сферы в целом. Более того, изучение этого компонента познавательной сферы является одним из центральных, ключевых моментов обследования ребенка, позволяющей в определенной степени не только уточнить диагностическую гипотезу, но и определить тактику дальнейшей психодиагностической работы. Целью научного исследования является изучение психологических особенностей по формированию и развитию памяти у детей дошкольного возраста [4, с. 79].

Исследование начиналось со знакомства с деятельностью ребенка в естественных условиях (во время игр, занятий, при выполнении трудовых поручений и т.д.). Прекрасно понимая, что видов и методов исследования памяти разработано достаточно много, выделим лишь некоторые из них, которые наиболее информативны и «ресурсосберегающие» методики для оценки уровня развития памяти.

В научном исследовании мы использовали следующие методики «Узнай фигуры», «Запомни рисунки», «Запомни цифры» и «Выучи слова».

Условные обозначения: ОВ – очень высокий; В – высокий; С – средний, Н – низкий; ОН – очень низкий

В результате первичной диагностики мы получили следующие результаты: общий уровень памяти обследованных детей в подготовительной группе «А» выглядит следующим образом: очень высокий – 3,75%, высокий – 22,5%, средний – детей 52,5% , низкий уровень – 16,25%, очень низкий уровень 5%. Результаты обследования отражены на *Рисунке 1*.

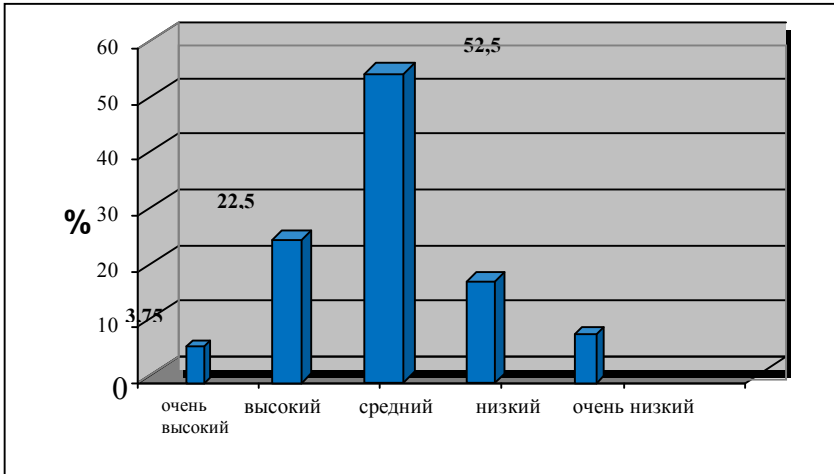

Рисунок 1. Результаты диагностики уровня памяти в подготовительной «А» группе (констатирующий эксперимент).

Общий уровень памяти в подготовительной группе «Б» примерно такой же, как и в группе «А». Очень низкий уровень памяти составил 3,75% от общего числа детей, низкий – 17,5%. Средний уровень памяти определился как 48,75%, высокий – 27,5% и очень высокий уровень памяти у 2,5% детей от общего числа воспитанников группы детского сада. Данные по обследованию группы «Б» отражены на Рисунке 2.

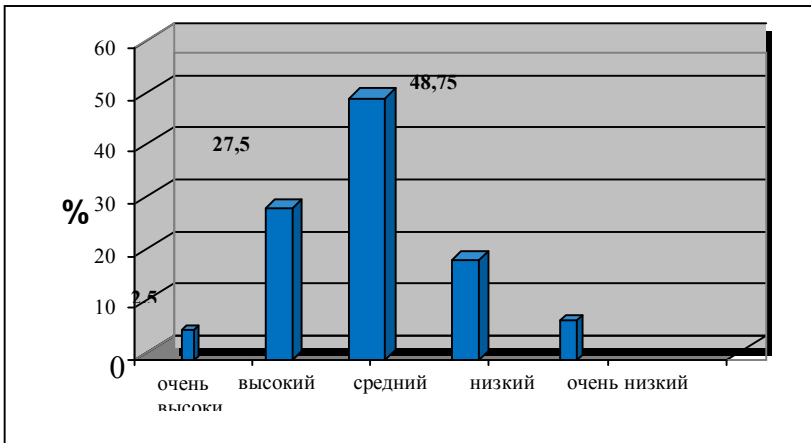

Рисунок 2. Результаты диагностики уровня памяти в подготовительной «Б» группе (констатирующий эксперимент).

После проведения диагностического обследования на выявление особенностей памяти мы руководствовались комплексом коррекционных мероприятий для детей, имеющих средний (у семерых детей) и низкий (у троих детей) уровни развития. В качестве экспериментальной группы мы взяли подготовительную «А». Подготовительная группа «Б» в эксперименте была контрольной.

Память является господствующей функцией в дошкольном детстве, определяющим тип мышления, т.к. именно в этот период интенсивно развиваются способности к запоминанию и воспроизведению, поэтому очень важно развивать различные виды памяти, которые лежат в основе обучения и воспитания, приобретения знаний, личного опыта и формирования навыков.

В качестве коррекционной работы предлагаются следующие виды работ:

- игры для развития памяти;
- упражнения для развития памяти.
- Лучшим способом тренировки памяти у детей дошкольного возраста служат игры, т.к. в процессе игры ребёнок запоминает информацию, которая становится для него интересной.

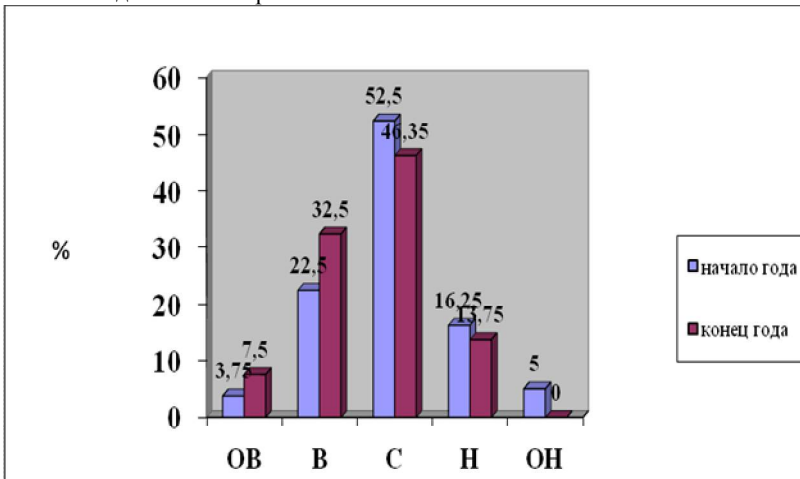

Рисунок 3. Динамика развития памяти в экспериментальной группе.

В целях исследования развития памяти детей в двух группах мы провели повторное исследование особенностей развития памяти у детей дошкольного возраста, где применялись такие же методики, как и в первом случае.

Как видно из рисунка 4, в экспериментальной группе уровень развития памяти после внедрения коррекционного обучения качественно изменился. Количество детей с очень низким уровнем развития памяти снизилось с 5% до 0%, что является хорошим показателем, дети с очень низким уровнем развития

перешли в низкий уровень, что составляет 13,75%. Заметно улучшился показатель уровня памяти на высоком уровне, где поднялся с 22,5% до 32,5%, на очень высоком уровне процент поднялся с 3,75% до 7,5%.

Исходя из процентных данных, мы пришли к выводу, что применение коррекционной работы для развития памяти детей старшего дошкольного возраста приводит к улучшению памяти, что свидетельствует о более высоких результатах исследования памяти.

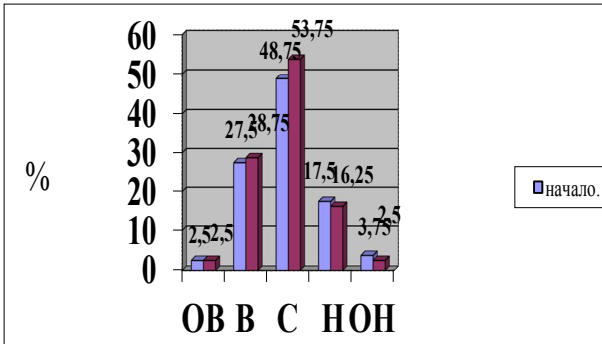

Рисунок 4. Динамика уровня развития памяти в контрольной группе «Б»

В контрольной группе (см. рисунок 5) уровень развития памяти претерпел незначительные изменения. На очень низком уровне развития памяти дети с 3,75% до 2,5% снизился, на низком уровне с 17,5% до 16,25%, на среднем уровне повышение с 48,75% до 53,75%, на высоком уровне оказалось 28,75% детей, а на высоком уровне % остался неизменным.

В результате проведения коррекционной работы мы получили следующие результаты в обследуемой группе:

- улучшилось запоминание, сохранение и воспроизведение как один из видов памяти;
- увеличился объем кратковременной зрительной и слуховой памяти детей старшего дошкольного возраста;
- улучшилась динамика процесса заучивания.

У дошкольников повысился уровень развития когнитивных способностей и сформировались необходимые навыки для учебной деятельности.

Исходя из данных эксперимента, можно сделать вывод, что уровень развития памяти у детей старшего дошкольного возраста в экспериментальной группе значительно повысился. Проведенные игры на развитие зрительной и слуховой памяти, упражнения для развития памяти, направленные на развитие способности к воссозданию мысленных образов, на развитие осознанного

восприятия и концентрацию внимания, на развитие операций установления сходства и различий, анализа деталей и их синтеза, на развитие способности устанавливать связи (ассоциации) между элементами материала способствовали улучшению различных видов памяти, что важно при дошкольной подготовке, так как улучшилось запоминание, сохранение и воспроизведение памяти, увеличился объем кратковременной зрительной и слуховой памяти детей старшего дошкольного возраста, а также улучшилась динамика процесса заучивания.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

1. Шаграева О.А. Детская психология: теоретический и практический курс. – М.: Владос, 2001. – 368 с.
2. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. – 7-е изд., Стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 456 с.
3. Бадалян Л., Миронов А. Память и нервно-психическое развитие // Дошкольное воспитание. – 1996. – № 4. – С. 23 – 31.
4. Жировина Л.Ф. Развиваем память детей // Ребенок в детском саду. – 2010. – №6 – 29 – 38 с.

*Дерканос-Калініченко Світлана
(Київ, Україна)*

УДК 159.9.019.3

THEORIES OF THE PERSONALITY IN THE HISTORY OF UKRAINIAN PSYCHOLOGY

This article is devoted to the most interesting, in the opinion of the author, theories of personality in the history of Ukrainian psychology. Article gives a brief over view of theories of personality of S. Rubinstein, G. Kostyuk, J. Chukovsky and others. And also considered the importance of these theories for further research in this direction.

Key words: *psychology, theories of the personality, Rubinstein, mental control, concept of life creation.*

One of the most relevant, interesting and at the same time ambiguous areas in the psychology are the areas associated with research of personality. Not one century, scientists, psychologists, psychiatrists, and even philosophers all over the world are trying to find an explanation for the fact what is a person, its components and structure. But independently of this, there is still no single understanding of this phenomenon.

Today, there are many personality theories, which are known all over the world – the theory of Sigmund Freud, Carl Rogers, Carl Jung and many other foreign figures in the world of psychology. They are well known to people interested in psychology and self-knowledge. But, unfortunately, in spite of the growing

interest of people to psychology, only a few of them will be able to remember the names of the personality theorists of our country.

In this article, we would like to recall the most interesting and important theories of the personality of Ukrainian psychologists. These theories are popular and largely used in modern science.

In Ukraine, the direction of the personality research dates back to Soviet times. During this period, a large number of different theories, concepts and research has been conducted and presented. One of the most important scientists of the time was Sergei Leonidovich Rubinstein (1889 – 1960). He was one of the first who pointed to the unity of consciousness and activity, he proposed the theory that all external factors and events in our life pass through our internal conditions, which are the personality. In addition, Rubinstein has identified properties of the person, the most significant of which were allocated the motives and purpose of the human. Great importance has his position on the statement about diversity of the passing of mental processes and the structure of personality (personality in his theory consists of many components, and cannot be reduced to a single concept) [1].

The significant contribution to the study of personality and made another Ukrainian psychologist – Gregory Silovich Kostyuk (1899 – 1982). In his theory allocated 2 different concepts of «person» and «individual». He said that a person can be an «individual» at all stages of its development, but it should become a person or on the contrary, can cease to be. He also focused on the direct link between the individual activities (social aspect of it) and its mental properties. Regarding the structure of the personality, Kostyuk allocated in the first place consciousness and self-consciousness, that an individual can become a «person» only if he has the knowledge of itself and of the world [3].

Theory of the mental control Jaroslav Ivanovich Churkovsky (1904 – 1995) was one of the first experimentally proved and grounded theory. The essence of it consists in the fact that under the influence of external factors in unusual conditions in the human body has to be psychic mechanism to deal with these factors and for saving mental completeness. This mechanism was called the mental control. In this theory, he identified the properties, levels and character of this mechanism. A special feature of this theory is its validity, and that it was confirmed by the experimental method, using of kontrolograf – a device that examines the physiological parameters of the person [1].

Another interesting and worthy of attention theory is the concept of life creation, developed by Ukrainian psychologists led by Lydia Vasilievna Sokhan (born in 1924). The life of the individual in this theory is the creative process, and the person is the subject of life, which is based on activities intended to the creative planning and implementation of the project of the life. A characteristic of the person in this concept is personality activity, which is psychological excitation caused by physiological excitation of in the brain. Also, personality typology has been allocated depending on the activity [2, p. 13].

Each of these scientists has made an important contribution to the history and development of psychology in Ukraine. Many of these concepts are used to the present days and became the foundation or push for the development of something new and the appearance of a growing number of studies in the field of human

personality. And it is important that anyone who interested would be able to get acquainted with these works and get from them new knowledge.

REFERENCES

1. Vary M.I. General Psychology Textbook / 2nd Edition, rev. and ext. – K.: «Center of educational literature», 2007. – 968 p.
2. Goriachya T.S. Approaches to solving the problems of psychological identity: secular psychology and Christian theological thought (theoretical course): monography / T.S. Goriachya / Odessa, «Odessa National University of I.I. Mechnikov», 2015. – 162 p.
3. Trofimov Y.L. Psychology: A Textbook / P.A. Goncharuk, etc.; ed. Y.L. Trofimov –. 6 th ed., stereotype – K.: Lybid, 2008. – 560 p.

*Кенжебаева Жумагуль
(Павлодар, Казахстан)*

УДК 159.923

ТҮЛҒАНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫҚ БАҒДАРЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАБИҒАТЫ

Мақалада, тұлғаның құндылықтық бағдарының теориялық негіздері қарастырылған. Адамның құндылық бағдарының жүріс-тұрыс және іс-әрекетін реттеуші ретіндегі маңызды рөлі көрсетіледі. Құндылықтық бағдарлар тұлға құрылымының маңызды компонентіне жатады. Оның қалыптасу деңгейіне қарап, тұлғаның қалыптасу деңгейі туралы айтуға болады. Құндылықтық бағдарларда адамның индивидуалды дамуындағы бүкіл тәжірибесі жинақталады. Құндылықтар мен құндылықтық бағдарлар әрқашан философияның элеуметтік маңызды зерттеу объектісі болып табылады. Құндылықтардың ерекшелігі оларды тану сипаты эмоционалдық функция арқылы жүзеге асуымен ерекшеленеді. Құндылық заттың маңыздылығы мен адам қажеттілігін қанағаттандыру құралы ретінде қарастырылды.

Кілтті сөздер: тұлға, құндылықтар, құндылықтық бағдарлар, іс-әрекет, этика.

This article discusses the theoretical foundations of value orientations of the person. Examines the role of humans in the process of daily activities. Value orientations are important components of identity formation. We can tell about formation of a person. On this basis, we can speak about the formation of personality. In value orientations is the life experience of individual human development. Values and value orientation are socially significant object of study of philosophy. Features of values is that their discernment is through emotional function. The importance of such values is seen as a means of meeting the needs of the individual.

Key words: personality, values, value orientations, activities, ethics.

XXғ. адам болмысының құндылықтықтарын түсіну мәселесін алдыңғы орынға қойып, осылайша осы ғылымның жаңа даму дәуірін бастады. Дегенмен, құндылықтар мен құндылықтық бағдарлар әрқашан философияның әлеуметтік маңызды зерттеу объектісі болып табылады. Г.П. Выжлецов философиясының онтологиялық гносеологиялық және аксиологиялық даму кезеңдерін сипаттай отырып, олардың әрқайсысының негізгі құндылықтары мен идеалдарын байлық, бақыт және рухани еркіндік деп көрсетеді.

Этиканың негізін қалаушы болып табылатын Сократ антикалық философтардың алғашқысы болып байлық, сұлулық деген өз алдына не зат екендігіне жауап табуға тырысты. Оның ойынша осы негізгі өмірлік құндылықтықтарды анықтау арқылы алынған білім, ар-намыстық жүріс-тұрыстың негізінде жатыр. Сократтың пікірі бойынша, игілік («агатом») адамның қойған мақсатына сәйкес анықталады. Г.П. Выжлецовтың көрсетуінше «Сократ енгізген принцип бағалау түсінігінен идеалды құндылық түсінігіне ауыстырылды» [4, б. 61-73].

Аристотель «Үлкен этика» еңбегінде алғаш рет «бағаланатын» («тимиа») түсінігін енгізді. Ол бағаланатын (жан, ақыл) және мадақталатын (бағаланған, мадақтау туғызған) игіліктерді тағы да мүмкіндік игіліктеріне бөлді (билік, байлық, күш, сұлулық). Осылайша Сократқа қарағанда, Аристотельдің өзінің сөзі бойынша «игілік мақсат болуы да, болмауы да мүмкін».

Аристотельдің ойынша, игілік рухта, тәнде (денсаулық, сұлулық) және одан тыс та (байлық, билік, атак) болуы мүмкін. Аристотель үшін жоғарғы игілік этикалық құндылықтар болып табылады. Игіліктер өз кезегінде ойлау және ар-ождан игіліктеріне бөлінеді. Олар жанның ақыл-ой және құштарлық бөлігін құрайды. Біріншісі – білім, ал екіншісі оған тән әдеттерді қалыптастырудан туындайды. Диоген Лаэртский Гекатон, Аполлодора, Хрисиппа көзқарастарын айта отырып, игілік жамандық немесе бейтарап болатындығын айтады. Игілікке әділдік, ерлік т.б., жамандыққа оған кері нәрселер жатады. Игілікке немесе жамандыққа жіктелу белгілері бұл жерде әкелетін пайдасына қарай бөлініп тұр.

Еуропалық философтарға қарағанда этикалық мәселелерді қарастыруда шығыс философиясы, әсіресе конфуций философиясы этикалық құндылықтар мен нормалардың ішкі және сыртқы негіздеріне ерекше мән аударды. Қытай философиясының маңызды этикалық категориясына ізгі («дэ») жатады, ол индивид өмір сүруінің анағұрлым жақсы тәсілі ретінде түсіндіріледі [5, б. 174]. Дүниежүзілік әлеуметтік-этикалық тәртіптің жоғары формасы («дао») индивидуалды ізгілердің иерархияланған үйлесімділігінен құрылған. Дао мен дэ – нің тұлғалық деңгейіндегі маңызды көріністеріне конфуций бойынша гумандылық («жэнь») және сыпайылық («ли») жатады, олар өз кезегінде конфуцийдің екі бірлікті осін құрады, осы ось төңірегінде қалған этикалық категориялар орналасады, «ли» категориясымен анықталатын жүріс-тұрыстың сыртқы әлеуметтендіруші этика-ритуалды нормаларының арақатынасы мен өзара әрекеттестігін және «жэнь» түсінігімен қамтылатын адамның ішкі талпыныстары мен ар-ождандық психологиялық бағдарларын талдау конфуций ілімінің негізінде жатыр.

Сыпайылық, этикет, ритуал т.б. деп анықталатын «ли» – дін нормативтік принциптері жекелеп анықталған ереже, дәстүр қатаң бекітілген. Т. Гоббс алғаш рет құндылықтың субъективтілігі, салыстырмалылығы туралы сөз қозғады. Өйткені «бір адам үшін даналық болып саналатын түсінікті біріншісі – қорқыныш, бір жауыздық десе, екіншісі – әділеттілік деп айтуы әбден мүмкін». Оның пікірі бойынша, құндылықтық пікірлер адамның қызығушылықтары мен бейімділіктеріне негізделген, сондықтан ол ғылыми түрде ақиқат бола алмайды. Б. Спиноза құндылық түсінігіне сыншылдық көзқараспен қарайды. Ол құндылықты адамдардың бақытқа жетуіне кедергі жасайтын жақсылық ойлар деп есептейді. Тұлғаның этикалық құндылықтарына ғылыми мән беруге И. Кант тырысты. Өзінің эріптестеріне қарағанда, Кант борыш пен ар-ождан адам санасында болады және оның ешқандай ерекшелігі жоқ, керісінше ар-ожданнан мақсат пайда болады дейді. Канттың пікірінше, әрбір саналы тіршілік иесі өз бетінше мақсат болып табылады. Н. Гартманда «құндылықтар хандығы» туралы жазады, олар өзгермес, мәңгілік, абсолютті сипатқа ие дейді. Оның ойынша сана екі сала арқылы дәлелденеді: реалды шындық және идеалды шындық. Адам санасының осы саладағы «детерминацияларына» ерік пен құндылық кіреді, бұл кезде құндылық ерікті күштің бағдары ретінде, ал ерік – құндылықты жүзеге асыру құралы ретінде болады. Орыс діни философиясында, әсіресе В.С. Соловьев, Н.А. Бердяев, Н.О. Лосский еңбектерінде құндылық саласының идеалды және абсолютті сипатты рухани түсінігі арқылы анықталады. Руханилық ерекше сипатқа ие болып табылады. Н.О. Лосский құндылық негізі – бұл «құдай мен құдай патшалығы» дейді. Құндылықтың абсолюттігіне Н.О. Лосский келесі анықтаманы береді: «бұл құдай және мейірімділіктің өзі болмыстың абсолютті толықтығы». Абсолютті құндылықпен салыстырғанда өзгелердің барлығы туынды сипатқа ие. Н.О. Лосский туынды құндылықтарды жағымды және жағымсыз деп бөледі. Құндылықтардың полярлығы олардың сыртқы көріністерінің полярлығымен байланысты болып келеді. Құндылықтардың діни көзқарастарын Ф. Ницшеден көреміз. Бұл көзқарасты Ницшенің өзі «өнегелік натурализм» деп атады. Ол өнегелікті діни тұрғыдан қарастыруды сынап, оның негізінде қазіргі мәдениеттегі шынайы жоғары құндылықтарды жоғалту деп есептеді. Ницше өнегелік құндылықтарды өтірік, көргенсіздік деп есептеп, адамзатты одан босатуға шақырды. Ол өз міндетін өнегелік құндылықтарды бұрынғы табиғатына, «имморальдылыққа қайта оралту» деп ойлады [7, б. 352]. Ницшенің ойынша, шынайы құндылықтарды «биологиялық құндылықтармен» теңестіруге болады. Осылайша рақымшылық – жаныстық елігуге дайындық, әділеттілікпен қайтару инстинктісі деп түсіндірілді. Оның ойынша «барлық ізгіліктер физиологиялық күйдің, соның ішінде негізгі органикалық функциялардың негізі» деп қарастырылды. Құндылықтарда «билікке деген еріктің» табиғаты көрінеді. Ницше анықтамасы бойынша «құндылық – адам менгере алатын биліктің ең максималды саны».

Социалистік және революциялық идеологияның негізін салушылардың бір қатар еңбектерінде өнегелік түсініктері натуралистік тұрғыда түсіндіріледі. Осылайша монархиялық – коммунизмнің жетекші теоретигі П.А. Кропоткин

өнегеліктің негізін жануарлардың табиғи ерекшеліктерінен көрді. Оның ойынша «қоғамдық инстинкт – бүкіл этикалық түсініктердің қайнар көзі» болып табылады. П.А. Кропоткин өз еңбектерінде құндылық түсініктерінің орнына биологиялық түсініктерді қолданады [6, б. 496]. Б. Расселдің айтуынша «идеалистер – ізгі, ал материалистер - өнегесіз» екендігі бәріне белгілі дейді [8, б. 445].

Алғашқы зерттеушілердің ішінде Д.А. Василенконың еңбегін айтуға болады. Оның есептеуінше, құндылық заттың маңыздылығы мен адам қажеттілігін қанағаттандыру құралы. И.С. Нарский құндылықты идеал, тұлғаның жоғарғы мақсаты деп есептеді. В.П. Тугаринов пен Д.Г. Дробницкий концепцияларында құндылық маңыздылық және идеал ретінде қарастырылады.

М. Вебер, У. Томас, Ф. Знанецкий, Т. Парсонс еңбектерінде тұлғаның қоғамдық құндылықтарды қабылдау салдары болып қарастырылады. М. Вебер құндылық ретінде белгілі бір дәуірге тән бағдарды түсіндіреді, «мәдени – тарихи индивидуалдылықтың» қалыптасуының екі кезеңін көрсетеді. Ол объектінің субъективтік бағасын және «құндылыққа жатқызылуын» бөледі. У.Томас және Знанецкийдің айтуы бойынша құндылық «ситуативтік» сипатқа ие. Олардың теориясындағы орталық позицияны «әлеуметтік ситуация» түсінігі орын алады. Отандық әлеуметтануда тұлғаның әлеуметтік топтарының түрлі құндылықтарын қабылдау мәселесі белсенді түрде В.Я. Ядов, Н.И. Лапина, С.Г. Климова, В.П. Вардомацкий еңбектерінде қарастырылды.

Бихевиоризмде құндылықтар адам табиғатының ғылыми зерттеу аймағынан мүлдем шығарылып тасталған. Б. Скиннердің айтуынша «құндылықтық» пікірлер тек ғылыми жол қалдырған жерде ғана болуы мүмкін.

Тұлғаның қалыптасуындағы қоғамдық-әлеуметтік қатынас рөлін құндылыққа қатысты зерттеудің негізін Б.Д. Парыгин, Г.М. Мухина, А.И. Донцова, Л.И. Анцыферова, В.С. Алексеева еңбектері салды.

Құндылықтық бағдарлар адамның өмірлік мақсаттарын анықтайды, сәйкесінше олар едәуір маңызды болса, оған тұлғалық мағына беріледі. К.А. Абульханова – Славская және А.В. Брушлинский мағыналық ойлардың құндылықтық бағдарлар жүйесінің құрылымындағы рөлін суреттеген. Олардың айтуынша, құндылықтық бағдарлар келесі функциялар арқылы көрінеді: белгілі бір құндылықтарды қабылдау және жүзеге асыру, оның маңыздылығын жоғарлату (немесе төмендету); уақыт бойынша осы құндылықтарды ұстап тұру (немесе жоғалтып алу). Б.С. Братусь құндылықтық бағдарларды «саналы сараланған және қабылданған адам өмірінің жалпы мағынасы» деп көрсетеді [1, б. 301]. Оларды жеке құндылықтар және декларацияланған құндылықтар деп бөледі. Г.А. Будинайте және Т.В. Корнилованың айтуынша «тұлғалық құндылықтарға мағынасы бойынша субъект анықталған мәндер айналады» [2, б. 99-105]. Тұлғаның саналы ұғынған мәндерді іштей қабылдауы тұлғалық құндылықтардың қалыптасуының міндетті шарты.

Сонымен бірге, бірқатар авторлардың пайымдауынша құндылықтық түзілістер керісінше тұлғалық мағыналар жүйесінің қалыптасуына негіз

болады. В. Франкл «адам өмір мағынасына белгілі бір құндылықтарды бастан кешіру арқылы қол жеткізеді» [9, б. 368]. Ф.Е. Василюк бойынша мағына өмірлік қатынастардың жиынтығы ретінде тұлғаның тұтастық жүйесінің нәтижесі болып табылады [3, б. 200]. Осындай көзқарасты өз зерттеулерінде А.В. Серый қолдайды. Біздің пікірімізше, тұлғалық мағына жүйесінің және құндылықтық бағдарлардың дамуы мен қызмет атқаруы өзара байлынысты және өзара детерминацияланушы сипатқа ие.

ҚОЛДАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Братусь Б.С. Аномалии личности. М.: Мысль, 1988. – С. 301.
2. Будиная Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпосылки субъекта // Вopr. психол. 1993. – Т.24. – № 5. – С. 99 – 105.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М.: МГУ, 1984. – С. 200.
4. Выжлецов Г.П. Аксиология: становление и основные этапы развития // Социально-политический журнал. – 1995. – № 6. – С. 61 – 73.
5. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности). – М.: Просвещение, 1979. – С. 174.
6. Кропоткин П.А. Этика: Избранные труды. М.: Политиздат, 1991. – С. 496.
7. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. – М., 1994. – С. 352.
8. Рассел Б. История западной философии: в 2 т. – М.: Миф, 1993. – Т.2. – С. 445.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла: Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990. – С. 368.

Мандзик Тетяна
(Львів, Україна)

УДК 159.923.2:159.942

ЕМОЦІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ З МІСЦЕМ: ЯКІСНІ МЕТОДИ ВИМІРЮВАННЯ

У статті проаналізовано якісні методи дослідження емоційних зв'язків людини з місцем, зокрема прив'язаності до місця, та особливості їхнього використання. Виокремлено та описано дві групи якісних методів дослідження стосунків людини з місцем: вербальні та образні. Також, розкрито особливості роботи з психокартографічним методом та техніками, які використовують образні матеріали (малюнки, фотографії тощо).

Ключові слова: прив'язаність до місця, емоційні зв'язки, кількісні методи, якісні методи, психокартографічний метод, словесні методи, образні методи.

The paper analyzes qualitative methods of researching emotional relations between people and places, including place attachment, and peculiarities of their using. There are described two groups of qualitative methods: verbal and imaging methods. Also, the paper examines the peculiarities psychomapping and techniques of photo-story and collage.

Key words: *place attachment, emotional bonds, quantitative methods, qualitative methods, psychomapping method, verbal methods, imaging methods.*

Традиційно всі методи дослідження можна поділити на кількісні (вимірюються конкретні психометричні параметри) і якісні (спрямовані, перш за все, на визначення значення, які місце має для людини). Вимірювання емоційних зв'язків з місцем, зокрема прив'язаності до місця, не виняток, проте залишається питання які ж методи більш достовірні та ефективні.

Оскільки з кількісними (психометричними) методами ситуація більш зрозуміла – це певні шкали, спрямовані на вимірювання сили та типу стосунку людини з місцем в різних його варіаціях (прив'язаність до місця, ідентифікація з місцем та ін.), то в рамках цієї статті буде звернено увагу на якісні методи та особливості їхнього застосування в дослідження емоційних зв'язків людини з певним місцем.

Місце – це певний окреслений простір, наділений значенням (Ю.-Ф. Туан) [7]. Отож, вимірювання зв'язків людини з місцем повинно враховувати змістовний аспект такого стосунку. Проте, як вдало підкреслює Р. Стедман (R. Stedman), більшість інструментів, які вимірюють зв'язки людини з місцем, розраховані на кількісний вимір, зокрема на оцінку того, як сильно людина прив'язана, а не на оцінку якісну, яка показує в який спосіб та чому ця людина виявляє прив'язаність [6]. Для розуміння характеру прив'язаності, потрібно, перш за все, зрозуміти, яке значення це місце має для людини, а для досягнення цієї мети використовують якісні методи дослідження.

Якісні методи, які використовуються для виміру змістовного аспекту зв'язку людини з місцем, можна поділити на дві групи: методи словесні та методи образні. До методів словесних можна віднести техніку «вільних асоціацій», узагальнені думки групи, різні модифікації технік Q-сортування, які полягають в оцінці серії тверджень, які виражають різні значення місця, а також протоколи роздумів вголос. Для інтерпретації результатів, отриманих словесними методами, використовують принципи методу аналізу текстів.

В групі словесних методів існує питання представлення отриманих якісних даних та особливості їх інтерпретації. Зокрема, в техніці «вільних асоціацій» асоціації можна категоризувати та обраховувати частоту появи певних висловлювань в виділених категоріях Девіне-Врайт (P. Devine-Wright) [3]. Деякі інструменти мають вже вбудований спосіб переведення в кількісні дані, але тоді постає питання чи справді це якісний метод. Прикладом може виступати дослідження Р. Стедмана (R. Stedman), який вивчав значення, яке мешканці надавали своєму місцю проживання. Даний метод складався з серії тверджень, в якій кожне описувало певний тип значень (наприклад, «Львів – це...» – «місце добре для життя», «місце відпочинку» тощо), а досліджувані мали оцінити свою згоду з певним твердженням за шкалою [6].

Як можна побачити, що такий метод мало чим відрізняється від традиційних кількісних методів дослідження, в яких теж проводиться оцінка міри згоди з певним твердженням, яке стосується місця, а потім обраховується сила зв'язку.

М. Левіцька розробила модифікацію техніки Q-сортування для дослідження значення місця (*Skala Znaczenia*), в якій досліджувані мали вибрати з серії запропонованих тверджень, які стосуються визначеної місцевості, п'ять, які на їхню думку найкраще описують дану місцевість, та п'ять, які зовсім не відносяться до неї. Кожний вид значення місця представлений кількома твердженнями, які розкривають його зміст (локальне, особисте, національне значення тощо) [4].

Поряд з словесними методами, також варто звернути увагу на іншу групу якісних методів дослідження зв'язків людини з місце – *образні методи*. З одної сторони, це фотографії, вони використовуються як стимульний матеріал до бесіди з досліджуваним, вони можуть бути попередньо приготовані дослідником або ж сам досліджуваний фотографує місце, які якимось чином важливі для нього, а потім коментує їх. Прикладом такого виду досліджень є техніка *photo-story*, запропонована дослідниками французької лабораторії, під час якої структурована бесіда відбувається «на місці» (*in situ*), при чому досліджуваний має фотоапарат та фотографує ті місця, які вважає особливо важливими. Іншою формою графічного матеріалу є малюнки, які створюють досліджувані. Наприклад, Ц. Богац (С. Bogac) використовував малюнки, домів, виконані переселенцями, – попередніх та теперішніх – як джерело інформації про зміст та силу прив'язаності [1].

Ще одним образним методом, в якому використовують фотографії, є *метод колажу*. Досліджуваним пропонують набір графічних ілюстрацій різних аспектів місця (будинки, люди, активності, елементи природи тощо), а серед них досліджуваний вибирає те, що найкраще відображає характер місця. Такий метод дозволяє охопити багатоаспектний характер місця [4].

Окремою групою образних методів є *методи картографічні*. Місце має просторовий вимір, а також його двовимірна презентація досліджуваним дозволяє часто ліпше відтворити способи сприйняття чи оцінки певного місця, ніж будь-який вербальний метод. Г. Браун з колегами опрацювали картографічний метод, який дозволяє з одної сторони, кількісний вимір прив'язаності до місця, а з іншої – визначення місць, які особливо значимі для досліджуваного. Досліджуваний разом з картою певної місцевості отримує набір жетонів з різними вартісними позначками, які він може розподілити між місцями на карті. Кількість жетонів, якою наділяється певне місце є мірою сили прив'язаності до місця. Також в цьому способі є можливість наділити місце різними ціннісними значеннями для людини – 12 категорій жетонів, які відображають 12 типів цінностей (естетична, відпочинкова, терапевтична, дім, економічна, родинні зв'язки, духовна, освітня тощо). В процесі аналізу оцінюють, які жетони були приписані до яких місць, а також які жетони були використані в кожній з цих категорій. Такий картографічний метод об'єднує якісний та кількісний підхід [2].

Модифікацією цього картографічного методу є *психокартографічний метод (PsiMap)*. Він дозволяє виокремити на картах образи місць, які мають особливе значення для досліджуваних осіб: улюблені-не улюблені місця, цікаві-нудні, безпечні-небезпечні, відомі-невідомі, місця, які б хотілось показати іншим тощо. Процес роботи з цим методом полягає в тому, що досліджуваний окреслює різними визначеними кольорами місця, які відповідають психологічному значенню (улюблені-не улюблені і т.д.). Місця з позитивними окресленнями відрізняються кольором від негативно оцінених місць. В подальшій обробці ці карти накладаються за допомогою спеціальної програми та створюється узагальнена карта, яка відображає частоту та психологічну характеристику зазначених місць (чим частіше згаданий певний образ місця – тим більш насичений колір). На основі такої карти можна робити висновки про значення певних місць в житті її жителів та проводити подальші дослідження.

Проте найцікавіші і найбільш повні результати можна отримати, коли для дослідження зв'язків людини з місцем використовують змішаний методологічний підхід, так званий триангуляційний метод. Триангуляція (*triangulation*) – використання декількох дослідницьких методів як спосіб отримання більш достовірних емпіричних даних в порівнянні з результатами, отриманими при застосуванні будь-якого одного методу окремо [4; 5]. Якісні методи прекрасно доповнюються кількісними методами, і навпаки. Яскравим прикладом такого поєднання є дослідження П. Девіне-Врайт (P. Devine-Wright), в якому досліджували зв'язок між стосунком до місця та стосунком до запланованої інвестиції (побудова вітряка), яка б змінила цей образ місцевості. Цікаво те, що стосунок до місця аналізували за допомогою кількісного методу, але також використовували якісні методи: техніку «вільних асоціацій» та усереднена думку групи. Як і висновки отримані за допомогою кількісного аналізу, так і категорії, які були виділені з вільних асоціацій, підтвердили, що одна з місцевостей була предметом сильніших емоційних зв'язків, ніж друга [3].

Отож, якісні методи ефективні в дослідженні особливостей зв'язку людини з місцем та значення, яким вона його наділяє. За допомогою їх можна дослідити та виокремити нові аспекти взаємодії людини з місцем та особливості такого стосунку, разом з тим зрозуміти причину такого ставлення. Використання якісних методів не ставить дослідника і досліджуваних в певні окреслені рамки та дає можливість відкривати нові сфери дослідження в цій тематиці.

Проте існують свої обмеження цих методів. Отримані дані за допомогою якісних методів, зокрема виділені типології прив'язаності до місця, пізніше рідко використовуються в інших дослідженнях. Більшість отриманих типологій не мають подальшого введення в обіг, хоча існують деякі винятки, зокрема типологія прив'язаності до місця Д. Гуммона, в якій він виділяє п'ять типів взаємодії з місцем. Ця типологія була використана М. Левіцькою в подальших її дослідженнях [4].

Таким чином, при плануванні дослідження зв'язків людини з місцем варто, перш за все, керуватися метою та завданнями (дослідження сили зв'язку

чи причини його утворення, створення нової типології чи дослідження особливостей вже встановленої тощо), які стоять перед досліджуванним, а також для отримання більш достовірних даних використовувати поєднання кількісних та якісних методів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Bogac C. Place attachment in a foreign settlement / C. Bogac // Journal of Environmental Psychology. – 2009. – №29. – P. 267 – 278.
2. Brown G. Mapping spatial attributes in survey research for natural resource management: Methods and applications / G. Brown // Society and Natural resources. – 2005. – №18. – P. 17 – 39.
3. Devine-Wright P. Disruption to place attachment and the protection of restorative environments: A wind energy study / P. Devine-Wright, Y. Howes // Journal of Environmental Psychology. – 2010. – №30. – P. 271 – 280.
4. Lewicka M. Psychologia miejsca / M. Lewicka. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2012. – 637 p.
5. Raymond C. The measurement of place attachment: Personal, community, and environmental connections / C. Raymond, G. Brown, D. Weber // Journal of Environmental Psychology. – 2010. – №30. – P. 422 – 434.
6. Stedman R.A picture and 1000 words: using resident-employed photography to understand attachment to high amenity places / R. Stedman, T. Beckley, S. Wallace, M. Ambard // Journal of Leisure Research. – 2004. – №36. – P. 580 – 606.
7. Tuan Y. Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values / Y.-F. Tuan. – New-York: Columbia university press, 1974. – 260 p.

Усмонов Шерзод
(Фергана, Узбекистан)

УДК 371.134:378.094

МАШҒУЛОТЛАРДА ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИНГ ТОЛЕРАНТЛИК МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ

Мақолада ўқув машғулотлари жараёнида ўқувчи ёшларнинг толерантлик маданиятини шакллантириш усуллари кўрсатилган.

Таянч сўзлар: толерантлик, интолерантлик, диний бағрикенглик, миллатлараро толерантлик.

Article in the process of training students the methods of the youth culture of tolerance.

Key words: tolerance, intolerantlik, religious tolerance and inter-ethnic tolerance.

Маълумки, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг бош мақсади миллий маданий қадриятлар ва аждодлар меросини қайта тиклаш,

уларнинг мазмун моҳиятини келгуси ёш авлодларга етказиш, ёш авлодни ватанпарварлик, инсонпарварлик, бағрикенглик, миллатпарварлик, ҳамжихатлилиқ руҳида тарбиялаш, иймон, виждон, ҳалоллик, поклик, меҳнатсеварлик, ишбилармонлик сингари ҳислатларни шакллантириш, кўп миллатли мамлакатимиз халқларининг тили, урф одатлари, анъаналари, динидан қатъий назар ўзаро тенглик тамойиллари асосида жамиятни тараққий эттиришга хизмат қилади.

Шу сабабли мамлакат тинчлиги, оқоилликлари ва фаровонлигини, ички сиёсий барқарорлик ва миллий ҳавфсизликни таъминлашда барча фуқароларни, айниқса, ўқувчи ёшларни толерантлик руҳида тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

Толерантлик (бағрикенглик) – бу дунё маданиятларининг ғоят хилма-хиллигини, ранг-баранглигини, ўзини ифодалаш шакллари ва инсон шахсий хусусиятларини ҳурмат қилиш, қабул қилиш ҳамда тўғри англашдан иборатдир. Толерантлик – педагогик-психологик категория ҳисобланиб, у давр билан ҳамнафас тарзда мазмунан ва моҳиятан ўзгариб, такомиллашиб боради. Толерантлик шаклланишига билимлар, аниқ мақсадни кўзлаб тарбиялаш, очиклик, мулоқот ҳамда фикр, виждон, ҳалоллик, поклик ва эътиқодлар эркинлиги ёрдам беради.

Ўқувчи ёшларни толерантлик руҳида тарбиялаш, уларда шахслараро соғлом муносабатларда бўлишни, бошқа миллатларга, уларнинг маданияти ютуқларига нафрат билан қарашнинг олдини олади, аксинча, ташвишларига шерик бўлиш, уларнинг дардини англай олишга имкон яратади. Толерантлик руҳида тарбияланган ўқувчи ёшлар шахс сифатида ҳам, миллат сифатида ҳам бир-бирини тўғри англай олиш ўзи яшаётган жамиятнинг порлоқ келажагини яратишга, унинг тараққиётини таъминлаш учун зарур шароит яратади. Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг янги турдаги таълим муассасаларида ташкил этилаётган таълим ва тарбия жараёнида ўқувчи ёшлар ўртасида ўзаро бағрикенгликни кенг тарғиб этишга аниқ мақсадли ёндашиш таълим ҳамда маънавий-маърифий ишлар жараёнини изчил, узлуксиз ва тизимли ташкил этилишини кафолатлабгина қолмай, шу билан бирга, аниқ натижаларни қўлга киритиш имкониятини яратади.

Таълим тизимида толерантлик ғоясини ўқувчи ёшлар онгига сингдириш, уларни толерантлик руҳида тарбиялаш алоҳида аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Президенти маҳкамаси томонидан «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий – маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида» 2006 йил 25 августида қабул қилинган Қарорда ёшларни маънавий – ахлоқий тарбиялаш ҳозирги даврда нақадар муҳим экани алоҳида таъкидланди. Қарорда аҳолининг кенг қатламлари, авваламбор, ёшлар толерантликнинг муҳим шароитларида Ватанга муҳаббат ва садоқат, ижтимоий бағрикенглик, инсонпарварлик фазилатларини тарбиялаш, миллий урф – одат, анъана ва қадриятларнинг ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини ҳар томонлама очиб беришга йўналтирилган суҳбат ва учрашувлар, маърифий тадбирлар ўтказиш маънавият соҳасида фаолият юритаётган мутахассисларнинг асосий вазифаларидан бири эканига урғу берилди.

Маълумки, толерантлик ижтимоий ҳаётнинг мавжудлиги учун жуда зарур бўлган хусусиятлардан биридир. Фуқароларда бундай хусусият шаклланимаган бўлса жамият ўзаро уруш – жанжаллар, зиддиятлар майдонига айланиб қолади. Ана шундай ҳолатнинг олдини олиш учун энг аввало ўқувчи-ёшларда бағрикенглик сифатларни шакллантиришга алоҳида эътибор бериш зарур. Ўрта махсус билим юртларида толерантлик сифатларини тарбиялашга қаратилган махсус фан бўлмаса ҳам, ижтимоий – гуманитар мазмундаги фанларда бу масалага у ёки бу даражада эътибор қаратилади. Ижтимоий – гуманитар фанларни ўқитиш жараёнида ва машғулотлардан ташқари вақтларда маданий – маърифий тадбирлардан ўқувчи ёшларда толерантлик сифатларини шакллантиришда фойдаланиш мумкин.

Ўрта махсус ва касб-хунар ўқув юртларида, машғулотларда ўқувчиларнинг толерантлик сифатлари таркиб топтириш қандай йўлга қўйилганлиги билан танишдик, таҳлил қилдик ва қуйидаги хулосаларга келдик:

- толерантлик тарбиясига оид ишлар машғулотлардан сўнг ёки маънавий маърифий соатларда амалга оширилаяпти;
- машғулотлар ва маънавий-маърифий ишларда ўқувчиларда шакллантирилётган толерантликка оид тушунчалар аниқ бир тизимга келтирилмаган;
- ўқитувчилар ижтимоий гуманитар фанлар дарсликларида берилган толерантликка оид мавзуларни, материалларни замонавий таълим методлари технологияларидан самарали фойдалана олмаётганлиги;
- машғулотларда телевидение, интернет, ОАВ материалларидан кам фойдаланаётганлиги маълум бўлди;
- толерантлик тарбиясига оид тадбирлар гуруҳ раҳбарларининг тарбиявий иш режаларида тўла-тўқис ақс эттирилмаган (2.5%);
- Ўқувчи ёшларни толерантлик руҳида тарбиялаш учун таълим-тарбия жараёнига технологик ёндашув, дарсларнинг ноанъанавий шакл, метод ва воситалар ёрдамида ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади;
- ижтимоий фанлар туркумига кирувчи ўқув фанлар материалларини таҳлил қилиш орқали толерантликка оид қуйидаги тушунчаларни аниқлаш имконини берди.

Толерантлик:

- миллатлараро тотувлик;
- диний бағрикенглик;
- чидамлик;
- ҳамдардлик;
- раҳимдиллик;
- очикқўнглилик;
- саховатлилик;
- эркинлик ва бошқалар.

Академик лицей ва касб хунар коллежлари таълими жараёнида, ижтимоий фанлар туркумига кирувчи фанларни ноанъанавий шакл, интерфаол

метод, шунингдек, таъсирчан воситалар ёрдамида ўқитишни ташкил этиш самарали натижа беради.

Гуруҳларда ўтказиладиган маънавий соатлари ҳам ўқувчиларни бир-бирларига яқинлаштириш, улар ўртасида дўстликни юзага келтириш, ўзаро ёрдам ва бир-бирларини қўллаб-қувватлашга асосланган муносабатларни қарор топтириш орқали толерант гуруҳларни шакллантиришда ўзига хос педагогик таъсирга эга. Шунинг учун гуруҳларда ўтказиладиган маънавий соатларида толерантлик мулоқот ва муносабатларни шакллантириш ривожлантириш мақсадида турли мавзуларда **муаммоли тавсифдаги суҳбат**, матн билан ишлаш, мунозара каби ҳамда турли психологик тренинглардан фойдаланиш кўзланган мақсадга эришишга ёрдам беради.

Олиб борилган изланишларимиз шунини кўрсатдики, ўқувчи-ёшларни толерантлик руҳида тарбиялашда гуруҳ раҳбарларининг етакчилиги қилишлари ва алоҳида фаоллик кўрсатишлари муҳим эканлигини тасдиқлади. Зеро, ўзига хос педагогик имконият ва таъсир кучига эга бўлган маънавий-маърифий тадбирлар аксарият ҳолларда уларнинг ташаббуслари билан ташкил этилиб, фаоллик кўрсатишлари сабабли самарали яқунланади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий – маърифий ишлар самардорлигини ошириш тўғрисида: ЎзР Президентининг Қароли: 2006 йил 25 август // Маърифат. – 2006. – 26 август.
2. «Ўқувчи ёшларни толерантлик руҳида тарбиялашнинг илмий-услубий муаммолари» Ш. Усмонов. Услубий кўрсатма. Фарғона – 2013.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Сербенюк Ганна
(Київ, Україна)

УДК 633.15:631.547

**СТРУКТУРА ВРОЖАЮ РОСЛИН КУКУРУДЗИ ЗАЛЕЖНО ВІД
ЕЛЕМЕНТІВ ТЕХНОЛОГІЇ ВИРОЩУВАННЯ**

Наведено результати визначення показників структури врожайності кукурудзи залежно від системи удобрення і методів захисту від бур'янів на ріст, розвиток та формування врожаю зерна кукурудзи в умовах Лісостепу. Виявлено, які системи удобрення і методи захисту від бур'янів краще впливають на структуру, і дають можливість підвищити врожайність зерна кукурудзи.

Ключові слова: гібриди кукурудзи, структура врожайності, системи удобрення, методи захисту від бур'янів.

The results of determining the structure of maize yield depending on fertilization systems and methods of protection from weeds on the growth, development and yield formation of maize grain in Forest-steppe area. Detected what are fertilizer system and methods of protection from weeds better affect the structure and provide an opportunity to increase the yield of corn grain

Key words: corn hybrids, the structure of the yield, fertilization systems, methods of protection from weeds.

Висока врожайність кукурудзи забезпечується формуванням посівів з оптимальними параметрами її структурних елементів таких, як густота стояння рослин, маса 1000 зерен, маса зерна з качана, кількість качанів сформованих на 100 рослинах. Згідно даних науково-дослідних установ України, ці показники структури рослин кукурудзи залежать від ґрунтово-кліматичних умов, вологозабезпеченості, біологічних властивостей вирощуваних гібридів, поживного режиму [1, с. 17].

Одним із елементів структури урожаю, який характеризує повноту наливу і крупність зерна, є показник маси 1000 зерен, від якого значною мірою залежить врожайність кукурудзи [2, с. 118]. Оптимальна передзбиральна густота стояння рослин в Лісостепу України становить для ранньостиглих гібридів – 70-90 тис. рослин на 1 га, середньоранніх – 50-70, середньопізніх і пізніх – 40-60 тис./га. [3, с. 22]. Не менш важливим показником, від якого залежить врожайність зерна кукурудзи, є загальна кількість качанів на одиниці площі, яка залежить від їх кількості на рослині [4, с. 21].

Дослідження проводили у 2006 – 2008 рр. у стаціонарному багатofакторному досліді лабораторії інтенсивних технологій зернових колосових культур і кукурудзи ННЦ «Інститут землеробства НААН», Державного підприємства «Дослідне господарство Чабани» Києво-Святошинського району Київської області.

Ґрунт дослідної ділянки – темно-сірий крупнопилувато-легкосуглинковий на лесовидному суглинку із вмістом гумусу 1,8-2,2%, рухомого фосфору 15-18 мг/100г ґрунту, обмінного калію 10-14, вміст легкогідролізованого азоту – 80-90 мг/кг ґрунту, реакція ґрунтового розчину – рН 5,8-6,0. Глибина залягання ґрунтових вод 3,0-3,5 м. Попередником кукурудзи на зерно була озима пшениця. Мінеральні добрива згідно зі схемою досліду вносили під першу культивування.

В досліді вивчали ефективність трьох методів контролю шкодочинності бур'янів: хімічного, комбінованого і агротехнічного у всіх варіантах системи удобрення. Хімічний метод включав внесення ґрунтового гербіциду Люмакс 537,5 SE, с.е. в дозі 4 л/га. Агротехнічний метод полягав у проведенні трьох міжрядних обробітків (1 – в фазу 3 – 5 листків на глибину 4-6 см; 2 – в фазу 7-8 листків на глибину 8-10 см; 3 – в фазу 8-10 листків з підгортанням рослин). Комбінований метод включав три обробітки і внесення суміші гербіцидів Мілагро 040 SC (1,0 л/га) + Калісто 480 SC (0,2 л/га).

Кукурудзу на зерно висівали на кінцеву густоту стояння рослин – 80 тис./га. У передзбиральний період виживання рослин кукурудзи за варіантами удобрення і методами захисту від бур'янів суттєво різнилися (Таблиця 1). Так, у рослин кукурудзи гібриду Случ СВ виживання протягом вегетаційного періоду складало залежно від рівня мінерального живлення і методів захисту від бур'янів 61,0-74,8 тис. шт./га, у гібриду Мучо 62,3-75,4 тис. шт./га.

Таблиця 1

Показники структури рослин гібридів кукурудзи залежно від системи удобрення і методу захисту від бур'янів, у середньому за 2006 – 2008 рр.

Варіант удобрення	Гібрид Случ СВ			Гібрид Мучо		
	метод захисту від бур'янів*					
	1	2	3	1	2	3
Густота стояння рослин гібридів кукурудзи в передзбиральний період, тис.шт./га.						
Побічна продукція попередника +N ₉₀	69,5	69,9	70,0	69,4	70,1	70,9
Побічна продукція попередника +N ₁₃₅ P ₁₃₅ K ₁₈₀	74,3	74,7	74,8	74,5	75,0	75,4
Побічна продукція попередника	62,1	62,5	62,9	63,3	63,4	63,6
Без добрив (контроль)	61,0	61,5	62,3	62,3	62,6	63,1
НІР ₀₅	4,2	4,2	4,0	4,1	4,1	3,5
Маса 1 качана кукурудзи, г.						
Побічна продукція попередника +N ₉₀	227	239	259	232	250	244

Побічна продукція попередника +N ₁₃₅ P ₁₃₅ K ₁₈₀	278	303	320	286	312	335
Побічна продукція попередника	187	198	220	197	205	220
Без добрив (контроль)	160	184	196	161	174	210
НІР ₀₅	38	40	41	39	45	42
Маса 1000 зерен кукурудзи, г.						
Побічна продукція попередника +N ₉₀	303	307	310	329	332	336
Побічна продукція попередника +N ₁₃₅ P ₁₃₅ K ₁₈₀	351	355	359	360	364	367
Побічна продукція попередника	277	279	281	315	320	323
Без добрив (контроль)	267	268	273	302	307	307
НІР ₀₅	32	32	32	19	19	19
Кількість качанів на 100 рослин кукурудзи, шт.						
Побічна продукція попередника +N ₉₀	104	105	108	105	108	110
Побічна продукція попередника +N ₁₃₅ P ₁₃₅ K ₁₈₀	118	122	124	123	127	129
Побічна продукція попередника	94	95	96	95	96	98
Без добрив (контроль)	91	94	94	92	95	96
НІР ₀₅	10	10	11	12	12	13

Примітка. *1 – агротехнічний; 2 – комбінований; 3 – хімічний.

Мінеральні добрива позитивно впливали на стійкість рослин проти стресових факторів і підвищували загальне виживання рослин. За внесенням повного мінерального удобрення у дозі N₁₃₅P₁₃₅K₁₈₀+солома озимої пшениці густота стояння рослин кукурудзи в передзбиральний період була на 10,8 –

13,3 тис. шт./га або на 17-22% більшою, порівняно з контролем. А внесення лише азотних добрив N_{90} на фоні побічної продукції попередника забезпечило густоту стояння на рівні 70,0 тис. шт./га у гібриду Случ СВ і – 70,9 тис. шт./га у гібриду Мучо. У варіантах, де не вносились мінеральні добрива, а зароблялася лише побічна продукція попередника густота стояння у гібриду Случ СВ складала 62,1-62,9 та у гібриду Мучо 63,3-63,6 тис. шт./га.

Добрива, за науково обґрунтованого їх застосування, сприяють покращанню показників структури врожаю. За умов внесення достатньої кількості мінеральних добрив підвищується не лише урожайність кукурудзи, але і зростає відсоток качанів у загальному врожаї. Удобрення сприяє швидкому дозріванню кукурудзи, що має велике значення при вирощуванні її на зерно. У результаті проведених досліджень встановлено, що найбільша маса одного качана (Таблиця 1) відмічена при застосуванні ґрунтового гербіциду та за внесення максимальної дози добрив ($N_{135}P_{135}K_{180}$ + солома озимої пшениці), яка становила в середньому за досліджуванні роки у гібриду Случ СВ – 320 г, у гібриду Мучо – 335 г. У варіанті, де добрива не вносили і застосовували агротехнічний метод захисту від бур'янів, отримали найменшу масу одного качана – у гібриду Случ СВ відповідно 160 і 187 г; у гібриду Мучо – 161 і 197 г. На масу одного качана впливали і методи захисту від бур'янів. Так, за застосування ґрунтового гербіциду Люмакс 537,5 SE маса качана становила 196 – 335 г, при застосуванні суміші гербіцидів Мілагро 040 SC + Калісто 480 SC – 174-312 г, а за агротехнічного методу – 160-286 г.

Кінцевою метою проведення всіх агротехнічних заходів є підвищення урожайності культурних рослин. Отримані результати досліджень свідчать, що застосування різних методів догляду за посівами кукурудзи досить суттєво впливають на структуру врожаю. Механічні розпушування міжрядь, хоча і створюють кращі умови водного та поживного режиму ґрунту, але не знищують в достатній кількості бур'яни, що призводить до конкуренції за воду і поживні елементи. За хімічного методу знищується 92-97% бур'янів, що сприяє покращанню умов росту та розвитку рослин кукурудзи в безконкурентному середовищі і, в кінцевому результаті, сприяє підвищенню урожайності зерна кукурудзи.

Цінним показником, поряд із вище вказаними даними щодо структури рослин кукурудзи, є одна досить важлива селекційна ознака маса 1000 зерен, яка залежала як від погодних, так і агротехнічних заходів, що вплинуло на визначення величини врожайності. У наших дослідженнях найбільш суттєво на зміну цього показника впливали дози добрив (Таблиця 1). За внесення $N_{135}P_{135}K_{180}$ + побічна продукція попередника, маса 1000 зерен становила 351-359 г у гібрида Случ СВ та 360-367 г у гібриду Мучо за різних методів захисту від бур'янів. У варіанті, де в якості добрив заробляли лише побічну продукцію попередника, маса 1000 зерен відповідно у гібрида Случ СВ була 277-281 г, у Мучо – 315-323 г. Значний вплив на цей показник структури врожайності мали і біологічні особливості гібридів: у гібриду Мучо формувалося крупніше зерно, ніж у гібриду Случ СВ.

Що стосується такого показника, як кількість качанів на рослині дослідження показали, що сучасні гібриди за оптимальних умов вегетації

формують в основному один початок (Таблиця 1). Кількість качанів на рослині залежить від таких факторів: удосконалення технології вирощування (дози мінеральних добрив, методи захисту від бур'янів) – погодні умови (стресові умови – різке коливання температур і водного режиму). За оптимальних водного і температурного режимів кількість качанів на рослині збільшується. Цей показник залежить від типу стиглості гібриду, дози мінеральних добрив, методу захисту від бур'янів і погодних умов.

Слід відмітити, що кількість рослин без качанів зменшувалась по мірі покращення умов живлення. При підвищенні дози добрив гібриди формували більше рослин з двома качанами, що свідчить про створення сприятливіших умов для росту і розвитку рослин. Так, за внесення добрив у високій дозі $N_{135}P_{135}K_{180}$ + солома озимої пшениці цей показник збільшувався на 30-34% і становив у гібрида Случ 118-124 шт., а у гібрида Мучо – 123-129 шт.

Внесення лише азотних добрив у дозі N_{90} на фоні побічної продукції попередника (солома озимої пшениці) кількість качанів на 100 рослин у обох гібридів була в межах 104-110 шт. за різних методів захисту від бур'янів. На контрольному і у варіанті, де заробляли лише побічну продукцію попередника кількість качанів на 100 рослин була в межах 91-96 шт.

Загалом, відмічена тенденція зменшення елементів структури урожаю гібридів при зниженні дози добрив і найменшими вони були за вирощування на контрольних варіантах (без добрив). Зменшення маси качана відбувається не тільки внаслідок зниження абсолютної маси, а й в результаті погіршення озерненості качанів та скорочення їх розмірів.

Найкращими показниками структури були маса 1000 зерен, маса зерна з качана, кількість качанів сформованих на 100 рослинах на варіантах за внесення мінеральних добрив у дозі $N_{135}P_{135}K_{180}$ на фоні заробляння побічної продукції попередника, це забезпечило отримання високої врожайності у гібрида Случ 8,2-9,4 т/га, а у гібрида Мучо – 9,5-12,1 т/га. Кількість структурних елементів, від яких залежить врожайність формується залежно від умов росту та розвитку, які складаються під впливом різних систем удобрення і методів захисту від бур'янів. Тому аналіз структури урожаю може бути додатковим поясненням причин, які знижують продуктивність культури.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Якунін О.П. Ефективність різних технологічних схем вирощування кукурудзи / О.П. Якунін, Ю.П. Загорулько, Є.П. Волна, Ф.М. Яромій // Бюл. ІЗГ УААН. – Дніпропетровськ, 1999. – № 8. – С. 17 – 21.
2. Золотов В.И. Сортная агротехника – основа «биологической культуры» кукурузы / В.И. Золотов, А.К. Пономаренко // Весник с.-х. науки. – 1991. – №6. – С. 118 – 123.
3. Йованович Ж. Технология выращивания ЗП гибридов кукурузы в условиях интенсивного производства / Ж. Йованович, Ж. Виденович, М. Вискович // Кукуруза и сорго. – 2000. – № 2. – С. 22 – 24.
4. Циков В.С. Интенсивная технология возделывания кукурузы / В.С. Циков, Л.А. Матюха. – М.: Агропромиздат, 1989. – 247 с.

ТУРИЗМ

*Жалғас Айдана, Абдраманова Гулжан
(Астана, Қазақстан)*

УДК 338:640

ҚОНАҚ ҮЙ ӨНІМІНІҢ МАРКЕТИНГІ

Экономиканың кез келген саласы өз жұмыс жасау ерекшеліктеріне қарай белгілі бір өнім өндіріп, нарыққа ұсынады. Қонақ үй саласы да бұл түсініктен алыс емес, алайда оның шығаратын өнімі қонақтарға жасалатын өндірістік емес қызмет болып табылады. Ал қызмет көрсетуді жүзеге асыру маркетингтік жұмыстар жүргізуді талап етеді.

Кілтті сөздер: маркетинг, нарық, сервис, инфраструктура, өнім.

Depending on the peculiarities and advantages of their work in the field of economy, they propose their own specific products to the market. The hotel industry, it is not far from the concept, however its products are non-production services for guests. And it requires the implementation of the provision of services and marketing activities.

Key words: marketing, trade, service, infrastructure.

Қонақ үй өнімінің маркетингі жалпы басқарудың нарықтың концепциясы сияқты туристердің саяхат және демалуға деген қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталады. Қонақ үй өнімі нақты заттай түрде болмайды, ол тұтынушыларға ұсыну үшін сол сәтте дайындалатын рекреациялық сипаттағы тауар мен қызметтердің белгілі бір саны мен сапасын көрсететін өнім болып табылады. Қонақ үй өнімін тұтынушы тұлға бір уақытта материалды (курорттық өнім, құрал-жабдықтар және инфраструктура) және материалды емес (қызмет көрсетулер, қоршаған орта, климаттық жағдай) формадағы өнімді қажет етеді. Осы екі форманың бірігуі объективті қажеттілікті құрайды, яғни тұтынушы тек бір форманы қолдану арқылы өзінің өмірлік күші мен денсаулығын қалпына келтіре алмайды, оны жүзеге асыру үшін курорттық та қонақ үйлік те өнім бірге іске қосылуы керек. Қонақ үй бизнесінде осы екі форманы жүйелі етіп көрсету үшін «қызмет көрсету пакеті» деген ұғым қолданылады. Егер осы аталған «пакет» тек бір формадағы комплекті болса, онда екінші форманың құндылықтары жойылады [1].

Қонақ үй өнімінің пайдалылық дәрежесі тұтынушының субъективті жағдайымен анықталады. Мысалы, тұтынушының қажеттіліктерінде басты рөлді уақытша жүзеге асатын факторлар алады: сән, көңіл-күй, еліктеу, абырой-бедел және т. б. Дегенмен, тұтынушылар қонақ үй өнімдерін таңдау барысында экономикалық ой-пікірлерді негізге алады. Қоғамның барлық жүйесі мен олардың арасындағы структуралық байланыс қонақ үй өніміне өз таңбасын қалдырады.

Қонақ үй өнімінде өте сирек кездесетін объектілердің болуы оның бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Өнімге керекті фактордың бірі болып демографиялық жүйе болып табылады, яғни жергілікті тұрғындардың спецификалық ой жүйесі, қонақжайлылығы, дәстүрлері, фольклоры, тілі және басқа да субмәдениетті құраушылары қонақ үй өнімін құрастыруға тікелей әсер етеді. Жергілікті тұрғындардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру дәрежесін және туристерге қызмет көрсететін персоналдың қабілеттілік дәрежесін көрсететін «өмір сүру дәрежесінің жүйесі» туристерді қысымда ұстауы мүмкін. Өйткені оларды кедейшілік пен бастық қоршаса, олар қонақ үй өнімін тұтыну дәрежесін төмендетуі мүмкін. Ал егер, керісінше, жан-жағынан жақсы тұрмыстық жағдай мен сау және жарқын шарттар қоршаса, онда бұл қанағаттану дәрежесін арттырушы факторға айналады.

Жоғарыда көрсетілген жүйелер бойынша қонақ үй маркетингі жүйесіне қандай мақсаттар қойылатын туралы айта кетсек. Мақсаттар төрт альтернативті нұсқалар арқылы көрсетіледі: 1)қонақ үй өнімінің тұтыну дәрежесін жоғарылату; 2)қажеттілікті максимальды қанағаттандыруға жеткізу; 3)қонақ үй өнімінің максимальды кең ассортиментін ұсыну; 4)демалыс және рекреация сапасының максимальды өсуі [2].

Зерттеу жасау арқылы қонақ үй индустриясының сандық және сапалық маркетингтік мақсаттарына нақты және жүйелі сипаттама беруге болады.

Сапалық мақсаттар арасында бастылары қонақ үй беделінің өсуі мен қоғамдық маңыздылығын күшейтуіне алып келетіндері жатады:түсім көлемі;ақшалай және табиғи сипаттағы сату көлемі; бір қызметкерге шаққандағы еңбек өнімділігі; қонақ үйлер алатын нарықтағы үлестің артуы. Қазіргі коммерциялық ортада сандық мақсаттарды таңдау қарапайым ету негізге алынған. Осы негіз бойынша келесідей афоризм қалыптасты: «фирманың мақсатын таңдау – бұл бүгінгі жоғары нормадағы пайда мен ертеңгі нарықтағы жоғары үлес арасындағы таңдау». Алайда, бұл анықтама логикалық және экономикалық түсініктерін жоғалтпаған, бірақ ол мәселені өте қатты жеңілдетеді.

Қонақ үй өнімінің маркетингіне қойылған қонақ үй индустриясының басты тапсырмалары:

- потенциалды сұраныс бойынша қонақ үй қызметін ұсынуды негіздеу;
- тұтынушы қажеттілігіне сай жобалы турлар мен басқа да қызметтерді ұйымдастыру;
- қонақ үйдің қаржылық қызметі және өнімді сату мен жылжытудың маркетингтік стратегиясын координациялау және жоспарлау;
- бизнестің басты мақсаттарына жету үшін қонақ үй ісінің барлық саласын қалыптастыру және бір жүйеге келтіру [3].

Әлемдік қонақ үй бизнесі қызметінің нәтижесі қонақ үй өнімі болып табылады. Демек, қонақ үй өнімі – бұл туристердің барлық қажеттіліктерін қанағаттандырушы және сол тұтынушы туристер арқылы төленетін соңғы қызмет. Бизнесіне қонақ үй маркетингі өзіне тән қонақ үй өнімінің пайда болу және тұтыну ерекшеліктеріне бағытталған спецификасы болады. Біріншіден, қонақ үй өнімінде пайда болатын сипат қандай? Екіншіден, оның қызметтерінде қандай қажеттіліктер бар және олар қалай

қанағаттандырылады? Үшіншіден, қонақ үй өнімі нелерден тұрады? Төртіншіден, қонақ үй өнімін сату мен жылжытуда жасалатын маркетингтік стратегиялар қандай каналдар арқылы жүзеге асырылады? Осы сұрақтардың жауаптары қонақ үй бизнесінің экономикалық болмысын анықтайды.

Қонақ үй өніміне деген сұраныс тұрақсыз және экономикалық емес факторлар әсерінен тез өзгереді: сән, субъективті факторлар, жеке ұсыныстар, жарнама, саяхатқа шығар алдында көңіл-күй және т. б. Қонақ үй өнімі нақты абстрактті заттардың сапасының нәтижесі: мейрамхана аспазы арнайы дайындаған тамақ, қонақ үй объектілерімен таныстырушы гид қызметі және т. б.

Қонақ үй өнімінің мәселелері мен оның структурасы туралы қаншама ғалымдар зерттеді. Көптеген ғалымдардың пікірі бір жүйеге сәйкестендіріліп, қонақ үй өнімінің элементтерін біріншілік, екіншілік және үшіншілік (қосымша). Біріншілік – негізгі: транспорт, жеткізу формасы, орналасу, тамақтану, емделу, қонақ үй өнімін иемдену тәсілдері және т. б.

Екіншілік: материалды-техникалық база, құрал-жабдықтар, демалыс және саяхат орындарының жабдыкталуы. Үшіншілік (қосымша): театрлар, дүкендер, мұражайлар, экскурсиялық қызмет, ойын-сауық орындары және т. б. [4].

Қонақ үй өнімінің қалыптасуы үш жол бойынша жүзеге асады:

- өнім ойлап табылады – қажеттіліктен туған өнім;
- өнім орындалады – мамандар оның кемшіліктері мен артықшылықтарын анықтай отырып, тәжірибеге ұсынылады;
- өнім күшейеді – сұранысқа ие өнім тек қонақ үйде емес, нарыққа шығып позициясын нығайтады.

Жоғарыда көрсетілген жолдан өте алатын өнім дұрыс ұсынылу арқылы сапалық та сандық та маркетингтік мақсаттардың орындалуына ықпал етеді. Бұл дегеніміз қонақ үй өнімінің маркетингін жүргізу үшін жергілікті халықтан бастап әлемдік нарыққа дейін ұқыпты зерттеу жасау керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Юльчиева Г.Н. Менеджмент персонала в гостиничном бизнесе. – Алматы, 2010.
2. Мазбаев О.Б., Омаров Қ.М. Қонақ үй шаруашылығы – Оқу құралы. –2007 жыл.
3. Раева Р.А. Гостиничный бизнес: пути становления и развития. – Астана: Университет «Туран», 2000.
4. Маркова В.Д. Маркетинг услуг. – М.: Финансы и статистика, 1996.

Научный руководитель: Абдраманова Гулжан Куанбековна, доктор экономических наук, и. о. доцента Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева.

*Кабдоллаева Дана, Абдраманова Гулжан
(Астана, Казахстан)*

УДК 330.35:640.41

ҚОНАҚ ҮЙ КӘСПОРЫНДАРЫНДАҒЫ МАРКЕТИНГТІК ЗЕРТТЕУЛЕР

Қазіргі туристтік саланың негізін қонақ үй-мейрамханалық бизнесі қалайды, себебі туристтердің ең басты қажеттіліктерін қанағаттандырады. Тіпті, кей дамыған елдерде жеке бизнестік сала болып қабылданады. Қонақжайлылық әр елдің экономикасына өз үлесін қосуда. Сол себепті қонақ үй бизнесін дамытуда маркетингтік зерттеулер үлкен рөл атқарады.

Негізгі сөздер: туризм, экономика, маркетинг, қонақ үй, сегмент, SWOT-талдау.

The founder of the modern tourism industry consists of a hotel and restaurant business, as the most important needs of tourists. Even in some developed countries it was named as the private business sector. Hospitality is making its contribution to the economy of each country. Thus, the marketing research plays an important role in the field of the development of the hospitality industry.

Key words: tourism, economics, marketing, hotel segment, SWOT-analysis.

Қонақ үй шаруашылығының құрылымы кәсіптік жетілдіруді, жоспарлауды мен іскерлік басқаруды, жаңа экономикалық инновацияларды өңдеуді талап етеді. Сонымен қатар, төменде көрсетілген туындайтын мәселелердің шешімдерін табуға міндетті:

- берілетін ұсыныстар тізімін тұтынушының сұранысы бойынша ыңғайлындырып барынша тез өзгерту;
- төлеулі-төлемсіз қосымша қызметтердің тізімін көбейту;
- өндіріс қызметі нәтижесін жоғарылату үшін және бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін барынша үзіліссіз жұмыс жасау.

Маркетинг бұл айтылған мақсаттарға жетудің тиімді жолдарының бірі болып табылады. Маркетингтік зерттеу – зерттеудің міндеттерін, объектісін және мақсаттарын айқын белгілеу, жұмыс жорамалын жасау.

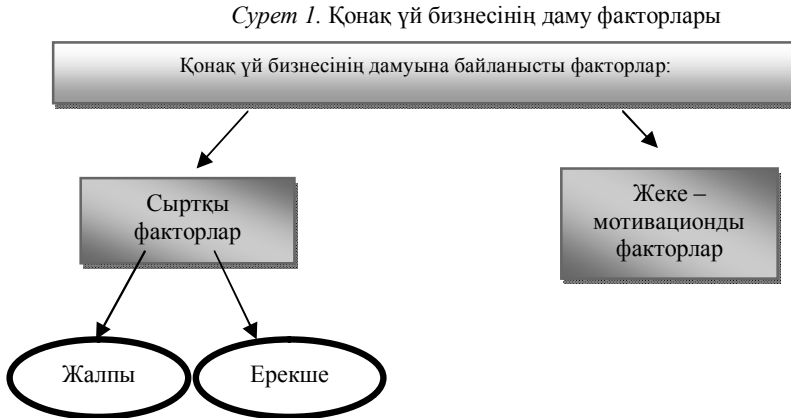
Маркетингтік зерттеулерді келесі бес кезеңмен өткізуге болады:

1. зерттеудің мәселесі мен мақсаттарын айқындау;
2. зерттеу жоспарын құру;
3. ақпарат жинау;
4. жиналған ақпаратты талдау;
5. зерттеу қорытындылары туралы есеп [1].

Қазіргі туристік саланың негізін қонақ үй-мейрамханалық бизнесі қалайды, себебі туристтердің ең басты қажеттіліктерін қанағаттандырады. Дамыған елдерде қонақжайлылық саласы бұрыннан қалыптасып, экономиканың жеке бір саласы болып саналады. Алдымыздағы жылда

туристердің саны 1 миллиардтан асып, саяхаттау барысында 1,55 трлн доллар жұмсайды деген жоспарлар бар.

Қонақ үй саласының динамикалық және тұрақты дамуына, болашағы мен жағдайына көптеген факторлар әсер етеді (Сурет 1).

Жалпы сыртқы факторлар әмбебап және қонақжайлылық салалардың даму болашағына әсер етеді. Оларға:

- экономикалық дамуының тұрақтылығы;
- әлеуметтік – демографиялық дамуының темпі;
- ғылыми – техникалық даму темпі;
- саяси – тұрақсыздықтың деңгейі;
- инвестициялық ауа- райының жағдайы;
- экология және қоршаған орта;
- қауіпсіздік деңгейі;
- қызмет көрсету және тауардың даму деңгейі.

Ерекше сыртқы факторлар ерекше мінезді, жанама әсер тигізеді [2].

Нарықты сегменттеу – маркетингтің тиімді құралдарының бірі. Ол кәсіпорын ресурстарын ұтымды пайдалануға негізделеді және тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында жүргізіледі. Қонақ үй саласындағы сегменттеу тұтынушылардың сұранысы қарай назар аударады. Ең қолайлы сегменттеудің екі тәсілі бар:

- шоғырланған-бір сегменттен екінші сегментке деген бірізділікпен жүреді;
- дисперстік-сынау мен қателіктер арқылы жүзеге асады.

Қонақ үй саласындағы нарықтық жайғастыру тұтынушының қонақжайлылық сапасын бағалау арқылы жүзеге асады. Көбінесе баға беру келушілерден алынатын сауалнамалар арқылы іске асады. Бақылауларды

мерзім (ай сайын, тоқсан) бойынша жүргізген жөн. Бұл бақылаулар SWOT-анализ арқылы жүзеге асады.

SWOT-талдау барысында төмендегі нәтижелер анықталды:

- жағымды жақтары (*Strengths*): жарнамалық қызметтің заңнамалық, нормативті-құқықтық негіздері қалыптасты, жарнама саясатын мемлекет қолдайды және реттейді;
- жағымсыз жақтары (*Weaknesses*): саяси жарнамада манипуляциялық тәсілдерге ерекше мән беріледі, аталған сала бойынша мамандардың аздығы, заңнамалық құжаттарда саяси жарнама туралы тек үгіт ретінде көрсетіледі;
- мүмкіндіктері (*Opportunities*): қоғам мен мемлекет арасындағы өзара байланыс шарттарын қамтамасыз етеді, сәтті орындалып жатқан саяси реформалар жаңа заңнамалық, нормативті-құқықтық негізін қалыптастырады;
- қатерлері (*Threats*): жасанды саяси имидж дайындалады, саяси жарнаманы реттеудегі заңнамалық базаның әлсіздігі жөнсіз жарнаманы пайдалануға әкеледі [3].

Жоғарыда айтып өткен маркетинг жүргізу және оны сегменттеу, сонымен қатар оған анализ жасау сынды жұмыстар – қонақжайлылық индустриясының нарық талаптарына сай қызмет етуінің кепілі. Тұтынушымен тікелей қарым-қатынас жасай отырып, бұл саланың экономиканың сұранысқа жоғары салаларының бірі ету кез келген қонақ үй кәсіпорындарының мақсаты екенін ескергеніміз жөн болар. Ал мақсаттың жүзеге асуы маркетингтік жұмыстардың сапалы да жүйелі жүргізілгенінен бастау алатыны анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Котлер Ф., Боуэн Лж., Мейкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм: Учебник для вузов / Пер. с англ. Под ред. Р.Б. Ноздревой – М., ЮНИТИ, 1998.
2. Лойко О.Т. Туризм и гостиничное хозяйство. – Томск: Дельта, 2005. – 44 с.
3. Ю.Ф. Волков Экономика гостиничного бизнеса. – Ростов-на-Дону:Феникс, 2005.

Научный руководитель: Абдраманова Гулжан Қуанбековна, кандидат экономических наук, доцент кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева.

*Мельников Сергей, Балабатько Наталья
(Мелітополь, Україна)*

УДК 338.48-44 (1-22)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ

В статті розглядаються особливості розвитку сільського зеленого туризму в Запорізькій області.

Ключові слова: сільський зелений туризм, туристи, Запорізька область.

The article deals with peculiarities of green tourism development in Zaporizhia region.

Key words: green tourism, tourists, Zaporizhia region.

Туризм є ефективним і універсальним засобом духовного розвитку. Туризм чинить великий вплив на духовний розвиток людини, колективів і суспільства в цілому, позитивно впливає на здоров'я, фізичний розвиток людей, розширює їх кругозір, світогляд і світорозуміння. Туризм створює умови для більш повного самовираження і реалізації творчих здібностей, подолання розриву у фізичному і духовному розвитку кожної людини і всього соціуму.

Вагомий внесок у дослідження проблем сільського зеленого туризму, зробили такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, як: Рутинський М.І., Зинько Ю.В., Школа І.М., Бойко Е.А., Михайлюк А.Л., В.П., Петенко І.В. та ін.

У Законі України про сільський зелений туризм тлумачиться, що сільський зелений туризм – відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості (селі) та отримання ними послуг сільського зеленого туризму.

Центральною фігурою в організації відпочинку на селі є сільська родина, яка веде особисте селянське господарство в селі та здійснює надання послуг у сфері сільського туризму – забезпечує туристів житлом, харчуванням, знайомить із місцевою культурою і традиціями. Сільський туризм дозволяє реалізувати: відпочинок міських жителів у сільській місцевості; популяризацію української культури; поширення знань та інформації про історичні, природні, етнографічні особливості України; комплексний розвиток сільських територій і сільської інфраструктури, створення нових джерел доходів сільського населення [2].

Міських туристів приваблюють в село оздоровчий, естетичний і пізнавальний фактори. Причому наявність туристичних об'єктів в районі не обов'язково, можуть пропонуватися різні фауністичні та флористичні поїздки в заказники і заказники, рибальство, полювання. У туристів популярні пішохідні прогулянки, катання на човнах і на конях. Можлива організація тематичних, культурологічних та етнографічних поїздок. Найбільше розвинена агротуристична галузь на Західній Україні [1].

За інформацією Управління культури і туризму, у Запорізькій області працює 31 садиба сільського зеленого туризму. Найбільше їх у Бердянському районі – 18, Мелітопольському – 2, а також по одному – в Вільнянському, Куйбишевському, Новомиkolaївському, Оріхівському, Приазовському, Чернігівському та Якимівському районах.

Сьогодні головними перевагами відпочинку в сільській місцевості для міських туристів є екологічно чисте і сприятливе з психофізіологічної точки зору навколишнє середовище, широкі альтернативи активного відпочинку,

різноманітні можливості культурного розвитку, духовного збагачення і самоосвіти. Для задоволення таких потреб Запорізька область має великі рекреаційно-туристичні можливості: сприятливі кліматичні умови, порівняно чисте довкілля, чимало історико-культурних пам'яток, багаті культурні звичаї і традиції, збережені народні промисли та ремесла.

Сільський зелений туризм в Запорізькій області поєднується з відвідуванням місцевих пам'яток, таких як національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» в Мелітополі, державний історико-архітектурний музей-заповідник «Садиба Попова» у Василівці, могили кошового отамана Івана Сірка, місць розташування Хортицької, Томаківської, Покровської та Чортомлицької Січей під Нікополем. Організовується водолікування цілющими джерелами, грязями Азовського лиману. Можливе полювання на качку, зайця, лисицю та кабана в мисливських господарствах, зокрема Куйбишевського району. Рибальський туризм як вид сільського зеленого туризму в Запорізькій області організовується як на Азовському морі (Бердянський та Приазовський райони), у Дніпрі, так і в спеціально зарибнених ставках по всій області.

Щоб серйозно функціонував сільський зелений туризм в області, необхідно переконати представників органів місцевого самоврядування, що він реально сприяє самозайнятості населення, розвитку сільської території. Необхідно також популяризувати даний вид туризму серед сільського населення [3].

Отже, сільський зелений туризм є перспективним напрямом розвитку туристичної галузі Запорізької області. Він представляє національний колорит, який може зацікавити не тільки вітчизняних, але і закордонних відпочивальників.

Проблемою розвитку сільського зеленого туризму в Запорізькій області є відсутність місцевих програм розвитку цієї сфери, недостатній рівень розвитку комунікацій та соціально-технічної інфраструктури в регіонах. Також заважають розвитку зеленого туризму відсутність законодавчого захисту, пільгового кредитування та податковий тиск.

Комплексно досліджуючи особливості розвитку сільського зеленого туризму в Запорізькій області можна виділити його наступні слабкі сторони: несприятливе економічне середовище для діяльності сільського населення; недостатнє використання досвіду сусідніх областей; неузгодженість дій центральних органів виконавчої влади у сфері туризму та аграрної політики; відсутність привабливих кредитних ресурсів для сільського населення та сприятливих умов для інвестицій; відсутність навчальних центрів для підготовки та перепідготовки менеджерів та сільського населення [4].

Стратегічною метою розвитку сільського зеленого туризму в Україні та Запорізькій області є створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби як наших співвітчизників, так і іноземців. В умовах загострення соціально-економічної ситуації в сільських поселеннях в Україні розвиток сільського зеленого туризму є вкрай необхідним для вирішення ряду нагальних проблем сільських регіонів,

зокрема таких, як високий рівень безробіття, старіння і зменшення чисельності сільських жителів, втрата сільської ідентичності та культури.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України // Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2008. – №1(б). – С.138 – 143.
2. Рутинський М.Й. Сільський туризм // М.Й. Рутинський, Ю.В.Зінко. – Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 271 с.
3. Мельниченко С.В. Соціально-економічне значення та проблеми розвитку сільського зеленого туризму в Україні [Електрон. ресурс] / С.В. Мельниченко, А.Ю. Єременко. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/melnychenko.htm.
4. Пітюлич М.М. Особливості функціонування сільського туризму в Україні та досвід європейських країн [Електрон. ресурс] / М.М. Пітюлич, І.І. Михайлюк // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011.

ФІЛОЛОГІЯ

*Ayarbek Gulkhanay, Sultanbekova Sagima,
(Astana, Kazakhstan)*

УДК 372.881.111.1

THE USE OF «TED» TALKS AS ONE OF THE EFFECTIVE WAYS IN LEARNING ENGLISH

Берілген мақала ағылшын тілін үйрену барысында технология, ойын-сауық және дизайн әлеміндегі тұлғаларды бір жерге топтастырған TED конференциясындағы дәрістердің пайдалылығы жайлы болмақ.

Кілтті сөздер: *технология, Ағылшын тілін меңгеру, тиімді жол, TED конференциясындағы.*

This article considers the effectiveness of new technology in learning language. In the given article is given to show one of the useful way to develop listening skills in learning English. It is closely connected with worldwide conference which we call «TED» talks.

Key words: *technology, learning English, effective way, «TED» Talks,*

Technology is everywhere. The world in which we live is changing gradually and the field of education is experiencing these changes. In language learning and teaching, we have a lot to choose from the world of technology: TV, Radio, CD Rom, the Internet, Audio Cassettes, DVD's or CD's. This rapid rising and evolution of information technology has offered a better pattern to explore the new language learning method. Education is the key to improving the lives of people at different stages. Most people are of the opinion that the right education provides skills for employment, opportunities for innovation and it is an important tool that is applied in the contemporary world to succeed. «TED» talks offer exciting possibilities for meeting the needs of 21st century learners. TED is a nonprofit organization working in three fields: technology, entertainment and design, was founded in 1984 [1]. I have been a fan of Technology, Entertainment and Design Talks (TED Talks) since their popularization a few years ago. It can be defined in a variety of ways. They provide interesting bursts of information that really makes me think, and I always come away knowing something new.

«TED» Talks at low levels? It can't be done. It is too difficult. The speakers speak too fast, the content is too complex and the vocabulary is too difficult. With careful selection and some very simple techniques speech reports can become accessible to even the lowest levels. In this paper I present some ideas that anyone can use at any level to stimulate interest, guide students to understanding, to show the effectiveness of «TED» videos, especially English language learners. The topic of the programs was depended students interests and background knowledge. The theme can be either a turn-on or a turn-off for the class. If it is too far outside their experience, students may switch off. Students often tell me they can't understand

topics because they do not know anything about the content. They feel more comfortable listening to content that is familiar and that they can make predictions about. Because of this, it is worthwhile asking students about their interests, or giving them a choice of which reports they would like to work with since this is a way of having them predict report content and activate schemata before they watch, as well as giving them some responsibility over course content (Cook, 1989). Negotiating the content of the class in this way will ensure that interest is piqued by the time you actually present the class with the report and will ensure that the content of your class is more relevant to the learners (Nunan, 1988). Given the choice, students are more likely to choose something that they find very interesting, or already know something about rather than something that is completely alien.

A Sample lesson

In order to optimize student learning, we planned to integrate the «TED» Talks throughout each lesson. The following sections in Table 1 describe the components of an effective lesson, the purpose of each component, and respective strategies for the practical application of the widespread videos. The class I taught was made up of fourth year university students. To illustrate this, I have included a short lesson plan using twenty minutes videos of the chosen topic.

When we think about improving a language, we usually come up with four types of skills we need, which are speaking, listening, reading and writing skills. The title of the first our video was «The new bionics that let us run, climb and dance» by Hugh Herr. I tried to use modern teaching method in this group. We did a great deal of speaking. I did not explain grammar and lexis by myself, rather I introduced something in English and gave the topic about biology. I let the students watch the video without subtitles. Then I also incorporate picture of the handouts, including the illustrations. After watching first «TED» Talks I started to continue lesson with other exercises. Here is a list the exercises used:

- A) Presentation of New Words – Flashcards
- B) Recognition of the Items of Vocabulary
- C) Piece the dialogue together

I prepared handout and gave them to the students in the group (See *Fig. 1*) The first handout included ten vocabulary items on vegetables in the format «Description of words – English words», on the other side of the handout was an exercise to write ten sentences about using new words. We read together the words and translations, then we revised the grammar. The students did the exercise and I checked it.

Directions: Draw a line from words to their definitions.

- A) General medicine**
- B) Surgery**
- C) Pediatrics**
- D) Cardiology**
- E) Dermatology**
- F) Radiology**
- G) Pulmonology**
- H) Rheumatology**
- I) Endocrinology**
- J) Podiatry**
- K) Oncology**

- 1) The branch of medicine that deals with diseases of the respiratory system
- 2) The branch of medicine that deals with the diagnosis and treatment of diseases of the endocrine system
- 3) The branch of medicine that deals with the diagnosis and (nonsurgical) treatment of diseases of the internal organs (especially in adults)
- 4) The branch of medicine devoted to the study and care of the heart and circulatory system
- 5) The branch of medicine concerned with the treatment of infants and children
- 6) The branch of medicine that deals with diagnostic images of anatomic structures through the use of electromagnetic radiation or sound waves and that treats disease through the use of radioactive compounds
- 7) The art, practice, or work of treating diseases, injuries, or deformities by manual or operative procedures
- 8) The branch of medicine that deals with the diagnosis and treatment of disorders of the skin
- 9) The branch of medicine that deals with the diagnosis, treatment, and prevention of diseases of the foot
- 10) The branch of medicine that deals with tumors, including study of their development, diagnosis, treatment, and prevention
- 11) The branch of medicine that deals with the study and treatment of pathologies of the muscles, tendons, or joints

Fig.1. –Page 1:

For the first time, the students felt themselves so stressed and disappointed not understanding the whole text. 3/5 students, it shows that 80% of the listeners couldn't catch the whole idea of that video. However, the words and sentences they have listened to were very familiar to them. Students' mission was to understand how native English speakers speak in their language. Therefore, I focused on pronunciation, especially stress, reading the subtitles and repeating after the speaker.

Day 2. «Can we eat to starve cancer?» by William Li. That video was full of new information and new terms for learners in sphere of biology. After listening and taking note for the first time, we raised questions to link intended information.

Before starting to watch the video, on the board was written the following question words: «Who, what, when, where and how». They watched attentively the video to catch the whole idea. At the end of the lesson, students were given 10 minutes to form own opinion concerning the theme. This task helped to develop their thinking level of the topic. Each student performed their idea in a different way. Here, 75% of students used general vocabulary in their speech. Furthermore, list of new academic words were distributed among students for the purpose of using them in their daily life. For instance, academic verbs: *explain, emphasize, illustrate, demonstrate, provide, involve, affect*; academic adverbs: *comparatively, particularly, primarily, directly, merely, considerably*; phrasal verbs in academic English: *put forward, go into, point out, set out, go through, be made up of*; general nouns referring to ideas: *on the subject of, the theme of, theory of, aspect of, the principle of*; Although, I gave a list of academic words to improve their speaking skills. Students will divide in two groups to explain new vocabulary (Fig. 2, Page 2) to each other.

Day 3. «The new era of positive psychology» by Martin Seligman. We've taken different types of theme, which was chosen by our students. It is undoubtedly true that language ability is not simply a matter of intelligence. I am totally agreed with this following proverb: «Repetition is the mother of all learning». One more thing which repeated always was jokes, which the speaker used them to make a good atmosphere. It was hardly ever understandable for learners. We watch those parts twice with subtitles and three times by using our dictionaries. Then 100% of students could understand the meaning of jokes during «TED» Talks.

Let me now present some effects which I have noticed particularly in this group. The following days could give the good results. 70% of listeners of «TED» started to use more academic vocabulary in their speech than the general vocabulary. And the last lessons, we made up by ourselves a short text omitting some words. The text was closely connected with the title of the video. It gave us to answer the following question: How many per cent of these texts were understandable for learners? For instance: «How the Internet will (one day) transform government» by Clay Shirky [8].

The 65% of students who had difficulty in listening part, they got rid of their incertitude. For developing their speaking skills it was given various cards with contrasting phrases in each video. The group of people divided into two to convince and to prove their ideas. There was a gradual change in communication. While proving their words, 34% learners made some grammatical mistakes in their speeches. When analyzing the results of users an academic vocabulary, it raised significantly for 30% among students. Generally, the histogram demonstrates how numbers increase. Our research has demonstrated that the most effective way to use «TED» Talk videos are an enhancement to a lesson. «TED» videos were used as an additional resource for learning a particular topic.

We may summarize the findings in a few words: the benefits of using «TED» in education illustrate significant changes in a short period of time. There is an emphasis on informing, educating and opening people's eyes to new ideas, making them perfect for the classroom. Students love these talks and really appreciate it when you take the time to make a lesson out of them. They come with transcriptions in most common languages, allowing students to read what they have listened to in

English or their native tongue. TED Talks make for a great base for so many different kinds of educational experiences.

REFERENCES

1. Cook, G. (1989). Discourse. Oxford: Oxford University Press.
2. Cooper R., Lavery M. & Rinvolucri M. (1991). Video. Oxford: Oxford University Press.
3. www.ted.com.
4. [https://en.wikipedia.org/wiki/TED_\(conference\)](https://en.wikipedia.org/wiki/TED_(conference)).
5. <http://www.ted.com/about/our-organization/how-ted-works>.
6. American Heritage® Dictionary of the English Language, Fifth Edition. Copyright © 2011 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. Published by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
7. Ramsden P. (1992). Learning to Teach in Higher Education. New York: Routledge.
8. Oxford University Press www.oup.com/elt.
9. Additional information can be found at the following web sites.
10. https://www.ted.com/talks/martin_seligman_on_the_state_of_psychology/transcript?language=en.
11. https://www.ted.com/talks/clay_shirky_how_the_internet_will_one_day_transform_government/transcript?language=en.
12. https://www.ted.com/talks/hugh_herr_the_new_bionics_that_let_us_run_c_limb_and_dance?language=en.
13. https://www.ted.com/talks/william_li?language=en.
14. https://www.ted.com/talks/martin_seligman_on_the_state_of_psychology?language=en.

Бондарчук Людмила
(Львів, Україна)

УДК 811.111=3

СТИЛІСТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ЛІТЕРАТУРИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗМІСТУ

Стаття розглядає проблеми стилістичних трансформацій у перекладах наукової економічної літератури. Запропоновано варіанти стилістичної нейтралізації, а також збереження образних висловів у цільових текстах. Наведено позиції різних мовознавців щодо стилістичних дивергенцій перекладу та оригіналу.

Ключові слова: оригінал, цільовий текст, переклад, стилістична трансформація, стилістична дивергенція.

The article highlights the problems of stylistic transformations in translations of scientific economic literature. It suggests variants of stylistic

neutralization and saving stylistic divergences of translations and original texts are presented here.

Key words: *original, target texts, translation, stylistic transformation, stylistic divergences.*

Жанрово-стилістичні трансформації є об'єктивним явищем в перекладі наукової літератури з економіки. Серед причин стилістичних розбіжностей оригіналу наукового тексту та його перекладу слід назвати розбіжності у стилістичних та жанрових нормах подання інформації у таких текстах англійською та українською мовами.

Описуючи обставини функціонування наукового стилю в колишньому СРСР періоду 60-х рр. XX ст., Н.Зелінська вказує: «Емоційний виклад вважався зайвим у наукових текстах, навіть шкідливим для їхньої пізнавальної цінності. Подібні думки й рекомендації спричинили ще одне негативне явище: ними стали керуватися в редакторській практиці і, таким чином, люди, які б мали обстоювати літературну повноцінність наукових текстів, почали власноручно їх вихолощувати» [5, с. 15].

Поширеним редакторським постулатом того часу був вислів на зразок: «Використання слова у чужому для нього стилістичному контексті – стилістичний різнобій – груба стилістична помилка» [7, с. 39].

У перекладознавстві досі немає одностайності щодо збереження чи трансформування стилістичних рис оригіналу в його перекладі через те, що традиції наукового перекладу в Україні, як і в багатьох державах колишнього СРСР, ще неусталені й потребують практичних аргументацій.

Так, В. Комісаров, Я. Рецкер та В. Тархов вважали, що: «...англійський автор найсерйознішого тексту нерідко вводить в текст образні елементи, вживає жаргонізми, жарти тощо. Якщо ці стилістичні прийоми зберегти в перекладі, вони через свою несподіваність та недоречність будуть справляти на нашого читача набагато сильніше враження, ніж воно займає в оригіналі. Тому турбота про точність перекладу насправді приведе до порушень загального стилю тексту в перекладі. Як правило, якщо немає будь-яких вагомих причин свідомо зберігати ці стилістичні особливості англійського спеціалізованого тексту, вони випускаються в перекладі для того, щоб переклад справляв такий же стилістичний вплив на нашого читача, який оригінал справляє на читача англійського» (переклад наш. – Л.Б.) [6, с. 21-22].

Свою позицію на користь стилістичного спрощення у відтворенні наукового дискурсу засобами цільової мови А.Федоров аргументував тим, що результатами роботи перекладача наукового тексту повинні бути: ясність, точність, строгість, які повинні робити зміст легким для розуміння і принаймні не ускладнювати текст [15, с. 114]. Аналогічної думки І. Носенко і К. Горбунова [9, с. 8].

Опонуючи зазначеним позиціям, А. Єрогова наполягає на тому, що в науковому перекладі слід при нагоді зберігати і образність, і загальну стилістичну забарвленість оригіналу [4, с. 91]. Разом з тим, у своїй монографії про переклад наукової літератури економічного змісту, аналізуючи випадки відтворення фахової лексики розмовного походження, зокрема розмовної

назви Банку Англії («the Old Lady of Threadneedle Street»), нерідко вживаної в англомовній науковій літературі, радить відмовитися від цього образу [4, с. 92].

Серед випущених перекладачами синтаксем з аналізованих нами перекладацьких праць передусім ті, що надто насичені метафорами, як-от: «*This chapter will put meat on the bear-bones model of capitalism*» [23, с. 74].

Випущення простежувалися й на рівні фрагментів речень, від чого, на нашу думку, не лише втрачалася особлива стилістична забарвленість оригіналу, а й звужувався об'єм пропонованої інформації. Переклад водночас набував рис реферативності: «*Around 1800 Thomas Robert Malthus, a young English clergyman used to argue at breakfast against his father's perfectionist view*» [22, с. 27]. – «Наприкінці XVIII ст. молодий англійський священик Томас Роберт Мальтус написав книгу» [13, с. 55].

Звертання до читача як до співрозмовника, яке є властиве англомовним науковим виданням з економіки, звичайно зникає в українських перекладах: «*It would be a mistake to leave the reader with the impression that bonds are perfectly safe investment*» [23, с. 90]. – «Не слід вважати облигації абсолютно безпечним видом інвестицій» [13, с. 90].

Через те, що українському науковому дискурсові невластиве вживання жаргонів, переклад такої лексики теж зазнає стилістичної трансформації. Жаргонізми і фразеологізми в оригіналі відтворюються цільовою мовою стилістично нейтральною лексикою: «*The state can expropriate the profits from innovation through legal means such as excessive taxation or through illegal means such as demands from state bureaucrats for kickbacks*» [19, с. 50]. – «Держава може експропріювати прибутки від інновацій законними засобами, до яких належить надмірне оподаткування або через незаконні дії (скажімо, вимога державного чиновника заплатити хабаря)» [3, с. 92]; «*If you can't keep your checkbook straight and tend to put off paying bills, its unlikely you'll want to start an accounting service*» [17, с. 19]. – «Якщо ви не вмієте контролювати власні потреби та схильні платити направо й наліво і залізати в борги, навряд чи в такому випадку ви захочете заснувати бухгалтерську фірму» [1, с. 19].

Метафоризована лексика оригіналу звичайно відтворюється необразними нейтральними лексемами або ж термінами, від чого цільовий дискурс стає більш стриманий і термінонасичений: «*Interest rates have an impact on the overall health of the economy*» [20, с. 7]. – «Процентні ставки впливають на загальний стан економіки» [10, с. 39].

Проте у деяких перекладах образність лексем та загальна невимущена тональність оригіналу збережена: «*Mankind is not grateful for that sort of service and forgets quickly the names of the people who write the librettos for its political operas*» [24, с. 3]. – «Людство не зберігає почуття вдячності за такі послуги і швидко забуває імена людей, які пишуть лібретто до його політичних опер» [16, с. 19].

Попри те, що така позиція перекладачів у нашому дослідженні виступає нетиповою, її все ж можна обґрунтувати тим, що, як зазначає В.Крупнов, в останні роки поняття «правильна мова» розширюється, і в так звану «правильну мову» може включатися навіть сленг [9, с. 99]. Звідси –

уникнення деякими перекладачами стилістичних трансформацій наукового перекладу ще у 80-х рр. XX ст.

Про послаблення стилістичних розбіжностей англо-американського та українського наукових дискурсів, а відтак, – наявність у перекладах рис, раніше невластивих українській науковій мові, вказує В. Карабан: «Зараз спостерігається тенденція до збереження метафоричної образності у перекладі, що певним чином пов'язано з послабленням жанрово-стилістичних норм в українській мові щодо жаргонізмів та професіоналізмів» [8, с. 204].

Надмірний буквализм у відтворенні метафоризованої фахової та нефахової лексики, на нашу думку, перенаситить науковий текст зайвою образністю і негативно вплине на сприйняття інформації реципієнтом: «*We now jump from pure competition to the opposite end of the industry spectrum*» [21, с.484]. – «Тепер перестрибнемо від чистої конкуренції на протилежний кінець галузевого спектра» [11, с. 258]; «*Money is a lubricant that facilitates exchange*» [23, с. 28]. – «Гроші є мастилом, що полегшує обмін» [14, с. 67].

Трапляються випадки, коли стилістично нейтральну лексику перекладачі наділяють образністю, створюючи метафору там, де вона недоречна: «*The Cold War, for example, was essentially a war between collectivism, championed by the now defunct Soviet Union and individualism, championed by the United States*» [18, с. 35]. – «Наприклад, «холодна війна» по суті, була війною між колективізмом, який уособлював нині «покійний» Радянський Союз, та індивідуалізмом, який представляли Сполучені Штати» [2, с. 73].

Лексема «покійний» підкреслює суб'єктивну (в даному разі пейоризовану) позицію перекладача щодо екс-держави, про яку йдеться в реченні. Для наукового дискурсу, призначенням якого є інформування, а не емоційний вплив на реципієнта, такий переклад видається невдалим.

Наведені приклади ілюструють, на наш погляд, типові моменти перекладацьких пошуків у відтворенні наукового дискурсу цільовою мовою з огляду на жанрово-стилістичні проблеми. Автори перекладів іноді залишають поза увагою жанрово-стилістичні особливості оригіналу або ж (найчастіше) трансформують їх відповідно до традиційних норм українського наукового дискурсу, що, на нашу думку, є виправданим для перекладу такого типу літератури.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гейк П. Вчись аналізувати ринок: методика і практика / П. Гейк, П. Джексон; [пер. з англ. В.Туницький]. – Львів: Сейбр-Світло, 1995. – 270 с.
2. Гілл Ч.В.Л. Міжнародний бізнес. Конкуренція на глобальному ринку / Ч.В.Л. Гілл; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Ткачук]. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 854 с.
3. Гінгстон П. Найкращий посібник з малого бізнесу / Гінгстон П.; [пер. з англ. Л. Каленський, О. Дедик]. – Львів: Сейбр-Світло, 1995. – 176 с.

4. Ерогова А.М. Теория и практика перевода экономических текстов с английского языка на русский / А.М. Ерогова. – Москва: Междунар. отношения, 1974. – 192 с.
5. Зелінська Н.В. Який він, науковий стиль? / Н.В. Зелінська // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1990. – Вип. 38 [відп. ред. С.Я. Єрмоленко]. – С. 13 – 17.
6. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова книга, 2001. – Ч.2. – 303 с.
7. Коляденко Г.С. Стилистика научной речи и основы научно-технической терминологии: метод. пос. / Г.С. Коляденко. – Москва: Ин-т повыш. квалиф. информ. раб. – 1978. – 60 с.
8. Комиссаров В.Н. Пособие по переводу с английского языка на русский: в 2 ч. / В.Н. Комиссаров, Я.И. Рецкер, В.И. Тархов. – Москва: Высш. школа, 1965. – ч. 2: грамматические и жанрово-стилистические основы перевода. – 288 с.
9. Крупнов В.Н. Лексикографические аспекты перевода: уч. пос. / В.Н. Крупнов. – Москва: Высш. школа, 1987. – 192 с.
10. Макконнелл К.Р. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю; [пер. з англ. за наук. ред. С. Панчишина]. – Львів: Просвіта, 1999. – 650 с.
11. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Ф. С. Мишкін [пер. з англ. за наук. ред. С. Панчишина]. – К.: Основи, 1998. – 963 с.
12. Носенко И.А. Пособие по переводу научно-технической литературы с английского языка на русский / И.А. Носенко, Е.В. Горбунова. – Москва: Высш. школа, 1974. – 152 с.
13. Самуельсон П.А. Економіка / П.А. Самуельсон; [пер. з англ. за наук. ред. О. Лищишина]. – Львів: Світ, 1993. – 493 с.
14. Самуельсон П.А. Макроекономіка / П.А. Самуельсон, В.Д. Нордхауз; [пер. з англ. за наук. ред. С. Панчишина]. – К.: Основи, 1995. – 676 с.
15. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А.В. Федоров. – Москва: Высш. школа, 1983. – 303 с.
16. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й.А. Шумпетер; [пер. з англ. В. Ружицький, П. Парашук]. – К.: Основи, 1995. – 527 с.
17. Hague P.N. Do Your Own Market Research / P.N. Hague, P. Jackson. – London: Cogan Page Ltd, 1987. – 250 p.
18. Hill C.W.L. International Business Competing in the Global Marketplace / C.W.L. Hill. – Boston: Irvin McGraw-Hill, 1998. – 630 p.
19. Hinston P. The Greatest Bussiness Book. The Essential Guide to Starting a Small Business / P. Hinston; [5 th ed.]. – London: Hinston Associates, 1992. – 120p.
20. McConnell C.R. Economics. Principles, Problems and Politics / C.R. McConnell, S.L. Brue. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1996. – 825 p.
21. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets / F.S. Mishkin. – Boston: Little, Brown and Co, 1985. – 731 p.
22. Samuelson P.A. Economics / P.A. Samuelson. – New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1961. – 832 p.

23. Samuelson P. Economics / P. Samuelson, D. Nordhaus. – New York: McGraw-Hill, Inc., 1992. – 455 p.
24. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy / J.A. Schumpeter. – New York: Harper & Row Publishers, 1976. – 431 p.

*Дубневич Наталія
(Львів, Україна)*

УДК 8138:811.111

THE NOTION OF STYLISTIC REPETITION AND ITS CLASSIFICATION

У даній статті досліджується повтор, як стилістичний прийом для логічної побудови висловлювання, створення настрою та експресії, прослідковуються лінгвістичні погляди на повтор та наводиться класифікація повторів, як визначальної характеристики структури тексту.

Повтор (англ. repetition) – це фігура мови, яка полягає у повторенні звуків, слів, морфем, синонімів та синтаксичних конструкцій у певній послідовності, яка спрямована на досягнення певного експресивного або описового ефекту.

Мета статті полягає в описі стилістичних особливостей повторів. Ця мета передбачає наступні завдання: вибрати різні типи повторів; класифікувати повтори відповідно до їх стилістичної функції; визначити стилістичні особливості повторів; зробити висновки.

Ключові слова: *повтор, класифікація повторів, стилістична фігура, стилістична функція.*

This article investigates repetition as a stylistic device, used for constructing logical constructions, creating mood and expression, examines the linguistic views on repetitions and provides the classification of repetitions as the defining characteristic of the structure of the text.

Repetition is a figure of speech that consists in repeating of sounds, words, morphemes, synonyms, or syntactical constructions in a certain sequence that aims at achieving definite expressive or descriptive effect.

The aim of the article is to describe the stylistic peculiarities of the repetitions. This aim presupposes the following tasks: to select different types of repetitions; to classify them according to their stylistic function; to define the stylistic peculiarities of repetitions; to draw conclusions.

Key words: *repetition, classification of repetitions, stylistic figure, stylistic function.*

Repetition is a figure of speech that consists in repeating of sounds, words, morphemes, synonyms, or syntactical constructions in a certain sequence that aims at achieving definite expressive or descriptive effect.

The significance of repetition had been already theoretically grounded by O.O. Potebnya. Considering different types of repetitions, he wrote:

«The foundation of this phenomenon lies not in the metrical requirements, not in the poetic license..., but in the qualities of thought» [4, p. 289].

While concretizing these qualities O.O. Potebnya noted:

«The increase of usage of one and the same word in the discourse provides a new meaning, objective or subjective one» [3, p. 552].

Repetition is one of the most frequent and potent stylistic devices. It is widely used in all spheres of speech: publicist, official, scientific, colloquial, and artistic prose. In official and scientific prose repetition is a necessary stylistic element that makes the expression logical, accurate, and clear.

The device of repetition aims at emphasizing a certain component of the utterance. Being repeated, a language unit obtains additional stylistic information.

J. Vandryes writes: «Repetition is also one of the devices having its origin in the emotive language. Repetition when applied to the logical language becomes simply an instrument of grammar. Its origin is to be seen in the excitement accompanying the expression of a feeling being brought to its highest tension» [2, p. 147].

Indeed, when used as a stylistic device, repetition acquires quite different functions. It does not aim at making a direct emotional impact. In fact, it aims at logical emphasis, which is necessary to fix the attention of the reader on the key-word of the utterance.

Repetition is a typical generalization of the means of expression excitement, which are expressed in speech by different devices depending on the degree and nature of excitement. Excited speech is illogical since it is off-hand speech. The characteristic feature of the excited speech is the repetition of only some parts of the expression. On the other hand the repetition of words and whole phrases is regular in the excited speech.

The functions of repetitions are predetermined by several factors. They can depend on:

- the type of the situation;
- the relationship between the interlocutors;
- previous interactions between them;
- the mood of the participants;
- speech event, or;
- setting in which they occur.

The use of a repetition may at some point also reflect the cultural values of its users towards the conduct of conversation. Depending on which speaker produces a repetition it can be either a self-repetition (or same-speaker repetition) or a joint work between speakers and their interlocutors.

It is also very important whether the repetition occurs in the dialogue or in the narrative.

The classification of repetitions.

Different scholars view repetitions according to different characteristics.

According to I.R. Galperin repetitions (including anaphora, epiphora, framing, reduplication or anadiplosis, chain-repetition, root-repetition, and

synonymic repetition) are the main compositional patterns of syntactical arrangement [7, p. 191-249].

A.N. Morokhovskyy relates repetitions (simple contactive repetition, extended repetition, framing, anadiplosis, and chain repetition) to expressive means based on the expansion of the primary pattern [5, p. 137-163].

Yu. M. Skrebnev analysed stylistic devices on the two levels: paradigmatic and syntagmatic. The researcher relates repetitions (syntactic tautology) to paradigmatic stylistic devices based on the redundancy of syntactical elements.

Stylistic devices which refer to the objects of study of syntagmatic syntax are: parallelism, anaphora, epiphora, framing, anadiplosis (also called linking or reduplication), and chiasmus [6, p. 97-139].

I.V. Arnold states that repetitions (anaphora, epiphora, framing, anadiplosis, parallelism, and chiasmus) belong to syntactical stylistic devices which do not bear new information [1, p. 217-275].

And, finally, V.A. Kukhareenko relates repetitions (anaphora, epiphora, framing, catch repetition or anadiplosis, chain repetition, ordinary repetition, successive repetition, parallel constructions, and chiasmus) to syntactical stylistic devices which depend on the completeness of the structure or on the arrangement of its members [8, p. 72-108].

According to the level of the language repetitions are classified into:

- repetitions of sounds;
- repetitions of words;
- syntactic repetitions.

The function and impact of repetition also depend upon the position occupied by the repeated unit.

Thus, according to compositional patterns, repetitions are classified into the following types:

Ordinary repetition. It has no definite place in the sentence and the repeated unit occurs in various positions. Ordinary repetition emphasizes both the logical and the emotional meanings of the reiterated word or phrase.

Consecutive contact repetition is capable of rendering people's emotions: certainty, doubt, worry, irritation, and others.

Successive repetition is a string of closely following each other reiterated units. This is the most emphatic type of repetition which signifies the peak of emotions of the speaker.

The successive repetition of word and phrase builds tension, energy and drama. The power and effect of such repetition translates well from the original language. Successive repetition is very clear, it is actually visual and conceptual. It can be seen in the original, as though it were a kind of rhyme, even when the word order is somewhat modified.

If the repeated word or phrase comes at the beginning of two or more consecutive sentences, clauses or phrases, we have **anaphora**. It can be as simple as a single word or as long as an entire phrase. The main stylistic function of anaphora is not so much to emphasize the repeated unit as to create the background for nonrepeated element. The background – forming function of anaphora is also evident from the kind of words are repeated anaphorically.

According to A. Tkachenko, anaphoras are subdivided into:

- phonetic anaphora – where the same sounds are repeated in the beginning of the words;
- thematic anaphora – where the same motives are repeated at the beginning of the episodes;
- stylistic anaphora – where every stanza begins with the same words [6, p. 271].

If the repeated unit is placed at the end of consecutive sentences, clauses, or phrases, we have the type of repetition called **epiphora**. The main function of epiphora is to add stress to the final words of the sentence. But the reiterated unit also becomes a background against which the statements preceding it are made to stand out more conspicuously.

Repetition may also be arranged in the form of a frame, where the initial parts of a syntactical unit, in most cases of a paragraph, are repeated at the end of it. This pattern of repetition is called **framing**. Its function is to elucidate the notion mentioned in the beginning of the sentence. Between two appearances of the repeated element there comes the developing middle part of the sentence which explains and clarifies what was introduced in the beginning, so that by the time it is used for the second time its semantics is concretized and specified.

Framing makes the whole utterance more compact and more complete.

Among other models of repetition is **linking** or **reduplication** (also known as anadiplosis). In this kind of repetition the last word or phrase of an utterance is repeated at the beginning of the next part, thus combining the two parts together. The writer, instead of moving on, seems to double back on his tracks and pick up his last word [7, p. 212].

Considerable artistic specification of repetition occurs when it is modified by word building and diminutive suffixes [5, p. 360]. I.R. Galperin defines such repetition as «**root repetition**».

In root repetition, it is not the same words that are repeated but the same root. Consequently, we are faced with different words having different meaning, but the shades of meaning are perfectly clear.

Another variety of repetition may be called **synonymic repetition**. This is repetition of the same idea by using synonymous words and phrases which by adding a slightly different nuance of meaning intensify the impact of the utterance.

There is also two terms that can show the negative attitude to the repetition, tautology and pleonasm.

Pleonasm is the use of more words in a sentence that are necessary to express the meaning; redundancy of expression.

Tautology is defined as the repetition of the same statement; the repetition of the same word or phrase or of the same idea or statement in other words; usually as a fault of style.

It is not necessary to distinguish between these two terms as this distinction is very fine. But nevertheless, these terms can be justified by the aim of communication.

Sometimes a writer may use the linking device more than ones in the same utterance, making a sentence of several successive anadiploses. This pattern of

repetition is called **chain repetition**. The effect is that of the smoothly developing logical reasoning.

One more kind of repetition is **chiasmus**. Chiasmus belongs to the group of stylistic devices based on the repetition of a syntactical pattern, but it has a cross order of words and phrases. The structure of two successive sentences or parts of a sentence may be described as reversed parallel construction. The word-order of one of the sentences is inverted as compared with that of the other.

This device is effective in that it helps to lay stress on the second part of the utterance. Chiasmus can appear only when there are two successive sentences or coordinate parts of a sentence. Thus, distribution and close succession are factors which predetermine the appearance of this device.

The stylistic effect of this construction has been so far little investigated. But observations showed that chiasmus should be perceived as a complete unit. The first part in chiasmus is somewhat incomplete, it calls for continuation in the second part that would be the completion of the idea.

Chiasmus contributes to the rhythmical quality of the utterance.

Parallel construction may be viewed as a purely syntactic type of repetition for here we deal with the reiteration of the structural type of successive sentences, and not with their lexical «flesh». The necessary condition in parallel construction is identical, or similar, syntactic structure in two or more sentences or parts of a sentence in close succession.

Parallel constructions are often backed up by repetition of words (or lexical repetition), and conjunctions, and prepositions (polysyndeton). This produces a very strong effect, foregrounding at one go logical, rhythmic, emotive, and expressive aspects of the utterance.

As a final remark, it must be stated that the device of parallelism always generates rhythm, inasmuch as similar syntactical structures repeat in close succession.

A repetition can be used not only as a stylistic device. It can also be the means that make an expression more logical, accurate, and clear. That is why it is very important to preserve its original effect in the target text as otherwise it may affect the meaning of the whole construction.

REFERENCES

1. Арнольд И.В. Стилистика // Современный английский язык – М.: Наука, 2002. – 383 с.
2. Брэдбери Р.О скитаньях вечных и о Земле: Пер. с англ. / Сост. и послесл. В.И. Скурлатова; Вступит. слово В.А. Джанибекова; Ил. Г.Н. Бойко и И.Н. Шалито. – М.: Правда, 1987. – 656 с., ил.
3. Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. – К.: Высшая школа, 1984. – 247 с.
4. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике, Т. 3, Харьков, 1889.
5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике, Т. 4, М. – Л., 1941.
6. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. – М.: Астрель, 2000. – 221 с.

7. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (вступ до літературознавства). – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.
8. Kukhareno V.A. A book of practice in stylistics. – Vinnytsia: Nova Knyga, 2000. – 160 p.

Каримова Айгерим
(Астана, Казахстан)

УДК 070.41: 81'42

POSITIONAL PECULIARITIES OF STYLISTIC DEVICES IN ENGLISH MASS MEDIA TEXTS OF BRITISH AND KAZAKHSTAN NEWSPAPERS

The intensive growth of contemporary linguistic researches devoted to the mass media, especially media text language, proposes to analyze the ways of achieving certain stylistic effect through the usage of different stylistic devices. Identifying features of stylistic devices is not carried out only through stylistic-functional analysis, but also through positional analysis that determines quantity of stylistic devices at particular intervals and assists to understand cognitive structure of media texts. Therefore, the purpose of the study is to identify specifics of stylistic devices usage in English mass media texts through implementing positional analysis of British and Kazakhstan newspapers such as «The Guardian» and «Astana Times». The results indicated that there are differences in use of stylistic devices in British and Kazakhstan printing press, due to diverse applications of expressive means of the language as way to attract the attention of the audience.

Key words: mass media text, positional analysis, stylistic device, expressive means, newspaper style.

1. Introduction

Determination of peculiarities of stylistic devices in mass media text requires to explore the location of stylistic devices and to examine them within a wide range of texts before implementing qualitative analysis. Application of positional method allows researchers to fix possible sum of objects in certain fraction of the whole, to determine accurately the position of the studied phenomena in particular text, to compare the space-time structure of any linguistic text regardless the volume, authorship, stylistic affiliation and any other properties [1, p. 240].

The method, which was set up to study the space-time organization of the text, based on a «heuristic capabilities of the strong position theory» and on the properties of the golden section proportion, is called the method of positional analysis. This method makes it possible to present the whole text as a gradually unfolding structure pierced by numerous connections between the preceding and succeeding positions (not only strong, but also weak positions) The positions of text are space markers coincident with the time, but it is just a physical time (the length, width, text size) [2, p. 73-93].

According to Belousov, text has following positional structure [3, p. 343]:

1. absolute beginning (Abs. B.) – the first word in the text;

2. beginning (Begin.) – interval at 0,136 distance from the absolute beginning of the text;
3. harmonic Center of the beginning zone (HCb) – position at 0,236 distance from the beginning of the text;
4. harmonic center of the text (HC) – position at 0,618 distance from the beginning of the text;
5. absolutely weak positions (AWP1, AWP2) – intervals at 0,236 distance from the beginning and the end in the text;
6. absolute end (Abs. E.) – the last word of the text.

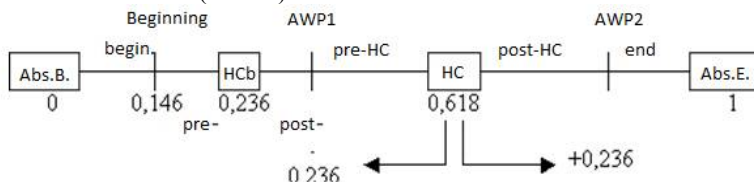

Figure 1. The schematic representation of the positional structure of the text

2. Research methodology

Seventy English mass media texts from «The Guardian» and «Astana Times» as well as from their electronic resources for 2013 – 2016 years were selected as the objects of study. The particular newspapers have been chosen because of the fact, that these publications are bright representatives of English mass media texts of British and Kazakhstan printing press. The subject of the positional analysis is stylistic device in newspaper texts. The description of analysis is considered to be the examination of the frequency of stylistic devices usage in each position of the space-time text deployment. The positional method of analysis is used in the study to identify the intervals of a text with a large amount of stylistic devices and to create the diagram of positional distribution.

3. Findings and Discussion

The algorithm of actions is formed to detect positional localization of stylistic devices in British and Kazakhstan newspaper texts:

1. in order to divide the whole text into the positional intervals, the schematic representation of the positional structure is used, which was created according to the parameters of text and the positional intervals of a text are highlighted by different colors.
2. total number of stylistic devices in both newspaper texts is counted.
3. the results are recorded in the Microsoft Word table.
4. according to the data, the graphs on the positional distribution of stylistic devices are created.

After analyzing 70 articles of «The Guardian» and «Astana Times» newspapers, the total number of stylistic devices constituted 513 (261 and 252 respectively). The results were shown in the Table 3.

Table 1.

Total number of stylistic devices within the positional intervals

The positional intervals	«The Guardian»	«Astana Times»
Beginning	80	27
Pre-HCb	27	26
Post-HCb	44	45
Pre-HC	37	56
Post-HC	62	60
End	11	38

According to these results, the diagram depicting the total number of stylistic devices used in «The Guardian» and «Astana Times» newspaper articles was prepared. (see Figure 2)

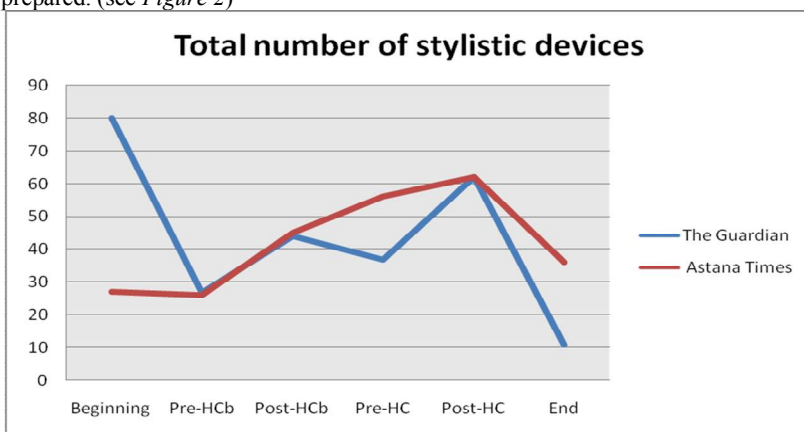

Figure 2. The total number of stylistic devices in the positional intervals of the text

With regards to the «The Guardian» newspaper texts, the largest amount of stylistic devices is situated in the «Beginning» interval (80). This is explained by the necessity to attract more readers: «*Theresa May told **the House of Commons** that Donald Trump was **«plain wrong»** to suggest Muslim communities, including in the UK, have **turned a blind eye** to terrorism*» [4, URL].

This figure drops sharply in the «Pre-HCb» interval, because the author introduces the news materials. For instance, «*The US presidential contender had said on ITV's Good Morning Britain on Wednesday that it was a disgrace that one of the suspects in last November's Paris attacks had been found in his home area in Brussels*» [4, URL]. Then it fluctuates before increasing to 62 in «Post-HC» and falls again reaching a low of 10 in the «End».

In contrast to this, the interval «Beginning» in «Astana Times» experiences the lowest rate of stylistic devices. This is due to the fact, that in Kazakhstan press the author tends to present the main materials firstly: «***The Eurasian Group (ERG)** concluded a memorandum on social projects realisation March 15 with the*

Kostanay region akimat (city administration)» [5, URL]. After that the number increases significantly before reaching the highest rate in «Post-HC». However, it falls in the interval «End».

4. Conclusion

The present research dealt with using results of positional analysis of modern British and Kazakhstan press texts as guidelines for determination of peculiarities of stylistic devices usage in English mass media. This paper illustrated a fairly complete picture of positional features of expressive means used in the analyzed publications. It is immediately apparent that, usage of stylistic devices in both newspaper texts show different patterns. Having analyzed «The Guardian» and «Astana Times» newspapers texts, it can be concluded that, according to the positions, stylistic devices vary from one interval to another. «The Guardian» tends to use more expressive means in the interval «Beginning», whereas that for «Astana Times» is in the «Post-HC». This situation can be explained by diverse writing structure in given countries. As a consequence, the attractiveness of mass media texts is achieved through the usage of the stylistic devices and figures in different intervals of texts.

REFERENCES

1. Moskalchuk G.G. Structural organization and self-organization of the text: monograph [Text] / G.G. Moskalchuk; – Barnaul: publishing house of the Alt. state. University Press, 1998. – p. 240 .
2. Belousov K.I. Modeling the interaction of intra-textual spaces [Text] / K.I. Belousov // Quantitative Linguistics: studies and models: scientific-practical conf. / Ed. A.A. Polikarpov [etc.]; Novosibirsk. state. ped. Univ. – Novosibirsk: NSPU, 2005a. – p. 73 – 93.
3. Belousov K.I. Functional-ontological concept of shaping the text: dis. ... dr. phil. science / K.I. Belousov. – Orenburg, 2005. – p. 343.
4. <http://www.theguardian.com/>.
5. <http://astanatimes.com/>.

*Научный руководитель: Акынова Дамира Биржановна, Ph.D. доктор,
Евразийский национальный Университет им. Л.Н.Гумилева,
г. Астана, Казахстан.*

*Козловська Дар'я
(Вінниця, Україна)*

УДК 811.161.2'372.21

СТИЛІСТИЧНА ФУНКЦІЯ АНТРОПОЕТОНІМІВ У РОМАНІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «ЯКБИ»

У статті висвітлено значення стилістичної функції антропоетонімосфери як однієї з основних та проаналізовано функціонування антропоетонімів у романі Ірен Роздобудько «Якби» у стилістичний площині.

Особові імена розглянуто як засіб стилетворення, описано їхні виражальні можливості, стилістичний потенціал. Наголошено, що виразниками інформаційно-стилістичного смислу виступають етимологія особового імені та його варіанти. Доведено, що авторкою обрані такі імена для персонажів, які розкривають визначні риси їхніх характерів, особливості поведінки, смаку тощо. Встановлено, що етимологія імен героїв абсолютно відповідає їхній індивідуальності. Наведено приклади цікавих промовистих прізвиськ персонажів, численних варіантів їхніх особових імен.

Ключові слова: стилістична функція, антропоетонімосфера, антропоетонім, етимологія імені, варіант імені, асоціативне поле імені, прізвисько, промовисте ім'я.

The importance of stylistic function of anthropoetonymosphere as one of the main is elucidated and the functioning of anthropoetonyms of Irene Rozdobudko's novel «If» in the stylistic plane is analyzed in the article. Personal names are considered as style creation devices, their expressive capabilities, stylistic potential are described. It's emphasized that personal name etymology and name options denote the informative and stylistic sense. It's proved that the authoress has selected such names for the characters which reveal the outstanding features of their tempers, peculiarities of behavior, of taste etc. It's established that etymology of the character's names perfectly suits their personality. Examples of interesting expressive character's nicknames, of numerous personal names' variants are given.

Key words: stylistic function, anthropoetonymosphere, anthropoetonym, name etymology, name option, name associative field, nickname, expressive name.

Стилістична функція антропоетонімосфери визнається однією з основних у витворенні образу персонажа літературно-художнього твору багатьма дослідниками-ономастами: Л.О. Белеєм, Ю.О. Карпенком, В.М. Галич, К.Б. Зайцевою, Т.Б. Гриценко, Н.Я. Бияк, Г.І. Шаповал, І.І. Льченко, Л.І. Дукою, А.І. Вегеш та ін. Саме важливість стилістичного аспекту антропоетонімів актуалізує необхідність його вивчення у сучасній українській літературній творчості, зокрема у жіночій прозі як досить солідному її пласті. За мету нашого дослідження ставимо спробу проаналізувати стилістичну роль антропоетонімії в романі Ірен Роздобудько «Якби».

Стилістична функція власного імені, хоча і є факультативною, на відміну від його облігаторних функцій, виконує дуже важливу виражальну роль у характеристиці персонажа. Екстралінгвальні асоціації викликаються у читача літературними конотаціями антропоетонімів, завдяки чому вимальовуються певні зовнішні та внутрішні портрети героїв. Прирошення стилістичних смислів призводить до маркованості антропоетоніма.

Згідно з Ю.О. Карпенком, диференційна функція антропоетонімів перестає бути головною у художній літературі, оскільки число персонажів та інших потенційних носіїв власних імен у творі обмежене, і на перший план виходить стилістична функція. Художня ономастика перш за все не розрізняє, а говорить; що саме і як вона говорить, ономасти розуміють по-різному, так

само як і літературознавці по-різному тлумачать той самий твір. Дослідник слушно зауважує, що виразниками інформаційно-стилістичного смислу зазвичай є етимологічне значення власного імені та варіативність іменування, а основним засобом вираження емоційно-стилістичної функції літературних власних імен є їхня фонетична, словотвірна форма, різні види невідповідності (імені та прізвища, імені й образу) тощо [4, с. 36-37].

Протагоністка роману Ірен Роздобудько «Якби», Вероніка Івченко, успішна в обивательському розумінні цього слова, адже вона зробила кар'єру, заміжня й матеріально забезпечена. Задля просування далі кар'єрними сходами їй потрібно подолати мовну ваду, яку спричинив стрес у дитинстві, куди вона повертається завдяки «машині часу». «Подорож» у минуле допомагає Вероніці переосмислити життя, своє і людське взагалі, перемогти себе, свої фобії, наважитися скоригувати лінію життя, аби вдруге не втратити справжнє кохання. Ця особиста життєва перемога Вероніки підтверджується її іменем, яке у перекладі з грецької буквально означає «та, що приносить перемогу» (від «*phero*» – несу і «*nikē*» – перемога) [2, с. 124].

Письменниця зуміла наділити своїх героїв такими іменами, що алюзують до особливостей їхньої поведінки, мислення, уподобань. Так, «*дивний старій*», «*тенісонерці «союзного значення»*, *лікарці четвртого управління*» [5, с. 221], психотерапевту, яка порадила Вероніці свій метод повернення «*в точку відліку початку хвороби*» [5, с. 222], Ірен Роздобудько дає ім'я *Аделіна*. Це ім'я запозичене з німецької мови (*Adeline*); давньовісхньонімецьке «*adal*» перекладається як «шляхетний, благородний» [2, с. 117]. Аделіна Паулівна вражала Вероніку «*залізобетонним спокоєм*» і незвичайною зовнішністю: «*Старенька серйозно дивилася на мене з-під крис свого смішного капелюха. А я зі спазмом в серці позирала на її руки, на білий плетений комірець...*»; «*Ага, подумала я, ось пояснення її досить вишуканого, хоча й старомодного вбрання: партійна лікарка!*» [5, с. 17-19]. Загадковість усього образу цієї жінки доповнюється плутаниною з іменем по батькові, яке, до речі, так само звучить вишукано завдяки відмінності від поширенішого *Павлівна* лише однією фонемою: «*Стара повернулася. – Мене звуть Аделіна Паулівна... Я... подумала: цікаво, як звали її батька – Пауль, Паоло чи просто Павло?...*» [5, с. 22].

Етимологія імені чоловіка Вероніки – *Мирослав* (слов'янське: від *мир-* (мирний, мир) і *слав-* (слава) [2, с. 78]) – цілком відповідає його характерові. Він завжди умів заспокоїти надто розтривожену дружину: «*Мирось знав, що робити в таких випадках: взяв моє лице в долоні, притис до себе: – Все, все, все. Заспокойся. Все, все... Він проговорив це десяток разів, аж доки моє дихання вирівнялось*» [5, с. 35].

Ірен Роздобудько неспроста обирає ім'я *Іван* для чоловіка, на якого Вероніка чекала усе життя. У словнику-довіднику «Власні імена людей» це ім'я тлумачиться так: «д.-євр.; ім'я *Yobhanan, Yehochanan* – Ягве (Бог) змилюсердився, Ягве (Бог) помилував (буквально: Божа благодать; дар богів)» [2, с. 61]. Авторка обіграє етимологію імені цього персонажа; пишучи про нього, вона дуже часто вживає слово *дар*: «*Він дав назву цьому відчуттю – дар любити*»; «*Ти навчив мене бачити цю величезну різницю: стосунки –*

тривають, любов – живе. ... До любові неможливо звикнути! В цьому й полягає перевірка, що ти маєш – любов чи стосунки. Ти, саме ти, навчив мене цього. Але якби в тобі самому не було цього дару – нічого б не відбулося!» [5, с. 149-150]. Коли Вероніка знаходилася поруч із Іваном, на неї неначебто сходилася Божа благодать: «...це відчуття виникло на рівні підсвідомості. І часом виринало спогадом приємності, затишку, спокою, зацікавленості, якогось незрозумілого щему в грудях»; « – Це неймовірно! ... Ти прийшла до мене... – Він обережно взяв моє обличчя в руки, повернув до себе, і мене освітло таким світлом, що я заплющила очі» [5, с. 147-148].

Суттєвим чинником стилістичної виразності імені виступає його асоціативне поле. Наприклад, мати Вероніки іменована *Лілею* – іменем, утвореним за назвою квітки; воно походить від латинського слова «*lilium*» – «лілія» [2, с. 153]. Таке ім'я підкреслює красу його володарки: «*Її мати – найвідоміша актриса в найкращому театрі! Вона дуже красива. Така гарна, що навіть дивитись боляче. ... Вона дійсно схожа на всі квіти одразу. І пахне конваліями...*» [5, с. 230]. Коли Вероніка, потрапивши у минуле, побачила свою молоду матір, та нагадала їй «*боттічеллієву Весну*». Виявилося, що друзі так і називали її – *Весною*: «...Відірвалася ти, Весно, від народу! Я таки не помилилася – її дійсно називали *Весною*» [5, с. 121].

У арсеналі Ірен Роздобудько не одне промовисте прізвище, їх кілька: сусіди малої Ніки *Нахал Нахалич* («Звали цього старого Михайло Михайлович, але влучне прізвище приклеїлось до нього раз і назавжди» [5, с. 136]); дядько *Ваня-«встань-з-диваня»*; *Петро-барахло*, *Петро-«брехло»*.

Авторка послуговується достатньою кількістю варіантів особових імен, уживаючи їх залежно від контексту, від власного ставлення до персонажа або ж від того, хто саме називає його тим чи іншим варіантом імені: *Вероніка*, *Ніка*; *Віра*, *Вірка*, *Вірочка*; *Вадик*, *Вадька*; *Зоя*, *Зойка*; *Іван*, *Іванко*; *Ліля*, *Ліл*; *Мирослав*, *Мирось*, *Миросик*; *Олег*, *Олежик*, *Олежка*; *Павло*, *Паши*; *Тамара*, *Тома*, *Томочка*; *Ярослав*, *Ярик*. Незаперечним є той факт, що серед усіх антропонімів саме особові імена вирізняються особливою чутливістю до стилістичних барв, що витікає з їхньої лексичної специфіки на мовному рівні, з можливості видозмінювати їх різними способами.

Проаналізувавши стилістичний аспект функціонування антропонімних одиниць у романі Ірен Роздобудько «Якби», можемо зробити висновки, що описані нами антропоніми є промовистими, оскільки несуть читачеві інформацію про персонажів. Письменниця демонструє вміння підбирати для героїв твору такі імена, за допомогою яких виокремлює в них риси, що влучно їх характеризують. Авторка використовує етимологічне значення імені в якості виразника інформаційно-стилістичного смислу, вільно оперує варіантами власних назв як яскравими стилістами. Особові імена персонажів твору є виразним провідником авторських ідей, важливим компонентом у системі образотворчих засобів. Перспективним видається подальше дослідження стилістичних особливостей антропонімосфери у сучасній українській жіночій прозі.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бияк Н.Я. Особливості найменувань осіб в українській художній прозі та збереження їх функцій у німецькомовних перекладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Н.Я. Бияк. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.
2. Власні імена людей: словник-довідник / [уклад. Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська]. – 3-тє вид., виправл. – К.: Наук. думка, 2005. – 335 с.
3. Галич В.М. Антропонімія Олеся Гончара: природа, еволюція, стилістика / Галич В.М. – Луганськ: Знання, 2002. – 212 с.
4. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе / Ю.А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34 – 40.
5. Роздобудько І.В. Якби: [роман] / І. Роздобудько. – Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 256 с.

Куцин Оксана
(Львів, Україна)

УДК 004:81'243

ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглянуто використання технічних засобів у процесі вивчення іноземної мови, як один із успішних методів при засвоєнні нових лексичних одиниць, розвитку комунікативних навичок, засвоєнні та контролі навчального матеріалу. Технічні засоби дозволяють демонструвати зразки мовної поведінки носіїв мови, моделювати комунікативні ситуації, у яких студенти мотивовано й усвідомлено реалізують свою потребу в спілкуванні, що є незамінним джерелом інформації для студента при вивченні іноземної мови, а також для викладача, метою якого є успішне викладання предмету.

Ключові слова: технічні засоби, аудіювання, іноземна мова, лексичні одиниці, дидактичні матеріали, навчальна передача.

The article deals with use of technology in learning foreign language as one of the most successful methods for learning new lexical units, development of communication skills, learning and controlling of educational material. Technical means allow us to demonstrate the samples of speech behaviour of native speakers, to simulate communicative situations in which students are motivated and consciously realize their need to communicate, which is an indispensable source of information for the student when learning a foreign language.

Key words: hardware, listening, foreign language, lexical items, educational materials, training transmission.

Сьогодні культуру суспільства не можливо уявити без технічних засобів інформації. Найважливіше завдання, поставлене перед вищою школою – інтенсифікація навчально-виховного процесу. Інтенсифікація

навчання іноземної мови досягається шляхом впровадження в педагогічний процес результатів науково-технічного прогресу. Технічні засоби навчання відіграють важливу роль у процесі навчання, вони розширюють дидактичні можливості викладача, підвищують ефективність процесів сприйняття й переробки інформації, заохочують до вивчення нового, дозволяють поліпшити організацію усього навчально-виховного процесу.

Одним із найуспішніших засобів навчання стало навчальне телебачення. Базовим комплектом телевізійної апаратури для процесу навчання є відеомagnetофон, комп'ютер, телевізор, камера, електронна книга. Цей комплект дає змогу створювати власні навчальні програми, телематеріали, презентації та демонструвати їх в аудиторії, що дозволяє моделювати комунікативні ситуації, розширювати словниковий запас, демонструвати зразки мовної поведінки носіїв мови. Саме ці сучасні засоби у процесі навчання здійснюють вагомий навчальний, загальноосвітній та виховний вплив на студентів.

Навчальне телебачення або ТЗН, з огляду на його техніко-дидактичні можливості може бути використане для навчання усім видам мовної діяльності як в аудиторній, так і в самостійній роботі, як на парі, так і вдома. Найбільший ефект технічні засоби мають у процесі навчання усного мовлення, оскільки має стимул для створення іншомовного середовища і сприяє доволіному виникненню ситуацій й обставин спілкування іноземною мовою.

Технічні засоби дозволяють демонструвати зразки мовної поведінки носіїв мови, моделювати комунікативні ситуації, у яких студенти мотивовано й усвідомлено реалізують свою потребу в спілкуванні, що є незамінним джерелом інформації для студента при вивченні іноземної мови, а також для викладача, метою якого є успішне викладання предмету.

Сьогодні методисти вважають перспективним використання навчального телебачення для систематизації й закріплення іншомовної лексики і пропонують створювати спеціальні лексичні курси, окремі уроки та лабораторні заняття, записи на відеоплівки [2, с. 35].

Найефективнішими під час вивчення лексики є телевізійні програми та курси, на яких можна здійснювати цілу систему вправ на введення та закріплення лексики в різних контекстах. Значення слова має розкриватися в комплексі мовної та предметної діяльності та телевізійному екрані з чергуванням статичних і динамічних зразків, у взаємодії лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації. Можливість подати слово або словосполучення в тій чи іншій ситуації спілкування є основною перевагою технічних засобів над іншими засобами навчання лексики.

Ефективними є спеціальні телепрограми, розраховані на введення лексики. Інтерес викликають ті заняття, на яких навчання лексики висувається як другорядна мета, а основною метою є розвиток навичок аудіювання, говоріння, читання. У таких програмах нові лексичні одиниці вводяться в ігрових сценах або вправах. Нова лексика розрахована на мимовільне запам'ятовування і згодом за контекстом. Під час телевізійної презентації нової лексики необхідно пам'ятати, що недоцільно вводити лексичний матеріал до основної частини передачі, націленої на розвиток навичок аудіювання,

читання або говоріння, механічно переносити вправи звичайного заняття на екран, бо дуже важливо, щоб відеоряд був цікавим. Слабкий відеоряд представляє тільки лектора й графічні зображення слів, погано стимулюють процес запам'ятовування лексики. Результативність використання технічних засобів залежить від насиченості телезаняття різними видами наочності, розмаїття прийомів залучення студентів до мовної діяльності, організації зворотного зв'язку і контролю.

Відомо, що для введення однієї лексичної одиниці потрібно 20 секунд і 40 секунд – для закріплення уведеної відео- й аудіорядами лексеми., отже одна лексична одиниця вводиться за одну хвилину. Психологи та методисти-експериментатори обмежують час запам'ятовування лексики 20 хвилинами (це тривалість довольного зосереджування лексики), хоча телепередача може бути і більш тривалою. Двадцять лексичних одиниць – це нижня межа середньої телепередачі, розрахованої на введення і первинне закріплення лексики [3].

Нову лексику можна вводити за допомогою ігрової сцени, мультиплікації, рухливих малюнків, фотографій і т. д. Найефективнішим прийомом введення і закріплення нової лексики є розкриття значення слова через наочно-чуттєвий образ шляхів включення змісту слова в мовну діяльність на екрані, тобто презентація лексики в навчальних ігрових сценах і епізодах. Мотивація мовного вчинку і ціль його здійснення представленні на телеекрані, а глядачі-студенти сприймають нову лексичну одиницю в контексті спілкування. Під час першої презентації мовного матеріалу необхідно допомогти ся максимальної відповідальності відеоряду аудіорядові. При створенні плану телепередачі текст необхідно будувати так, щоб нове слово знаходилося в головній частині висловлення. Потім треба представити на екрані повтор або варіювання репліки і переклад нової лексеми. Діалогічна мова є найбільш природною формою презентації слова, також варіантом у повторюванні слова, може бути «помилка» у змісті слова, що активує увагу студентів.

Аудіювання навчають на всіх етапах вивчення теми – починаючи від семантизації лексико-граматичного матеріалу і закінчуючи мовними вправами на завершальному етапі. Відповідно вправи й прийоми роботи відрізняються залежно від мовленнєвого матеріалу і задач конкретної навчальної дії. Навчальне телебачення дозволяє подати іноземну мову в ситуаціях, максимально наближених до реальних ситуацій спілкування, де мова розвивається в просторі і часі. Аудіовізуальний синтез у динаміці – основна перевага телевізійних навчальних передач. Завдяки зоровому рядові ТЗН полегшують роботу оперативної пам'яті, організує слухову увагу, створює опору для значеннєвого сприйняття.

Важливим прийомом для полегшення аудіювання є повтор. В основному тексті, призначеному для аудіювання, повтор найскладніших слів і фраз має виглядати мотивованим і природним. Повтори найважчих слів і словосполучень можуть бути подані на окремих слайдах, записаними на дошці.

Участь студента в мовних ситуаціях лежить в основі навчання мовленню, тому потрібен точний, лаконічний добір лексичних одиниць

призначених для активного оволодіння новими ЛО. На базі мовних моделей будується відповідна сюжетна-ситуація, яка дає можливість варіювати фрази в залежності від ситуації.

Викладачі, які застосовують технічні засоби, доводять, що така методика може надавати істотну інформацію та підтримку викладачеві в організації навчального процесу, підвищення якості та ефективності навчання, реалізувати індивідуальний підхід до кожного студента. Саме через різноманітність та ефективність можливостей застосування ТЗН стали невід'ємною частиною процесу навчання, як один із чинників підвищення успішності та заохочення до вивчення іноземних мов.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія. – К.: Либідь, – 1998. – 560 с.
2. Будих И.В. Структурування учбово-пізнавальної та мовної діяльності студентів за допомогою навчальних телефільмів іноземною мовою, V кн.: Збірник наукових праць. – М.: ЖШШ ім. М. Тореца, 1984. – Вип. 241. – С. 26 – 38.
3. Косачева І., Косачева Ю. Використання автентичних відеокурсів у навчанні англійської мови / Перше вересня. Англійська мова – 2006. – № 3.
4. Ляховицкий М.В. Методика викладання іноземних мов. – М.: Вища школа, 1981. – 373 с.
5. Смирнов І.Б. Розвиток усного мовлення учнів на основі автентичного художнього фільму / Іноземні мови в школі, 2006. – № 4. – С. 11 – 14.
6. Modern Media in Foreign Language Education: Theory and Implementation / Ed. by Wm. F. Smith. In conjunction with the American Council on the Teaching of Foreign Languages. – Lincolnwood: National Textbook Company, 1994. – 295 p.

Кучеренко Ірина
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

УДК 821.411.16:82.01

МІЖКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ПАРЕМІЙ У ТВОРАХ ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМА

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з відображенням національної культури та історії у мовах. Ставиться акцент на національному фольклорі у творах Шолом-Алейхема. Об'єктом даної роботи виступають українські та єврейські прислів'я та приказки, які використовують своїх творів Шолом-Алейхем. Праця полягає у пошуку міжмовних еквівалентів єврейської та української мов у різних тематичних групах паремій, спираючись на форму та зміст прислів'їв та приказок.

Ключові слова: Шолом-Алейхем, паремії, прислів'я, приказки, концепти, менталітет.

Ukrainian and Jewish proverbs and saying uses that in the works of Шолом-Алейхем come forward as an object of this work. Labour consists in the search of interlingual equivalents of the Jewish and Ukrainian languages in the different thematic groups of paremiaes, leaning on a manner and matter of proverbs and saying..

Key words: *Шолом-Алейхем, paremiaes, proverbs, saying, concepts, mentality.*

У центрі уваги сучасної лінгвістики знаходяться проблеми, пов'язані з відображенням національної культури та історії у мовах. Роль мови в накопиченні культурних здобутків є очевидною і значною. При цьому вона, як одна з основних ознак нації, виражає культуру народу, який говорить цією мовою, тобто створює національну культуру.

За допомогою мовних засобів формуються концепти часу, простору, різноманітних об'єктів та явищ, моделюються способи організації всесвіту. Мова віддзеркалює як матеріальні сторони життя народу – географічне положення, клімат, побут, так і духовні сторони носіїв мови – мораль, систему цінностей, менталітет, національний характер. Такі філософи та лінгвісти, як В. фон Гумбольдт, І. Кант, Г. Гегель, Л. Вейсбергер, Е. Сепір, А.А. Потебня, А. Вежіцька неодноразово помічали це явище у мові [2, с. 56]. Мова відображає дійсність і створює картину світу, специфічну й унікальну для кожного народу, етнічної групи, мовного колективу, що використовує її як засіб спілкування. Мова – скарбничка культури, що зберігає культурні цінності – у лексиці, у граматиці, в ідіоматиці, у прислів'ях, приказках, у фольклорі, у художній і науковій літературі, у формах письмового й усного мовлення.

Важливим історико-лексичним пластом кожної мови являється фольклор, в тому числі прислів'я та приказки. Розділ фольклористики, що займається мовним і структурним аналізом прислів'їв та приказок, називається пареміологія [1, с. 100].

Об'єктом даної роботи виступають українські та єврейські прислів'я та приказки, які використовує у своїх творах Шолом-Алейхем.

Предметом є міжкультурні особливості паремій.

Матеріалом дослідження являються художні твори класика єврейської літератури.

Актуальність полягає в тому, що аналіз паремійних одиниць в лінгвістичних працях єврейського письменника дозволяє виявити загальнолюдські особливості, виділити спільні та відмінні риси, притаманні їм.

Робота є актуальною, бо сприяє визначенню специфіки паремій української та єврейської національних культур, чому приділялось недостатньо уваги в лінгвістиці.

Мета нашої роботи полягає у пошуку міжмовних еквівалентів єврейської та української мов у різних тематичних групах паремій, спираючись на форму та зміст прислів'їв та приказок. Також розглядається специфіка безеквівалентних (індивідуальних) паремій.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити семантичні особливості організації прислів'їв;
- порівняти моделі прислів'їв;
- знайти основні функції паремійних одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше використовується порівняльний аналіз паремій із творів Шолом-Алейхема, які побудовані на співставленні окремих тематичних груп, що, як наслідок, ілюструє специфіку культури і уявлень про мораль, систему цінностей, менталітет єврейського народу.

Неможливо зрозуміти теперішнє та побачити минуле будь-якого народу, коли його історія невідома. А історія кожної мови унікальна та дуже цікава. Зв'язок історії та культури народу з мовою особливо яскраво проявляється на фразеологічному рівні. Тож одним із джерел вивчення, як мов, так і характеру та світогляду народу являються паремії. Паремія (з грец. «pareimia») – прислів'я або лат. «proverbium») – приказка, прислів'я) – це видове позначення фольклорних малих жанрів афористичного спрямування. Саме паремії містять уявлення про норми співіснування і взаємодії людей та представляють їх цінності [5, с. 120].

Сучасні лінгвісти Мар'яна та Зоряна Лановики вирізняють понад десять різновидів паремій. Першим видом є вітання. Це – сталі вислови-кліше, які говорять при зустрічі знайомої людини. Окрему групу становлять святкові вітання, тобто усталені фрази, якими вітають один одного лише у певні свята. У творах Шолом-Алейхема вітання звучать як «Шабат Шолом» – на свято Шабату, («З ярмарку»), «Знайти спасіння за одну годину» – на свято Рош-Ха-Шана («Стемпеню»). Ці вітання звучать під час святкування релігійних свят. Побажаннями називаються словесні мініатюри зичення добра, щастя, матеріального статку, а тостами – застільні побажання, висловлені господарям дому або гостям. Побажання-подяки, прощання, формули-побажання до певних нагод (з нагоди народження дитини; застосовані у похоронному уряді) також є пареміями. Прокльони (своєрідні форми вираження почуття незадоволення, обурення, досади, гніву з висловленням побажання зла чи загибелі іншій людині), присяги (словесні формули, якими людина підтверджує правоту своїх слів із зазначенням, що у разі обману чи невиконання обіцяного, лихо чи нещастя повинно впасти на неї) [3, с. 78]. Все це ми відмічаємо у творах Шолом-Алейхема: «З ярмарку», «Хлопчик Мотл», «Йоселе-соловей», «Тев'є-молочник».

Афоризми – це короткі влучні оригінальні вислови, в яких узагальнена, глибока думка висловлена у стилістично лаконічній формі, подеколи несподівано парадоксальній, тому їх також зачисляють до паремій. Щодо гумористичних різновидів, то сюди належать каламбури та стягнені анекдоти. Каламбури, сталі фрази, побудовані на зіставленні чи поєднанні несполучуваних, несумісних понять та явищ, що набуває форми нісенітниць, вживаються здебільшого в сатиричному, іронічному контексті. Стягнені анекдоти, чи діалогічні каламбури, в лаконічній формі в кількох репліках передають комічну ситуацію. Як й інші каламбури, вони побудовані на мовних парадоксах чи використанні прийому невідповідності. До жанрів дитячої пареміографії належать казкові зачини і кінцівки, дитячі примовки,

скоромовки, дражнили [6, с. 100]. Ось як описує дражнилку у своєму творі «З ярмарку» Шолом-Алейхем (мачухин лексикон):

- Базікай, базікай;
- Та міру знай!
- Мели, мели;
- Слова не загуби! [10, с. 134].

Надалі у своїй праці ми аналізуємо паремії на прикладі прислів'їв, приказок та фразеологізмів, які використовував у своїх творах класик єврейської літератури Шолом-Алейхем. Велика їх кількість позначає специфічні національні риси, а своїм корінням вони сягають в давнішу історію народу, його побут, звичаї, традиції. Прислів'я та приказки – це безмежне мовне багатство народу, що створювалося впродовж віків. В них міститься багатовіковий досвід суспільного розуму.

Видатний російський письменник М. Горький називав прислів'я та приказки «афоризмами мислення» і вважав, що вони зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід народу [7, с. 76].

Герої єврейського письменника ведуть щоденну боротьбу за виживання, проте не відмовляються від жарту, гострого слівця. Їхній гумор, збагачений тонким, трохи сумовитим дотепом єврейського фольклору, гострим українським жартом. Письменник невідривний від скарбів, накопичених у народній творчості єврейського та українського народів.

Творчість Шолома-Алейхема розмаїта та багатогранна. Кожне покоління по-своєму сприймає його героїв і робить свої висновки. Багато хто звертає увагу на творчість письменника, особливо на розкриття дитячого світу у його творах, на розкриття почуттів людини та сенсі буття, довічної теми кохання, зв'язок письменника з Україною. Ними автор збагачує культурне життя, як українців, так і євреїв. Він надає живу силу творам, описуючи національні свята, обряди, традиції. Аналіз паремійних одиниць у творах письменника дозволяє виявити спільні та відмінні риси, притаманні як єврейському, так і українському фольклору. Письменник невідривний від скарбів, накопичених у народній творчості єврейського народу. Тонкий сміх, цікавість сюжету, показ живих деталей, характеризуючи побут, соціальні і національні особливості юних героїв – забезпечили широкий успіх та актуальність його творів [8, с. 93].

У прислів'я та приказках спроектовано концептуальну картину світу, духовну і матеріальну динаміку етносу, його національну своєрідність. На перший погляд прості й елементарні паремії є насправді складними утвореннями, яким властиві не лише мовні характеристики: їхнє дослідження передбачає залучення поняттєвого апарату фольклористики, семіотики, поетики. За своєю структурою і семантикою паремії досить різноманітні. Прислів'я орієнтовані своїм змістом майже повністю на людину – риси її характеру, дії, відносини в сім'ї, колективі та суспільстві і т.д. Тому серед прислів'їв неважко виділити тематичні групи: прислів'я про любов та дружбу, чесність, лень, розум, а також прислів'я, що відображають побут народу, хоча чітких меж між такими тематичними групами провести не можна. Саме тому прислів'я, вживані Шоломом – Алейхемом, в основному оповідальні. І лише

інколи зустрічаються спонукальні речення, наприклад «Тихше їдеш – далі будеш» («Тев'є-молочар») [5, с. 56]. Чимало приказок і прислів'їв є «індивідуальними» — вони притаманні тільки одному народу та пов'язані з його цінностями, життєвим досвідом, історією. І це продовжує викликати зацікавленість. Зазвичай вони передаються опосово називаючи загальний зміст паремії. Наприклад єврейський вислів «тут я сів у калошу (буквально «і тут мене невдало одружили») – «Йоселе – соловей». Наводимо приклади використання фольклорних елементів, які вживає хлопчик Мотл. Прислів'я: «очі на лоба вилазять, «знаю, як свої п'ять пальців». Вони взяті із мови українського народу, серед якого проживали євреї [10, с. 17].

Значний інтерес представляють групи, які репрезентують стосунки в сім'ї. Це прислів'я – «Ні по-вашому, ні по-нашому – поділимося?», «Треба мати добрий рот, щоб захистити весь свій рід»; «І гарні яблука можуть бути кислими» («Тев'є-молочар») [7, с. 32].

Використання фольклору допомагає краще відтворити реальне життя євреїв і визначає неповторний стиль письменника, «веселу тональність його творів». Сам Шолом-Алейхем писав: «Весела тональність моїх писань повідомляється мені самим життям мого чудернацького народу, з його чудернацьким, до неможливого кумедним діалектом, який не піддається ніякому перекладові». На думку літературознавців, оповідання «Хлопчик Мотл» відзначається багатством дитячого фольклору, оскільки головний герой – дев'ятирічна дитина. Заслуга Шолом-Алейхема полягає в тому, якою вона є в дійсності, з усіма особливостями її характеру та оточення» [10, с. 124].

Світосприймання хлопчика Мотла цікаво відобразилося у його віршах-імпровізаціях, каламбурах, прізвиськах, дотепях, жартівливих пісеньках, які так і лилися з його вуст.

Паремії, які використовує у своїх творах письменник, не представляють собою інформаційно навантажені нові елементи системи знань. Вони не використовуються, щоб повідомити нові факти чи події. Вони функціонують у мовленні для комунікації та пізнання їх носія. Розглядаючи прислів'я та приказки творів Шолом-Алейхема у функціональному аспекті, можливо виділити такі функції як прагматична (змінити свідомість адресата), соціальна (сприйняття соціальних норм, цінностей, поведінкових стереотипів конкретного національного соціуму) та моделююча (коректно моделювати поведінку індивідууму та вирішувати різні життєві ситуації) [9, с. 134].

Прислів'я та приказки можна умовно поділити на кілька тематичних груп, де значення змісту паремій можна зрозуміти лише після переосмислення окремих її компонентів:

1. Риси характеру, вчинки людей, відносини у сім'ї, колективі та суспільстві:

- דער זעליקער קאָלנער ין בלויז «Той же комір, тільки навиворіт» («Тев'є-молочар»);
- שטעלן אַלץ אויף די מאַפּע «Поставити усе на карту» («Менахем-Мендл»);
- פאַקט פּול «Битком набитий» («Хлопчик Мотл»).

2. Прислів'я про любов, дружбу, чесність, лінь, розум, а також такі, що віддзеркалюють побут:

- לאַזי גרויס און עק שווער «Лінійний кобилі і хвіст важкий»;
- רויס פיש שווימען אין טיף וואסער « Великий риби в глубокой воде плавати».

3. Прислів'я та приказки, які містять у собі можливості всебічної характеристики стосунків у сім'ї між батьками та дітьми:

- ווי אוקנעטש, אזוי אוקנעטש «Як аукнеться, так і відгукнеться»;
- שלעכט איז פארגלעסן, ווען אַוונט אין דער משפּחה איז גוט «Коли вечір у сім'ї добрий, поганий забувається» [5, с. 67].

Єврейські паремії також представлені трьома синтактико-структурними типами: пріоритетним типом виступає розповідний: «Кішка, кажуть, хижак. А я кажу: це брехня. Кішка – лагідне створіння». Присягання: «б'юся з вами об заклад», «присягаюся вам», «можу поклястися на чому хочете». Щодо категорії часу, в єврейських прислів'ях переважає форма теперішнього часу та позачасова форма дієслова, дуже рідко – минулий час: «Я дав йому слово, я поклявся на святому Писанні – кінець, більше не курю!» і т. д.

Паремії, які використовує у своїх творах письменник, не представляють собою інформаційно навантажені нові елементи системи знань. Вони не використовуються, щоб повідомити нові факти чи події. Вони функціонують у мовленні для комунікації та пізнання їх носія. Розглядаючи прислів'я та приказки творів Шолом-Алейхема у функціональному аспекті, можливо виділити такі функції, як прагматична (змінити свідомість адресата), соціальна (сприйняття соціальних норм, цінностей, поведінкових стереотипів конкретного національного соціуму) та моделююча (коректно моделювати поведінку індивідууму та вирішувати різні життєві ситуації) [8, с. 130].

Шолом-Алейхем не тільки черпав для своїх творів натхнення і силу з народного джерела, а й сам створив безліч неповторних крилатих слів і виразів. Тепер уже важко буває визначити, який афоризм належить перу великого письменника, а які – невідомим, безіменним творцям. Для прикладу хотілося б навести декілька зразків із створеного Шолом-Алейхемом: «Талант – як гроші: коли він є, то є, нема – то нема»; «Солі багато в магазинах, але мало у фейлетонах»; «Життя – драма для розумного, іграшка для дурня, комедія для багатого, трагедія для злидаря» [4, с. 167].

В нашій студії розглянуто певний пласт характеру паремійного фонду єврейського та українського народів. Проведений аналіз дозволив дізнатися більше про систему їх моральних цінностей, менталітет та національний характер. Це дає можливість пізнати дійсність, специфічну й унікальну для кожного з цих народів. Прислів'я та приказки, наділені експресивністю, вельми важливі у виконанні комунікативних функцій. Вони широко віддзеркалюють різноманітні сфери життя, такі як сучасні суспільні перетворення, проблеми у колективі, сім'ї.

Ретельно відібрана лексика і структура висловлювання дозволяють зазирнути у внутрішній психічний світ зображуваної особистості з її настроями та переживаннями і змалювати міжкультурну специфіку єврейської та української мов.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боров Ю.Б. Комічне / Ю.Б. Боров. М.: Мистецтво, 1970. – 286 с.

2. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І.О. Голубовська // Монографія. – К.: Логос, 2004. – 71 с.
3. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість: Навчальний посібник / М.Б. Лановик, З.Б. Лановик. – К.: Знання-Прес, 2006. – 591 с.
4. Михоэлс С.М. Тевье-молочник. Об одном герое Шолом-Алейхема / С.М. Михоэлс // Михоэлс: статьи, беседы, речи. – М., 1981. – 234 с.
5. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииологии / Г.Л. Пермяков – М.: Наука, 1988. – 237 с.
6. Пирогов В.Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, ідиш, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти. Автореф. – К.: Київський Національний Лінгвістичний Університет, 2003. – 22 с.
7. Подольський А.О. Шолом-Алейхем і єврейська література України / А.О. Подольський // Еврейские вести. – 1994. – 15. – 120 с.
8. Г.А. Ременик / Творчество Шолом-Алейхема // Ременик Г.А.: Автореф. диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Изд: АН СССР Институт Мировой литературы им. А.М. Горького, Москва. – 1972. – 234 с.
9. Телия В.Н. Что такое фразеология / В.Н. Телия. – М.: Высш.шк., 1966. – 278 с.
10. Шолом-Алейхем. Собрание починений // т. 1-6 Изд. Художественная литература. – М.: 1974. – 435 с.

*Латушкіна Катерина
(Запоріжжя, Україна)*

УДК 81-13

ЛІНГВАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ПРАГМАТИЧНОГО РІВНЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛУ «ELEMENTARY»)

Статтю присвячено лінгвальним параметрам засобів актуалізації прагматичного рівня мовної особистості. Предметом дослідження виступають особливості вербалізації комунікативних потреб мовної особистості. Дослідження виконано на матеріалі англomовних діалогів телесеріалу «Elementary».

Ключові слова: прагматичний рівень, комунікативна потреба, комунікативна настанова, комунікативна стратегія, прецедентний текст.

The article focuses on the lingual characteristics of the actualization of the linguistic personality. The object of the analysis is the features of the verbalization of the communicative demands of the linguistic personality. The research has been made on the basis of English dialogues from the television series «Elementary».

Key words: pragmatic level, communicative demand, communicative goal, communicative strategy, precedent text.

Проблема мовної особистості, її структури та невід'ємних елементів, її загальні та окремі характеристики, та, власне, межі її визначення не раз ставали предметом наукового інтересу лінгвістів як за кордоном, так і на вітчизняних теренах [2; 3; 4; 7]. Однак, як справедливо зазначав Ю.Н. Караулов [7, с. 211], найбільша наукова увага й досі припадає саме на лінгвістичний та когнітивний аспекти цього феномену, у той час, коли прагматична та комунікативна складова мовної особистості залишаються недостатньо досліджуваними.

Тому *метою* цієї статті є уточнення трактування прагматичного рівня мовної особистості, встановлення його місця в її структурі та окреслення параметрів його реалізації в мовленнєвій поведінці, зокрема з'ясування й ролі прецедентних текстів. *Об'єктом* аналізу є актуалізація лінгвальних параметрів прагматичного рівня мовної особистості. *Предметом* дослідження виступають особливості вербалізації комунікативно-дійових потреб мовної особистості. *Матеріалом дослідження* виступають оригінальні англомовні діалоги із сучасного телесеріалу «Elementary».

Отже, перш за все слід нагадати, що мовна особистість є досить складним поняттям і наразі не існує цілком загальноприйнятого визначення цього терміну. Однак, зважаючи на наші попередні дослідження в цьому руслі [1, с. 174-179], у представлений науковій розвідці будемо спиратися на теорію мовної особистості, розроблену Ю.Н. Карауловим, згідно з якою *мовна особистість* трактується як «сукупність здатностей та характеристик, що дають змогу людині створювати, сприймати та використовувати мовленнєві витвори, різні за ступенем мовленнєво-структурної складності, глибиною і точністю відображення дійсності та цільовою спрямованістю» [7, с. 48]. Таким чином, йдеться про трирівневу структуру мовної особистості, що складається із вербально-семантичного (поверхневий шар мовних засобів), (лінгво)когнітивного (площина функціонування концептів та концептосистем) та *прагматичного або мотиваційного рівнів* [7].

Останній третій рівень складається із мовного, когнітивного, прагматичного, аксіологічного та комунікативного аспектів, адже йдеться про зв'язок між мотиваційно-ціннісною складовою особистості та її комунікативною поведінкою [7; 9, с. 71]. Інакше кажучи, дослідження мотиваційного рівня складається із аналізу способів репрезентації комунікативних мотивів, цілей, інтересів та установок мовними засобами.

Варто зазначити, що, по-перше, комунікативна поведінка особистості залежить від її *комунікативно-дійових потреб*, які вона намагається задовольнити в процесі спілкування. Їх існування зумовлене постійним суспільним процесом генерування духовних та культурних цінностей, яким необхідно знайти відображення в комунікативній площині [7, с. 212]. Тому, можна стверджувати, що в процесі комунікації особистість може реалізувати наступні типи потреб:

- соціальні (потреба взаємодіяти із соціумом через комунікацію);
- пізнавальні (потреба в розширенні світогляду, пізнанні нового);

- психологічні (потреба висловитися, само реалізуватися та знайти порозуміння);

- духовні (потреба самовдосконалення), тощо [7, с. 212].

По-друге, комунікативна поведінка особистості підпорядковується цілям, які вона намагається досягти в процесі спілкування [6, с. 56]. Зокрема, можемо навести наступні *комунікативні настанови*:

- повідомлення про певний факт чи подію;
- вплив на співрозмовника чи слухача;
- висловлення власної думки, почуттів чи бачення певної проблеми;
- опис або характеристика певного явища, об'єкта чи суб'єкта;
- створення певного ефекту (комічного, трагічного, тощо);
- наголошення на певній проблемі;
- звернення уваги до певного факту, проблеми чи події, тощо [11, с. 61-67; 12, с. 215-465].

Усі вищезазначені прагматичні аспекти комунікативної діяльності особистості можуть ставати мотиваційними чинниками та зумовлювати певний стиль спілкування, розподілення ролей та чи іншим чином, вибір певних *комунікативних стратегій* та практик. Серед останніх можемо зазначити наступні:

- уникнення певної теми або вектору розмови;
- підміна значення;
- генералізація;
- екземпліфікація;
- перефразування;
- реструктуризація висловлювання;
- зміна ролей, тощо [13, с. 113-128; 14].

Однак, слід зазначити, що прагматичний аспект функціонування мовної особистості в жодному разі не обмежується комунікативною стратегією. Вважаємо за необхідне порушити також питання *прецедентного феномену*, до якого традиційно відносять прецедентні тексти, прецедентні імена, прецедентні висловлювання та прецедентні ситуації. Спільним для них є принцип автономного функціонування, в основі якого лежить загальновідома репрезентація мовними засобами культурно-, національно-, пізнавально-, емоційно- або ціннісно-вагомого концепта [5, с. 82-86; 8]. Звернення до прецедентних феноменів у комунікативній практиці, як правило, має за мету актуалізувати в адресата відповідні тексти, імена, висловлювання чи ситуації або певні їх конотації [7, с. 216-237].

Отже, розглянемо лінгво-прагматичні параметри актуалізації мовної особистості. Так, у комунікативній практиці Холмса наявні неодноразові посилалися на різні типи прецедентних феноменів, зокрема на наступні:

- По-перше, на власне *прецедентні тексти*. Так, у наступному прикладі з метою створення іронічного ефекту в процесі випробовування швидкості реакції співрозмовника Холмс звертається до молитовного тексту «Serenity Prayer», що широко використовується Організацією допомоги алко- та наркозалежним у своїй діяльності, у контексті згадування головного героя

книги Дж. Г. Хайеса «A map of the Harbor Islands», заможного парубка, який був не розлий вода із своїм другом та завжди його підтримував: *«I call you in the middle of the night, I tell you that I'm thinking of using again, and that if I don't, I might die. How do you respond? I call you and tell you that an enemy has poisoned me with a powerful neuroleptic agent. The only antidote is a healthy dose of diphenhydramine, of which I have plenty. Do you advise me to take it? Diphenhydramine. You find murder-by-poisoning humorous? The diphenhydramine, Adrian, do I take it? [...] That's your idea of a good fit, seriously? I told you, he's one of the best sponsors I know. Peter Platitude? I was waiting for him to hold my hand so we could recite the Serenity Prayer»*.

- По-друге, як видно з попереднього прикладу, йдеться про **прецедентні імена**. Окрім літературних героїв, у мовленні Холмса згадуються, зокрема й персонажі мультиплікаційних фільмів: *«Last chance to accept there is no dinner. Dad never shows! [...] He's Lucy with the football. You're [Watson] Charlie Brown»*. – *«People don't make plans just to break them»*. – *«People don't. My father does»*. У цьому випадку детектив дає характеристику власному батьку та Ватсон шляхом порівняння першого із Чарлі Брауном, відомим анімаційним героєм, який ніколи не виконував запланованого, та другої із Люсі, яка завжди наївно вірила Чарлі.

- По-третє, наступною групою прецедентних текстів є **прецедентні сумуації**. Так, в одному епізоді Шерлок робить логічний висновок про свідка *«I'd say that he was a professor of East Asian Studies who's been to Thailand in the last few weeks»* на основі наявності в нього білого браслету на руці, що є символом чистоти у буддистській релігії та який зазвичай вдягають на вході в буддистський храм чи під час буддистських свят для освячення монахом: *«Ratty cotton thread on his wrist, it's a sai sin bracelet, attached to one's hand when one enters a Thai Buddhist monastery»*.

- Іншим прикладом прецедентних феноменів, до яких звертається наш герой, є **прецедентні висловлювання**. Оскільки матеріалом нашого аналізу є кіно версія детективу А. Конан Дойля «Пригоди Шерлока Холмса», цілком зрозумілим є тісний зв'язок обох текстів, одним із шляхів реалізації якого є посилання на оригінальний твір впродовж усього телесеріалу. Так, телевізійний Шерлок, як і літературний герой, є прихильником «теорії горища», за якою людський розум порівнюється із цим приміщенням [8]. В одній із розмов з Ватсон Холмс з метою виправдати свою неухвалювану поведінку із її знайомими, пояснює її головну думку цієї теорії: *«I've always believed human brain is like an attic, a storage space for facts, but because space is finite, it must be fitted only with the things one needs to be the best version of oneself. It's important, therefore, not to have useless facts»*.

Отже, розглянувши лінгво-прагматичні параметри актуалізації прагматичного рівня мовної особистості, ми застосували отримані результати для аналізу їх практичного втілення в комунікативній практиці обраної нами акцентуованої мовної особистості та дійшли висновку про специфічність її мотиваційної сфери. Зокрема, можемо стверджувати, що комунікативна поведінка Холмса підпорядковується певним комунікативним установкам та стратегіями, спрямованими на реалізацію комунікативно-дійових потреб та

реалізованих шляхом посилання на прецедентні феномени різних типів. До перспектив майбутніх досліджень відносно аналіз інших аспектів мовної особистості, зокрема особливості їх відтворення в перекладі.

СПИСОК ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева І.О., Латушкіна К.О. Лінгвальні засоби реалізації мовної особистості героя телесеріалу «Elementary» та їх відтворення в перекладі // Нова філологія: збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ. – 2014. – №65. – С. 174 – 179.
2. Богин Г.И. Современная лингводидактика.: Калинин. Гос. ун-т. – 1980. – 61 с.
3. Виноградов В.В. К теории построения поэтического языка: Учение о системах речи литературных произведений // Поэтика: сборник статей. Временник отдела словесных искусств. – Л, 1927. – 111 с.
4. Воркачёв С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. – М.: Филол. Науки. – 2001. – N 1. – 8 с.
5. Захаренко И.В. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / В.В. Красных, А.И. Изотов. – М.: Филология – 1997. – №1. – с. 82 – 103.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена – 2002. – 477с.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Издательство ЛКИ. – 2010. – 264 с.
8. Конан Дойл А. Этюд в багровых тонах [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lib.ru/AKONANDOJL/sh_scarl.txt.
9. Петрова Н.В. Эволюция понятия прецедентный текст [Електроний ресурс] // Вестник иркутского государственного лингвистического университета. – Иркутск. – 2010. – №2 (10). – С. 176 – 182. – Режим доступу: cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-ponyatiya-pretседentnyy-tekst#ixzz42W191Re9
10. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета: учеб. пособие / Т.Б. Радбиль. – М.: Флинта: Наукаб. – 2010. – 328 с.
11. Шипицына Г.М. О коммуникативной установке текстов СМИ / Г.М. Шипицына, Ю.А. Воронцова // Русская речь. – М. – 2005. – N 3. – С. 61 – 67.
12. Bruhn M. Kommunikationspolitik. Systematischer Einsatz der Kommunikation für Unternehmen. – München: Verlag Franz Vahlen. – 2012. – P. 215 – 465.
13. Kendall S., Douglas S.J., Doll J. An overview of communication strategy // Indian Journal of Applied Linguistics. – New Delhi: Bahri Publications. – 2005. – Vol. 31 (2). – P. 113 – 128.
14. Vicker B. Communicative functions or purposes of communication [Електроний ресурс] // The Reporter. Electronic data. – 2008. – №14(1). – P. 13 – 17. – Mode of access: www.iidc.indiana.edu/pages/Communicative-Functions-or-

Purposes-of-Communication (viewed on March 12, 2015).

15. Телесеріал Elementary. – Robert Doherty. [Електронний ресурс]. Mode of access: <http://ororo.tv/shows/elementary>.

*Мирошниченко Марія
(Одеса, Україна)*

УДК 81'255.2:6

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ТА ВПОРЯДКУВАННЯ ТЕРМІНІВ ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Стаття присвячена проблемним питанням упорядкування та стандартизації термінів з інформатики та обчислювальної техніки в українській мові на матеріалі сучасних галузевих словників.

Ключові слова: стандартизація, термін, інформатика, словник.

The article deals with problematic streamlining and standardization of terms of Informatics and Computer Science in Ukrainian language on a material of modern industrial dictionaries.

Key words: standardization, term, Informatics, dictionary.

Українська термінологія вже більше двох століть привертає до себе увагу багатьох учених, фахівців, ентузіастів національного відродження. Адже українська мова рівноправна серед інших мов, і є цілком придатною для творення наукового стилю. Інша справа, що через історичні обставини та політичні спекуляції вона не завжди мала право вільно й беззастережно виконувати свої прямі функції, обслуговуючи різні сфери людського життя.

Особливістю нашого часу є те, що нарешті українська мова посіла гідне місце в усіх сферах життєдіяльності, і зокрема в науковій галузі. На державну мову перейшла освіта й поступово переходить наука. Як писав колись І. Огієнко, «українська мова здатна бути мовою науки, як і всі інші мови...» [1, с. 198].

Національна термінологія як складова частина наукової мови переживає чергове національне відродження, хоча має власний багатий досвід термінотворення і бере свій початок з другої половини XIX ст. На запити освіти упродовж 1990-х рр. з'явилася низка термінологічних словників, які тією чи іншою мірою компенсували відсутність спеціальних назв і понять. Звичайно, не всі лексикографічні праці були на часі, але кожна з них змусила українську наукову мову запрацювати на рівні найпрестижніших європейських мов.

Останнім же часом у різних містах України видається величезна кількість різноманітних термінографічних праць різного статусу і гатунку. Крім словників, написано чимало роздумів з приводу термінологічної науки, які друкувалися як на сторінках періодики, так і на сторінках спеціальних журналів. Виходять друком підручники, посібники, монографії.

Уся ця продукція є наслідком живого діалогу між фахівцями-ученими, спеціалістами різних сфер і філологами, що відбувається постійно на внутрішньовузівських і міжвузівських семінарах, термінологічних нарадах і конференціях як регіонального, державного, так і міжнародного рівня.

Основним джерелом вивчення термінів для пересічного українця й зокрема для студентів є, були й залишаються словники.

Аналізуючи різноманітні види словників, можна перекоонатися в тому, що в деяких словниках терміни не лише фіксуються, а й певною мірою впорядковуються. Одночасно з упорядкуванням термінів відбувається їх підготолвлення до стандартизації, тобто кожен термін оцінюється з точки зору виконання ним певних функцій. Слід зазначити, що питання про нормалізацію термінів істотно відрізняється від питання про нормалізацію лексики в межах лінгвістики. У лінгвістиці під поняттям норми ми розуміємо правильне й доцільне вживання лексем у різних стилях мовлення, але при цьому не забороняються всі синонімічні лексеми або жаргонізми. У термінознавстві ж здійснюється відбір лексем, що повинні виконувати роль єдино правильних термінів у межах терміносистеми; отже, стосовно термінів, можна говорити і про їх впорядкування, і про стандартизацію – закріплення спеціальним документом, обов'язковим для використання за певних умов. Це специфічне термінологічне завдання, що не має аналогів у власне лінгвістиці. По суті, вже відбір із текстів лексичних одиниць, що виконують функції термінів, являє собою підготовчий етап стандартизації термінів. Отримуваний у результаті відбору невпорядкований словник є матеріалом для словника термінологічного вживання. З того моменту, коли термінознавець разом із фахівцем певної галузі науки або техніки починає встановлювати відповідність цих лексем (можливих термінів) поняттям, які вони виражають, а потім укладає перший словник термінів (з усіма «синонімами»), систематизований на базі зв'язків між поняттями, термінознавець уже займається впорядкуванням термінів, перетворенням природньо укладеної термінології в терміносистему. Ще не вирішуючи питання про обов'язковість кожного терміна, він оцінює логічні та лінгвістичні якості термінів, і продуктом його роботи є перелік рекомендованих термінів (термінологічна рекомендація). Завершення процесу побудови терміносистеми, у якій кожна позиція зайнята лише одним терміном, що однозначно співвідноситься із певним поняттям у системі понять, є наступним етапом упорядкування термінів, який реалізується у вигляді термінологічного стандарту. Зауважимо, проте, що на практиці цієї схеми дотримуються далеко не завжди. Різноманітні організації, які займаються створенням словників, термінологічних рекомендацій і стандартів, не об'єднують своїх зусиль. Наприклад, у багатьох випадках під час підготовки стандартів на терміни не проводиться достатньою мірою попередня наукова робота; стандартизація термінів протиставляється впорядкуванню, а не виводиться з нього.

Стандартизація термінів і визначень, що стосуються різних розділів інформатики та обчислювальної техніки, почалась на теренах колишнього СРСР у 70-х рр. XX ст., практично із зародженням самої науки інформатики. Тоді ж, на початковому етапі становлення нової науки, за принципом аналогії

створювалася й термінологія інформатики, тобто поняття на позначення нових явищ і предметів галузі порівнювались із відповідними, уже наявними, предметами навколишньої дійсності за подібністю, функцією тощо й отримували їх назви. Підгрунтям образності виступив екстралінгвістичний чинник: зіставлення комп'ютера та його роботи з людиною та її мисленнєвою діяльністю. Цей асоціативний зв'язок міцно закріпився у підсвідомості людей, що й зумовило своєрідну образність текстів комп'ютерної тематики.

До терміносистеми інформатики таким чином увійшли поняття загальноживаного мови (*комірка, пам'ять, пристрій, носій, рядок, «миша», гілка, дерево*) та запозичення з різних мов: з грецької – *диск*; латинської – *інформація, перфокарта, табулятор*; німецької – *шина*; французької – *адреса, меню* тощо.

Розглянемо деякі з термінів з погляду доцільності вибору саме їх значень як підстави для перенесення назви й творення терміна.

Так, російське слово *ячейка* в інформатиці має два значення:

1. мінімальна ділянка оперативної пам'яті, яка адресується і заповнюється однією коміркою процесора;
2. прямокутна ділянка в електронних таблицях, куди заносять інформацію [2, с. 173].

На позначення цих понять під час перекладу з української досі немає чітко закріпленого терміна. Так, деякі вчені проводять аналогію із бджолиним стільником або з вічком у сітці й пропонують для перекладу слово *чарунка*; інші беруть за основу подібність маленьке приміщення, заглиблену ямку, вічко й перекладають згадуваний вище термін словом *комірка*. Колектив авторів «Російсько-українського словника наукової термінології» пропонує ще більш подрібнені значення розглядуваного слова й подає до кожного з них окремий відповідник: *ячейка* – 1. (углубление, отверстие) *комірка*; (отдельное звено) элемент; 2. кіб., техн. (отверстие среди многих, расположенных на одной плоскости) *чарунка* [3, с. 888].

Упорядники спеціалізованих словників з інформатики та обчислювальної техніки схилиються переважно до варіанту *комірка* [4, с. 296]; [5, с. 216].

У російсько-українському політехнічному словнику (уклад. В.С. Підлипенський) на позначення цієї назви в галузі кібернетики та техніки додається ще й слово *ланка* [6, с. 485-486].

Автори Великого тлумачного словника української мови подають слова *комірка* й *чарунка* у вигляді синонімів, наголошуючи, проте (без пояснень!), на переважному вживанні слова *комірка* в галузі комп'ютерних наук [7; с. 559].

Досить цікавим є й підхід учених до вживання терміна *Інтернет*. Мало того, що слово *Інтернет* є далеко не в усіх словниках української мови (хоча з'явився цей термін в англійській мові ще 1974 р.), так ще й синонімічні назви до нього в спеціальній літературі подаються різні: «світове павутиння» [4, с. 54], «всесвітня павутина» [7, с. 501], «міжнародна комп'ютерна мережа» [9, с. 4] або просто «Мережа». Невпорядкованість і досить велика кількість назв на позначення того самого поняття дивують: адже в Україні Інтернетом масово користуються з 1996 р. – невже за 20 рр. не

вироблено єдиного терміна-відповідника?! Окремо слід зауважити, що для найбільш нейтрального з усіх названих варіантів слова Інтернет не існує усталеної граматичної форми. Так, у різних наукових та лексикографічних працях наводяться різні форми родового відмінка однини: Інтернету та Інтернет [7, с. 501], [10, с. 147] тощо; досить часто зустрічається цей технічний термін, згідно з міжнародними документами позначений англійськими літерами (Web, WWW, Internet).

Проблемним також видається існування українських відповідників до російських комп'ютерних термінів *ветвь*, *ветвление*. Так, у більшості сучасних словників зустрічаємо слово *гілка* у значенні «маршрут, що з'єднує два суміжних вузли, який крім цього не містить жодного проміжного вузла» на позначення терміна *ветвь* [2, с. 173], [5, с. 20] тощо. У Російсько-українському словнику з інформатики та обчислювальної техніки подається термін *вітка* [4, с. 36], а в Російсько-українському словнику наукової термінології розмежовуються слова *гілка* (в графіку, функції) та *вітка* (залізнична) [3, с. 75]. При цьому слід зазначити, що спільнокореневе до названого російського терміна слово *ветвление* всі названі джерела перекладають словом *галуження*, *розгалуження*, таким чином не заперечуючи можливості перекладу терміна *ветвь* словом *галузь*.

Не існує усталеного єдиного перекладу й щодо терміна *удаление*. Так, автори Російсько-українського словника з інформатики та обчислювальної техніки одні розглядають як можливі варіанти перекладу *вилучення*, *видалення* й *усунення* (без пояснень) [4, с. 265]; у Російсько-українському словнику за ред. В.В. Ваніна та В.А. Герасимчука взагалі відсутній термін на позначення слова *удаление* в контексті інформатики та обчислювальної техніки; у російсько-українському політехнічному словнику (уклад. В.С. Підлипський) першим значенням слова *удаление* є перелік різних слів на позначення дії (без розмежування їх відтінків): віддалення, виведення, випровадження, вилучення, вийняття, витягнення, усунення [6, с. 420]; найбільш вдалою, на нашу думку, є словникова стаття у Російсько-українському словнику наукової термінології, що пропонує три значення: 1) (*расстояние*) віддаль, відстань; 2) (*действие*) віддалення; 3) видалення; (*изъятие*) вилучення; (*устранение*) усування [3, с. 791], проте й тут не наводяться приклади сполучуваності слів та використання їх у тексті з інформатики.

Навіть сам термін *компьютер* та прикметник *компьютерный* на сучасному рівні розвитку мови отримали паралельні назви у перекладі українською: *компутор*, *компуторний* а не *комп'ютерний*. Принаймні такі терміни пропонує пан Роман Рожанківський з Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти й науки України (на базі Львівської політехніки): «Ми не перші, що побачили безлад у засвоєнні запозичень чужих слів латинського і старогрецького походження. Маємо *ампутовати*, *депутувати* й похідні від них слова. То чому мусимо обходитися без дієслова *компутувати* (*комп'ютувати* нервує, тому досі його ніхто не запропонував) замість *проводити обчислення на комп'ютері*. Це буде зручно (*Ми скомпутували таблицю* замість *Ми уклали таблицю на комп'ютері* чи *Ми розробили*

таблицю за допомогою комп'ютера) й відповідатиме вимогам до великої деривативної здатності та традиційності засвоєння дуже потрібного терміна – не можна обмежуватися лише іменником і прикметником (*комп'ютер, комп'ютерний*)» [13, с. 56].

Отже, вже з наведених прикладів можна зробити висновок стосовно того, що поки що не видно значних позитивних зрушень від видання ДСТУ 3966-2000 – настановчого нормативного документа, де детально описано вимоги і правила про те, як подавати терміни й будувати означення понять українською мовою.

Однак, очевидно, що українська мова може так само успішно функціонувати не тільки на побутовому, але й на науковому рівнях за умови систематизації термінів, розроблення загального термінологічного стандарту, уніфікації значень термінів і гармонізації їх.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Митрополит Іларіон; [Упоряд. М.С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
2. Українська термінологія і сучасність: [зб. наук. праць / відп. ред. Симоненко Л.О.]. – К.: КНЕУ, 2003. – Вип. V. – 324 с.
3. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос [уклад. В.В. Гейченко та ін.] – К.: Наук. думка, 1998. – 892 с.
4. Російсько-український словник з інформатики та обчислювальної техніки [Уклад. В.Я. Карачун та ін.] – К.: Рось, 1994. – 361 с.
5. Російсько-український словник з нарисної та прикладної геометрії, загального машинобудування, комп'ютерної графіки [Упоряд. В.В. Ванін, В.А. Герасимчук]. – К.: Либідь, 1994. – 216 с.
6. Російсько-український політехнічний словник [Уклад. В.С. Підлипенський, В.М. Петренко]. – Київ-Ірпінь: Перун, 2000. – 512 с.
7. Великий тлумачний словник української мови [Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. – Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
8. <http://justinian.com.ua>.
9. Вычислительная техника и программирование [ред. проф. Меркт Р.В.] – Одеса: ОНМУ, 2002. – Ч. 4. – 52 с.
10. Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. – №9. – Одеса: Астропринт, 2004. – 228 С.
11. Панько Т.І. Українське термінознавство: Підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 С.
12. Російсько-український словник: У 3-х т. [відп. ред. І.К. Білодід]. – К.: Радянська школа, 1989. – 334 С.
13. «Вісник» Державного університету «Львівська політехніка»: матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції [«Проблеми української термінології *Слово Світ 2000*»], (Львів, вересень, 2000) – № 402. – Львів: Вид-во Державного університету «Львівська політехніка», 2000. – 420 с.

Панчишин Світлана
(Дубляни, Україна)

УДК 372.8+811.111.7

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Впровадження інноваційних методів значно поліпшує якість презентації навчального матеріалу та ефективність його засвоєння студентами, збагачує зміст освітнього процесу, підвищує мотивацію до вивчення іноземної мови, створює умови для більш тісної співпраці між викладачами і студентами.

Ключові слова: викладання іноземних мов, інноваційні технології, мультимедійні засоби, інтернет-конференція, комунікативний підхід, інтерактивні методи навчання.

Implementation of innovative methods significantly improves the quality of the presentation of educational material and the effectiveness of its mastering enriching the content of the educational process, increases motivation for foreign language learning, improves conditions for closer cooperation between teachers and students.

Key words: foreign languages teaching, innovative technologies, multimedia, Internet Conference, communicative approach, interactive teaching methods.

Враховуючи досвід викладання іноземних мов багатьох вітчизняних лінгвістичних шкіл за останні роки, можна сказати, що навчання іноземним мовам, в умовах сьогодення, проходить за комунікативно спрямованою методикою, яка дозволяє осягати мову в режимі живого спілкування. Основною процесу є активна участь у діалогах та рольових іграх, читання текстів, засвоєння основних граматичних конструкцій, і обов'язковим є вивчення стандартних письмових граматичних та лексичних правил. Різновидів подання інформації може бути безліч, але основним результатом в будь-якому разі буде володіння і розуміння мови [1]. Вивчаючи зарубіжний досвід, можна виділити наступний важливий аспект: викладач виступає не в ролі розповсюджувача інформації (як це традиційно прийнято), а в ролі консультанта, радника, іноді навіть колеги. Це дає деякі позитивні моменти: студенти беруть активну участь у процесі навчання, привчаються мислити самостійно, висувати свої точки зору, моделювати реальні ситуації. Завдання вчителя полягає в тому, щоб створити умови практичного оволодіння мовою для кожного студента, вибрати такі методи навчання, які дозволили б кожному студенту виявити свою активність, свою творчість, активізувати пізнавальну діяльність в процесі навчання іноземним мовам. Сучасні педагогічні технології такі, як навчання в співробітництві, проектна методика, використання нових інформаційних технологій, Інтернет – ресурсів допомагають реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням здібностей студентів, їх рівня навчання, схильностей і т.д. [2].

Щоб зробити традиційні заняття цікавими, підвищити ефективність навчального процесу і рівень знань слухачів, сучасні науковці радять використовувати на заняттях викладання іноземної мови як класичні методи навчання, так і інноваційні. На відміну від звичайних занять, метою яких є оволодіння знаннями, вміннями та навичками, такі заняття найбільш повно враховують інтереси, нахили, здібності кожного студента. На такому занятті поєднуємо досвід традиційних занять – сприймання нового матеріалу, засвоєння, осмислення, узагальнення – але у незвичайних формах. Інноваційні технології містять такі підходи до викладання іноземних мов, як:

- інтерактивні методи викладання;
- використання технічних засобів навчання (комп'ютерних та мультимедійних, мережі Internet) для контролю знань, зберігання і використання навчальних матеріалів.

Розвиток освіти в наші дні органічно пов'язаний з підвищенням рівня його інформаційного потенціалу. Ця характерна риса багато в чому визначає як напрямок еволюції самої освіти, так і майбутнє всього суспільства. Для найбільш успішного орієнтування в світовому інформаційному просторі необхідно оволодіння студентами інформаційною культурою, а також комп'ютерно-екранною культурою, оскільки пріоритет в пошуку інформації все більше і більше віддається Інтернету [3].

Основна мета вивчення іноземної мови – формування комунікативної компетенції, всі інші цілі (освітня, виховна, розвиваюча) реалізуються в процесі здійснення цієї головної мети. Комунікативний підхід передбачає навчання спілкуванню і формування здатності до міжкультурної взаємодії, що є основою функціонування Інтернету. Інтернет – це міжнародне багатонаціональне, крос-культурне товариство, чия життєдіяльність заснована на електронному спілкуванні мільйонів людей у всьому світі, які говорять одночасно. Це найбільш гігантська за розмірами та кількістю учасників розмова, яка коли-небудь відбувалася. Включаючись в таку розмову на занятті з іноземної мови ми створюємо модель реального спілкування. Спілкуючись у справжньому мовному середовищі, забезпеченому завдяки Інтернету, студенти потрапляють у справжні життєві ситуації. Залучені у вирішення широкого кола значущих, реалістичних і досяжних завдань, студенти навчаються спонтанно й адекватно на них реагувати, що стимулює створення оригінальних висловлювань, а не шаблонну маніпуляцію мовними формулами. Першочергове значення надається розумінню, передачі змісту і вираженню думки, що мотивує вивчення структури і словникового запасу з іноземної мови. Комунікативний підхід спрямований на створення психологічної та мовної готовності до спілкування, на свідоме осмислення матеріалу і способів дій з ним, а так само на усвідомлення вимог до ефективності висловлювання. Для користувача реалізація комунікативного підходу в Інтернеті не уявляє особливої складності. Комунікативне завдання повинне пропонувати студентам проблему або питання для обговорення, причому студенти не просто діляться інформацією, але і оцінюють її. Важливо, щоб таке завдання робило можливим гнучке використання всіх знань і вмінь студентів. Використання Інтернету в комунікативному підході добре мотивовано: його

мета полягає в тому, щоб зацікавити студентів у вивченні іноземної мови за допомогою накопичення і удосконалення їх знань і досвіду. Навчаючи справжньої мови, Інтернет допомагає у формуванні вмінь та навичок розмовної мови, а також навчанні лексики і граматиці, забезпечуючи справжню зацікавленість і, отже, ефективність. Більш того, Інтернет розвиває навички, важливі не тільки для іноземної мови. Це, перш за все, пов'язано з розумовими операціями: аналізу, синтезу, абстрагування, ідентифікації, порівняння, зіставлення, вербального і смислового прогнозування і попередження і т.д. Таким чином, навички та вміння, що формуються за допомогою інтернет-технологій, виходять за межі іншомовної компетенції навіть у рамках «мовного» аспекту. Інтернет розвиває соціальні та психологічні якості студентів: їх впевненість в собі і їх здатність працювати в колективі; створює сприятливу для навчання атмосферу, виступаючи як засіб інтерактивного підходу.

Актуальним на сьогодні постає питання встановлення мотивації і зацікавленості до процесу вивчення іноземної мови студентами. Традиційне навчання спрощує здатність студентів засвоїти іноземну мову і перешкоджає їх розумінню структури і функції мови, робить студентів пасивними одержувачами знань. Головною метою навчання іноземних мов у вузі є надбання студентами вмінь та навичок грамотного використання іноземної мови в реальних життєвих ситуаціях не тільки повсякденного, але й ділового, професійного спілкування. Для подальшої оптимізації та підвищення ефективності процесу навчання все частіше застосовуються мультимедійні засоби. Мультимедійне забезпечення навчального курсу у вузі може активізувати погляди студентів; візуальне і яскраве мультимедійне забезпечення навчального курсу перетворює заняття англійської мови на цікаву подорож до англійської країни. Обговорення у групах, особисте обговорення і дебати можуть також запропонувати більше можливостей для комунікації як серед студентів, так і між викладачем та студентами. Таким чином, мультимедійні технології в навчанні унікальні і збільшують активне мислення студентів і їх комунікативні здібності в соціальній практиці [4].

Мультимедійні засоби навчання – надійний інструмент у розвитку образного мислення, але лише інструмент. Наповнювати навчальний процес потрібно методологічними та методичними розробками, навчальними курсами. Тому розглядається багато різноманітних технологій для якісної організації процесу подання та засвоєння знань. Як одну з технологій можна виокремити мультимедійну технологію. Упровадження мультимедійних технологій до освітнього простору є властивістю мультимедіа – гармонійне інтегрування різних видів інформації. За рахунок інтенсифікації сприйняття студентами навчального матеріалу стає можливим залучити їх до процесу пізнання як суб'єктів навчальної діяльності. Разом із тим, упровадження мультимедійних технологій у практику навчання і досі залишається на дискусивно-експериментальному рівні.

В основі процесу навчання лежить спілкування іноземною мовою, яке виступає одночасно метою навчання, основним засобом та умовою його досягнення. Спілкування іноземною мовою пронизує весь процес навчання.

Сучасну модель навчання складно уявити без використання новітніх технологій навчання англійської мови – без використання мультимедійних засобів навчання та мультимедійних технологій навчання.

Таким чином, впровадження сучасних та інноваційних підходів до викладання англійської мови студентам є використанням мультимедійних засобів навчання. Усі ці технічні засоби значно змінюють можливості викладача, роблять заняття більш насиченим і продуктивним. З'являється таке поняття, як технічна насиченість заняття. Мультимедійні проектори дають можливість матричної презентації матеріалу, яка відриває студента і викладача від друкованого тексту, від послідовного зчитування та заучування напам'ять. З'являється нова методика викладання – мультимедійна технологія. На нашу думку, правильне і системне використання цієї методики дає можливість збільшити обсяг навчального матеріалу в десятки разів, досягнути достатньо високого рівня володіння англійською мовою.

Сучасні інформаційні технології вимагають впровадження нових підходів до навчання. Це не традиційна система плюс комп'ютер, це зовсім інший навчальний процес, який повинен забезпечувати розвиток комунікативних, творчих і професійних знань, потребу у самовдосконаленні, постійній самоосвіті. Кожен мультимедійний засіб навчання відрізняється своєю оригінальністю, але вони є універсальними лише при комплексному застосуванні засобів новітніх інформаційних технологій навчання з урахуванням їх характеристик дидактичних можливостей та психологічним обґрунтуванням їх використання в навчанні іноземної мови можна говорити про підвищення ефективності і якості навчального процесу.

Створення штучного іншомовного середовища в процесі навчання іноземним мовам – один з важливих проблемних питань сучасної методики. З ним у першу чергу пов'язана реалізація масового навчання двом з чотирьох основних видів мовленнєвої діяльності: аудіюванню та говорінню (умовно-комунікативному або комунікативному). Для досягнення цієї мети використовуються технічні засоби навчання. Сучасний етап розвитку техніки характеризується переходом до створення багатофункціональних навчальних комплексів і автоматизованих навчальних систем на базі ЕОМ. Такі комплекси і системи володіють універсальними дидактичними можливостями: вони дозволяють здійснювати навчання в діалоговому режимі з урахуванням індивідуальних можливостей учнів, забезпечувати дистанційне навчання з використанням сучасних технологій. Система освіти сьогодення все активніше використовує інформаційні технології та комп'ютерні телекомунікації. Особливо динамічно розвивається система дистанційної освіти, чому сприяє ряд факторів, і перш за все – оснащення освітніх установ потужної комп'ютерної технікою і розвиток співтовариства.

Форми роботи з комп'ютерними навчальними програмами на заняттях іноземної мови включають:

- вивчення лексики;
- відпрацювання вимови;
- навчання діалогічного та монологічного мовлення;

- навчання письма;
- відпрацювання граматичних явищ.

Можливості використання інтернет-ресурсів величезні. Глобальна мережа Інтернет створює умови для отримання будь-якої необхідної студентам та викладачам інформації, що у будь-якій точці земної кулі: країнознавчий матеріал, новини з життя молоді, статті з газет і журналів, необхідну літературу і т. д. Одним з найбільш революційних досягнень за останні десятиліття, яке значно вплинуло на освітній процес у всьому світі. Використання кібернетичного простору (syberspace) у навчальних цілях є абсолютно новим напрямком загальної дидактики і приватної методики, так як відбуваються зміни, зачіпають всі сторони навчального процесу, починаючи від вибору прийомів і стилю роботи, закінчуючи зміною вимог до академічного рівня студентів. Змістова основа масової комп'ютеризації освіти, безумовно, пов'язана з тим, що сучасний комп'ютер являє собою ефективний засіб оптимізації умов розумової праці взагалі, в будь-якому його прояві.

Кінцевою метою навчання іноземних мов є вільне орієнтування в іншомовному середовищі та вміння адекватно реагувати в різних ситуаціях, тобто спілкування. Нові погляди на результат навчання сприяли появі нових технологій і відмови від застарілих. Сьогодні нові методики з використанням інтернет-ресурсів протиставляються традиційному навчанню іноземним мовам. Щоб навчити спілкуванню іноземною мовою, потрібно створити реальні, справжні життєві ситуації (тобто те, що називається принципом автентичності спілкування), які будуть стимулювати вивчення матеріалу і виробляти адекватну поведінку. Цю помилку намагаються виправити нові технології, зокрема Інтернет [5].

Вивчення та застосування на практиці інноваційних методологічних підходів надають можливість викладачам впроваджувати та удосконалювати нові методи роботи, підвищувати ефективність навчального процесу та рівень знань студентів.

Впровадження інноваційних методів значно поліпшує якість презентації навчального матеріалу та ефективність його засвоєння студентами, збагачує зміст освітнього процесу, підвищує мотивацію до вивчення іноземної мови, створює умови для більш тісної співпраці між викладачами і студентами.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Горошкіна О.М. Формування мовної особистості учня / О.М. Горошкіна, О.М. Рудіна, О.С. Кузьмішина, Н.В. Мордовцева, А.В. Нікітіна, Л.О. Попова, Л.В. Порохня, В.П. Студенікіна. – Луганськ: СПД Резников В.С., 2008. – 212 с.
2. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К. Тихомиров. – М.:Изд-во МГУ, 1984. – 270 с.
3. Бим И.Л. Некоторые актуальные проблемы современного обучения иностранным языкам / И.Л. Бим / ЯИШ. – 2001. – №4.

4. Копылова В.В. Основные направления организации обучения иностранным языкам при проведении эксперимента по совершенствованию структуры и содержания общего образования / В.В. Копылова // Коммуникативная методика. – 2003. – №3.

*Советханова Молдір
(Астана, Казахстан)*

УДК 811.111-26:800

DISTINCTIVE FEATURES OF ENGLISH AND KAZAKH PHRASEOLOGICAL UNITS

Phraseological units: proverbs and sayings are one of the most researchable branches of Lexicology, at the same time, demanding a deeper investigation comparing two languages. From this, it follows that comparison of phraseological units of the English and Kazakh languages is very actual. Phraseological units or idioms as they are called by most western scholars represent, what can probably be described as the most picturesque, colorful and expressive part of the language's vocabulary. Establishment of phraseology shows the peculiarities of the national language and qualities of the national culture. Comparing phraseology of genetically distant and different languages as Kazakh and English allows us to find national - cultural peculiarities, their similarities and differences. There are many similarities and differences in Kazakh and English phraseological units.

Key words: *phraseologism, idiom, phraseologization, contextualization, target language, idiophraseomatic, phraseosemantic.*

Introduction.

Understanding of sense of phraseological units of the foreign-language text important both for adequate understanding, and for spiritual enrichment of readers of art or political literature. The phraseology develops figurative thinking, flexibility of thought, facilitates process of communication in language. It is necessary for research of phraseological units a narrow subject which will show all their features. Phraseological units are word-groups that cannot be made in the process of speech, they exist in the language as ready-made units. They are compiled in special dictionaries. The same as words phraseological units express a single notion and are used in a sentence as one part of it.

Interest in phraseologisms and phraseology grew considerably for last twenty years or about it. While the point of view of the general linguists on phraseology before can be derided probably as «the researchers of the idiom and lexicographers classifying and investigating different types of fairly frozen idiomatic expressions» meanwhile this representation fortunately changed. Presently problems of identification and classification of phraseologisms, and also their integration into theoretical research and practical application have much deeper influence on researchers and their agendas in many various divisions of science of linguistics, and also in language studying, acquisition, and training, natural language processing, etc.

The history of phraseology origin as a linguistic discipline should be noted as well. The Swiss linguist Charles Bally introduced the term *phraseology* for the first time to mean «a branch of stylistics studying the related phrases», but this term was not accepted by West European and American linguists and was used to mean:

- 1) choice of words, a form of expression, wording;
- 2) language, syllable, style;
- 3) expressions, word-combinations [2, p. 336].

It is necessary to mention about the Kazakh outstanding scientist S. Amanzholov who began to study the notion of phraseology in the Kazakh language for the first time in 40s of the XX century. Lately linguists are more interested in comparative investigations. An appeal to cross-language analysis helps better understand regularities and peculiarities of studied linguistic facts, allows not only penetrate deeper into the structure of observed features of foreign language, but also fully comprehend idioethnic features of their native language.

Findings.

We can mention such dictionaries as: L. Smith «Words and Idioms», V. Collins «A Book of English Idioms» etc. In these dictionaries we can find words, peculiar in their semantics (idiomatic), side by side with word-groups and sentences. In these dictionaries they are arranged, as a rule, into different semantic groups. V.H. Collins writes in his «Book of English idioms»: «In standard spoken and written English today idiom is an established and essential element that, used with care, ornaments and enriches the language». «Used with care» is an important warning because speech overloaded with idioms loses its freshness and originality. Idioms are ready-made speech units, and their repetition sometimes wears them out: they lose their colors. Therefore, idioms are used as ready-made units with fixed and constant structures.

The major one and base their research work in the field of phraseology on the definition of a phraseological unit offered by Professor A.V. Koonin, the leading authority on problems of English Phraseology: «A phraseological unit is a stable word-group characterizing by a completely or partially transferred meaning».

Among Kazakh scientists we can mention the following researchers who studied this branch of Lexicology: I. Kenesbayev, R. Sarsenbayev, B. Adambayev, G. Musabayev, K. Ahanov. For example, K. Ahanov studied Phraseological units: sayings and in his book «Тілбілімнекірпіне» in the part lexicology wrote about the Kazakh phraseology.

Phraseological fusions are semantically indivisible phraseological units the integral value of which completely non-correlative with the values of its components, for example: «*at sixes and sevens*» means «*in confusion or indisagreement*»; «*to set one's cap at smb*» means «*to try and attract a man*»; «*to leave smb in the lurch*» means «*to abandon a friend when he is in trouble*» [3, p. 210].

Phraseological unities are semantically indivisible and complete phraseological units, the meaning of which is motivated by the meanings of its constituent words, for example: «*to sit on the fence*» means «*in discussion*»; «*to lose*

one's head» means «*to be at a loss what to do*»; «*to lose one's heart to smb*» means «*to fall in love*»; «*to ride the high horse*» means «*to behave in a superior way*».

Phraseological combinations are phraseological units containing words both with free and phraseologically bounded meanings. Phraseological combinations are formed from the words with free and phraseologically bounded meanings, for example: «*to be good at smth, to have a bite, to take smth for granted, to stick at nothing, to be a good hand at smth*» [4, p. 110].

Phraseological expression is a phraseological unit consisting entirely of the words with free meanings. The difference between phraseological expression and free combination is the reproduction with stable socially accepted meaning and constant structure of words-components. Thus, the distinguishing features of phraseological expressions are:

- 1) reproduction in a speech with stable meaning and constant component composition;
- 2) presence of words with free meanings.

Phraseological expressions in the English language: *a baby in arms (to be wet behind the ears)*, *mistake the wish for the reality (wishful thinking)*, *to be on the safe side (in a case of dire need)* etc.; phraseological expressions in the Kazakh language: *сусепкендейбасылу (immediately to calm down)*, *күлкеріпкүңірене шықты (double-faced)* etc.

In contradistinction to V.V. Vinogradov and N.M. Shansky the Kazakh scientist I.K. Kenesbayev basing on semantic and structural integrity of phraseologisms classified them into two types of phraseological units: fusions (idiom) and combinations (phrase) [6].

I.K. Kenesbayev refers phraseological units to phraseological fusions a common sense of which does not depend on the lexical meaning of their constituent words. As an example we can take the phraseological unit of the Kazakh language «*қырғи-қабақ болу*» means «*be at odds with smb, feel hurt*». The given meaning originated not only from separate components like «*қырғи*» «*қабақ*» «*болу*», but from its integral combination. The same is true about phraseological expression «*тонның ішікі бауындай*» that gives such meaning as «*very close like of one's own family*» in accordance with integral combination of its separate components.

According to I.K. Kenesbayev phraseological fusions are such stable phrases the common meaning of which fully depends on the meaning of constituent words. Words in phraseological combination preserve the relative semantic independence, however might be bound showing its meaning only in combination with definite and exclusive circle of words, for example «*ата жолыңқу*» (*adhere to the traditions of the fathers*), «*егіліп жылау*» (*cry buckets*), «*шалқаркөл*» (*boundless lake*), «*мидайдала*» (*wide steppe*), etc [3, p. 224].

Proverbs and sayings are the habitual associations of a word in a language with other particular words. Speakers become accustomed to such collocations. Very often they are related to the referential and situational meaning of words. Sometimes there are collocations, which are removed from the reference to extra-linguistic reality. While comparing and contrasting proverbs in different languages we can find their equivalents in other languages by their meaning. As stated before, the classification system starts with main themes [1, p. 158], which for the most part

represent basic aspects of human life and it is common to all languages. These themes in Kazakh, English and Russian languages are common and they are easily seen in the following examples:

A. Practical knowledge of nature: for example: the English proverb *an oak is not felled with one stroke* has the same function and equivalent in Kazakh: *Еменді бір ұрып құлата алмайсың*.

B. Faith and basic attitudes: *east or west, home is best* – *В гостях хорошо, а дома лучше* in Kazakh which is translated as *to be a guest is good but to be at home is better* – *Өз үйім-өлең төсегім* means *my home is my song and my bed*.

C. Basic observations and socio-logics: *if you cannot see the bottom, do not cross the river* – *Өткелін білмей өзенге түспе*. All the three variants have the same meaning.

D. The world and human life: *he lives long that lives well* – *Көңілдінің үйінде күнде мейрам, күнде той*. This proverb has no stylistic colouring in comparative languages. They are simple sentences which ordinary people use in everyday speech and have become a proverb as a result of long and frequent use.

E. Sense of proportion: *eat at pleasure, drink with measure* – *Қанағат қарын тойғызар*.

F. Concepts of morality: *handsome is that handsome does* – *Тәні сұлу – сұлу емес, жаны сұлу – сұлу* and the Kazakh variant is *who has handsome body is not handsome, who has handsome soul is handsome*.

G. Social life: *he is lifeless who is faultless* – *Жаңылмайтын жақ болмас, сүрінбейтін тұзақ болмас*. These types of proverbs are based on experience of people in the society as a result of their relationship, manners and behavior.

H. Social interaction: *a bad beginning makes a bad ending* – *Басы қатты болса аяғы тәтті болады* (in the Kazakh variant the same words are used but the meaning is different: if the beginning is bad then the end will be tasty; here is the rhyme: *қатты* and *тәтті*). Social interaction has bred the majority of proverbs and sayings in the three languages, as social status and habits of people play a most important role in the life of people.

I. Communication: *great talkers are great liars* – *Аз сөз – алтын, көп сөз – күміс* (Kazakh: few words are gold, lots of words are silver). This proverb shows that in every nation much talk has bad results such as: lie, laziness, gossips etc. These proverbs show communication in different aspects.

Conclusion.

Phraseological units enrich language means of expression, give it vivacity and figurativeness. From number most widely in language phraseological combinations are used; they occur in texts of any character, and including in scientific and technical literature. As for phraseological unities and unions, they are used in newspaper texts and, most often, in fiction. In my work, I pointed to the particular phraseology, their characteristics. Translation phraseology very awkward if you did not studied before them. With further work on this topic, I want to increase the interest and relevance of the use of phraseology. Analysis of types of meanings in the field of phraseology is important not only for the theory of phraseology but also for the progress of the language science as a whole, as without

semantics the existence of any language is impossible. Contrastive-comparative study of phraseological units, proverbs and sayings and idioms gives us an opportunity to reveal their ethical-aesthetic characters and the functions in the context. Understanding and knowledge of different languages helps to broaden one's mind and master the learned language professionally. It shows that even they belong to different families and types of language groups and pronounce the words in different forms, the evolution and formation of human language takes its beginning from one root and source.

REFERENCES

1. Lauhakangas O. (2001). *The MattiKuusi International Type System of Proverbs*. FF Communications No. 275. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica), 158 pp.
2. Teliya V., Bragina N., Oparina E. and Sandomirskaya I., 1998, «Phraseology as a Language of Culture: Its Role in the Representation of a Collective Mentality», Oxford, Clarendon Press. 336 p.
3. Ахметова С.Г. (2009). Словарь английских пословиц, поговорок, фразеологических единиц и способов их передачи в русском, казахском и немецком языках. – Алматы «Мектеп». – 224 с, 210 с.
4. Kunin A.V. Phraseology course of the Modern English language: Textbook for institutes and departments of foreign languages. – Moscow: Vysshayashkola, 1986. – 336 p. –P. 214 – 240.
5. Рыжкова В.В. (1996). К проблеме изучения фразеологических единиц в современном английском языке (к постановке вопроса) // Вісн. Харків. Ун-ту. – Харків. №386. – С. 109 – 110.
6. <http://www.unibuc.ro/eBooks/filologie/mateescu/pdf/56.pdf>. (Text and discourse).

Научный руководитель: Акынова Дамира Биржановна, Ph. D. доктор, старший преподаватель Евразийского Национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Аманжол Сымбат
(Астана, Қазақстан)

УДК 81-13:372.881.111.1

ТҮС МАҒЫНАСЫН БІЛДІРЕТІН АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТТЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ағылшын және қазақ мәдениетіндегі фразеологиялық бірліктердің қолданылу ерекшеліктерін қарастырып, осы мәдениеттердегі түстердің мәндерін айқындау.

Кілттік сөздер: фразеология, фразеологиялық бірліктер, түс, тіл, фразеологиялық сөздік, тұрақты тіркес.

Consider the peculiarities of the English and the culture of the Kazakh phraseology units, determining the values of the cultures of these colors.

Key words: phraseology, phraseology units, color, language, phrasebook, regular expression.

Фразеологизм – тілдің сөздік қорының айшықты да, мәнерлі де, бай саласының бірі. Бұлар өзінің бейнелілік, әсерлілік, экспрессивті-эмоциялық суреттеме қасиетімен көзге түседі. Осындай көркем, пәрменді, бояуы қанық алуан түрлі тұрақты тіркестерді халық орынды пайдаланып, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп келеді.

Фразеологизмдер – жазу, сөйлеу тілінің ажарын кіргізіп, құдіретін арттыра түсетін, көңілдегі көрікті ойды бейнелеп, астарлап, өзіндік бояу-нақышымен жеткізетін, көркем сөз қазынасында қорланып, қолдануға дайын тұратын, қалыптасқан сөз тіркестері.

Фразеологизмдер – тіл қазынасының байырғы да құнарлы қабатына, көркем сөз қорының сүбелі саласына жататын сыры мол, мазмұны терең, қолданыс аясы кең құбылыс. Мысалы: *suit the action to the word* – сөзді іспен дәлелдеу, *beat it on the hoof* – қара жаяу, жаяу жүру, *to eat one's words* – өз сөзін қайтып алу, *to make advances* – келісімге бару, *to take advantage* – алдау, пайдалану, *to win smb's affection* – біреудің көңілінен шығу, біреудің көңілін табу, *to be afraid of one's shadow* – барлық нәрседен қорқу, өз көлеңкесінен қорқу, *after* – ақыр соңында, *to turn deaf ear* – көңіл бөлмеу, *pi jdw* – насихат, *in a jiffy* – бір сәтте.

Фразеологизмдердің тіл білімінен ерекше орын алып, көптеген ғылыми зерттеулердің объектісі болуының себебі, біріншіден, олардың сан жағынан көптігі, екіншіден, тілдегі қолданыс аясының кеңдігі, үшіншіден, мазмұн-тақырып жағынан ауқымдылығы және, төртіншіден, тіл практикасында жиі кездесуі. Фразеологизмдер сонымен қатар барша рухани өмірдің байлығын жан-жақты сипаттауда да ерекше қызмет атқарады.

«Фразеология» деген термин тіл білімінде екі түрлі мағынада – біріншіден, тілдегі тұрақты тіркестерді зерттейтін ғылым деген мағынада,

екіншіден, белгілі бір тілдегі тұрақты сөз тіркестерінің жиынтығы деген мағынада қолданылады.

Фразеологиялық сөздік – тілдегі сан алуан тұрақты тіркестерді жинап, мағыналық жағынан бір жүйеге түсіретін лексикологиялық еңбек. Фразеологиялық сөздіктің басқа (түсіндірме, терминологиялық, диалектологиялық, аударма, арнаулы, т.б.) сөздіктерге қарағанда өзіндік ерекшеліктері бар. Түркі тілдерінде, оның ішінде қазақ тіл білімінде алғаш рет 11 мыңға жуық фразеологиялық тіркесті қамтитын Фразеологиялық сөздік 1977 ж. академик Қ. Кеңесбаевтың авторлығымен жарық көрген. Сөздікке қазақ халқының сан ғасырлық тұрмыс-тіршілігін, мәдениетін бейнелейтін образды тұрақты тіркестер, жазба әдебиет шығармаларында кездесетін өрнекті сөз орамдары, сондай-ақ ауызекі тілде және мерзімді баспасөз беттерінде кездесетін тиянақты тіркестер тобы енгізілген. Әрбір фразеологизмнің мағынасына түсініктеме беріліп, қолданылу орайы көрсетілген. Сөздікте кездесетін алғыс, қарғыс мәнді, діни мағыналы фразеологизмдерге диалектілік тіркестерге стильдік белгілер қойылады. Фразеологиялық сөздікте тұрақты тіркестердің варианттары мен мағыналас фразеологизмдер арнайы айырым белгімен ерекшеленген. Етістікке бітетін фразеологизм ауызекі тілде, көркем шығармада қалай аталса, өзгеріссіз солай берілген. Етістік тұйық формада емес, көбінесе ашық райда берілген. Мысалы, Жүрегі тас төбесіне шықты. Жүрегі (зәресі) ұшты (шошынды), зәресі кетті. Қатты үрейлену, шошып кетті, қорықты. Менің жүрегім тас төбеме шықты, қалтырап кеттім. (Б.М.) Оқ жыландай ирелендеп, жайдың оғы басталды. Жүрегі ұшып Кұнайым, Ердін қасын бас салды. (С.М.) Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігінен басқа 1988 ж. 2300 фразеологиялық тіркесті қамтитын «Қазақша-орысша фразеологиялық сөздік», 2002 ж. «Мағыналас фразеологизмдер сөздігі» жарық көрді. Сөздікте жалпы ұғымның әр түрлі түсініктері нақтыланатын 3 мыңға жуық мысал бар [22; 96].

Берілген сөздікте «қызыл» сөзі басқа сөздермен сөз тіркестерінде берілген. Мысалы:

Көк кірсін, қызыл шықсын (ант, қарғыс мағынасындағы фраза).

Қызылшықсын, көккірсін! – Ежелгі түркі батырлары серттескенде карама – қарсы жүгініп отырып, осылай анттасқан.

Орман түлкісіндей қызыл.

Бір ойдың ұшығын ұстап, жинақтайын десем, ойым сан-саққа пышырап, қырдың қызыл түлкісіндей ұстатпайды-ау, ұстатпайды.

«Қуыста қызыл әтеш билейді» деген фразеологизм өрттің пайда болуын білдіреді.

Қызыл сиырды байлап салдым,

Көк сиырды айдап салдым.

Қара сиырым қарап тұр,

Қызыл сиырым жалап тұр.

Қызыл түсінің мағыналық топтары:

Әдемілік, сұлулық белгісі: қызыл толқын, қызыл шырайлы, қызыл жүз, қызыл ажар, т.б.

Қатігездік белгісі: қызыл найза, қызыл қан, қызыл көз, қызылбас,

Өткірлік белгісі: қызыл тіл, қызыл сөз, қызыл ер, т.б.

Жастық белгісі: қызыл шақа, қызыл қарын, қызыл сирақ, т.б.

«Қызыл тіл» өткір тіл деген мағынада.

«Өнер алды – қызылтіл» дегенді қазақ сөз қадірін білгендіктен айтқан. Сөз өнері ақылға, көңілге байланысты болады. Осы тілмен айтып беруге көп шеберлік керек.

Күрке тауықтың айдарындай қызыл.

Қызыл итке жем болу – қызғану деген мағынада.

Амал не, «қызғанған қызыл итке жем болады» деген сияқты қаншама астықтың қар астында шіріп кетуіне жол берілгені жан қинайды.

Қызыл өнеш – даукес, сөзуар деген мағынада.

Өмірден көріп, біліп ұшырасып жүретін адамдарына мүлде ұқсамайтын – шар- қаяқ, бар сырын, бар ашуын қолма-қол ақтарып тастайтын даукес, қызылөнеш персонаждар мезі еткендіктен де шығар.

Қызыл шеке болды – аянбай жұдырықтанды, әбден төбелесті.

Талай қызылшеке айтыс-тартыстардың ортасында жүрді.

Қызыл гүлдей құлпыру – әдемі, сұлу болу деген мағынада.

Одан кейін онтүстігімізде Қызылорда қызылгүлдей құлпырды.

Шығысымыздағы Алматының шырайы бәрінен де асып түсті.

Мысалдардан көріп отырғанымыздай, фразеологиялық сөздіктер көптеген сөздерінде қызыл сөзі қолданыс тапқан.

Лексикографиялық тәжірибенің дамуы лингвистикалық теориямен бірге дамып келеді. Соңғы жасалған фразеологиялық сөздіктерде сөздердің мағынасы толықтай ашылып, әр сөзге соңғы он жылдық шығармалардан үзінділер мысал ретінде келтірілген.

Барлық жоғарыда айтылған мысалдарда қызыл сөзі ұлттың негізгі құндылықтарын көрсетеді.

Ағылшындық фразеология да өте бай, әрі әр түрлі болып келеді. Ағылшындық тұрақты тіркестердің барынша толық А.В. Куниннің «Үлкен ағылшынша-орысша фразеологиялық сөздігінде» келтірілген. Бұл сөздікте тұрақты тіркестерің әр түрлері бар. Фразеологиялық бірліктер жаңа ағылшындық және американдық сөздіктердің мәліметтеріне сәйкес келеді. Барлық фразеологизмдердің орыс тіліне аударылған мысалдары да бар. Берілген сөздіктің авторы А.В.Куниннің айтуынша, бұл сөздікке кіретін фразеологизмдер ағылшын тілінде соңғы 150 жылдың ішінде қолданылып келе жатқан сөздердің негізінде алынған, сондықтан онда негізінен қазіргі заманның жазушыларының еңбектері келтірілген, сондай-ақ XIX ғасырдағы жазушылардың да еңбектері бар [23, 63].

Міне мынадай бірліктер «red» сөзіне келтірілген:

«to be in the red» сөзі «қарыз болу» және «шығынға жұмыс істеу» үшін қолданылған.

believe me, we're pretty well in the red.

The private rail lines of the U.S. and the State lines of Western Europe are equally «in the red».

«come (get) out of the red» сөзі «дефицитті жабу, пайда бере бастау, қарыздардан құтылу» деген мағынада.

«go to the red» сөзі «дефицитке әкелу, шығынды болу» деген мағынада.

Prince Philip says that the royals will «go into the red» next year and «may have to move into smaller premises».

«put in the red» сөзі «банкроттылыққа әкелу, рентабельсіз, шығындық ету» деген мағынасында.

He applied a credit squeeze which put hundreds of thousands of small business in the red.

«as red as a beet» сөзі «қызыл, қызылкүрең, рақ сияқты қызыл» деген мағынада.

I rubbed him 'til he was red as a lobster, all over.

«as red as cherry» сөзі «қызғылт тартқан, сүті бар қан» деген мағынада.

Today you see them bouncing, buxom, and red as cherries.

«as red as fire» сөзі «қызарған» деген мағынада.

You're sick ... Your face is as red as fire.

«the red, white and blue» сөзі «ағылшындықфлотпенармия» деген мағынада.

Сонымен қатар берілген сөздікте «red-handed» – «catch (take) smb. red-handed» туынды сөзіне «біреуді қылмысының үстінде ұстап алу» деген мағынада қолданылады.

I did but tie one fellow, who was taken red-handed in the fact, to the horns of a wild stag.

Көрсетілген фразеологиялық бірліктерді көрнекілік үшін мынадай кестеге келтіре аламыз:

Кесте 6 – Қазақ және ағылшын тілдеріндегі «қызыл» және «red» сөздері бар фразеологизмдер

	Қазақ тілінде	Ағылшын тілінде
Идиомалар, тұрақты тіркестер	Көк кірсін, қызыл шықсын, Орман түлкісіндей қызыл, Қуыста қызыл әтеш билейді, қызыл толқын, қызыл шырайлы, қызыл жүз, қызыл ажар, қызыл найза, қызыл қан, қызыл көз, қызылбас, қызыл тіл, қызыл сөз, қызыл ер, қызыл шақа, қызыл қарын, қызыл сирақ, Күрке тауықтың айдарындай қызыл, Қызыл итке жем болу, Қызыл шеке болды Қызыл гүлдей құлпыру.	Flesh nor good red herring (не анда емес, не мұнда емес); as red as fire (қызарған); as red as cherry (қызғылт тартқан); as red as a beet (рақ сияқты қызыл); to be in the red (қарыз болу).
Мақал-мәтелдер	Қызыл сиырды байлап салдым, Көк сиырды айдап салдым. Қара сиырым қарап тұр, Қызыл сиырым жалап тұр. Өнер алды – қызылтіл.	--

Кестеден көрініп тұрғандай, қазақ тіліндегі «қызыл» сөзі мен ағылшын тіліндегі «red» сөзімен байланысты идиомалар көп және олар әркелкі болып келеді.

Фразеологизмдер адамның өміріндегі әр түрлі жағдайларды сипаттау үшін қолданылады. Бұл сол тілде ұстанушыларға қандай да бір мәселенің маңызды екендігін көрсетеді.

Қазақ тілі өзінің көрінісін материалдық өмірден табады. Қоғамның өміріндегі құбылыстар мен жағдайлар, адамдардың қасиеттері фразеологизмдерде қандай да бір объектілермен салыстырылады. Бұл кезде ағылшын тілінде сол құбылыстар мен жағдайлар, адамдардың қасиеттері көкөністермен салыстырылады. Мұндай айырмашылықтар адамдардың қасиеттерін қандай да бір заттармен салыстырудың маңыздылығымен байланысты.

Сондай-ақ, кестеден көрініп тұрғандай ағылшын тіліне толық бір мақал-мәтелдерді және дәйек сөздерді қолдану тән емес. Ал қазақ тілінде мақал-мәтелдер жиі қолданылады, өйткені ол оны жасаушы халықтың даналығынан, өмірлік тәжірибесінен жинақталған болып табылады. Олар адамдардың ұлттық мінезін түсінуге, олардың әр түрлі жағдайларға көзқарастарын, мүдделерін, тұрмысын, сондай-ақ мәдениетін түсінуге мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Күрделі аталымдардағы түр-түс ұғымдарының зерттелуі // Профессор Н.Оралбай және тіл білімі мен әдістеме ілімі: Н Оралбайдың 80 жылдық мерей тойына арн. халықар. ғыл. – практ. конф. Материалдары. – Алматы: Абай атындағы Қазақ ҰПУ, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Қайнар университеті, 2008.
2. А. Алексина Idiomatic English. М: Высшая школа, 2008. 279 с.
3. Berlin B & Kay P. Basic Color Terms: their Universality and Evolution, University of California Press, Berkeley, 2008, p. 325.
4. Jennifer Seidl, W. McMordie. English Idioms and how to use them. М: Высшая школа, 2009. – 272 с.
5. Смит Л.П. Фразеология английского языка. – М., 2008, – с. 234.
6. Хорнби А.С. – М.: Буклет, 2010. – с. 374.
7. Моекович В.А. Семантическое поле цветообозначений / опыт типологического исследования семантического поля / Кашидиссерт., М., 2013 – с. 326.
8. Ольшанский И.Г. Система цветообозначений в современном английском языке. «ВЯ», 2010, – с. 243

*Таупыкова Айгерим, Саинова Ханзада
(Астана, Казахстан)*

УДК 811:372.8

НЕМІС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІ ФОНЕТИКАСЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Көрсетілген мақалада қазақ және неміс тілдерінің фонетикасындағы ерекшеліктер және олардың арасындағы ұқсастықтары мен айырмашылықтары жайында айтылады. Шетел тілдерін тану барысында ана тілін пайдаланудың тиімділігі сөз болады.

Кей дыбыстардың қазақ тілі мен неміс тілдерінде айтылу және естілу ерекшеліктеріне толықтай тоқталып өткен. Мақаланың мақсаты – екі тілде де кездесетін кей дыбыстардың фонетикалық ерекшеліктерін ашу, және оларды танымдық тұрғыда зерттеу. Сонымен қатар тек фонетикалық дағдыларды қалыптастыру жөнінде айтып қана қоймай, оларды меңгеру барысында қандай жаттығулар мен әдіс -тәсілдерді пайдалану тиімді екеніне дейін көрсетілген.

Кілт сөздер: фонетика, дыбыс, интонация, дыбыс артикуляциясы, аппроксимация.

In the following article there are shown the peculiarities, differences and similarities in Kazakh and German phonetic system. While studying the foreign language, also there is made a analysis on advantages of the usage of mother tongue.

In the article there was made a highlight on peculiarities of Kazakh and German pronunciation of some sounds. The aim of the research is to find out phonetic peculiarities of some sounds and study them. Furthermore, there are recommendations for methods and exercises for deeper research on sounds, also for development of linguistic and phonetic habits.

Key words: phonetic, sound, intonation, articulation of sound, approximation.

Неміс тілін меңгеруде ана тілінің тиімді, тиімсіз ықпал ететін жақтары бар. Сондықтан неміс тілінің дыбыстарын тез игеру үшін қазақ тілінің тиімді ықпалын пайдаланып, оны көмекші ету керек те, оның тиімсіз ықпалына қарсы күресіп, қиындықтарды жеңу керек. Ол үшін қашан, қай жерде қазақ тілінің неміс дыбыстарын меңгеруге тиімді ықпал ететінін, қашан, қай жерде тиімсіз ықпал ететінін білген жөн. Оны табудың ең төте жолы – екі тілдің дыбыс жүйесін салыстыру. Бұл арқылы қандай дыбыстар екі тілде, қандай дыбыстар бір тілде бар, екінші тілде жоқ екені анықталады. Ұқсастық бар жерде қазақ тілі неміс тілінің дыбыстарын меңгеруге тиімді ықпал етеді. Ал ерекшеліктер болса, бір тілдегі дыбыс екінші тілге тиімсіз әсер етеді. Осыларды анықтау үшін екі тілдің дыбыс жүйесі салыстырыла сипатталады.

Неміс тілі мен қазақ тілінің дыбыстарын салыстыру нәтижесінде неміс тілінің дыбыстары негізінен үш топқа бөлінеді: 1) неміс тілінде де, қазақ тілінде де бар, айтылуы екі тілде бірдей, немесе өте ұқсас дыбыстар: (б), (д), (г), (к), (м), (н), (ң), (с), (ш) т.с.с. дыбыстар; 2) неміс тілінде бар, қазақ тілінде

жоқ дыбыстар: (f), (v), (G), африкаттар (pf), (ts), (tS); 3) екі тілде де болғанымен неміс тілінде айтылу ерекшеліктері бар дыбыстар: (I), (h) сияқты дауыссыздар мен (a:), (ø:), (e:); сияқты созылыңқы дауыстылар және солардың келте айтылатын сыңарлары.

Бірінші топқа жататын дауыссыз дыбыстарды айтып үйрену қазақ оқушыларына пәлендей қиындық келтірмейді.

Тек оларды жіңішке дауыстылардың алдында жұмсартпай айту керек. Екінші топтағы дыбыстарды алсақ, олар қазақ тілінде орыс тілінен немесе орыс тілі арқылы өзге тілдерден енген кірме сөздердің құрамында кездеседі (f), (v), (ts), (tS). Ал дауыссыз дыбыс (G) және африкат (pf) мүлде жоқ. Қазақ тілінде кірме сөздер құрамында кездесетін (ф) дыбысының орнына (п), (в) дыбысының орнына (б) дыбысын айта береді: багон, пәбірік т. б. Одан сөздің мағынасына ешқандай нұқсан келмейді. Сол сияқты (ts) африкатының орнына (с) дыбысын, (tS) африкатының орнына (ш) дыбысын айтқаннан сөздің мағынасы өзгермейді. Осыған дағдыланған қазақ оқушылары неміс тілінде сөйлегенде (ts), (tS) африкатының орнына (с), (ш) дыбыстарын айтқаннан сөздің мағынасына нұқсан келмегенмен, дыбыстауда қате бары көрініп тұрады. Бұл қателерді жоғарыда айтылған аппроксимация принципіне сүйеніп, ескермесе де болады, өйткені олар сөйлеушінің ойын түсінуге кедергі келтірмейді. Ал қазақ тіліндегі дағды бойынша неміс тілінде (f) дыбысының орнына (п), (v) дыбысының орнына (б) дыбыстарын айтса, онда сөздің мағынасы мүлде өзгеріп кетеді. Бұл соңғы қателер фонемалық қателер. Мысалы, неміс тілінде сөйлеп тұрып, оқушы fahren (fa:tən) сөзінің орнына raagen (ra:tən) сөзін қолданса, онда ол көлікке мініп жүру, бір жаққа бару деген мағынаның орнына қосарлау, жұптау деген мағына береді. Сол сияқты fassen – ұстап алу дегеннің орнына passen – тура келу, дәл келу деген сөзді қолдануы мүмкін. Сондай-ақ (v) дыбысының орнына (б) дыбысын айтқанда да сөздің мағынасы өзгеріп отырады: wir – біз, Bier – сыра; Wald – орман, bald – жуық арада т. б. Сондықтан оқушылардың бұл дыбыстарды бір-бірінен ажыратуға жаттықтыру қажет.

Үшінші топқа жататын дауыссыз дыбыстардың қазақ тіліндегі ұқсас дауыссыздардан ерекшелігі: (l) дыбысы қазақ тіліндегі жуан (л) дыбысынан жіңішкерек, жіңішке (ль) дыбысынан жуанырақ айтылады, бұл дыбысты айтқанда тіл үші альвеолға тіреліп тұрады. Ал қазақ тіліндегі (h) дыбысына ұқсас бола тұрса да, ол тек екі дауыстының ортасында кездеседі, сөздің басында болмайды, неміс тілінде, керісінше, тек сөздің басында ғана айтылады, екі дауыстының ортасында h әрпі оқылмайды. Осы ерекшелік нәтижесінде неміс тіліндегі gehen, sehen етістіктеріндегі екі дауысты дыбыстың ортасындағы созылыңқылық белгісі болып тұрған оқылмайтын h дыбысын қазақ тілінде оқиды. Біз бұл қатенің алдын алуға тиіспіз. Ал дауысты дыбыстарға келсек, олардың жасалуы қазақтарға қиындық келтірмейді, өйткені олардың ана тілінде ұқсас дауысты дыбыстар бар: (a), (ø), (ү), (е). Бірақ ерекшелік мынада: неміс тіліндегі дауысты дыбыстардың әрқайсысының созылыңқы және қысқа варианттары бар. Сөзде дауысты дыбыстың созылыңқы немесе қысқа айтылуы оның мағынасын өзгертеді. Мысалы, Staat «мемлекет» – Stadt «қала», Ofen «печь» – offen «ашық», Beet «жүйек, атыз» –

Bett «төсек» т. б. Қазақ тілінде дауыстының созылыңқы немесе қысқа айтылуы сөздің мағынасына ешқандай әсер етпейді. Сондықтан кез келген адам созылыңқы дауыстылар мен қысқа дауыстыларды бірдей етіп айта береді. Бұл фонемалық қате, оны түзету керек.

Бұл айтылғаннан шығатын қорытынды: бірінші топқа жататын дыбыстардың айтылуын үйренгенде, ана тіліндегі дағдыларға сүйеніп, транспозицияны пайдаланған жөн. Ал басқа дыбыстарға келгенде, әсіресе фонемалық қателер болатын дыбыстарды үйренгенде, ана тілінің интерференциялық ықпалының алдын алуға, сол қателерді болдырмауға тырысу қажет. Бола қалған күнде, оларды түзетіп, әбден автоматтандырғанша көптеген жаттығулар жасау керек.

Бірақ қиындық тек жекелеген дыбыстарды айтуда емес, сол дыбыстарды сөз құрамында, сөз тіркесінде, сөйлемде дұрыс айту біз үшін көп қиындық келтіреді. Жекелеген дыбыстарды дұрыс айтып отырғанда сол дыбысты сөз құрамында, сөйлемде қате айтуымыз ғажап емес. Сондықтан ол дыбыстарды жеке-жеке айтып жаттыққаннан гөрі, оларды сөз, сөйлем құрамында айтып дағдыланған дұрыс.

Тағы бір ескеретін жай: екі тілдегі дыбыстардың тіркесу заңдылықтарының бірдей еместігі. Мысалы, қазақ тілінде сөз басында екі дауыссыз дыбыс қатар тіркесіп келмейді, мұндай жағдай тек орыс тілінен немесе сол арқылы басқа тілдерден енген кірме сөздерде кездеседі: стакан, шпион, шляпа, шпана т.б. Мұндай сөздерді айтқанда, қазақтар екі дауыссыз дыбыстың арасына немесе сөздің алдына тиісті дауысты дыбыс қосып айтады: (ышпана немесе шыпана, ыстакан). Неміс тілінде мұндай тіркестер жиі кездеседі: stehen, spielen, das Spiel т. б. Осындай сөздерді айтқанда, қазақтар екі дауыссыз дыбыстың тіркесін жеңілдетіп айтады, яғни сөздің басына немесе екі дауыссыз дыбыстың арасына бір дауысты дыбыс қосып айтады: istehen, ispielen, ыstand т. б.

Қазақ тілінде жазылуы «л» және «р» әріптерінен басталатын сөздердің алдында белгілі бір дауысты дыбыс айтылады: лақ (айтылуы ылақ), леген (айтылуы ілеген), рас (айтылуы ырас). Демек қазақ тілінде «л», «р» әріптерінен басталып жазылатын сөздер болғанымен, (л), (р) дыбыстарынан басталатын сөздер жоқтың қасы, тек кейбір кірме сөздерде ғана кездеседі. Қазақ тілінде «л», «р» әріптерінен басталатын сөздерді айтқанда сөздің басында (ы), (і), (ұ), (ү) сияқты дыбыстар қосылып айтылады. Неміс тілінде (і), (г) дыбыстарымен басталатын сөздер өте көп. Оларды айтқанда қазақ тілінің ықпалымен (І), (Г) дауыссыздарының алдына бір дауысты дыбыс қосып айтуымыз мүмкін. Бұл қателерді де жоюға тырысқан жөн.

Қазақ тілінде дауыссыз дыбыстар жуан дауыстылардың алдында келгенде жуандап, жіңішке дауыстының алдында жіңішке айтылады. Неміс тілінде мұндай ассимиляция болмайды. Дауыссыз дыбыс жуан дауыстының алдында да, жіңішке дауыстының алдында да бір қалыпты айтылады. Қазақ тілінің ықпалымен неміс тіліндегі дауыссыз дыбыстарды жіңішке дауыстының алдында жіңішкертіп айтуымыз мүмкін. Бұған қарсы шаралар қолдану біздің негізгі міндетіміз.

Екі дауысты дыбыстың ортасында келгенде қазақ тілінде (б) дыбысы ағылшын тілінде (w) дыбысына ұқсас айтылады, яғни ол екі еріннің бір-біріне тимей, тек жанасуы арқылы жасалады. Неміс тілінде олай етуге болмайды. Бірақ қазақ тілінің ықпалымен неміс тіліндегі aber, Aben, eben сөздерінде екі дауыстының ортасындағы (b) дыбысының орнына (w) дыбысын айтуға болады. Бұл қатені де жою керек.

Міне, неміс тілі мен қазақ тілінің фонетика саласындағы қысқаша салыстырмалы сипаттамасы осындай. Бұл салыстыру неміс тілінің фонетикасын меңгеруге қазақ тілінің қай кезде тиімді, қандай жағдайда тиімсіз ықпал ету мүмкін екенін көрсетеді.

Фонетикалық дағдыларды қалыптастыру жолдары

Шетел тілдерін оқыту методикасында бір кезде фонетикалық дағдыларды саналы түрде қалыптастыру керек пе, болмаса еліктеу арқылы қалыптастырған жөн бе деген мәселе төңірегінде айтыстар болған екен. Қазіргі кездегі методика осы екі жолдың екеуін де пайдалану керек деген қорытындыға келіп отыр. Мысалы, бірінші топқа жататын дыбыстарды әдетте үлгі сөйлем құрамына енгізіп, сол үлгі сөйлемді меңгеру барысында оқушылар осы дыбыстарды еліктеу жолымен игеріп алады. Бұл дыбыстардың айтылуы қазақ тілінің дыбыстарымен бірдей немесе өте ұқсас болғандықтан, олармен жұмыс істеуге арнайы уақыт бөлудің қажеті жоқ. Еліктеу арқылы игеруге бұл дыбыстар ыңғайлы.

Екінші және үшінші топқа жататын дыбыстарды, сондай-ақ айтылуы қиын тиетін дыбыстар тіркестерін меңгеру үшін оларды арнайы түсіндіру керек және бұл дыбыстар мен дыбыстар тіркестерінің айтылуын арнайы жаттығулар арқылы автоматтандыру керек.

Дыбыстарды түсіндіру негізгі төрт компоненттен тұрады: 1) дыбысты көрсету; 2) осы дыбыстың айтылу жолын, оның артикуляциясын түсіну; 3) ұқсас дыбыстарды бір-бірінен ажыратуға арналған жаттығулар; 4) дыбысты айтып дағдылану.

Дыбысты көрсету дегеніміз – п сол дыбысты анық, айқын түрде айту. Жеке дыбыстың өзін немесе сол дыбысты сөз құрамында, сөйлемде айтып көрсетуге болады. Ал дыбыстың артикуляциясын түсіну барысында сол дыбысқа ұқсас ана тілінің дыбысын айтып, олардың айырмашылығын көреміз. Ұқсас дыбыстарды бір-бірінен ажырату үшін біз неміс тілінің жаңа дыбысын, сонымен қатар сол дыбысқа ұқсас қазақ тілінің дыбысын айтып, жаңа дыбысты меңгерумен, оны айтуымен аяқтаймыз. Дыбысты әуелі бір рет тыңдап аламыз да, әуелі дыбысты іштей, сосын дауыстап айтамыз. Дыбысты айту жеке дыбысты айтумен немесе сол дыбысты контексте (сөз құрамында, сөйлемде) айтумен аяқталады. Сосын осы дыбыстарды жаттықтыру, автоматтандыру, дағдыны қалыптастыру басталады.

Дауыс ырғағы - интонацияны үйренгенде еліктеу мен түсіндіру қатар қолданылады. Мұнда индуктивтік жалпы дедуктивтік жолды пайдалануға болады. Егер дедуктивтік жолды пайдалансақ, онда үлгі сөйлемді айтып тұрып, дауыс ырғағындағы, интонациядағы ерекшеліктерді түсініп отырамыз. Индуктивтік жол көбірек уақыт алады. Үлгі сөйлемнің айтылу ырғағындағы, интонациясындағы ерекшеліктерді адам өзі айтып үйренеді. Бұл тәсіл уақытты

көбірек алғанмен, өте тиімді жол. Адам өзі ашқан жаңылықты есінде жақсы сақтап алады.

Фонетикалық дағдыларды (жеке дыбыстарды дұрыс айту, сөздердің дауыс екпінін дұрыс қою, сөйлемдердің дауыс ырғағын мәнеріне келтіре дұрыс айту дағдыларын) қалыптастыруда өлеңдер мен ән үйренудің үлкен маңызы бар. Өлең мен ән үйрену барысында мынадай жұмыстар істеледі. Әуелі өлеңнің авторымен, кейін оның туған жылын, өміріне байланысты даталарын біліп, шығармашылық ерекшеліктерімен танысамыз. Үйренгелі отырған өлеңнің шығу тарихын, өлеңдегі бізге таныс емес сөздердің мағынасын түсінуіміз қажет. Тек содан кейін өлеңді оқуға кірісеміз. Жалпы өлең, ән үйренуде магнитофонды қолдану тиімді. Өлеңді магнит таспасына бірнеше рет жазамыз. Бірінші рет бүкіл өлеңді ешқандай үзіліссіз, сосын өлеңнің әр жолынан кейін, бұдан кейін әр шумақтан кейін үзіліс жасап жазамыз да, ең соңында тағы да бір рет үзіліссіз жазамыз. Одан соң өлеңнің үзіліссіз жазылған нұсқасын тыңдап көруге болады. Біздің міндетіміз – өлеңнің қалай оқылуымен танысу, оның мазмұнын түсіну. Өлең мазмұнын дұрыс түсінгенімізді білу үшін оны ана тілінде қара сөзбен аударамыз. Егер бұрын өлең қазақ тіліне аударылған болса, әдеби аударманы оқып көреміз. Осыдан кейін магнитофоннан өлеңнің әр сөйлемін үзіліспен тыңдап, қайталап оқимыз. Сосын өлеңді іштей қайталаймыз. Ең соңында тапқакты үзіліссіз тыңдап, дикторға жайлап ілесіп, тиянақты түгел оқып шығамыз.

Әннің сөзін жатап алғаннан кейін осы әнді магнитофоннан тыңдаймыз. Әнді бірнеше рет тыңдағаннан кейін, әншіге ілесіп, әнді айта бастаймыз. Сөйтіп, әнді әбден үйреніп алғанша қайталаймыз.

Фонетикалық дағдыларды қалыптастыру үшін қолданылатын жаттығулар жүйесі.

Фонетикалық дағдыларды қалыптастыруға арналған жаттығулар екі топқа бөлінеді: а) тыңдауға арналған жаттығулар; ә) дыбыстарды қайталап айтуға арналған жаттығулар. Бұл екі топ бір-бірімен тығыз байланысты және фонетикалық дағдыларды қалыптастыру үшін екеуі де қажет.

а) Тыңдауға арналған жаттығулар. Тыңдауға арналған таза фонетикалық жаттығулар сан жағынан онша көп емес. Тыңдау, есту дағдылары арнаулы жаттығуларды дамыту үстінде дамытылады. Тыңдауға арналған жаттығулар фонетикалық есту дағдыларын дамытып, жаңа фонемалар мен интонемалардың дифференциалдық белгілерін анықтайды. Тыңдауға арналған жаттығуларды тек есту арқылы, сондай-ақ жазбаша текстке сүйене отырып та орындауға болады.

Тек есту арқылы орындалатын фонетикалық жаттығуларға мынадай мысалдар келтіруге болады. Бірқатар дыбыстарды (сөздерді) тыңдап, (...) дыбысын естігенде еске сақтап, дыбыстар жұбын тыңдап, сол жұптағы екі дыбыс бірдей болған жағдайда ескеріп; сөйлемді тыңдап, ол сөйлемде (...) дыбыс неше рет қайталанғанын есте сақтап; сөйлемді тыңдағанда, сұраулы (хабарлы, бұйрық, аяқталмаған) сөйлем естігенде есте сақтау; сөйлемдерді тыңдап, олардың әрқайсысында қанша синтагма (такт, екпін) барын ескеріп отыру т. б.

Граффикалық сүйенішпен (яғни жазбаша текстке сүйене отырып) орындалатын жаттығулар мынадай болуы мүмкін. Біқатар сөздердің (сөз тіркестерінің, сөйлемдердің) ішінен диктор айтқан сөздің (сөз тіркесінің, сөйлемнің) астын сызып әр қатардан тек бір ғана сөз (сөз тіркесі, сөйлем) айтамыз; осы сөйлемдердегі екпін түсіп тұрған сөздердің астын сызып, тындап отырған сөйлемдерде /текстте тік сызықшалар арқылы үзілістерді таңбалаймыз; диктордың дауысы көтерілген сөздердің астын сызамыз т. б.

Тыңдауға арналған жаттығуларды орындау нәтижесінде шетел тіліндегі сөзді тыңдауға үйренеміз, дыбыстарды, дыбыс тіркестерін, интонациялық құрылымдарды тану қабілетіміз жетіледі. Кейін тыңдауға арналған жаттығулар арқасында дыбыстарды, дыбыстар тіркестерін, дауыс ырғағын еліктеп айтуға үлгі болады. Тыңдауға арналған жаттығуларды дикторды тыңдау арқылы да, магнитофонға жазылған сөзді тыңдау арқылы да орындауға болады. Алайда әр тапсырманың жаңа түрін орындағанда, әуелі диктор сөзін тыңдауымыз қажет, тек содан кейін ғана ұқсас жаттығуларды магнитофон арқылы тындап жаттығу керек.

Ә) Дыбыстарды қайталап айтуға арналған жаттығулар дыбыстау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Егер дыбыстарды айтар алдында үлгіні тындап отырсақ, сол жаттығулардың тиімділігі арта түседі. Мұндай жаттығулар жеке дыбыстар, буындар, сөздер, сөз тіркестері, сөйлемдер негізінде құрылуы мүмкін. Бұларда материал аналогия бойынша ұйымдастырылуы мүмкін, не материалды еркін түрде меңгеруге болады.

Дыбыстарды қайталап айтуға арналған жаттығуларды тыңдау арқылы да, жазбаша текстке сүйене отырып та орындауға болады. Тыңдау арқылы орындалатын жаттығулар мыналар: дикторға ілесіп, кей дыбыстарды (буындарды, сөздерді, тіркестерді, сөйлемдерді) айтып, көрстелген белгіге көңіл бөлеміз; құрамында (...) дыбысы бар сөздерді есімізге түсіріп, айтып көреміз; сөйлемдерді қайталаймыз, т. б. Ал графикалық сүйеніш көмегімен мынадай жаттығулар жасауға болады: сөйлемдердің екпінін, үзілістерді белгілеп, оларды дауыстап оқып; сол сөйлемдердің дауыс ырғағын (логикалық екпінін) өзгертіп оқимыз т. б.

Фонетикалық дағдыларды қалыптастырып, дамыту үшін бұлардан басқа мынадай жаттығулар жасалады: жаңылтпаштарды, тақпақтарды, шағын диалогтарды, прозадан үзінділерді жаттап алу, арнайы оқулықтардағы текстерден үзінділерді дауыстап оқу т. б.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қ. Жұбанов. Қазіргі қазақ тілі – Алматы.
2. Архангельский Г.В. Грамматика казахского языка. Ташкен, 1927.
3. Мәжітаева Ш. 1920 – 30 жылдардағы қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Қарағанды, 1994.
4. С. Әбдіғалиев. Неміс тілін оқытудың негіздері – Алматы, «Қазақ университеті», 1992.
5. С. Мырзабеков. Қазақ тілінің фонетикасы – Алматы, 2007.

Научный руководитель: Арыстанкулова Г. У., старший преподаватель кафедры немецкого языка Евразийского Национального Университета имени Л. Н. Гумилева.

Шахантаєва Диана
(Усть-Каменогорск, Казахстан)

УДК 808.2:379.8

VOCABULARY CARD GAMES FOR YOUNG LEARNERS

This article describes vocabulary card games. The description of two card games: phrasal verbs and adjectival cards are given. The author explains the rule of the card game. Efficiency of the offered game techniques is explained by the high level of pupils' motivation that suggests «playing further phrasal verbs» or beginning to play among them.

Key words: *card game, vocabulary, didactic purpose, game technique, didactic game.*

Game as form of education to a foreign language has held a firm place in a teaching technique long ago. When using didactic games high efficiency of this form of work is noted, as a rule [1]. The principles of classical card games are taken as a basis of rules of the offered didactic games. These didactic games are directed to fixing of lexical material and allow turning boring repetition into fascinating group work.

Educational vocabulary card games are exercise and facilitate the following methodical objectives:

- ensuring natural necessity of multiple repetition by pupils of lexical units;
- training of pupils in the choice of the necessary speech option.

During game it is possible to comment on the actions: «The topic of my card is ... I have to draw one more card»; actions of other players: «It's fair / It's not fair»; to speak about good luck: «I'm (un) lucky today»; to ask questions: «Whose turn is it?»

It is possible to ask participants to use various forms of politeness or an appeal to joint actions: «Let's have ... form. Why don't we continue in ... form?» During game vocabulary connected with the competitive moment is activated: a victory, a defeat, a draw, a winner, to win, to lose, a turn, the goal of a game, a player, idioms and proverbs connected with game and good luck, card terminology, subject of superstition.

It is possible to suggest pupils to make phrases or sentences from words, which are on the cards. At last, cards can just be extended and translated. Each teacher can think out a set of applications to an educational pack of cards.

Educational card game is a kind of group activity at a lesson. To start game the group needs to have:

- educational pack of cards;
- table where pupils could sit face to face;
- notebooks and pens for writing new words.

Duration of game averages 10 – 15 minutes. It is recommended to divide a class into several small groups (from 3 to 5 people). For control of perception of

material at each group there has to be a player who knows words and watches the participants correctly pronouncing and translating words on cards which they put on the table.

Possible options of educational vocabulary card games:

- 1) Verbal Cards (we play the English verbs). Purpose: to learn 20 irregular verbs in three forms. It is recommended to divide verbs into levels.
- 2) Phrasal Verbs (we play the English phrasal verbs). Purpose: to learn 45 phrasal verbs.
- 3) Adjectival Cards (we play the English adjectives). Purpose: to learn 20 English adjectives in three forms.
- 4) Numerals and Colors (we play the English numerals and colors). Purpose: to learn 48 English numerals and 6 colors.
- 5) Geography Cards (we play geographical proper names). Purpose: to learn names of the countries, their capitals, official languages and the population.
- 6) Vocabulary Cards (we play the English words). Purpose: to learn 54 English words.

Adjectival cards

Didactic purpose: to learn 20 English adjectives in three forms.

The number of cards in a pack – 54.

Rules of the game: each participant takes 6 cards from a pack. Thus, participants have about 6 different forms of adjectives (positive, comparative and superlative). One card from a pack is put as the first. The first participant has to put a card with the same form of other adjective (for example the «smaller» card is put on «hotter» – both adjectives in comparative degree), or the same adjective in other form (for example «small» or «smallest» is put on the «smaller» card). Similarly does the next player. In case there is no suitable card, it is necessary to extend one card from a pack of cards and if, it is not appropriate, to pass the lead.

The purpose of game is to get rid of the cards. That player who will run out of the cards the first is considered the winner.

Notes: we have intentionally refused the use of an article «the» in a superlative degree on cards as players can determine degree of the adjective by this sign, even without reading the word. From the grammatical point of view omission of a definite article is also justified as chances of the use of an adjective, for example, with a possessive pronoun «my best friend».

Verbal Cards

Didactic purpose: to learn 45 phrasal verbs.

The number of cards in a pack-54

The number of players is no more than 10 people.

Duration of game averages 10 – 15 minutes. Duration of game can be controlled, declaring the winner of that who has the smallest quantity of cards through the allowed time.

On separate cards phrasal verbs are written down. Each verb is presented in 9 options with prepositions (for example: go out, go after, go back, go a head, etc.). 5 different verbs enter an educational pack of cards. The rest 9 cards have auxiliary character. We will give structure of one of educational packs as an example:

- 1) run into, run over, run away, run out, run through, run after, run to, run down, run in;
- 2) turn off, turn on, turn up, turn down, turn against, turn to, turn away,, turn in, turn about;
- 3) look after, look at, look down, look for, look up, look forward to, look through, look out;
- 4) go out, go after, go back, go a head, go down, go on, go through, go up, go away;
- 5) come across, come in, come down, come from, come to, come on, come back, come off, come into;
- 6) away → out, out → away, up → down, down → up, down → out, down → of;
- 7) discard any phrasal verb.

Rules of the game: each participant of game takes 6 cards from a pack. Thus, any player has six different phrasal verbs. The first player puts any card. Further game continues in turn.

The next player has to put a card with the same verb (for example, «look up» on «look for») or with the same preposition (for example, «look up» on «turn up»).

Auxiliary cards make game more dynamic. So, for example, on the verb «run out» it is possible to put the «out → away» card, and then the following player has an opportunity to use, for example, the «go away» card which couldn't be put on «run out» at once. Auxiliary cards allow players to pass the lead. This aim is pursued also by the special card «Discard any Phrasal Verb». It can be put on any card and gives the chance to the next player to use any phrasal verb. Such cards in an educational pack three. If the player has no necessary card, he draws a card from remained on a table. If this card is not suitable, the player passes the lead.

The major training game element is the obligatory rule to pronounce and translate all cards which are put on the table by players. Thus, except the cards, each player sees and hears a pronunciation and the translation of phrasal verbs of other participants of game.

Besides a game component, the educational pack is useful just as a source of phrasal verbs. It is possible to suggest pupils to extend several cards and to call verbs, to explain their meaning or to think up with them sentences or situations.

Certainly, the board game can't replace exercise on use of phrasal verbs in a context, tasks on search of definitions, work with the dictionary of phrasal verbs and so on. But game at least replaces learning by heart of words at home by pupils, and also partially undertakes functions of a vocabulary dictation and other forms of control [2].

We are deeply convinced that teaching a foreign language is not just learning to certain facts of grammar or vocabulary, and, first of all, formation of the personal relation to the studied material [3]. Productivity of didactic games depends on their systematic use. Confucius wrote that the teacher and the pupil grow together. Playing ways of lessons allow growing both the pupils and the teacher.

REFERENCES

1. Huyen N.T.T. and Nga K.T.T. Learning Vocabulary through games in Asian EFL Journal. – 2003.
2. Uberman A. The Use of Games for Vocabulary Presentation and Revision in English Teaching. – 1998 Forum 36:1.
3. Longman. Hong L. Using Games in Teaching English to Young Learners in The Internet. – 2002 TESL Journal, Vol VIII, No.8.

ФІЛОСОФІЯ

Тәуірбай Ақниет, Альжанова Айнаш
(Астана, Қазақстан)

УДК 337:122

КЕШЕГІ ТАРИХ БҮГІНГІ СТРАТЕГИЯ ЕРТЕНГІ НӘТИЖЕ

Тәуелсіз Қазақстан посткеңестік кеңістіктен өз мәдени және де ұлттық құндылықтарын жоғалтпай саң мыңдаған жылдар бойы тарих қойнауындағы асыл негізін сақтай отыра ХХІ ғасырда өз негізін қайта көтере білді. Қазақстан үшін өткеннен сабақ алып, бүгінгі күнді сараптап ертеңге нақты болжам жасау басты мақсат. Бүгінде Ұлы даланың қазақтар үшін өткеннен сабақ алып бүгінін сараптап ертеңге бағдар қоярлық идеясы ол – Мәңгілік ел.

Түйінді сөздер: *ХХІ ғасыр, адамзат, тарих сахнасы, саясат, байланыс, ұлттық идея.*

This article is about Kazakhstani way of development, its own style of becoming one of the most powerful states all over the world due to specific peculiarities of history and culture. Nowadays modern state of Kazakhstan turning over the past pages of history, standing stable and represents the land of tolerance and prosperity.

Key words: *modern history, XXI century, humanity, political sphere, connection, nation.*

ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басы барша адамзат баласы үшін сындарлы сынамалы кезең болды. Бұған дәлел өз заманында әлемдік державалар қатарында жетекші рөлді сомдаған, жетпіс жылдық тұрақты негізі мен тарихы бар Кеңес үкіметінің тарих сахнасынан орнының біржолата жоғалуы болатын. Азия мен батыс Еуропаны соған қоса таяу шығыс территориясын бір негізге біріктіре отыра жүйелі түрде басқару формасын құра білген КСРО неліктен кеңес тарих сахнасының тізгінінен бір жолата айырылды? Әлде КСРО-ның негізін салушы идеология дұрыс болмады ма? Әлде елді басқарушы тұлға дұрыс болмады ма? КСРО-ның құлау себебін түсіну мақсатында канша сауал қойғанымызбен, сол сауалдың жауабын табуға бізге бір ғана философиялық тұжырымдама нақты және жалпы негізде мардымды жауап бере алады. «Әлемде мәңгі ештеңе жоқ, бірі келеді, екіншісі кетеді...». Сол секілді ғасырлар тоғысында адамзат баласына белгілі бір деңгейде жаңару процесі қажет болды [4, с. 70]. Біз өткенді саралай келе дүниеге жаңашылдық идея мен көненің интерпретациясын жаңа серпінмен әкелу керек болды. Ғасырлар тоғысындағы өзгерістерді дер кезінде және тиімді пайдалана білгендердің алғашқысы Балтық бойындағы мемлекеттер болды (Литва, Латвия, Эстония-авт). Ізінше таяу шығыс пен Түркі контингенті де жаңашылдықты мізбақпай батыл әрі нық қадаммен қабылдай білді. Сол нық

кадам жасаушылардың бірі ретінде Қазақ елі де алғашқылардың бірі болып жаһандық өзгерістің құрамдас бір бөлігіне айналды [3, с. 81]. ХХІ ғасыртәуелсіздігін алған жас мемлекеттер үшін жаңа белестер мен мүмкіндіктер ғасыры. Кім мықты, кім көшті бастай алса тек сол мемлекет қана әлемдік өркениет аренасында өз орнын тайға таңба басқандай айдай анық қылып сара жолын сала білмек. Сонымен қоса жаңа заман көптеген мемлекеттер үшін тек қана жаңа белестер мен мүмкіндіктер ғасыры емес сонымен қоса сындарлы ақиқатты орнымен қабылдай отыра тығырықтан асқан шеберлікпен шығудың өнерін меңгеру кезеңі болып табылды. Адамзат баласының осынау бір ғасырлар тоғысына дейінгі кезеңде игерген қоғамның әлеуметтік мәдени және де саяси экономикалық негізіндегі тәжірибиесіне жаңа серпін бере алатын идеологиялық тұғырнамалар қажет болды. Адам игілігі үшін ойлап табылған ғылым мен білім аясындағы барша нәтижелі еңбектер адамзат баласының құрдымға ұшырауының негізі ретінде қарастырыла бастады. Осы ғылым мен білімнің жетістігін дұрыс арнаға қоя білу жаңа заманның басты мақсаттарының бірі болды. Екіншіден жаңа қоғамға өз дәрежесінде қатты залалын келтірген тұжырымдамалардың ең негізгілерінің бірі ол әрине дін. Дүниені танып білуде үлкен маңызға ие болған, қоғамның моральдық-этикалық негізінің эквиваленті адам игілігінен тыс негізде қызмет атқара бастады. Міне осындай аса күрделі жаһандық дәрежедегі шешімді талап ететін жаңа қоғамның қалыптасуындағы ажырамас бір бөлігіне айналған, жаңару мен жаңа мүмкіндіктерден басқа, қоғамның дамуына әсер ететін бірнеше қарама қайшылықтар орын алды.

Жоғарыда айтылып өткендей жаңару мен жаңа мүмкіндіктер дәуіріне алғаш батылдықпен қадам басқандардың бірі ол әрине Тәуелсіз Қазақстан. Посткеңестік кеңістіктен өз мәдени және де ұлттық құндылықтарын жоғалтпай саң мындаған жылдар бойы тарих қойнауындағы асыл негізін сақтай отыра ХХІ ғасырда өз негізін қайта көтере білді. Кез келген елдің болмысы мен ұлттық құндылығы ең алдымен тарих қойнауында және де ұлт жүрегінде сақталады [2, с. 41]. Сонау түркі заманынан келе жатқан Қазақтың «қазақ» деген болмысын жоғалтпай бүгінгі таңда өркениеті бізден әлде қайда ерте қалыптасқан елдермен терезесі тең дәрежеде тұруы біз үшін үлкен мәртебе [4, с. 18]. Қай елде немесе қай өркениет кезеңінде болмасын сол мәртебені асқақтатар азат елдің Ұланы болады. Қайтсемде өз елімнің даңқын асқақтатып, байрағын көк аспанда желбіретем деген ел мұратын көксеген Көшбасшалары болады. Түркілердің тарихына көз жүгіртсек сонау Бумын мен Тоныкөктен бастап беріректегі орта ғасырлық қазақ хандарын алсақ та немесе басқа ұлтты қарастырсақ та әр заманның талабына сай өз көшбасшысы болады. Сонау түркілерден негізін алған көкбөрі ұрпағы үшін де жаңа заманда өз көшбасшысы болды. Тарихта кезінде есімі алтын әріппен жазылған Қазақ халқының жаңа заманда атының қайта жаңғыруының негізі тікелей осы тұлғамен байланысты болды. Оның есімі жаңа әлемнің саяси аренасында «Қазақ елі немесе Қазақстан» сөздерінің айнымас синонимдес бөлшегіне айналды. Әрине ол **Нұрсұлтан Назарбаев** [2]!

Белгілі бір жүйенің құрамдас бөлшегі негізінде қоғамда жетпіс жыл бойы қалыптасып қалған идеологиядан шығып өз алдына дербес мемлекет

құру қазақ қоғамы үшін оңайға түспеді. Әлемде теңдік пен бірізділікті орнату иллюзиясында өмір сүрген кеңестік идеяның шаңын қағу біраз қиыншылықтар туғызды. Бұл ең алдымен осынау қиын сәтте ел тізгіні мен ұлттық идеяны өз мойнына ала білген ұлтбасшысы үшін халқының алдындағы үлкен жауапкершілік болатын. Кеңестік идеология посткеңестік кеңістіктегі қоғам санасына бірізділік пен теңдікті дәріптеді, олар барынша қоғам санасын авторитарлық негізді тәуелді ұстауға тырысты. Сонымен қоса кеңестік идеология тек халыққа ең басты қажетті нәрселерді ғана беріп өзіндік таңдауға жол бермеді. Нәтижесінде қоғам тек дайын өнім мен дайын шешімге дағдыланып қалды. Ал жаңа ғасырдағы жалпы адамзаттық өркениет бәсекеге қабілетті өзіндік ойы бар жаңашылдықты құптайтын жеке тұлғаларды талап етті. Ендігі кезекте қазақ елі үшін жаңа тәуелсіз мемлекетті құрып қана қоймай сонымен қоса жаңа моральдық этикалық қоғамды қалыптастыру мәселесі тұрды. Жаңа мемлекет құруды философиялық концепция арқылы түсіндірер болсақ шамамен Платонның «идеалды мемлекет» қалыптастыру керек деген ойына саяды. Платонның мемлекет жайлы туындысында: *«идеалды мемлекетті тек дана адамдар ғана басқара алады. Себебі олар өз даналығын барынша қоғамның әділ болуына сарып етеді»*, – деген екен [1, с. 189]. Сол секілді жаңа тәуелсіз қазақ қоғамының қалыптасуына басты ұйытқы болған факторлардың бірі ол әрине елді ең алдымен көреген дана адамның басқаруы болып табылады. Платонның еңбегінде сонымен қатар мынадай астарлы ойлар кездеседі: *«Дана адам үшін билік пен мансаптың мүлдем қажеті жоқ, себебі ол үшін ең бастысы әділетті қоғамды қалыптастыра білу болып табылады»* [1, с. 262]. Расында да бүгінде біз өмір сүріп жатқан қоғамдағы әділеттіліктің бастамасы ол әрине – демократия. Әлемдік тәжірибе мен тарих қойнауының жауһарын тере білген елбасы, бүгінде қазақ елін алға жетелейтін басқарудың ең тиімді жолы демократиялық билік деп таныды. Расында да биліктің халықтың қолында болуы әділетті. Қазақ халқының ежелден келе жатқан менталитеті мен салт – дәстүрін негізге ала отырып, заманауи басқару құрылымын жасай білу оңайға түспеді. Себебі бүгінде Қазақстан үшін өткеннен сабақ алып, бүгінгі күнді сараптап ертеңге нақты болжам жасау басты мақсат. Бүгінде Ұлы даланың қожалары үшін (қазақтар-авт) өткеннен сабақ алып бүгінін сараптап ертеңге бағдар қоярлық идеясы ол – Мәңгілік ел [2, с. 243].

Тарихта қай кезең, қай ғасыр болмасын өз заманының ел билеушілері басқарудың ең тиімді және де ұлт үшін ұтқыр жолын іздеген. Біреулер қателескен, біреулер тура жолды таба білген. Бүгінде, біз өмір сүріп жатқан жаңа заманда елді басқару мен ұлт немесе мемлекет мүддесін болашаққа нық сеніммен аманат ету оңай істердің бірі емес. ХХІ ғасырда әлемнің көптеген мемлекеттері елдің болашағының іргетасын қалауда ұзақмерзімді нәтижелі стратегиялық жоспарды елді басқарудың тұрақты формуласы ретінде қабылдайды. Қазақ елі үшін де болашағының маңыздылығы осы ұзақ мерзімді стратегиялық жоспармен өлшенеді. Біз тәуелсіздігіміздің тізгінін өз қолымызға алғаннан кейін, елбасы әлемдік тәжірибені сараптай келе, жаңа заманның шымылдығын ашуда Қазақ елі үшін де ұзақ мерзімді жоспардың болашағымызға жасаған инвестициямыздың эквиваленті екендігін түсінді.

Қазақстан үшін ұзақмерзімді стратегиялық жоспардың бастамасы 1997 жылы қабылданған **«Қазақстан-2030»** атты барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы негізінде құрылған болатын [5, с. 20]. **«Қазақстан-2030»** нені мақсат етеді және де бізді неге жетелейді?, – деген сауал көптеген адамдардың басты назарын алды. Мен бұл сауалға Шекспирдің мына бір сөзімен жауап қатар едім: «Адамдардың өмірінде шарықтау сәті бар, ол, егер дұрыс пайдалана білсе, табысқа жеткізеді. Егер оны қолдан шығарып алса, онда одан кейінгі жол қайранға малтығып, тайғақ кешумен ұласады» [5, с. 26]. Иә, біз дәлірек айтсақ халықты бастаған көшбасшымыз осынау жаңа заман сыйлаған Қазақ халқының екінші тынысын тиімді пайдалана білді. Жетпіс жыл қалыптасып қалған әміршіл ескі жүйенің құрсауынан шығып, жаңа заманға сай өзіндік экономикалық және де мәдени моделімізді қалыптастыра білдік. Біз үшін ең бастысы егемендік болатын. Екінші орында Тәуелсіз Қазақстанның әлем географиясындағы территориясының темірқазығын қаға білу мақсаты тұрды. Сонымен қатар ел ішіндегі Қазақ халқының мәдени-этикалық бірегейлігін сақтай отыра көп ұлтты, конфессия аралық тату қоғам құру мақсаты тұрды. Стратегияның ең басты асыл шыңы 2030 жылға дейін әлемнің дамыған елу елінің қатарына қосылу болатын [5, с. 14]. Бүгінде, жоғарыда көрсетілген мақсаттардың 100 пайыз орындалғандығының дәлелі ол Көшбасшының алға қойған жаңа мақсаттары мен белестері. Осындай аз уақыттың ішінде отыз жылға жоспарланған ұлт жоспары өз мерзімінің жартысында орындалуы әлемдік саясатта болмаған түбегейлі бетбұрыстың көрінісі.

Бүгінде Қазақстан саяси-экономикалық тұрақтылықта мәдени тұғырын қалыптастыра білген мемлекет. Демографиялық көрсеткіштің аздығы мен түрлі этностың көптігіне қарамастан Қазақ қоғамы орталықтанған бейбіт мемлекеттің көрінісіне айналып отыр [3, с. 80]. Қазірде көптеген мемлекеттер де болып жатқан ішкі қақтығыстар мен араздықтардың бірде бір көрінісі Қазақ қоғамында кездеспейді. Стратегияның қажырлы еңбегінің жемісін бүгінгі таңдағы Қазақстанның тұрақтылығы мен әлемдік аренадағы саяси беделінің жоғары деңгейде екендігінен байқауға болады. Міне осылайша небәрі жиырма жылдың ішінде буыны қата қоймаған тәуелсіз Қазақстан көптеген жетістіктерге жете білді. Алайда уақыт өтуде және де заман жаңа өркендеу мен даму моделін талап етеді. Қоғамнан, әлемдік өркениеттен тысқары қалмас үшін Қазақ елі жаңа стратегия мен жаңа мақсаттар қоюға мұдделі. Ең бастысы біз жетістікке жете алатын көшбасшы мемлекеттер қатарында екендігімізді дәлелдедік. Қазақстанның бүгінде алға қойған мақсаты ол **«Қазақстан-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ»**. Қазақстан қазірде елбасы айтпақшы: **«Орталық Азия Барысына айналды»** [6, с. 90]. Сол барыстық титулды Азиядан әлемдік деңгейге көтеру ол мына біз, болашақ ұрпақтың еншісіне тиген парызы деп білемін. Біздің елбасы асар асудың шыңын дәл көздей білетін прагмат көшбасшылардың бірі. Ол бүгінгі таңдағы дамудың Қазақстандық моделін қалыптастырып қана қоймай, сонымен қоса елдің ертеңін айқындайтын ұзақ мерзімді стратегиялық мақсат қоя білді. Тарих тұңғығынан мемлекеттік басқару мен ұлт мүддесін асыл мақсаттарға меңзейтін дара жолды қайта жаңғыртушы бірден бір тұлға. Көне түркілердің

ұлт мұратына жету мен ұлы даланың нағыз ұланы болуды көксеген **«Мәңгілік ел»** идеясын ХХІ ғасырға қайта негіздей білді [6, с. 56]. Ол жай ғана тарих тұңғығының тұңжұрмасы емес, ол жаңа замандағы Қазақ елінің елдігінің негізі болмақ. Халықтың ертеңгі күнге деген сенімін нығайтып, әлем мойындайтын жаяндық алпауыт мемлекеттер қатарына қосылудағы ұлттық тұғырнамасына айналды. Бүгінгі Қазақ қоғамын әлемдік дәрежеде экономикалық тұрақтылығын сақтай отыра мәдени моделін, саяси тұрақсыздықтарға карамастан жоғары дәрежеде көрсетудің бірден бір жолы, ол **«МӘНГІЛІК ЕЛ»** ұлттық идеологиясы болмақ [6, с. 82]. Ұзақ мерзімді болашаққа бағытталған жоспардың ертеңгі нәтижесі болашақ жастардың қолында болмақ. Елбасы негізін салған сарабал сара жолдан таймай ертеңгі күннің жемісін бірге көрейік құрметті достар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Әлемдік философиялық мұра». Жиырма томдық. 2 том. Антикалық философия. – Алматы: Жазушы, 2005. – 189, 262 бб.
2. Сыздықов С., Қанаев С., Жеңіс Ж. / «Мәңгілік ел» идеясы: қалыптасуы, үш негізі, тарихи сабақтастық. – Астана: Фолиант, 2013. – 284 бб.
3. Назарбаев Н.Ә. / Тәуелсіздік белестері. – Алматы: Атамұра, 2003. – 86 б.
4. Назарбаев Н.Ә. / Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003. – 70 б.
5. Назарбаев Н.Ә. / Қазақстан-2030: барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. Ел президентінің халыққа жолдауы. – 1997, 230 б.
6. Н.Ә. Назарбаев / «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. – Алматы: Юрист, – 2013, 300 б.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ/СВЕДЕНЬЯ ОБ АВТОРАХ/ INFORMATION ABOUT THE AUTHORS:

Ayarbek Gulkhanay – 4th year student Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Charles Brian Davis – преподаватель английского языка, Bachelors of arts in English literature, Masters of art in Education (teaching and leadership), Астана, Казахстан.

Izbosarov Izzatulla Uralovich – преподаватель кафедры «Изобразительного искусства и инженерной графики» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Jumayev Sherali Utkirovich – преподаватель кафедры «Изобразительного искусства и инженерной графики» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Kaldybayeva Suyumkhan Kalizhanovna – 4th year student Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Mullajanova Nigina Jamalovna – преподаватель кафедры «Изобразительного искусства и инженерной графики» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Omarova Zhaniya Zhanatovna – 2th year student Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Qosimova Ra'no Axmedovna – преподаватель, доцент кафедры «Межфакультетной физической культуры и спорта» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Sultanbekova Sagima – Masters Degree Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Xoliqov Jahongir Tuychiyevich – преподаватель кафедры «Изобразительного искусства и инженерной графики» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Абдраманова Гулжан Куанбековна – кандидат экономических наук, доцент кафедры «Туризм» Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Абишева Мейрамгуль Куанышевна – студентка IV курса Павлодарского государственного педагогического института (ПГПИ), г. Павлодар, Казахстан.

Авраменко Світлана Михайлівна – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей історії Української Православної Церкви» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», м. Переяслав-Хмельницький, Україна.

Ализакова Айгерим Абаевна – студентка IV курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Алкебаева Айзада Жасұланқызы – студентка III курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Альжанова Айнаш Оралбаевна – магістр педагогічних наук, преподаватель Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Аманжол Сымбат Сапарқызы – студентка IV курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Анайкина Надежда Андреевна – студентка ПиП-32 с Павлодарского государственного педагогического института (ПГПИ), г. Павлодар, Казахстан.

Бакубаева Асель Аяпбергенқызы – студентка I курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Балабатько Наталя Віталіївна – студентка I курсу природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Бахралинова Асель Жаксылыковна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры «Дошкольное и начальное образование» Павлодарского государственного педагогического института (ПГПИ), директор Центра развития детей дошкольного возраста, г. Павлодар, Казахстан.

Бегимтаев Чингис Хосманович – магістр соціальних наук, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Боднарчук Тетяна Леонідівна – кандидат економічних наук, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ, Україна.

Бондарчук Людмила Йосипівна – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету (ЛНАУ), м. Львів, Україна.

Бордіян Олександр Сергійович – студент IV-Б курсу Навчально-наукового інституту історії і філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

Варивода Катерина Сергіївна – викладач кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Василевская Карина Олеговна – студентка Барановичского государственного университета (БарГУ), г. Барановичи, Беларусь.

Васильева Мария Константиновна – студентка Барановичского государственного университета (БарГУ), г. Барановичи, Беларусь.

Гудзь Віктор Васильович – кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, доцент кафедри історії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Данільян Дмитро Вячеславович – студент III курсу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ»), м. Київ, Україна.

Демиденко Раиса Николаевна – кандидат биологических наук, доцент, профессор Павлодарский государственный педагогический институт (ПГПИ), г. Павлодар, Казахстан.

Дерканос-Калініченко Світлана Миколаївна – студентка ФБМІ ІІІ курсу Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (НТУУ «КПІ»), м. Київ, Україна.

Дребот Наталія Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, Львівський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи», м. Львів, Україна.

Дубневич Наталія Юрївна – викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету (ЛНАУ), м. Львів, Україна.

Әділбек Мұхан Қожахметұлы – магистр педагогика и психологии, преподаватель гуманитарно-педагогического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Қазақстан.

Жалғас Айдана Серікбайқызы – студентка IV курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Исатаев Нурболат Ордабеквич – студент III курса Евразийского Национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Исатаева Аймира Кемеловна – студентка III курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Истамов Завқиддин Саъдуллаевич – преподаватель кафедры «Изобразительного искусства и инженерной графики» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Ільтьо Галина Федорівна – кандидат політичних наук, доцент Мукачівського державного університету, м. Мукачево, Україна.

Қабдоллаева Дана Қабдоллаевна – студентка IV курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Қаипова Аяулым Умлатовна – студентка III курса Павлодарского государственного педагогического института (ПГПИ), г. Павлодар, Казахстан.

Каримова Айгерим Ербосыновна – студентка IV курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Кенжебаева Жумагуль Толегеновна – магистрант инновациялык Евразиялык университеті, г. Астана, Казахстан.

Козловська Дар'я Валеріївна – аспірант Донецького національного університету (ДонНУ), м. Вінниця, Україна.

Коцан Василь Васильович – кандидат історичних наук, завідувач відділу експозиційної та науково-дослідної роботи Закарпатського музею народної архітектури та побуту, доцент кафедри історії України ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Красіонова Оксана Олександрівна – студентка III курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ імені Тараса Шевченка), м. Київ, Україна.

Кронгауз Владислав Олександрович – студент IV курсу Навчально-наукового інституту історії і філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

Куцин Оксана Тарасівна – викладач Львівського національного аграрного університету (ЛНАУ), м. Львів, Україна.

Кучеренко Ірина Ігорівна – завідувач науково-дослідного сектора «Музей класика єврейської літератури Шолом-Алейхема» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», м. Переяслав-Хмельницький, Україна.

Куанбаева Марта Мырзабекқызы – магістр педагогічних наук, преподаватель гуманитарно-педагогического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Казахстан.

Латушкіна Катерина Олександрівна – студентка III курсу Запорізького національного університету (ЗНУ), м. Запоріжжя, Україна.

Майба Ірина Богданівна – науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля», м. Збараж, Україна.

Мандзик Тетяна Михайлівна – аспірант Львівського національного університету ім. І.Франка, м. Львів, Україна.

Маратов Дастан Бауржанұлы – студент IV курсу Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Марчук Яна Володимирівна – студентка IV курсу Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

Маршанін Анатолій Васильович – старший науковий співробітник відділу історії Кіровоградського обласного краєзнавчого музею, м. Кіровоград, Україна.

Мельников Сергій Олексійович – студент I курсу природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Мельниченко Дмитро Олегович – студент групи ВБ-31 Одеського державного екологічного університету (ОДЕКУ), м. Одеса, Україна.

Мирошніченко Марія Іванівна – старший викладач кафедри українознавства та соціальних наук Одеського державного екологічного університету (ОДКЕУ), м. Одеса, Україна.

Нетребенко Тетяна Вікторівна – студентка IV-Б курсу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

Нұрман Мұхаммедмин – научный сотрудник научного центра «Отырар кітапханасы» при Евразийском национальном университете имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Ойдинов Шарип Бохронович – преподаватель кафедры «Изобразительного искусства и инженерной графики» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Панчишин Світлана Богданівна – викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету, м. Львів, Україна.

Пирназаров Шерзод Шермамович – преподаватель кафедры «Изобразительного искусства и инженерной графики» Самаркандского государственного университета, г. Самарканд, Узбекистан.

Полянничко Олена Володимирівна – старший викладач Одеського державного екологічного університету (ОДЕКУ), м. Одеса, Україна.

Протасова Жанна Володимирівна – студентка IV-Б курсу Навчально-наукового інституту історії і філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна.

Пузир Таїсія Миколаївна – викладач ВП НУБіП України «Боярський коледж екології і природних ресурсів», м. Київ, Україна.

Сажисв Михайло Леонідович – кандидат географічних наук, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького, м. Мелітополь, Україна.

Сайнова Ханзада Нуроллаевна – студентка III курса филологического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Сербенюк Ганна Анатоліївна – кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри ландшафтної екології і заповідної справи Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП), м. Київ, Україна.

Советханова Мөлдір Бағланқызы – студентка IV курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Солиева Зебинса Баходирқызы – студентка Павлодарского государственного педагогического института (ПГПИ), г. Павлодар, Казахстан.

Султанова Тоты Асановна – магистр информатики, преподаватель гуманитарно-педагогического факультета Кызылординского государственного университета имени Коркыт Ата, г. Кызылорда, Казахстан.

Таупыкова Айгерим Ардаковна – студентка III курса филологического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Тәуірбай Ақниет Әмірханұлы – студентка I курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Тимирханова Зинера Рамильевна – студентка Павлодарского государственного педагогического института (ПГПИ), г. Павлодар, Казахстан.

Толеш Жансулу Жакипбековна – студентка III курса Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Тонісвич Аліна Михайлівна – студентка III курсу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (ЧНУ), м. Чернівці, Україна.

Төленова Ләззат Арманқызы – студентка IV курсу Евразійського національного університету імені Л.Н. Гумілева (ЕНУ), г. Астана, Казахстан.

Усмонов Шерзод Ахмаджонович – преподаватель Ферганского государственного университета, г. Фергана, Узбекистан.

Шахантаева Диана Бейсенгазыевна – магистрант III курса Казахстанско-Американского свободного университета (КАСУ), г. Усть-Каменогорск, Казахстан.

Янкул Олексій Миколайович – студент V курсу історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (ХНУ ім. В.Н. Каразіна), м. Харків, Україна.

Ярошенко Роман Васильович – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української літератури і компаративістики, доцент кафедри реклами і зв'язків з громадськістю Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Збірник наукових праць

«Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. Матеріалів Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 14 квіт. 2016 р. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 2. – 295 с.

ВИПУСК 2

Враховуючи свободу наукової творчості, редколегія приймає до друку публікації та статті тих авторів, думки яких не в усьому розділяє.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, правильність фактів і посилань, достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук і відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на збірник наукових праць «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи».

Редакційна колегія залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл., м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30, (к. 221)

Тел.: +38(050) 0440-342

humanitarica@gmail.com

Матеріали конференції розміщені на сайті:

<http://humanitarica.webnode.com.ua/>

Укладачі: В.О. Вовкодав, І.В. Гайдаєнко, Т.Ю. Нагайко

Дизайн: А.М. Вовкодав

Підписано до друку 15.04.2016 р. Формат 60х84 1/16

Наклад 50. Зам. №525. Ум.друк.арк. 4,5.

Виробник ФОП Домбровська Я.М., свідоцтво про
державну реєстрацію №2 340 000 0000 003646 від 15.07.2015 р.

08055, Київська обл., Макарієвський р-н, с. Вільне,

e-mail: kalina_print@ukr.net

